Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn, Müceddid-i Kebîr, Âlim-i Rabbânî, Mürşid-i Kâmil, Hâdim-i Şeriat-ı Mutahhara, Ehl-i Sünnetin Gözbebeği

İmâm Ebû Hâmid Muhammed

el - GAZALÎ

(Rahmetullahi aleyh)

إحياء علوم الدين

İHYÂU 'ULÛMİ'D-DÎN

TERCÜMESİ

(BİRİNCİ CİLD)

(Müellifin mukaddimesi ve on «Kitâb»dan müteşekkildir)

www.ihya.org

ASLINA SADIK kalınarak — çıkartma ve ilâve yapılmaksızın — hâzırlanan bu İhyâu 'Ulûmi'd-Din Tercümesi, eserin ARAPÇA ASLI GİBİ dört cilt hâlinde neşr edilmektedir.

Tercüme eden :

Ahmed SERDAROĞLU

Diyânet İşleri Reisliği Müfettişlerinden

İSTEME ADRESİ:
HUZUR
YAYIN-DAĞITIM
FARUK SAĞLAM
Çatalçeşme Sok. Yücer Han.
No:46 / Kat: 2 Cağaloğlu-İST.
Tel: 513 50 57

BEDİR YAYINEVİ
P.K. 1060 - İstânbûl

بسم الله الرحمن الرحيم

Bismillâhirrahmanirrahîm

(Rahman ve Rahîm olan Allahu Teâlâ'nın ismiyle başlarım)

MUKADDİME

İlk olarak, her ne kadar büyüklüğünün hakkı karşısında çok küçük düşerse de, her hamd edenin hamdi gibi, ben de Allahu Teâlâ'ya dâimâ ve sonsuz hamdler ederim.

İkinci olarak, dîğer peygamberler de dâhil olmak üzere, son Resûlüne salât u selâm ederim.

Üçüncü olarak, te'lîfine azm etmiş olduğum **İhyâu 'Ulûmi'd-dîn** kitâbını yazmakta Allahu Teâlâ'dan hayır ve yardım dilerim.

Dördüncü olarak, ey levm ediciler arasında en ziyâde taşkınlık gösteren; gâfil ve dalgın münkirler arasında inkâr ve yermekte aşırı giden çekiştirici! Bir ân önce senin taaccübüne [kendini beğenmene] son vermek isterim.

Gerçekten, dilimden sükût düğümünü çözüp konuşma gerdanlığını boynuma geçirten ve beni konuşmaya sevk eden husûs, senin, cehâleti beğenip bâtıla yardımdaki inâdın ve açık gerçeği görmemekte direnmen ile sâhib-i şerî'at Peygamber Efendimizin (S.A.), haklarında :

«أَشَدُّ النَّاسِ عَذَاباً يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعْهُ اللهُ بِعِلْمِهِ»

«Kıyâmet gününde, en ağır azâbı görecek olan, Allahu Teâlâ'nın, ilminden kendisini faydanlandırmadığı âlimlerdir.» (1)

buyurduğu kimselerden ayrılarak, her ne kadar tamâmını telâfi mümkün değilse de, ömründen boşa geçen bâzı eksikleri tedârik etmek, kalbini ıslâh, nefsini tezkiye gibi, Hak Teâlâ'nın emrettiği kul-

(1) Taberânî «Sagir» inde, Beyhakî «Şu'abü'l-İman» da Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

luk mertebesine yükselebilmek ümidi ile halkın merâsiminden azıcık ayrılmayı tercih ve bu merâsimlerden bir parça uzaklaşarak ilminin mûcibiyle amel etmek isteyenleri ayıplaman olmuştur.

Ömrüme yemin ederim ki, inkârda direnmenin tek sebebi, cemm-i gafîri kaplayıp ekseriyette olan bir hastalıktan başka bir şey değildir. Bu hastalık, dâvânın sonunu düşünmekteki kusûr ile, büyüklüğünü ve ehemmiyetini idrâk etmemek, dünyânın arkada kalıp âhiretin bize yöneldiğini, ecelin yaklaştığını, yolculuğun uzun, azığın az, tehlikenin büyük, yolun kapalı bulunduğunu, Allah için olmayan ilmi ve ameli, hakîkî sarraf olan Hak Teâlâ'nın reddedeceğini, büyük tehlikeler ile, rehber ve yoldaşsız âhiret yoluna girmenin çok güç olacağını bilmemektendir.

Hak yolunun kılavuzları, peygamberlerin vârisi olan hakîkî âlimlerdir. Halbuki bu zamânda böyle âlimler hemen hemen kalmadı. Ancak taklîdcileri kaldı. Onlara da Şeytân nüfûz ederek çoklarını azdırdı ve her biri maddî menfaat sevdâsına kapıldı. Bu sebebden ma'rûf [iyilik] münker [fenâlık]; münker [fenâlık] ma'ruf [iyilik] sanıldı. Hattâ dinin alâmeti bile gölgede kaybolarak hidâyet ışığı yeryüzünden kalktı. Böylece ilmi, insânlara, yalnız kargaşalık çıkaran âdi kimselerin arasını bulmakta Kadı'ların baş vurduğu fetvâ hükümlerinden veyâ kendini beğenenlerin hasımlarını ilzâm ve onlara karşı üstünlüklerini i'lân için büründükleri cedel'den, veyâhut avam tabakasını aldatmak için vâizlerin muzahref [yaldızlı] secî'li sözlerinden ibâret imiş gibi göstermeğe çalıştılar.

Çünkü harâmı avlamak ve bunun için şebeke kurmakta bu üç şeyden başka çâre bulamadılar.

Allahu Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de, **fıkıh, hikmet, ilim, ziyâ, nûr, hidâyet** ve **rüşd** diye adlandırdığı, Selef-i sâlihîn'in [İlk İslâm büyükleri] tâkîb ettikleri âhiret yolu ilmi, insânlar arasından dürülüp kaldırıldı ve tamâmen unutuldu.

Vaktâ ki bu hâl, dîn nâmına zararlı bir gedik ve karanlığa götüren korkunç bir tehlike oldu, dînî ilimleri yaşatmak, ilk imâmların yollarını açıklamak, İslâm büyükleri ve Peygamberimiz katında faydalı olan ilimleri anlatmak için bu kitâbı yazmayı mühim bir vazife bildim.

ESERİN TERTİBİ

Kitâbı dört **Rub'a** [cilde] ayırdım :

Birinci rub' : İbâdât: İkinci rub' : Âdât: Üçüncü rub' : Mühlikât: Dördüncü rub' da: Münciyât 'tır.

En önde ilim geldiği için hepsinin başına Kitâbu'l-ilm'i koydum. Gâyem, Allahu Teâlâ'ya kulluk sayılan ve Resûl'ü vâsıtasiyle bizlerden istenen ilm'in, hangisi olduğunu anlatmaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz (S.A.) :

«طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ»

«İlim öğrenmek, her müslümâna farzdır.» (2)

buyurmuştur. Diğer gâyem faydalı ilmi zararlısından, ayırmaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz (S.A.) :

«نَعُوذُ بِاللهِ مِنْ عِلْمٍ لاَ يَنْفَعُ»

«Faydasız ilimden Allah'a sığınırız.» (3) buyurmuştur.

Yine bunun gibi, zamâne insânlarının, nasıl ilm'in özünü bırakıp kabuğu ile yetindiklerini ve serâbın sahte parlaklığına aldanarak nasıl doğru yoldan ayrıldıklarını ortaya koymaktır.

1 inci RUB' (RUB'U'L-İBÂDÂT) 10 KİTÂBI İHTİVÂ EDER :

1 — İlim, 2 — Akaaid kaaideleri, 3 — Tahâretin sırları, 4 — Namâzın sırları, 5 — Zekât'ın sırları, 6 — Oruc'un sırları, 7 — Hacc'ın sırları, 8 — Kur'ân okumanın âdâbı, 9 — Zikr ve duâ, 10 — Çeşitli vakitlerde okunacak evrâdın tertîbi kitâbları.

2 nci RUB' (RUB'U'L-ÂDÂT) 10 KİTÂBI İHTİVÂ EDER :

1 — Yemek âdâbı, 2 — Nikâh âdâbı, 3 — Kazanç hükümleri, 4 — Helâl ve harâm, 5 — İnsânlar ile hoş geçinme ve konuşma âdâbı, 6 — Uzlet, 7 — Yolculuk âdâbı, 8 — Semâ' ve vecd, 9 — Emr-i ma'rûf, nehy-i münker [İyilikleri emredip fenâlıklardan men' etmek], 10 — Geçim âdâbı ve Peygamberlik ahlâkı kitâbları.

3 üncü RUB' (RUB'U'L-MÜHLİKÂT) 10 KİTÂBI İHTİVÂ EDER :

1 — Kalbin acâib hâllerini açıklamak, 2 — Riyâzet, 3 — İki şehvetin: Mide ve cinsi münâsebet düşkünlüğünün tehlikeleri, 4 — Dilin âfetleri, 5 — Gazab [Öfke], hıkd [kin] ve hasedin [çekememezlik] âfetleri, 6 — Dünyânın zemmi, 7 — Servet ve cimriliğin zemmi, 8 —

(2) İbn Mâce, Enes'den rivâyet etmiştir. Ayrıca İmam Ahmed ve İmam Beyhakî.
(3) İbn Mâce, Câbir'den rivâyet etmiştir.

Riyâ ve rütbe ile mevkie düşkünlüğün zemmi, 9 — Kibir ve ucb'un zemmi, 10 — Gurûrun zemmi kitâbları.

4 üncü RUB' (RUB'U'L-MÜNCİYÂT) DA 10 KİTÂBI İHTİVÂ EDER :

1 — Tevbe, 2 — Sabr ve şükr, 3 — Havf ve recâ [Korku ve ümîd], 4 — Fakr ve zühd, 5 — Tevekkül [Allah'a bağlanmak] ve Tevhîd, 6 — Muhabbet, şavk [şiddetli istek], üns [buluşmak, anlaşmak] ve rızâ, 7 — Niyyet, sıdk [doğruluk] ve ihlâs, 8 — Murâkabe ve muhâsebe, 9 — Tefekkür, 10 — Ölümü hâtırlama kitâbları.

RUB'U'L - İBÂDÂT'da, fıkıh kitâblarında ihmâl edilen, ibâdetin gizli kalan edeblerini, sünnetlerindeki incelikleri ve mânâların gizliliklerini anlatacak ve açıklıyacağım. İlmiyle amel edenler bunlara şiddetle muhtâçtır; bunları bilmeyenler âhiret âlimi sayılamaz.

RUB'U'L - ÂDÂT'da, insânlar arasında cereyân eden muâmelâtın derinlik ve gizlilikleriyle yollarının inceliklerini ve muâmelâtda kaçınılması gereken tehlikeleri, en ehemmiyetsizlerine varıncaya kadar anlatacağım ki, hiç bir Müslümân bunlardan müstağni kalamaz.

RUB'U'L - MÜHLİKÂT'da, Kur'ân-ı Kerîm'de yasak edilen kötü hûyları, nefs ile kalbi bunlardan temizlemeği ve bu kötü hûyların her birinin ayrı ayrı ta'rîfini, sonra doğuş sebeblerini, sonra bunların sebeb olduğu âfetleri, teşhîs ve alâmetlerini, tedâvi ve kurtuluş çârelerini, Âyât-ı kerîme, Ehâdis-i şerîfe ve Selef-i sâlihînin bize ulaşan hâllerine dayanarak anlatacağım.

RUB'U'L - MÜNCİYÂT'da, kulları Allahu Teâlâ'ya yaklaştıran, sıddîkler ve mukarreblerin hasletlerinden olup, rağbet edilen bütün iyi hasletleri, her hasletin hakîkat ve mâhiyyetini, güzel ahlâk edinmenin çârelerini, elde edilen iyi netîcelerini, tanınma alâmetlerini ve rağbet görmelerine sebeb olan fazîletlerini, bu husûsdaki şer'î ve aklî deliller ile anlatacağım.

ESERİN BU MEVZÛDAKİ DİĞER ESERLERE ÜSTÜNLÜĞÜ

Burada zikredilen mevzûların bâzıları hakkında kitâblar yazılmışsa da bu kitâb beş husûsda onlardan ayrılmaktadır :

1 — Onların muğlak olarak anlattıklarını açıklaması ve ihtisar ettiklerini [kısalttıklarını] mufassal bir şekilde anlatması,

2 — Karışık mevzûlarını tertîbleyip dağıttıklarını toplaması,

3 — Uzattıklarını kısaltıp açıklaması,

4 — Tekrârlarını atıp, yazdıklarını intizâma koyması,

5 — Anlaşılması güç olduğu için hiç bir kitâbda ele alınmıyan ince mes'eleleri halletmesi bakımlarından.

Her ne kadar bütün âlimler aynı yolu tuttularsa da, bunlardan bâzılarının bilip diğerlerinin bilemediği, yâhut bildiği hâlde unutup yazamadığı veyâ temâs edebilmesine herhangi bir engelin mâni olduğu husuâtın bulunduğu inkâr edilemez.

İşte bu saydıklarım eserin husûsiyetlerini teşkîl etmekte ve zikri geçen ilimlerin hepsini içine almaktadır.

Beni, bu eseri dört bölüm hâlinde hazırlamağa sevk eden iki sebebdir:

Birinci ve asıl sebeb: Tahkîk ve tefhîm bakımından bu tertîbin zarûrî oluşudur. Zîra kendisiyle âhirete teveccüh edilen ilim, **muâmele** ve **mükâşefe** olarak, ikiye ayrılır. **Mükâşefe** ilmi'nden yalnız ma'lûmun keşfi'ni, **muâmele ilmi**'nden de, ma'lûmun keşfiyle berâber amel'i kasdediyorum. Bu eserin gâyesi, yalnız **muâmele ilmi**'ni açıklamaktır; yoksa kitâblarda yazılmasına müsâade edilmiyen **mükâşefe ilmi** değildir. Her ne kadar sıddîkların göz diktiği ve isteklilerin son emeli olan; **muâmele ilmi**'nin kendisine ancak bir yol olabileceği **mükâşefe ilmi** ise de, Peygamberler, insânlara sâdece mükâşefe'ye yol gösteren muâmele ilmi'nden bahsetmişler, halk idrâkinin bu yükü çekemiyeceğini bildikleri için, mükâşefe ilmi'nden temsîli olarak îmâ ve işâret yolu ile çok kısa bahsetmişlerdir. Âlimler de Peygamberler'in vârisleri olduklarından onların açtıkları yol hâricine çıkamazlar.

Muâmele ilmi de: 1 — **İlm-i zâhir**, yâni a'zâlar ile alâkalı ilimler; 2 — **İlm-i bâtın**, yâni kalbi ilimler olmak üzere ikiye ayrılır. A'zâlar ile alâkalı olan ya **âdet**, veya **ibâdet** olur. Allahu Teâlâ'nın dış hasselerden gizlediği kalbin hâllerine gelince, onlar da **mahmûd** [makbûl] ve **mezmûm** [kötülenmiş] olmak üzere ikiye ayrılır. Bu vaziyet karşısında zarurî olarak, bu ilim de, **zâhirî** ve **bâtınî** olmak üzere ikiye ayrılmış oldu. Üstelik a'zâlar ile alâkalı **ilm-i zâhir** de, yukarıda açıklandığı gibi, **âdet** ve **ibâdet** olmak üzere ikiye ayrılınca, hepsinin dört olduğu meydâna çıkar. İşte bu bakımdan, eser dörde bölünmüştür. Zâten muâmele ilmi de bu dört bölümden ibârettir.

İkinci sebeb: İlim tâliblerinin ciddî bir şekilde tâlib oldukları, Allahu Teâlâ'dan korkmıyanlara karşı, ona bürünüp iftihar etmeğe ve nefs mücâdelelerinde mevki' ve derecelerini ta'yîne yarayan **Fıkıh ilmi** de dört bölüm üzerine kurulmuştur. Sevimli kılığa giren sevilir. Bu kitâbın da **Fıkıh**'ın bölümleri tertîbinde yazılmasiyle aldığı letâfet bakımından, gönülleri kendine çekeceğini umdum. Nitekim büyükle-

rin gönüllerini tabâbete çekmek isteyenler de, tıbbî eserlerini yaldızlı cedvel hâlinde olan takvim şeklinde süslediler ve adını **«Takvîmü's - Sıhha»** koydular ki, bu kabil levhalara alışkın olanları, tıbbî eserleri okumağa çeksinler...

Şüphesiz ki, yalnız vücûd sıhhatini sağlayan tıbb ilmini güzelleştirip, câzib bir hâle sokmaktan, ebedî hayâtı te'min edecek olan bu ilmi süsleyip câzip hâle getirmek, elbette daha mühimdir. **Bu ilmin semeresi, sonu olmayan ebedî hayâta ulaştırıcı rûh ve kalb tabâbetidir.** Nerde bu ilim, nerde ancak en yakın istikbâlde ölüme mahkûm olan bedenin tedâvisine yarayan tıb ilmi?!...

Allahu Teâlâ'dan bizleri doğru yola ulaştırmasını dileriz. Allah, cömerd ve kerimdir.

EBÜ HÂMİD MUHAMMED GAZÂLÎ
(Hicrî 495)

İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn

RUB'U'L İBÂDÂT

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 1)

Rub'u'l - İbâdât

BİRİNCİ KİTÂB:

KİTÂBU'L-İLM

(BU KİTÂB YEDİ BÂB'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

1 inci BÂB: İLİM, TA'LİM VE TA'ALLÜM'ÜN FAZİLETİ.

2 nci BÂB: İLİMLERİN FARZ-I AYN [HERKESE FARZ] VE FARZ-I KİFÂYE [BÂZILARININ YAPMASİYLE DİĞERLERİNDEN SÂKIT OLAN BORÇ] OLAN KISIMLARİYLE DİN İLİMLERİNDEN OLAN FIKH VE KELÂM'IN TA'RİFİ VE DÜNYÂ VE ÂHİRET İLİMLERİNİN AÇIKLANMASI.

3 üncü BÂB: BÂZI KİMSELERİN, DİN İLMİ ZANNETTİKLERİ HÂLDE ASLINDA DİN İLE ALÂKASI OLMIYAN BİLGİLER.

4 üncü BÂB: MÜNÂZARANIN TEHLİKELERİ, HALKIN CEDEL VE HİLÂF İLE İŞTİGALİNİN SEBEBLERİ.

5 inci BÂB: HOCA İLE TALEBE ARASINDAKİ MÜNÂSEBETLERDE RİÂYET EDİLMESİ İCÂB EDEN HUSÛSLAR.

6 ncı BÂB: İLİM VE ÂLİMLERİN ÂFETLERİYLE DÜNYÂ VE DİN ÂLİMLERİ ARASINDAKİ FARK.

7 nci BÂB: AKIL, AKLIN ŞEREFİ VE KISIMLARIYLA BU HUSÛSTAKİ HADİSLERDİR.

BİRİNCİ BÂB

İLMİN, TA'LİM VE TA'ALLÜM'ÜN FAZİLETİYLE BUNLARIN AKLİ VE NAKLİ DELİLLERİ BEYÂNINDADIR.

İLMİN FAZİLETİ

KUR'ÂN-I KERİM'DEN DELİLLER :

«شَهِدَ اللّٰهُ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِماً بِالْقِسْطِ»

«Allah, şu hakıykatı : Kendinden başka hiç bir Tanrı olmadığını, adâleti ayakta tutarak (delilleriyle, âyetleriyle) **açıkladı. Melekler** (bunu ikrâr etti, hakiki) **ilim saahibleri** (nebîler, âlimler) **de** (böylece inandı.)» (3 - Âl-i 'İmrân : 18)

Bak! Allahu Teâlâ nasıl kendi zâtiyle başladığı şehâdette, ikinci derecede melekleri, üçüncü derecede de ilim ehlini zikretmiştir. Allahu Teâlâ'nın ilme verdiği kıymeti anlatmağa yalnız bu âyet bile kâfidir.

«يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ»

«Allah içinizden îmân edenleri yüceltir; bunlardan kendilerine ilim verilmiş olanları ise, kat kat derecelerle yükseltir.» (58 - Mücâdele : 11)

Bu âyetin tefsirinde İbn Abbâs (R.A.) Hazretleri buyuruyor ki: «Âlimler ile câhiller arasında yedi yüz derece fark vardır. Her derecenin arası da beş yüz senelik yol kadardır.»

«قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

«De ki, hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?» (39 - Zümer : 9)

« إِنَّمَا يَخْشَى ٱللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ ٱلْعُلَمَاءُ »

«Kulları arasında Allahu Teâlâdan - en çok - korkanlar âlimlerdir.» (35 - Fâtır : 28)

« قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ »

«De ki, benimle sizin aranızda Allah ve bir de nezdinizde kitâb bilgisi bulunanların şahâdeti kâfidir.» (13 - Ra'd : 43)

« قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ »

«Nezdinde kitâbdan ilmi olan, dedi ki: Onu (Belkis'in tahtını) **sen gözünü kırpmadan sana getiririm.»** (27 - Neml : 40)

Bu âyet-i celîlede, bu mühim işin ilim sâyesinde başarıldığına tenbîh vardır.

« وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا »

«Kendilerine ilim verilenler, yazık size dediler, inanıp iyi işler yapanlar için Allahu Teâlâ'nın sevâbı daha hayırlıdır.» (25 - Kasas : 80)

Bu âyet-i celîlede de âhiretin derecesinin, ilim ile anlaşılabileceğine tenbîh vardır.

« وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ »

«İşte misâller! Biz onları insânlar için irâd ediyoruz. Âlim olanlardan başkası, onları anlamaz.» (29 - Ankebût : 43)

«وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ»

«Eğer onu (o hükmü) Peygamberlere ve kendi aralarındaki ulü'l-emirlerine (âlimlerine) havâle etselerdi (Peygamber bileceği gibi) onlardan o hükmü oradan çıkarabilenler de bilirlerdi.» (4 - Nisâ : 83)

Hak Teâlâ hâdiselerdeki hükmünü anlamayı âlimlerin çalışıp çıkarmasına havâle buyurmakla, onları peygamberler seviyesine yükseltmiştir.

«يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى»

«Ey Âdem oğulları size, (şeytanın açmak istediği) çirkin yerlerinizi örtecek bir libâs, bir de giyib süsleneceğiniz bir libâs indirdik. Takvaa libâsı ise, o, daha hayırlıdır» (7 - A'râf : 26)

Âyet-i celilede **«libas»** kelimesinden murâd **ilim**'dir. (Çünkü ilim, cehâlet ayıplarını örter.) **«Riş»** ise **yakin** ve **«libâsu't-takvâ» hayâ**'dır.

«وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَى عِلْمٍ»

«Hakikaten biz onlara öyle bir kitâb gönderdik ki, inanacak herhangi biri insân topluluğuna, doğru yolu göstermek ve rahmet olmak için, tam bir ilim üzere onu kısım kısım ayırdık.» (7 - A'raf : 52)

«فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ»

«Behemehal onlara her şeyi bilerek haber vereceğiz.» (7 - A'raf : 7)

«بَلْ هُوَ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِى صُدُورِ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ»

«Fakat o Kur'ân kendilerine bilgi verilenlerin sînelerinde yerleşmiş açık ve parlak âyetlerdir.» (29 - Ankebût : 49)

Hak Teâlâ yine buyuruyor :

«خَلَقَ الْاِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ»

«İnsânı yarattı, ona açık söylemeyi belletti.» (55 - Rahmân : 3, 4)

HADİSLERE GELİNCE :

Peygamber Efendimiz (S.A.) şöyle buyuruyorlar:

«مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِى الدِّينِ وَيُلْهِمْهُ رُشْدَهُ»

«Allahu Teâlâ kime iyilik dilerse, onu, dîn âlimi yapar ve dînine zarar verecek şeyleri ona bildirir, doğruyu gösterir.» (4)

«اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْاَنْبِيَاءِ»

«Âlimler, peygamberlerin vârisleridir.» (5)

Peygamberlikten üstün rütbe olamıyacağına göre, bu mırâsa sâhib olmaktan büyük şeref tasavvur edilemez.

«يَسْتَغْفِرُ لِلْعَالِمِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ»

«Yer ve gök ehli, âlim için Allah'tan mağfiret diler.» (6)

İnsân kendi ile meşgûlken, yer ve gök meleklerinin kendisi için istiğfarı, şüphesiz en büyük şereftir.

(4) Buhârî ile Müslim, Muâviye'den rivâyet etmişlerdir. Bakınız Tecrid-i Sarîh Tercemesi C. 1, shf. 77

(5) Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce ve İbn Hibban, Ebû'd-Derdâ'dan sahih senedle rıvâyet etmişlerdir.

(6) Ebû'd - Derdâ'dan

«إِنَّ الْحِكْمَةَ تَزِيدُ الشَّرِيفَ شَرَفاً، وَتَرْفَعُ الْمَمْلُوكَ حَتَّى يُدْرِكَ مَدارِكَ الْمُلُوكِ».

«Muhakkak hikmet, şerefli adamın şerefini arttırır, köleleri de melikler seviyesine yükseltir.» (7)

Peygamber Efendimiz (S.A.) bu hadîsi ile, ilmin dünyâdaki ehemmiyetini anlattı. Âhiret, ebedî ve daha hayırlı olduğuna göre, ilmin oradaki faydasının daha üstün olacağı aşikârdır.

«خَصْلَتَانِ لاَ يَكُونَانِ فِي مُنَافِقٍ: حُسْنُ سَمْتٍ وَفِقْهٌ فِي الدِّينِ»

«İki haslet var ki, bunlar münâfıkta bulunmaz: Güzel sîret ve ahlâk ile, dîn ilmi.» (8)

İçi dışına, sözü işine uymıyan bu zamânın bâzı din âlimlerine bakıp bu hadîsin doğruluğundan sakın şüphe etme. Çünkü Peygamber Efendimizin (S.A.) dîn âlimi buyurduğu kimselerden kasdı, senin zannettiğin ibâdet ve muâmele âlimi değildir. Bu ilim, ilerde açıklanacaktır. Bunun en ednâ [düşük] derecesi, âhiretin dünyâdan hayırlı olduğunu bilmektir. Bunu böyle bilip hakikaten inanan kimse, n i f â k , r i y â ve benzeri fenâ hâllerden uzaklaşır.

Yine Peygamber Efendimiz (S.A.) buyuruyorlar :

«أَفْضَلُ النَّاسِ الْمُؤْمِنُ الْعَالِمُ الَّذِى إِنِ احْتِيجَ إِلَيْهِ نَفَعَ، وَإِنِ اسْتُغْنِيَ عَنْهُ أَغْنَى نَفْسَهُ»

«İnsânların en efdali, bir mü'min âlimdir ki, gerektiği zamân yardım eder, gerekmediği zamân da kendi kendine kalır.» (9)

(7) Ebû Nuaym «Hilye» de rivâyet etmiştir.
(8) Tirmizi, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.
(9) Beyhaki «Şu'abü'l-İman» da rivâyet etmiştir.

«أَلْإِيمَانُ عُرْيَانٌ وَلِبَاسُهُ التَّقْوَى وَ زِينَتُهُ الْحَيَاءُ وَثَمَرَتُهُ الْعِلْمُ»

«İmân çıplaktır, elbisesi takvâ, süsü utanmak, meyvesi ise ilimdir.» (10)

«أَقْرَبُ النَّاسِ مِنْ دَرَجَةِ النُّبُوَّةِ أَهْلُ الْعِلْمِ وَالْجِهَادِ أَمَّا أَهْلُ الْعِلْمِ فَدَلُّوا النَّاسَ عَلَى مَا جَاءَتْ بِهِ الرُّسُلُ، وَأَمَّا أَهْلُ الْجِهَادِ فَجَاهَدُوا بِأَسْيَافِهِمْ عَلَى مَا جَاءَتْ بِهِ الرُّسُلُ»

«Peygamberlik derecesine insânların en yakını, âlim ve mücâhidlerdir. Âlimler, peygamberlerinin buyruklarına insânları irşâd ederler. Mücâhidler ise, Peygamberlerin buyruğu üzere, silâhlariyle harbederler.» (11)

«لَمَوْتُ قَبِيلَةٍ أَيْسَرُ مِنْ مَوْتِ عَالِمٍ»

«Bir kabilenin ölümü, bir âlimin ölümünden ehvendir.» (12)

«أَلنَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ فَخِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقُهُوا»

«İnsânlar, altun, gümüş mâdenleri gibi - ayrı ayrı değer taşıyan - mâdenlerdir. Müslümân olmadan hâtırı sayılanlar, bilgin müslümân olunca - İslâmiyette de - hâtırlıdırlar.» (13)

---

(10) Hâkim «Tarih-i Nişabur» 'da rivâyet etmiştir.
(11) Ebû Nuaym, İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir.
(12) Taberânî, Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmiştir.
(13) Buharî ve Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

« يُوزَنُ يَوْمَ الْقِيامَةِ مِدادُ الْعُلَماءِ بِدَمِ الشُّهَداءِ »

«Kıyâmet gününde âlimlerin mürekkebi, şehitlerin kanı ile tartılır.» (14)

Yine buyuruyorlar :

« مَنْ حَفِظَ عَلىٰ أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثاً مِنَ السُّنَّةِ حَتّى يُؤَدِّ يها إِلَيْهِمْ كُنْتُ لَهُ شَفِيعًا وَ شَهِيداً يَوْمَ الْقِيامَةِ »

«Ümmetime ulaştırmak üzere, sünnetimden kırk hadis ezberleyene, Kıyâmet günü şâhid ve şefâatçi olurum.» (15)

« مَنْ تَفَقَّهَ فِي دِينِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ كَفاهُ اللهُ تَعالىٰ ما أَهَمَّهُ وَرَزَقَهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ »

«Din'de âlim olanı, Allah korur ve ummadığı yerden rızkını verir.» (16)

« أَوْحَى اللهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلىٰ إِبْراهِيمَ عَلَيْهِ السَّلامُ: يا إِبْراهِيمُ إِنِّي عَلِيمٌ أُحِبُّ كُلَّ عَلِيمٍ »

«Allahu Teâlâ, İbrahim Aleyhisselâm'a buyurdu ki: Yâ İbrahim! Ben âlimim, her âlimi severim.» (17)

« اَلْعالِمُ أَمِينُ اللهِ سُبْحانَهُ فِي الْأَرْضِ »

«Âlim, yeryüzünde Allahu Teâlâ'nın güvendiği kimsedir.» (18)

---

(14) İbn Abdülberr, Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmiştir.
(15) İbn Abdülberr, İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.
(16) Hatîb, «Tarih»inde rivâyet etmiştir.
(17) İbn Abdülberr rivâyet etmiştir.
(18) İbn Abdülberr, Muaz'dan rivâyet etmiştir.

«صِنْفَانِ مِنْ أُمَّتِي إِذَا صَلَحُوا صَلَحَ النَّاسُ، وَإِذَا فَسَدُوا فَسَدَ النَّاسُ: الْأُمَرَاءُ وَالْفُقَهَاءُ»

«Ümmetimden iki sınıf düzelirse, bütün insânlar düzelmiş olur; bozuldukları vakit, bütün insânlar da bozulur. Bunlar da âmirler ile âlimlerdir.» (19)

«إِذَا أَتَى عَلَيَّ يَوْمٌ لَا أَزْدَادُ فِيهِ عِلْمًا يُقَرِّبُنِي إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلَا بُورِكَ لِي فِي طُلُوعِ شَمْسِ ذَلِكَ الْيَوْمِ»

«Beni, Allahu Teâlâ'ya biraz daha yaklaştıracak yeni ilim edinemediğim günün doğmasında, benim için hayır yoktur.» (20)

Âlimin, ibâdet edenden daha kıymetli olduğunu anlatmak üzere de şöyle buyuruyorlar :

«فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِي»

«Âlimin âbid'e nisbetle değeri, ashâbımdan - derece bakımından - en küçüğü üzerine olan faziletim gibidir.» (21)

Bakınız Hazret-i Peygamber (S.A.), ilmi, nasıl Peygamberlik derecesine yükseltmiş ve tamâmen ilimsiz ibâdet olamıyacağı gibi, her ne kadar devâm ettiği ibâdette azıcık ilmi varsa da, bilgiden soyulmuş amelin derecesini de, nasıl düşürmüş oldu.

«فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ»

«Âlimin, ibâdet edenden üstünlüğü, ondördüncü gecede, ayın diğer yıldızlardan üstünlüğü gibidir.» (22)

---

(19) İbn Abdülberr, İbn Abbas'dan rivâyet etmiştir.
(20) Taberânî Evsat'ta, Ebu Nuaym Hilye'de, İbn Abdülber Hz. Âişeden.
(21) Tirmizî, Ebû Umâme'den.
(22) Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesei, İbn Hibban.

«يَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيامَةِ ثَلاثَةٌ : اَلْأَنْبِياءُ ثُمَّ الْعُلَماءُ ثُمَّ الشُّهَداءُ»

«Kıyâmet gününde üç sınıf insân şefâat eder. Bunlar da Peygamberler, sonra âlimler ve sonra da, şehidlerdir.» (23)

Şehâdetin faziletine dâir söylenenle berâber, Peygamberlikten sonra şehâdetten de üstün derece ilm'e verilmiştir.

«ما عُبِدَ اللهُ تَعالىٰ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْ فِقْهٍ فِي الدِّينِ ، وَلَفَقِيهٌ واحِدٌ أَشَدُّ عَلَى الشَّيْطانِ مِنْ أَلْفِ عابِدٍ ، وَلِكُلِّ شَيْءٍ عِمادٌ وَعِمادُ هٰذَا الدِّينِ اَلْفِقْهُ»

«Allahu Teâlâ'ya yapılan ibâdetlerin en üstünü dîn'de - fıkh'da - âlim olmaktır. Hattâ bir dîn âlimi - fakîh - şeytân nazarında, bin âbidden fenâdır. Her binânın direği olduğu gibi, İslâm dîninin direği de ilimdir.» (24)

«خَيْرُ دِينِكُمْ أَيْسَرُهُ ، وَخَيْرُ الْعِبادَةِ اَلْفِقْهُ»

«Dinimizin hayırlı tarafı, kolaylığıdır. İbâdetlerin hayırlısı da Dîn âlimi olmaktır.» (25)

«فَضْلُ الْمُؤْمِنِ الْعالِمِ عَلَى الْمُؤْمِنِ الْعابِدِ بِسَبْعِينَ دَرَجَةً»

«Âlim olan mü'min, ibâdet eden mü'minden yetmiş derece üstündür.» (26)

---

(23) İbn Mâce Osmân b. Affan'dan.
(24) Taberânî.
(25) İbn Abdülberr, Enes'den.
(26) İbn Adiyy, Ebû Hureyre'den.

«إِنَّكُمْ أَصْبَحْتُمْ فِي زَمَنٍ كَثِيرٍ فُقَهَاؤُهُ قَلِيلٍ قُرَّاؤُهُ وَ خُطَبَاؤُهُ قَلِيلٍ سَائِلُوهُ كَثِيرٍ مُعْطُوهُ . اَلْعَمَلُ فِيهِ خَيْرٌ مِنَ الْعِلْمِ وَسَيَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ قَلِيلٌ فُقَهَاؤُهُ كَثِيرٌ خُطَبَاؤُهُ قَلِيلٌ مُعْطُوهُ كَثِيرٌ سَائِلُوهُ . اَلْعِلْمُ فِيهِ خَيْرٌ مِنَ الْعَمَلِ»

«Siz, dîn âlimleri - fukahâsı - çok, okuyucu ve hatipleri az, soranları az, cevâp verenleri çok olan bir diyâr ve zamândasınız. Bu vaziyet karşısında, amel, ilimden hayırlıdır. Yakında bir zamân gelecek, âlimler - fuhakâ - azalacak, konuşmalar çoğalacak, soranlar çok olacak, cevâp verebilenler az bulunacak. İşte o zamân ilim amelden hayırlıdır.» (27)

«بَيْنَ الْعَالِمِ وَالْعَابِدِ مِائَةُ دَرَجَةٍ بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ حُضْرُ الْجَوَادِ الْمُضَمَّرِ سَبْعِينَ سَنَةً»

«Âlim ile ibâdet eden arasında yüz derece fark vardır. Her derecenin arası besili koşu atı ile, yetmiş senelik mesâfedir.» (28)

«قِيلَ يَارَسُولَ اللهِ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ فَقَالَ: الْعِلْمُ بِاللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَقِيلَ : أَيُّ الْعِلْمِ تُرِيدُ؟ قَالَ صلى الله عليه وسلم: اَلْعِلْمُ بِاللهِ سُبْحَانَهُ ، فَقِيلَ لَهُ : نَسْئَلُ عَنِ الْعَمَلِ وَتُجِيبُ عَنِ الْعِلْمِ ؟ فقال صلى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : إِنَّ قَلِيلَ الْعَمَلِ يَنْفَعُ مَعَ الْعِلْمِ بِاللهِ ، وَإِنَّ كَثِيرَ الْعَمَلِ لَا يَنْفَعُ مَعَ الْجَهْلِ بِاللهِ»

(27) Taberâni.

(28) İsfahâni «Et-Tergib ve't-Terhib»de.

«Denildi ki: Yâ Resûlallah, en efdal [üstün] amel hangisidir? Peygamber Efendimiz (S.A.) buyurdu :

— Aziz ve Celîl olan Allah'ı bilmektir. Onlar :

— Hangi bilgiyi kasdediyorsunuz? dediler. Peygamber Efendimiz (S.A.) :

— Noksân sıfatlardan münezzeh, kemâl sıfatlariyle bezenmiş olan Allahu Teâlâ'yı bilmeği kasd ediyorum, diye cevâb verdiler. Onlar :

— Ey Allah'ın Resûlü, biz amelden soruyoruz, siz ilimden cevâb veriyorsunuz, deyince, Peygamber Efendimiz (S.A.) :

— İyi biliniz ki, Allahu Teâlâ'yı bilerek yapılan az amel fayda verir. Fakat cehâletle yapılan amel, çok da olsa fayda sağlamaz. Buyurmuşlardır.» (29)

«يَبْعَثُ اللهُ سُبْحَانَهُ الْعِبَادَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ يَبْعَثُ الْعُلَمَاءَ ثُمَّ يَقُولُ يَا مَعْشَرَ الْعُلَمَاءِ. إِنِّي لَمْ أَضَعْ عِلْمِي فِيكُمْ إِلَّا لِعِلْمِي بِكُمْ، وَلَمْ أَضَعْ عِلْمِي فِيكُمْ لِأُعَذِّبَكُمْ اِذْهَبُوا فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ»

«Allahu Teâlâ kıyâmet günü, bütün kullarını ve âlimleri diriltir. Sonra âlimlere: Ey âlimler, ben hâlinizi bilerek, ilmi size verdim; bunu size azâb etmek için vermedim. Kusûrlarınızı bağışladım. Buyurun Cennete...» (30)

İSLÂM BÜYÜKLERİNİN SÖZLERİNE GELİNCE :

Hazret-i Ali (R.A.) Kümeyl'e hitap ederek: «Ey Kümeyl, ilim mâldan hayırlıdır. Çünkü malı sen koruyacaksın, fakat ilim seni korur. İlim hâkim, mâl mahkûmdur. Mâl sarf etmekle azalır, ilim sarfiyatla çoğalır.» buyurmuştur. Yine Hazret-i Ali (R.A.) : «Bir âlim, gündüzleri oruçlu olduğu hâlde harb eden, geceleri de ibâdetle geçiren mücâhid âbid'den daha üstündür. Bir âlimin ölümü ile İslâm âleminde açılan boşluğu, onun gibi yetişecek bir âlimden başkası dolduramaz.» demiştir. Yine Hazret-i Ali (R.A.) bir manzûmesinde şöyle buyuruyor :

(29) İbn Abdülberr, Enes'den.
(30) Taberânî, Ebû Mûsâ'dan.

«Övünmek ancak ehl-i ilme mahsûstur. Çünkü onlar doğru yolda oldukları gibi arzû edenlere de doğru yolu gösteririler.

Herkesin derecesi bilgisi ile ölçülür. Câhiller ise, âlimlere düşmândırlar.

Âlim ol ki, ölmeyesin. Çünkü insânlar ölür, fakat âlimler diridirler.»

Ebû'l - Esved: «İlimden daha değerli bir şey olamaz; çünkü sultânlar insânlara hükm ederken, âlimler sultânlara da hâkimdir.» diyor.

İbn Abbâs (R.A.) : «Süleymân Aleyhisselâm mâl, ilim ve hükümdârlık arasında muhayyer iken ilm'i tercîh etti ve bu sâyede diğer ikisine de mâlik oldu.» buyuruyor.

İbn Mübârek'e sordular :

«— Kâmil insânlar kimdir? İbn Mübârek :

— Âlimlerdir, dedi. Yine sordular :

— Melikler kimlerdir? İbn Mübârek :

— Zâhidler [Dünyâyı terk edip Allah için çalışanlar]'dır, dedi.

— Alçak seviyeli insânlar kimlerdir? diye sorulunca İbn Mübârek:

— Dîn kisvesi altında dünyâ menfaati sağlıyanlardır,» diye cevâb vermiş ve âlimden başkasını kâmil insân saymamıştır. Çünkü insânın diğer cânlı mahlûklardan ayrılığı, ilmi sâyesindedir. İnsân hangi husûsiyetle diğerlerinden ayrılırsa, kemâli de o sâyededir. Şüphesiz, insânın diğer mahlûkattan imtiyâzlı olması, güç ve kuvvetiyle değildir! Çünkü deve kendisinden kuvvetlidir. Vücûd iriliğiyle de değildir. Çünkü fil insânların hepsinden büyüktür. Yiğitlikle de değil; zira arslan herkesden yüreklidir. Çok yemesiyle de değil! Çünkü öküzün karnı daha büyüktür. Bunun gibi cinsî münâsebet bakımından da değil. Çünkü bu husûsta da, en küçük mahlûkattan olan serçe kuşu, insanlardan daha kudretlidir. Şu hâlde insân, ancak ilim için [Allah'ı bilmek için] yaratılmıştır.

Diğer bâzıları: «Câhillerin kazançları ile âlimlerin zararlarının ne olduğunu bilemedim» demişlerdir. Hattâ bu husûsta Peygamber Efendimiz (S.A.) de şöyle buyuruyorlar :

«مَنْ أُوتِيَ الْقُرْآنَ فَرَأَى أَنَّ أَحَدًا أُوتِيَ خَيْرًا مِنْهُ فَقَدْ حَقَّرَ مَا عَظَّمَهُ اللّٰهُ تَعَالَى.»

«Kur'ân'ı okuyup anlıyan kimse buna karşılık başkasındaki varlığı daha üstün görürse; Allahu Teâlâ'nın büyüttüğünü küçültmüş olur.»

Feth-i Mûsılî: «Yemek içmekten kesilen hasta misâli, gibi, ilim ve hikmetten mahrûm kalb de ölüme mahkûmdur» diyor. Bu söz doğrudur; çünkü vücûdun gıdâsı yemek içmek olduğu gibi, kalbin gıdâsı da ilim ve hikmettir. Kalb de bunlarla yaşar. İlimsiz kalb ölüme mahkûmdur. Fakat aşırı korku, yaranın acısını duyurmadığı gibi, aşırı dünyâ sevgisi de bu hissî ibtâl etmiştir. Ölüm, dünyâ telâşesini kaldırınca, ayılan sarhoş veyâ korkuyu atan insânın sızılarını acı acı duyması gibi, bu hastalık da, bütün çıplaklığıyle ortaya çıkar, insân helâk olduğunu anlar, tahassür içinde kalır. Fakat ne fayda? Nitekim **«İnsânlar uykudadır; ölünce uyanırlar»** buyurulmuş, fakat bu son nedâmetin fayda vermiyeceği de anlatılmıştır. Perdenin aradan kaldırılacağı büyük günden Allah'a sığınırız.

Hasan-ı Basrî: «Âlimlerin mürekkebi şehidlerin kanıyle tartılır ve ağır gelir.» demiştir. İbn Mes'ud (R.A.): «İlim yok olmadan okuyun; ilmin yokluğu, âlimlerin vefâtıyladır. Varlığım kudretinde olan Allahu Teâlâ'ya yemin ederim ki, Allah uğrunda ölen hakikî şehidler, âlimlere verilen yüksek dereceleri görünce, âlim olmak için tekrâr dünyâya gelmeği arzû edeceklerdir. Doğrusu şu ki, kimse âlim olarak doğmamıştır. İlim, çalışıp öğrenmekle elde edilir» buyuruyor.

İbn Abbas (R.A.): «Benim için gecenin, azıcık bir vaktini ilme ayırmak, bütün geceyi ibâdetle geçirmekten daha sevimlidir.» demiştir.

Hasan-ı Basri: «Allahu Teâlâ'nın,

« رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً . »

«Ey Rabbimiz, bize dünyâda da hasene ver, âhirette de hasene ver.» (2 - Bakara : 201) âyet-i celîlesinde zikredilen dünyâdaki haseneden murâd, ilim ve ibâdet, âhiretteki hasene'den murâd da Cennettir» buyurmuştur.

Hakîmin [olgun kişi] birisine: «Neyi sermâye edinelim?» diye sormuşlar. Cevâbında: «Gemi battığı zamân sizinle kalabilecek sermâyeyi seçin.» demiştir. Gemi'nin batması insânın ölümüyle te'vîl edildiğine göre, kendisiyle kalacak sermâyesinin de, ilim olduğu anlaşılır.

Diğer bâzıları: «Hikmete uyan kimseye insânlar uyar ve onu öncü kabûl ederler. Hikmet sâhibleri, dâimâ tâzim ve hürmet görür.» demişlerdir.

İmâm Şâfiî: (Allah ona rahmet etsin) şöyle buyurmuştur: «İlmin husûsiyetindendir ki, az da olsa ondan payı olan sevinir, olmıyanlar da dâimâ mahzûn kalır.»

Hazret-i Ömer (R.A.) : « Ey insânlar! İlim öğrenin, Allahu Teâlâ hüsn-i niyyetle okuyanlara yücelik hil'ati giydirir. Hatâları varsa, bu hil'atı geri almamak için, kendisine üç def'a hitâb eder. Bu hatâlar ölünceye kadar devâm etse de, yine böyle olur.» demiştir.

Ahnef (Allah rahmet etsin) : «Âlimler efendi olmaya lâyık kimselerdir. İlimsiz ululuğun sonu zillettir.» demiştir.

Sâlim b. Cad: «Ben köle idim. Beni üçyüz dirheme satın alan bir zât âzâd edince, kendime iş aradım ve okumağı tercih ettim. İlim sâyesindedir ki, aradan çok zamân geçmeden, beni ziyârete gelen pâdişâhı kabûl etmedim.» demiştir.

Zubeyr b. Ebûbekir: «Babam Irak'da bana yazdığı bir mektûbda şöyle diyordu: Oku. Çünkü ilim fakirliğinde servet, zenginliğinde ziynettir» demiştir.

Hz. Lokman da, oğluna aynı tavsiyelerde bulunmuş ve demiştir ki: «Oğlum! Âlimler meclisine devâm et. Bahar yağmuru ile yeri yeşillendiren Allah, hikmet nûru ile de, mü'minlerin kalbini aydınlatır.»

Diğer bâzıları: «Âlimin ölümüne, denizde balıklar ve havada kuşlara varıncaya kadar her şey ağlar. Dâimâ sîması canlandırılır ve hâtıraları anılır» demişlerdir.

Zuhrî: «İlim lâfzı müzekkerdir. Onu hakîkî yiğitler sever» demiştir.

İLİM ÖĞRENMENİN FAZİLETİ

ÂYETLER :

« فَلَوْلاَ نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِى الدِّينِ »

«Onlardan bir kısmı dîn ve şeri'at ilimlerini öğrenmek için geri kalsın.» (9 - Tevbe : 122).

« فَاسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ »

«Eğer bilmiyorsanız zikr ehlinden (âlimlerden) sorunuz.» (16 - Nahl : 43).

HADİSLER :

«مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ فِيهِ عِلْمًا سَلَكَ اللهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ»

«İlim yolunu tutana Allah Cennet yolunu açar.» (31)

«إِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ رِضَاءً بِمَا يَصْنَعُ»

«Melekler, öğrenciden memnûn oldukları için kanatlarını üzerine gererler.» (32)

«لَأَنْ تَغْدُوَ فَتَتَعَلَّمَ بَابًا مِنَ الْعِلْمِ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تُصَلِّيَ مِائَةَ رَكْعَةٍ»

«Bir sabâh bir mes'ele öğrenmen, yüz rekât namâz kılmandan hayırlıdır.» (33)

«بَابٌ مِنَ الْعِلْمِ يَتَعَلَّمُهُ الرَّجُلُ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا»

«İlimden bir mes'ele öğrenmek, bütün varlığı ile dünyâdan hayırlıdır.» (34)

«أُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ.»

«İlim, Çinde bile olsa öğreniniz.» (35)

«طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ»

«İlim öğrenmek, her Müslümâna farzdır.»

---

(31) Müslim, Ebû Hureyre'den.
(32) Ahmed, İbn Hibban ve Hakim, Safvan b. Asal'dan
(33) İbn Abdülberr, Ebû Zer'den.
(34) Taberâni, Ebû Zer'den.
(35) İbn Adıyy ve Beyhâki, Enes'den, Taberani İbn Mes'ûd'dan ve İbn Abbas'dan rivâyet etmiştir.

«أَلْعِلْمُ خَزَائِنُ مَفَاتِيحُهَا السُّوآلُ ؛ أَلاَ فَاسْأَلُوا فَإِنَّهُ يُؤْجَرُ فِيهِ أَرْبَعَةٌ : اَلسَّائِلُ ، وَالْعَالِمُ ، وَالْمُسْتَمِعُ ، وَالْمُحِبُّ لَهُمْ.»

«İlim hazine, suâl anahtarıdır. Sorun ki, öğrenin. Bir suâl sâyesinde dört kişi ecir alır. Bunlar da soran, cevâb veren, dinleyen ve bunları sevenlerdir.» (36)

«لاَ يَنْبَغِي لِلْجَاهِلِ أَنْ يَسْكُتَ عَلَى جَهْلِهِ وَلاَ لِلْعَالِمِ أَنْ يَسْكُتَ عَلَى عِلْمِهِ»

«Câhilin cehâletine susması, âlimin de ilmini saklaması doğru değildir.» (37)

وفي حديث أبي ذرّ رضي الله عنه :

«حُضُورُ مَجْلِسِ عَالِمٍ أَفْضَلُ مِنْ صَلاَةِ أَلْفِ رَكْعَةٍ ، وَعِيَادَةِ أَلْفِ مَرِيضٍ وَشُهُودِ أَلْفِ جَنَازَةٍ ، فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ وَمِنْ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ ؟ فقال صلى الله عليه وسلم : وَهَلْ يَنْفَعُ الْقُرْآنُ إِلاَّ بِالْعِلْمِ»

Peygamber Efendimiz (S.A.) :

— İlim meclisinde bulunmak, bin rek'at namâz, bin hastayı ziyâret ve bin cenâzeyi teşyî'den daha kıymetlidir, buyurduklarında, dinleyenler:

— Ey Allah'ın Resûlü, Kur'ân okumaktan da hayırlı mıdır? diye sorunca, Peygamber Efendimiz cevâben :

— Kur'ân ilim ile fayda verir. Mânâsı anlaşılmadan bir fayda sağlamaz, buyurmuşlardır. (38)

---

(36) Ebû Nuaym, Ali'den.
(37) Taberânî, İbn Mardûye'den.
(38) İbn Cevzî, Mevzuât'da Ömer'den.

«مَنْ جَاءَهُ الْمَوْتُ وَهُوَ يَطْلُبُ الْعِلْمَ لِيُحْيِيَ بِهِ الْإِسْلَامَ فَبَيْنَهُ وَبَيْنَ الْأَنْبِيَاءِ فِي الْجَنَّةِ دَرَجَةٌ وَاحِدَةٌ»

«İslâmiyyeti yaşatmak için okurken ölen kimse ile, Peygamberler arasında bir derecelik fark vardır.» (39)

İSLÂM BÜYÜKLERİNİN SÖZLERİ :

İbn Abbas (R.A.) : «Zorluğuna katlandım okudum, neticede ululuğa erdim.» buyurmuştur. Hattâ İbn Mâlik, İbn Abbas hakkında: «İbn Abbas gibisini görmedim. Çünkü yüzüne bakan en güzel yüzü görmüş, sözünü duyan en tatlı sözü dinlemiş, fetvâlarını tedkîk eden de, hakîkî ilmi bulmuş olur.» demiştir.

İbn Mübârek: «Okumadan ululuk isteyene şaşarım.» buyurmuştur.

Bâzı hakîmler: «Hayâtta en çok acınacak iki zümre vardır: Biri okumak istediği hâlde bir şey anlayamıyanlar, diğeri de her şeyi anladığı hâlde okumak istemeyen kimselerdir.» demişlerdir.

Ebû'd-Derdâ (R.A.) : «Bir mes'ele öğrenmek, benim için bir gece ibâdetten daha sevimlidir.» buyurmuştur. Ayrıca «Âlim ve ilim tâlibi hayırda berâberdir. Diğer insânlar ise, bir kıymet taşımaz. Yâ âlim, ya talebe veyâ dinleyici ol; bunların hâricinde kalma, helâk olursun.» demiştir.

Atâ: «Bir zikir ve ilim meclisi, yetmiş lehviyât meclisindeki kusûrları kapatır.» buyurmuştur.

Hazret-i Ömer (R.A.) : «Gündüzü oruçlu, geceyi uykusuz geçiren bin âbid'in ölümü; helâl ve harâmı ayıran bir âlimin ölümünden daha ehvendir.» buyurmuştur.

İmâm Şâfiî (Allah rahmet etsin) : «İlim öğrenmek, nâfile ibâdetten makbûldür.» buyurmuştur.

İbn Abdi'l-Hakem (Allah rahmet etsin) : İmâm Mâlik'ten okuyordum. Öğle vakti girince (nâfile) namâz kılmak için

---

(39) Dârimî, Hasan'dan.

kitâblarımı topladım. Bunu gören hocam: «Eğer hüsn-i niyyetle okuyorsan, kılmak istediğin namâz, okumaktan üstün değildir, dedi.» diye nakl buyurmuştur.

Ebû'd - Derdâ (R.A.) : «Sabâhleyin ilim tahsiline gitmeği, mücâhede saymamak akılsızlık olur.» buyurmuştur.

TÂLİMİN [İLİM ÖĞRETMENİN] FAZİLETİ

ÂYETLER :

« وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ »

«Okusunlar da diğerleri (muhârebeden) döndüklerinde onları korkutsunlar. Umulur ki, çekinirler.» (9 - Tevbe : 122)

Burada «inzâr» kelimesinden ta'lîm ve irşâd murâd edilmiştir.

« وَإِذْ أَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ
وَلَا تَكْتُمُونَهُ »

«Şu günü hâtırla ki: Allah, Kitâb verilenlerden şöyle bir söz almıştı. Elbette onu insânlara anlatacak ve gizlemiyeceksiniz.» (3 - Âl-i İmrân : 187)

Bu âyet okutmayı farz kılar.

« وَإِنَّ فَرِيقاً مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ »

«Şüphesiz, onlardan bir kısmı bilerek hakk'ı gizlerler.» (2 - Bakara : 146)

Bu âyet-i celile hakk ilmi gizlemenin harâm olduğunu beyân etmektedir. Nitekim lüzûmunda bildiğine şâhidlik yapmıyanlar hakkında da şöyle buyuruluyor :

«وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ»

«Bildiğini gizleyenin kalbi muhakkak ki günâhkârdır.» (2 - Bakara : 283)

Peygamber Efendimiz de bu husûsta şöyle buyuruyorlar :

«مَا آتَى اللّٰهُ عَالِماً عِلْماً إِلاَّ وَ أَخَذَ عَلَيْهِ مِنَ الْمِيثَاقِ مَا أَخَذَ عَلَى النَّبِيِّينَ أَنْ يُبَيِّنُوهُ لِلنَّاسِ وَلاَ يَكْتُمُوهُ»

«Allahu Teâlâ ilim verdiği âlimlerden de peygamberlerden aldığı misâk [söz] gibi, ilimlerini saklamayıp insânlara açıklamaları için, söz almıştır.» (40)

«وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللّٰهِ وَ عَمِلَ صَالِحًا»

«Ben müslümânım deyip iyi ameller işleyerek Allah'a da'vet edenden daha güzel sözlü kimdir?» (41 - Fussılet : 33)

«أُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَ الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ»

«(İnsânları) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle dâvet et!» (16 - Nahl : 125)

«وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ»

«Ve onlara kitâb ve hikmeti öğretecek...» (3 - Âl-i İmrân : 48)

HADÎSLER :

Yemen'e gönderdiği **Muâz**'a hitâben, Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlardı :

---

(40) Ebû Nuaym, İbn Mes'ud'dan.

«لَأَنْ يَهْدِيَ اللّٰهُ بِكَ رَجُلاً وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا»

«Senin yüzünden Allahu Teâlâ'nın bir kişiyi hidâyete erdirmesi, senin için bütün varlığı ile dünyâdan hayırlıdır.» (41)

«مَنْ تَعَلَّمَ بَابًا مِنَ الْعِلْمِ لِيُعَلِّمَ النَّاسَ أُعْطِيَ ثَوَابَ سَبْعِينَ صِدِّيقًا»

«İnsânlara öğretmek için ilimden bir mes'ele öğrenen kimseye, yetmiş sıddîk sevâbı verilir.» (42)

Îsâ Aleyhisselâm da şöyle buyurmuştur:

«مَنْ عَلِمَ وَعَمِلَ وَعَلَّمَ فَذٰلِكَ يُدْعَى عَظِيمًا فِي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ»

«Kim ki öğrenir, öğrendiği ile amel eder ve öğretirse, semâvatta [göklerde] tâzimle anılır.»

«إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِ يَقُولُ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ لِلْعَابِدِينَ وَالْمُجَاهِدِينَ : ادْخُلُوا الْجَنَّةَ ، فَيَقُولُ الْعُلَمَاءُ : بِفَضْلِ عِلْمِنَا تَعَبَّدُوا وَجَاهَدُوا ، فَيَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ : أَنْتُمْ عِنْدِي كَبَعْضِ مَلَائِكَتِي ، إِشْفَعُوا تُشَفَّعُوا فَيَشْفَعُونَ ثُمَّ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ»

«Kıyâmet günü, Allahu Teâlâ âbid ve mücâhidlere:

— Girin cennete der.

Âlimler :

— Bizim öğretmemiz sâyesinde ibâdet ve mücâhede ettiler, deyince Hak Teâlâ :

— Siz benim nezdimde bâzı meleklerim gibisiniz. Şefâat edin;

---

(41) İmâm Ahmed, Muaz'dan. Ayrıca Buhari ve Müslim.

(42) Ebû Mansûr ed-Deylemî, İbn Mes'ûd'dan.

şefâatiniz makbûldür buyurur. Onlar da şefâat edince Cennete girerler.» (43)

Bu şefâat hakkı, her âlime değil, bildiğini öğreten âlimlere mahsûsdur.

«إِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَنْتَزِعُ الْعِلْمَ اِنْتِزَاعاً مِنَ النَّاسِ بَعْدَ
أَنْ يُؤْتِيَهُمْ إِيَّاهُ وَلٰكِنْ يَذْهَبُ بِذَهَابِ الْعُلَمَاءِ فَكُلَّمَا ذَهَبَ
عَالِمٌ ذَهَبَ بِمَا مَعَهُ مِنَ الْعِلْمِ حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلَّا رُؤَسَاءُ
جُهَّالاً إِنْ سُئِلُوا أَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَيَضِلُّونَ وَ يُضِلُّونَ»

«Muhakkak ki, Allahu Teâlâ verdiği ilmi insânlardan çekip almaz. Ancak âlimlerin ölmesiyle ilimler de gider. Hattâ din makaamları câhil başların elinde kalır. Kendilerine başvuruldukta yanlış fetvâlar vermekle kendileri sapıttıkları gibi insânları da şaşırtırlar.» (44)

«مَنْ عَلِمَ عِلْماً فَكَتَمَهُ أَلْجَمَهُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
بِلِجَامٍ مِنَ النَّارِ»

«Öğrendiği ilmi saklıyan âlimi, Allahu Teâlâ kıyâmet günü, ateşten gem vurmakla cezâlandırır.» (45)

«نِعْمَ الْعَطِيَّةُ وَنِعْمَ الْهَدِيَّةُ كَلِمَةُ حِكْمَةٍ تَسْمَعُهَا فَتَطْوِي عَلَيْهَا
ثُمَّ تَحْمِلُهَا إِلَى أَخٍ لَكَ مُسْلِمٍ تُعَلِّمُهُ إِيَّاهَا تَعْدِلُ عِبَادَةَ سَنَةٍ»

«En güzel hediye, hikmetli bir sözü iyice anlayıp, dîn kardeşine anlatmaktır. Bu aynı zamânda bir senelik ibâdete de karşılıktır.» (46)

(43) Ebu'l-Abbas Ez-Zehebi, İbn Abbas'dan.
(44) Buhârî ve Müslim, Abdullah b. Amr'dan.
(45) Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, İbn Hibban ve Hakim, Ebû Hureyre'den.
(46) Taberânî, İbn Abbâs'dan.

« أَلدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ مَلْعُونٌ مَافِيهَا إِلاَّ ذِكْرَاللهِ سُبْحَانَهُ وَمَا وَلاَهُ أَوْ مُعَلِّمًا أَوْ مُتَعَلِّمًا »

«Allah'ı hâtırlatan ve Allah'a yaklaştıran cihetleriyle, öğreten ve öğrenenden başka, dünyâda her ne varsa mel'ûndur.» (47)

« إِنَّ اللهَ سُبْحَانَهُ وَمَلاَئِكَتَهُ وَأَهْلَ سَمٰوَاتِهِ وَأَرْضِهِ حَتَّى النَّمْلَةِ فِى جُحْرِهَا وَحَتَّى الْحُوتِ فِى الْبَحْرِ لَيُصَلُّونَ عَلَى مُعَلِّمِ النَّاسِ الْخَيْرَ »

«Muhakkak ki, Allahu Teâlâ, melekleri, yer - gök ehli, hattâ yuvasında karıncalar, suda balıklar, insânlara iyiliği öğretenlere duâ ederler.» (48)

« مَا أَفَادَ الْمُسْلِمُ أَخَاهُ فَائِدَةً أَفْضَلَ مِنْ حَدِيثٍ حَسَنٍ بَلَغَهُ فَبَلَّغَهُ »

«Duyduğu hasen bir hadîsi, dîn kardeşine duyurandan daha faydalı kimse olamaz.» (49)

« كَلِمَةٌ مِنَ الْخَيْرِ يَسْمَعُهَا الْمُؤْمِنُ فَيُعَلِّمُهَا وَيَعْمَلُ بِهَا خَيْرٌ لَهُ مِنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ »

«Bir müslümânın hayırlı bir sözü öğrenip öğretmesi ve onunla amel etmesi, bir senelik ibâdetten hayırlıdır.» (50)

« أَمَّا هٰؤُلاَءِ فَيَسْئَلُونَ اللهَ تَعَالَى فَإِنْ شَاءَ أَعْطَاهُمْ وَإِنْ شَاءَ مَنَعَهُمْ وَأَمَّا هٰؤُلاَءِ فَيُعَلِّمُونَ النَّاسَ ، وَإِنَّمَا بُعِثْتُ مُعَلِّمًا »

(47) Tirmizî ve İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den.
(48) Tirmizî, Ebû Umâme'den.
(49) İbn Abdülberr, Muhammed b. el-Mükendir'den.
(50) İbn Mubârek, Zeyd b. Eslem'den.

«Bir gün Peygamber Efendimiz, biri duâ ile meşgûl olan ve diğeri ders okutmakta olan iki topluluk gördü ve duâ edenler için :

— Bunlar Allahu Teâlâ'dan istiyorlar. Allah dilerse verir, dilerse vermez, buyurdular. Okutanlar hakkında ise :

— Fakat bunlar öğretiyorlar. Zâten, ben de muallim olarak gönderildim, dediler.» (51) Sonra öğretenlerin meclisine oturdu.

«مَثَلُ مَا بَعَثَنِيَ اللّٰهُ بِهِ مِنَ الْهُدٰى وَالْعِلْمِ كَمَثَلِ الْغَيْثِ الْكَثِيرِ أَصَابَ أَرْضًا فَكَانَتْ مِنْهَا بُقْعَةٌ قَبِلَتِ الْمَاءَ فَأَنْبَتَتِ الْكَلَأَ وَالْعُشْبَ الْكَثِيرَ، وَكَانَتْ مِنْهَا بُقْعَةٌ أَمْسَكَتِ الْمَاءَ فَنَفَعَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا النَّاسَ فَشَرِبُوا مِنْهَا وَسَقَوْا وَزَرَعُوا، وَكَانَتْ مِنْهَا طَائِفَةٌ قِيعَانٌ لَا تُمْسِكُ مَاءً وَلَا تُنْبِتُ كَلَأً»

«Allahu Teâlâ'nın benimle gönderdiği ilim ve hidâyet, bol bir yağmur gibidir; döküldüğü toprağın bir kısmı suyu içine alır, bol miktarda ot ve mahsûl yetiştirir. Bir kısmı da sert ve çorak olur, suyu içine almaz, fakat yüzünde tutar; insânlar içmek, sulamak ve ekim bakımından bundan faydalanırlar. Bir kısmı da yalçın ve kaypaktır, suyu içine almadığı gibi yüzünde de tutmaz, yağan yağmur, yüzünden sıyrılıp gider; ne bir şey bitirir, ne de kimseye faydası olur.» (52)

Birinci misâl ile: Öğrendiğiyle amel edene; ikinci misâl ile amel etmeyip başkasına okutana; üçüncü misâl ile de, her ikisinden mahrûm olana misâl verilmiştir.

«إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ : عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ ...»

(51) İbn Mâce, Abdullah b. Ömer'den
(52) Buhârî ve Müslim, Ebû Mûsâ'dan.

«Âdem oğlu ölünce amel defteri dürülür. Ancak üç şeyden deftérine sevâb yazılır: Bunlardan birisi de, istifâde edilen bilgidir.» (53)

« اَلدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ »

«Hayra delâlet eden, onu yapan gibidir.» (54a)

«لاَ حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ : رَجُلٌ آتَاهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ حِكْمَةً فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا النَّاسَ. وَرَجُلٍ آتَاهُ اللهُ مَالاً فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْخَيْرِ»

«Heves edilecek iki kimse var: Birincisi Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği ilimle amel edip başkasına da öğreten; ikincisi de Allah'ın verdiği serveti hayra sarfedendir.» (54b)

« عَلَى خُلَفَائِي رَحْمَةُ اللهِ، قِيلَ: وَمَنْ خُلَفَاؤُكَ؟ قَالَ الَّذِينَ يُحْيُونَ سُنَّتِي وَيُعَلِّمُونَهَا عِبَادَ اللهِ »

«Hazret-i Peygamber: Allahu Teâlâ'nın rahmeti benim vekillerim üzerine olsun, diye buyurmuş. Vekilleriniz kimlerdir? diye sorulunca, sünnetimi yaşatıp Allahu Teâlâ'nın kullarına öğretenlerdir, cevâbını vermişlerdir.» (55)

İslâm büyüklerinin sözleri :

H a z r e t - i Ö m e r (R.A.) : **«Kim bir hadis öğretir ve öğrettiği hadisle amel edilirse, amel eden gibi sevâb kazanır.»** buyurmuştur.

İ b n A b b â s (R.A.) : **«İnsânlara hayrı öğretenler için, denizdeki balıklara varıncaya kadar her şey, Allahu Teâlâ'dan mağfiret diler.»** buyurmuştur.

---

(53) Müslim, Ebû Hüreyre'den.

(54a) Tirmizi, Enes'den.

(54b) Buhârî ve Müslim, İbn Mes'ûd'dan.

(55) İbn Abdülberr, Hasen'den. İbn Abdülberr.

Diğer bâzıları : «Âlim, Allah ile kul arasındadır; bu keyfiyete dikkat etsin.» demişlerdir.

Süfyân-ı Sevrî, Askalân şehrine gitti; orada bir müddet beklediği hâlde, kendisine bir şey soran olmayınca: «Bu diyârda ilim ölmüştür, artık benim beklememe lüzûm yok, vâsıta te'mîn edin gideyim.» dedi. Şübhesiz böyle demesi, öğreticiliğin üstün değerine ve fazîletine hevesi ve ilmin devâmını sağlamak arzûsundandı.

Atâ (R.A.): «Sâîd İbn Müseyyeb'i ziyâret ettim ve kendisini ağlar gördüm. Sebebini sorduğumda, kendisinden bir şey sorulmadığı için ağladığını söyledi.» demiştir.

Yine bâzı zevât : «Âlimler zamânın ışıklarıdır. Her âlim kendi asrını aydınlatır ve zamânının insânları onların ışığından aydınlanırlar.» demişlerdir.

Hasan-ı Basrî (Allah rahmet etsin) : «Âlimler olmasa insânların diğer cânlı varlıklardan farkı kalmazdı. Çünkü onların okutmasiyle insânlar insânlık seviyyesine ulaşırlar.» buyurmuştur.

Ikrime : «Bu ilmin bir kıymeti var, deyince; nedir? diye soranlara: Onun kadrini anlayıp koruyacak bir ehline vermektir.» buyurmuştur.

Yahyâ b. Muâz: «Âlimler, Muhammed Aleyhisselâm ümmetine anne ve babalarından da şefkatlidirler. Çünkü anne ve babaları onları dünyâ ateşinden, Âlimler ise, âhiret ateşinden korurlar.» buyurmuştur.

Denildi ki : **«İlim edinmek için riâyet edilecek usûller şunlardır: Sükût edib dinlemek, ezberlemek, bildiğini tatbik etmek ve sonra da başkalarına öğretmektir.»**

Yine denildi ki: **«Bilmeyene öğret, bilenden öğren ki, bildiğini korumuş ve bilmediğini öğrenmiş olasın.»**

Muâz b. Cebel: Okuyup okutanlar hakkında şunları söylemiştir : «Okuyun öğrenin, zira Allah için ilim edinmek Allah'a karşı ta'zim ve ibâdettir. Müzâkeresi tesbîh, mübâhasesi mücâhededir. Bilmiyene öğretmek sadaka, liyâkatlisine bolca okutmak Allah'a yakınlıktır. İlim, yalnız ve kimsesiz yerlerde sıkıntıyı gideren bir arkadaş, doğru yola kılavuz, zorlukta kolaylık ve sabır merci'idir. İlim dostlar yanında vezir, yabancılara yakınlıktır. Cennet yoluna ışık tutar. İlim sâyesinde Allahu Teâlâ bir kısım insânları yükseltir, iyi işlerinde izlerinden gidilen rehber ve öncü yapar. İyilikleri anılır, eserleri kalır. Melekler onları sever ve kanatlarını üzerlerine gererler. Yaş ve kurudan her ne varsa, denizdeki balıklar, karadaki canlı varlıklar ay

ve yıldızlara varıncaya kadar her şey, âlimler için Allahu Teâlâ'dan mağfiret dilerler. Çünkü ilim, kalb gözünü açar, karanlıkta gözlere ışık saçar, zayıflıkta bedene kuvvet verir, insânı yüksek mertebelere ve ebrâr derecesine ulaştırır. İlmî tefekkür, gündüz orucuna ve gece ibâdetine denktir. Allahu Teâlâ'ya İtâat, ibâdet, tevhîd, saygı, şübheli şeylerden korunmak, sıla-yı rahm'de bulunmak ilim ile olur. Helâl ve harâm ilim ile bilinir. İlim öncüdür; amel ise ondan sonra gelir. İyilere ilhâm olur; fenâlar ondan mahrûm olur.» Allahu Teâlâdan hüsn-ü tevfîk dileriz.

AKLÎ DELİLLER :

Bu bahiste açıklanmak istenen, ilmin fazîlet ve nefâsetidir. Fazîletin ne demek olduğunu bilmiyen ve fazîletten gâyenin ne olduğunu anlamıyanların, ilimde veyâ ilimden gayri şeylerde bir haslet olarak bulunduğunu idrâk etmelerine imkân yoktur. Şüphesiz ki, hikmetin ne demek olduğunu bilmeden, falan adam hakîmdir veyâ değildir demek, saçmalamaktan başka bir şey olamaz. O hâlde, biz de fazîletin ne olduğunu anlıyalım.

Fazîlet, «fazl» kökünden gelir; ziyâdelik, artma ve çoğalma mânâsına, fazlalık demektir. Bir hükümde ortak olan iki şeyden birisine hâs bir ziyâdelik olursa, işte bunun diğerine fazîleti var denir ki, bu ziyâdelik onun kemâli olur. Meselâ: At, merkebten efdaldir, denildiği zamân, bunların yük taşımakta ortak oldukları, fakat atın daha ağır yük taşımakta, düşmâna saldırmakta, koşup kaçmakta ve güzellikte merkepten üstün ve kemâlli olduğu anlaşılır. Hattâ attan büyük bir merkeb kabûl edilse, yine bir değer taşımaz. Çünkü bu ziyâdelik vücûd bakımındandır ki, bir kemâl sayılamaz. Hayvân cismiyle değil, vasıflarıyla değerlenir. Bu îzâhatı anladınsa, atta diğer hayvânlara nisbetle fazîlet olduğu gibi, diğer sıfatlara nisbetle de, ilmin bir fazîlet olduğunu anlayacağından şübhe edilmez. Atın hızlı gitmesi bir kemâl değil, belki atta ayrı bir husûsiyet ve üstünlüktür. Amma ilim, zâtında hiç bir şeye nisbet edilmeksizin mutlak bir fazîlet ve kemâldir. Çünkü ilim, Allahu Teâlâ'nın kemâl sıfatı, melek ve peygamberlerin şerefi ve mutlak bir fazîlettir. Akıllı atın, ahmak attan daha hayırlı olması keyfiyeti, hiç bir şeye izâfe edilmeksizin ale'l-ıtlak onun fazîleti olması gibi.

İyi bil ki, rağbet bulan ve nefîs olan her şey üç sebebden biriyle rağbet görür ve beğenilir :

1 — Başka şeyi için, 2 — Zâtı için, 3 — Hem zâtı ve hem de başka şey için.

Elbette zâtı için rağbet gören, başkası için rağbet bulandan efdal ve şereflidir. Başkası icin sevilen altun ve gümüştür. Bunlar, hadd-i

zâtında insânın hiç bir ihtiyâcını gideremiyen birer mâden parçasıdır. Eğer ticâret vâsıtası olmasalardı, çakıl taşlarından farklı sayılmazlardı.

Zâtı bakımından heves edilen, Allahu Teâlâ'nın cemâline bakmanın lezzetiyle âhiret saâdetine ulaşmaktır.

Hem zâtı ve hem de dolayısiyle istenip heves edilen, meselâ vücûd sağlığı gibi... İnsânın, ayaklarının sıhhatli olmasını istemesi, zâtı bakımından olur. Acı ve sancı duymaması gibi. Başka şey için olur. Arzû ettiği yere yürüyüp gidebilmesi gibi...

Bu itibarla ilme baktığın zamân onu, kendi zâtında tatlı bulursun ve ilim de zâtı için istenilir. Üstelik ilim âhiret saâdetine vesîle ve Allah'a yaklaştıran bir vâsıta olması bakımından da gayri için sevilir. İnsân oğlunun en büyük rütbesi ve arzû ettiği şey de, bu saâdet ve bu saâdete ulaştıran vâsıtadır. Bu da ilim ve ilme dayanan ameldir. Amel de ilimsiz olamıyacağına göre, dünyâ ve âhiret saâdetinin aslı ve bütün ibâdetlerin efdali ilimdir. Nasıl olmasın ki, her şeyin kıymeti netîcesiyle ölçülür. İlmin netîcesi ise, yüksek makamlara ermek, melekleşmek ve Allahu Teâlâ'ya yaklaşmaktır. Buraya kadar anlattıklarımız, ilmin âhirete âit olan faydalarıdır.

Dünyâlığa gelince: İzzet ve vakar, melikler [hükümdârlar]'e söz geçirme ve tab'an hürmeti celb etme gibi hasletleri vardır. Türklerin en akılsızları ve Arabların eclafı bile, âlimlerine hürmeti tabiî bulurlar. Çünkü tecrübeleriyle onların daha bilgili olduklarını anlıyorlar. Yalnız insânlarda değil, hayvânlarda da, bu hassa mevcûttur. Hayvân da üstünlüğü takdir eder ve bu anlayışladır ki, kendisinden üstün olan insâna 'itâat eder. Bütün bu saydıklarımız mutlak ilmin fazîletidir. Halbuki ileride beyân edileceği üzere, ilimler de kısımlara ayrılır ve fazîletleri itibâriyle de ayrı kıymet taşırlar.

Bu izâhatımızla, ilim öğretme ve öğrenmenin fazîleti açıklanmış oldu. İlim her şeyden üstün olunca, elbette onu öğrenmeğe çalışmak da en üstün şeyi istemektir, öğretmek ise, en üstün faydayı sağlamaktır.

Bunun beyânı şöyledir: İnsânların maksadı, din ve dünyâlıkta toplanır. Dîn'in nizâmı ise, dünyânın nizâmına bağlıdır. Çünkü dünyâ âhiretin tarlasıdır. Dünyâ; kendisini ebedî bir vatan tanıyanları değil, bir köprü ve bir misâfirhâne kabûl edenleri, Allah'a ulaştıran bir vâsıtadır. Dünyânın nizâm ve imâreti ise, insânların çalışmalarına bağlıdır.

İnsânların iş, san'at ve meslekleri ise üç kısımda toplanabilir:

Birincisi : Yaşayabilmek için zarûrî olan işlerdir ki, bunlar da dörttür :

1 — Yiyecek te'mini için rençberlik,

2 — Giyecek te'mini için dokumacılık,

3 — Mesken te'mini için inşâat,

4 — Cemiyetin sevgi, saygı, yardımlaşma ve berâberliğini sağlamak için siyâset.

İkincisi : Bunlara yardımcı olup, yapılmalarına imkân veren işlerdir ki, bunlar da ikiye ayrılır:

1 — Rençberlik ve san'at için âlet hâzırlıyan demircilik işi.

2 — Dokumacılığa hizmet eden, hallaçlık ve eğirme işi gibi..

Üçüncüsü : Bütün bu işleri tamamlayıp süsleyen işlerdir. Bunlar da (rençberlikten alınan mahsûlü öğütüp) pişirmek, (giyim eşyasını) dikmek, boyamak ve yıkamak gibi işlerdir.

Bütün bunlar dünyâ hayâtına nisbetle, bir şahsın uzuvları mesâbesindedir ki, bunlar da üçe ayrılır:

1 — Kalb, ciğer ve beyin gibi asıl uzuvlar.

2 — Bu asıl uzuvlara hizmet eden mide, damar, şerayin, sinir ve veridler.

3 — Bu asılları tamâmlayıp süsleyen şeyler ki; deri, tırnak parmak ve kaş gibi...

Bu saydığımız san'atların en şereflisi asılları olup, asıllarının da en şereflisi siyâsettir. Bunun içindir ki, bu siyâset san'atı, menşeinde diğer san'atların aramadığı kemâlâtı ister. Yine bunun içindir ki, bu san'atın sâhibi, diğer san'atları kendine hizmet ettirir.

Beşeriyeti ıslâh ile dünyâ ve âhirette selâmete ulaştıracak doğru yolu gösteren siyâset, dört mertebedir :

Birinci ve en üstün mertebe: Peygamberlerin siyâseti, sevk ve idâresi olup; avâm ve havass, bütün insânların zâhir ve bâtınlarına hükmetmeleridir.

İkinci mertebe: Halife, melik ve sultânların siyâseti ve her sınıf insânlara hükmetmeleridir. Fakat bunlar yalnız zâhire hükmeder, bâtına te'sir edemezler.

Üçüncü mertebe : Allahu Teâlâ'yı ve dînini bilen, peygamberlerin vârisi olan âlimlerin siyâsetidir ki, bunlar hiç bir sınıfın zâhiri işlerine karışmayıp kimseyi zecr ve men'edemiyecekleri gibi, umûm insânlar da kendilerinden istifâde edemez. Ancak münevver tabakanın bâtınına hitâb edebilirler.

Dördüncü mertebe: Vâizler'in siyâsetidir. Bunlar da ancak insânların avâm kısımlarının bâtınına hitâb ederler.

Siyâsetin şu dört mertebesinde nübüvvetten sonra en şereflisi, insânları, helâke sürükleyen, kötü hûylardan arıtıp saâdete ulaştıracak güzel hûylar ile süsleyen şeyin, ilmin en büyük faydası olduğunda şübhe yoktur. İşte ilim öğretmekten gâye de budur.

İlmin diğer san'atlardan üstün olduğunu söyledik. Bunun îzâhı şöyledir: San'atın değeri üç şey ile bilinir:

Birincisi: O san'atı bilmeye vesîle olan garîza ve mîzâca mürâcaat etmekle. Aklî ve müsbet ilimlerin, lûgat ilmine olan üstünlüğü gibi. Çünkü müsbet ilimleri bildiren akıldır. Lûgatı öğreten ise işitme hassasıdır. Akl'ın işitmeden üstün olduğu aşikârdır.

İkincisi: Umumî faydalarını düşünmek ile, rençberliğin kuyumculuğa üstünlüğünü düşünmek gibi...

Üçüncüsü: Üzerinde işlenen madde ile kuyumculuğun debbağlığa üstünlüğü gibi. Birisinde altun, diğerinde ise, ölü hayvan derisi üzerinde iş görülüyor.

Şübhe yok ki, âhiret yolunu aydınlatan dînî ilimler, tam akıl ve keskin zekâ ile elde edilir.

İleride açıklanacağı gibi, akıl, insân oğlunun en üstün vasfıdır. Çünkü Allahu Teâlâ'nın emânetleri, akıl sâyesinde kabûl edilir ve yine akıl sâyesindedir ki insân, Allahu Teâlâ'nın rızâsına mazhar olur.

İlmin umûmî faydalarına gelince; bunda hiç şüphe edilmez. Çünkü neticesi ebedî saâdettir.

Mahallinin şerefine gelince: (Bu da gizli değildir.) Nasıl gizli olsun ki, ilim öğretenler insânların kalbleri ve akılları üzerinde tasarruf ederler. Yeryüzündeki en üstün yaratık insân, insânın en değerli cüz'ü ise kalbidir. İlim öğreten, kalbi olgunlaştırmak, temizlemek, cilâlandırmak ve rızâyı ilâhîye yaklaştırmakla meşgûldür. Binâenaleyh her cihetten, ilim efdaldir, şereflidir.

Hülâsa ilim öğretmek, bir bakımdan Allah için ibâdet, başka bir bakımdan Allahu Teâlâ'ya vekâlettir. Hem de en büyük vekâlet. Çünkü Allahu Teâlâ, en hâs sıfâtı olan ilmi, âlim'in kalbine yerleştirdi. Âlim, Allahu Teâlâ'nın en değerli cevherlerinin hazînedârı gibidir. Bundan, bütün muhtâçlara infakda izinlidir. Cennet-i me'vâ'ya ulaştırmakta ve Allahu Teâlâ'ya yaklaştırmakta, Allahu Teâlâ ile kulları arasında vâsıta olmaktan daha üstün rütbe olabilir mi? Allah kendi lütûf ve keremiyle bizleri de bu gibi kullarından eylesin.

Habîbine ve bütün hayırlı kullarına salât ve selâm olsun.

İKİNCİ BÂB

BU BÂB MAHMÛD VE MEZMÛM [ÖĞÜLEN VE YERİLEN] İLİMLERİN AKSÂM VE AHKÂMI BEYÂNINDADIR. BURADA FARZ-I AYN VE FARZ-I KİFÂYE OLAN ILİMLER İLE, KELÂM VE FIKIH İLMİNİN, NE DERECEYE KADAR DİN İLMİNDEN SAYILACAĞI VE AHİRET İLMİNİN FAZÎLETİ ANLATILACAKTIR.

FARZ-I AYN OLAN İLİMLERİN BEYÂNI

Resûlullah (S.A.V.) buyurdu ki:

«طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ»

«İlim öğrenmek her müslümâna farzdır.» (56)

Diğer bir hadîsde de:

«أُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ»

«İlim, Çinde bile olsa öğreniniz.» (57) buyuruluyor.

Her müslümânın bilmesi farz olan ilmin hangisi olduğu husûsunda insânlar ihtilâfa düşmüş ve bu husûsda yirmiyi aşan fikir öne sürülmüştür. Tafsilâta girmeden bunları şöyle hülâsa edebiliriz. Her fırka kendi mevzûunun öğrenilmesini farz-ı ayn kabûl etmiştir. **Kelâmcılara** göre bilinmesi farz-ı ayn olan, **kelâm ilmi**'dir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın varlığı, birliği, zâtı ve sıfatları kelâm sâyesinde bilinir. **Fakihlere** göre: **Fıkıh ilmi'dir.** Çünkü ibâdet ve muâmelenin helâl ve harâm kısımlariyle, mutlak helâl ve harâm fıkıh ilmiyle

---

(56) İbn Mâce Hz. Enes'den.

(57) İbn Adiyy ve Beyhakî Hz. Enes'den, Taberânî İbn Mes'ûd'dan ve İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir.

öğrenilir. Bu ilimlerin gâyeleri de ender tesâdüf edilecek ince mes'eleler değil, belki ferdlerin muhtâç olduğu günlük mes'elelerin hallidir. Tefsir ve hadîs âlimleri :Bu ilimden maksad **Kur'ân** ve **Hadîs** olduğunu söylerler. Çünkü diğer ilimler bunlar sâyesinde elde edilir. Sofiyye ise **tasavvuf ilmi**'ni öne sürerler ki, bunlar da kollara ayrılır. Bir kısmı, bu ilimden gâye, insanın kendi hâlini ve Allah katındaki makaamını bilmesidir, derler. Diğer bir kısmı da ihlâs ve nefsin âfetlerini bilmek, Şeytan'ın vesvesesi ile meleğin ilhâmını ayırabilmektir derler.

Diğer bâzılarına göre de, ilm-i bâtın'dır. Bu ilim de erbâbına farzdır der ve bu sûretle hadîsi umûmu şümûlünden çıkarmış olurlar. Bunun gibi **Ebû Tâlib-i Mekkî** de: «**Mebânî-i İslâm** hadîsinin tazammun ettiği ilimdir» der. Bu («**Mebânî-i İslâm**» hadîsi.)

«بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ : شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ . »

«İslâm dini beş esâs üzerine kurulmuştur: Allahu Teâlâ'nın varlığına, birliğine şehâdet getirmek...» (58a)

diye başlayan hadîsdir. Çünkü farz olan bu beş şeydir. Elbette bunların farz olma keyfiyyetiyle tatbîk şekillerini de bilmek farzdır.

Bu husûsda, şüpheyi kaldıracak son sözün, bizim anlatacağımız olacağı kanâatindeyiz. O da **Mukaddime**'de anlattığımız gibi, ilmin: **Muâmele** ve **Mükâşefe ilmi** olarak ikiye ayrılması ve burada aranan ilm'in ise muâmele ilmi olmasıdır.

Âkil ve bâliğ kulların yapmakla mükellef oldukları üç şey vardır:

1 — İ'tikad [inanmak].
2 — Fiil [İnandıklarını yapmak.]
3 — Terk [Yasak edilenleri yapmamak].

Yaş haddinin tamâmlanması veyâ rüyâlanmakla erginleşen akıllı kimselere evvelâ farz olan şey, anlıyarak şehâdet getirmek, yâni Allah'ın birliğini ve Peygamberin risâletini tasdîk etmektir. Bu şehâdet, taklîd ile de mümkündür. Bunun için delîl aramağa, kıyâs ve kaziyyeler tertibe lüzûm yoktur. Gâye, şek ve şüpheden uzak, kat'î bir inançtır. Böyle bir inanç bulundu mu maksad hâsıl olur. Bizzât Peygamber Efendimiz, Arab câhillerinin tasdîk ve ikrâriyle iktifâ eder,

(58a) Buhârî ve Müslim, İbn Ömer'den. Tecrid-i Sarih Tercemesi C. 1, shf' 28.

ayrıca kendilerine delîl öğretmezdi. Binâenaleyh inanarak ve anlıyarak şehâdet getiren, ilk vazîfesini yapmış ve o ân için başka bir farzı kalmamıştır. Şâyet o ânda ölse, itâat etmiş bir mü'min olarak ölür.

Bundan sonra gelen mükellefiyetler, ayrı ve başka sebeblere dayanır, ki bunlar herkes hakkında zarûrî değildir. Hattâ çok kimseler bâzı mükellefiyetler hâricinde kalırlar.

Bu mükellefiyetleri îcâb ettiren sebebler **fiil, terk** ve **i'tikad** ile alâkalıdır :

Fiil ile alâkalı mükellefiyetler :

. Kuşluk vakti, îmân etmiş bulunan bir müslümânın öğleye kadar yaşamasiyle kendisine yeni bir farzın düşmesi gibi. O da öğle vaktinin girmesiyle, şartı olan temizlik ile berâber, namâzı bilmesidir. Hiç bir arıza ve engeli yok iken, tam öğle vaktini bekledikten sonra, namâz'ın şart ve rükünlerini vakit çıkıncaya kadar öğrenemiyecekse, vakit girmeden hazırlanması farzdır, denirse de; farz olan amelin şartı olan bilginin farz olması, o amelin farz olmasından sonradır da denebilir. Buna göre de namâz bilgilerini namâz vakti girmeden öğrenmekle mükellef değildir. Diğer vakit namâzları da bunun gibidir.

Eğer Ramazana kadar yaşarsa, kendisine yeni bir farz daha düşer. O da oruç ile alâkalı hükümlerdir. Oruç vaktinin imsâktan akşama kadar olduğunu, farz olan niyet ile yemek içmek ve temâsdan çekinmek olduğunu ve bu hâlîn Şevvâl ayına kadar devâm ettiğini bilmektir.

Sonradan zenginleşir veyâ zengin olarak ergin olursa, kendisine yeni bir farz daha düşüyor. O da ne kadar zekât vereceği ve bunun hemen değil, artıcı olan malın, bir sene elinde kaldıktan sonra verileceği gibi hükümlerini bilmesidir. Hattâ her çeşit mal'ın değil, ancak kendi elindeki mal cinsinin zekâtını öğrenmekle mükelleftir. Eğer yalnız devesi varsa, deve zekâtını bilmek yeter. Diğer mallarda da hüküm böyledir.

(Hac farîzasına gelince); bu fevrî yâni acele olmadığı için hac mevsiminde hemen hac mes'elelerini öğrenmekte acele lâzım değildir. (58b)

(58b) Şâfi'î ve Hanbelîlere ve bizim imâmlardan Muhammed'e göre, hüküm böyle olmakla berâber, İmam-ı a'zam, İmâm-ı Mâlik ve bir sözünde Ebû Yûsuf «fevrî yâni zengin olduğu senenin hac mevsiminde hac etmek borçtur, tehiri günâhtır. Ancak hayâtında hac etmek mümkün olursa tehir mes'uliyeti kalkar. Şüphesiz mâzeret hâlleri müstesnâdır.» buyuruyorlar.

Fakat İslâm ulemâsına yakışan, azık ve binit gibi gerekli imkânlara sâhib olana, haccın te'hiri olarak farz olduğunu bildirmektir. Hattâ çok kerre hemen hac etmek isterse o vakit hac keyfiyetini de hemen öğrenmek farzdır. Öğrenilmesi farz olan, haccın erkân ve vecîbeleridir. Sünnetlerini öğrenmek farz değil; sünnetler nâfile ibâdet olduğundan öğrenilmeleri de farz değil, nâfile'dir. O ânda asıl haccın kendisine farz olduğunu ona duyurmamanın harâm olup olmadığına dâir söz, fakîhlere âittir; bizi alâkadar etmez. Yapılması gereken diğer farz-ı ayn'larda da hüküm böyledir.

Terk edilmesi farz olan şeyleri öğrenmeğe gelince :

Bunları da hâle nazaran öğrenmek elzemdir. Bu da şahsın vaziyetine göre değişir. Çünkü: Bir dilsizin «şu sözü söylemek yasaktır» bir körün «şuna bakmak harâmdır», bir Bedevî'nin «şu yerlerde oturmak memnû'dur» diye öğrenmeleri farz değildir. Şu hâlde yapılması gereken şeyleri öğrenmenin farz olması da şahsiyyet itibâriyledir. İnsânın yapamıyacağı yasaklardan değil, yapması mümkün olan yasaklardan ikaz edilmesi lâzımdır. Meselâ: Bulunduğu muhitte müslümânlar arasında ipek giyen, başkasının malını zorla alan veyâ nâmusa tecâvüz edenler varsa, bunların harâm olduklarını öğretmek lâzımdır. Şu ânda değil, fakat ileride yapmak ihtimâli olan kimse de aynı hükümdedir. Hattâ bulunduğu muhitte içki ve domuz eti kullanılıyorsa onun da bu yasağı yapmasını goz önünde tutarak bunların harâm olduklarını öğretmek farzdır. Öğretilmesi farz olan her şeyi öğrenmek de farzdır.

İ'tikad ve kalb işlerine gelince :

İçinde doğacak şübheleri giderecek kadar ilim edinmesi farzdır. Eğer şehâdet kelimesinin mânâsında şübhe ederse, bu şübheyi izâle edecek kadar ilim öğrenmesi farzdır. Eğer kendisinde böyle bir şüphe uyanmaz ve kendisi de henüz Allahu Teâlâ'nın kıdemini ve âhirette görüleceğini ve Allahu Teâlâ'nın, hâdisâta mahal olmadığını ve bunlara benzer i'tikad mes'elelerini öğrenmeden ölürse, mü'min olarak öldüğünde icmâ vardır. Fakat insanın kalbine doğacak bu gibi hâtıralar, bâzan kendi tabiatı ve düşüncesinden, bâzan da başkalarından duymakladır. Eğer erginlik çağında, çocuk böyle kelâm münâkaşalarının alıp yürüdüğü bir muhitte ise, lâyık olan kendisini bu felsefeden korumak ve evvelâ yalnız hakk'ı öğretmektir. Çünkü: Boş bir cevher olan o çocuğun kalb ve beynine evvelâ o şüphe uyandıracak şeyler doldurulursa bunları atmak farz olur. Halbuki bu da bâzan çok güç olur. Nasıl ki tefeciliğin çoğaldığı bir memlekette alış - veriş eden bir müslümânın, kazancının helâl olabilmesi için, meşrû' kazanç yollarını

öğrenmesi ve tefecilikten çekinmesi kendisine farz ise, farz-ı ayn olan ilimler için de vaziyet böyledir. Bunun mânâsı, olan işin keyfiyyetini bilmektir. Kim farz olan ilmi ve farz olduğu vakti bilirse, farz-ı ayn olan ilmi de bilmiş olur.

Sofiyyenin, farz-ı ayn hakkında: «Meleğin ilhâmiyle Şeytanın vesvesesini ayırmaktır» demeleri de doğrudur. Fakat bu, herkes hakkında değil, ihtiyâcı olana, gönlünde böyle şeyler doğan kimseye mahsûstur. Vaktâ ki insan oğlu çok kerre kendini gösteriş, çekememezlik ve benzerî kötü arzûlardan koruyamaz oldu ise, insânı perîşan eden bu hâllerden de korunacak kadar bilgi edinmesi farzdır. Bu ilim kendisine nasıl farz olmasın! Zîra Peygamber Efendimiz bir hadîsi şerîfinde şöyle buyuruyor:

«ثَلاَثٌ مُهْلِكَاتٌ : شُحٌّ مُطَاعٌ ، وَهَوًى مُتَّبَعٌ وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ»

«Üç şey insanı helâk eder: Son derece cimrilik, tamâmen arzûlarına uymak ve kişinin kendini beğenmesi.» (59)

Halbuki bunlardan kimse kendini kolay kolay kurtaramaz. İleride anlatacağımız kibir ve benzeri gibi diğer kalbî hastalıklar, Hadîs-i Şerîfde açıklanan bu üç esâsa bağlıdır. Bu hastalıkları tedâvi, sâhiplerine farz-ı ayndır. Bunları tedâvi için de mâhiyyet, menşe' ve alâmetlerini bilip teşhîslerini koyup tedâvi çârelerine baş vurmak gerekir. Çünkü: Fenâlığı bilmeyen, fenâlığa düşebilir. İlâç demek hastalığı zıddiyle tedâvi demektir. Teşhîsi konulmayıp ilâcı bilinmeyen hastalık elbette tedâvi edilemez.

Bu mühlikât arasında saydıklarımızın çoğunu bilmek farz-ı ayn iken ne yazık ki topyekûn insânlar lüzûmsuz şeylerle vakit geçirir de bunları ihmâl ederler.

Müslümân çocuğuna inanması için, şehâdet kelimesinden sonra bunun tamâmından sayılan: Öldükten sonra dirilmeği, hisab'ı, mîzan'ı, cennet ve cehennemi de öğretmek lâzımdır. Bu gencin, Peygamber'in Allah tarafından gönderilmiş bir resûl olduğuna inandıktan sonra, tebliğ ettiği risâletin de ne demek olduğunu anlaması lâzımdır. O da Allah ve Resûlüne itâat edenin cennet'e, bunları tanımayıp isyân edenin ise cehennem'e gideceğini bilmektir.

(59) Bezzâr ve Taberânî, Enes'den.

Şu söylediklerimize dikkat edersen doğru yolun bu olduğunda şüphen kalmaz. Yine anlarsın ki insân oğlu gece ve gündüz her hâlü kârında, ibâdet ve muâmelesinde kendisini alâkadar eden yeni bir hâdiseyle karşı karşıyadır. Her karşılaştığı ve karşılaşacağı vak'alar için de yeni bilgi edinmesi, sorup öğrenmesi lâzımdır.

Peygamber Efendimizin: **«İlim öğrenmek her Müslümâna farzdır»** buyurduğu hadîsindeki **«El - ilmu»** kelimesindeki lâm-ı ta'rifinde ifâde ettiği gibi, öğrenilmesi farz olan ilimden gâyesinin müslümânlar üzerine farz olan amel ilmi olduğu anlaşıldığı gibi, bizim beyânâtımızla da bunların farz olma zamânı açıklanmış oldu. Her şeyi olduğu gibi bilen ancak Allahu Teâlâ'dır.

FARZ-I KİFÂYE OLAN İLİMLER

Bilmiş ol ki, ilimlerin kısımlarını, şerhetmeden, farz olanları ile olmayanlarını ayırmak mümkün olmaz. İlimler, esâs itibariyle ikiye ayrılır:

1 — ŞER'Î İLİMLER : Yâni, hisâb gibi akıl ile, tabâbet gibi tecrübe ile, lûgat gibi işitmekle bilinmeyip ancak Peygamberlerden öğrenilen ilimler.

2 — ŞER'Î OLMAYAN İLİMLER : Yâni diğer vâsıtalar ile elde edilen ilimler. Bunlar da **mahmûd, mezmûm** ve **mübâh** olmak üzere üçe ayrılır.

Mahmûd olanlar, dünyâ işlerini düzene koyacak, insânların sıhhatini koruyacak ve ihtiyâçlarını cevâplandıracak tıb ve hisâb ilmi gibi ilimlerdir, ki bunlar da **farz-ı kifâye** ve **fazilet** olmak üzere iki kısma ayrılır.

Farz-ı kifâye olanlar: Dünyâ işlerini tanzîm için lâzımdırlar. **Tâbâbet** gibi ki, insân oğlunun sıhhatli olarak yaşayabilmesi için zarûrîdir.

Hesâb gibi ki, bu ilim de, alış - veriş, mirâs, vasiyet ve bütün muâmelâtta zarûrîdir.

Şu ilimleri bir beldede bilen bulunmazsa halk zorlukla karşılaşır ve hepsi birden mes'ûl olur. Fakat ihtiyaç nisbetinde bir veyâ bir kaç bilenin bulunması kâfidir. (Artık hepsinin muhâsib veyâ tabîb olmasına lüzûm kalmaz) ve bu sûretle diğerleri de bu vecîbeden kurtulmuş olur.

Tıb ve hisâbın farz-ı kifâyeden olduklarına dâir beyânâtımıza şaşmayın. Hakîkat şu ki: Bütün san'atların asılları aynı hükümde

olup farz-ı kifâyedirler. Rençberlik, dokumacılık, siyâset, dikicilik, tabâbet vesâire gibi... Çünkü: Bir memleketin tabibi olmazsa hastalık çoğalır, insânlar işinden gücünden kalır, tâkattan kesilir ve nihâyet ölüme mahkûm olur. Derdi veren Allah dermânını da yarattı. Kullarına, o devâyı bulacak kabiliyeti bahşetti ve faydalanmaları için sebebini de izhâr ettir. Körü körüne ihmâl neticesi ölüme mahkûm olmak doğru olmaz.

Öğrenilmesi farz olmayarak **fazîlet** sayılan ilimlere gelince:

Bunlar da saydığımız bu ilimlerin, çok ender lâzım olacak en ince teferruâtına inmektir. Elbette' ki bu da, lâzım olan kısımları anlamayı kolaylaştırması bakımından bir fazilet ve üstünlüktür.

Mezmûm (olup yerilen) ilimlere gelince:

Bunlar dînde yeri olmayıp, hiç bir fayda sağlamıyan, sihr, tılsımât, şu'beze, telbîsât gibi ilimlerdir.

Mübâh, (yâni ne yasak ve ne de öğrenilmesi mecbûri) **olan ilimlere gelince:** Çok ileri gitmemek şartiyle, eğlence olmayan şiirleri öğrenmek, eski târihlerle meşgûl olmak, bunlara misâl olarak zikr edilebilir.

Anlatmak istediğimiz şer'î ilimlerin hepsi **makbûl**'dür. Ancak, hakikatte şer'i olmayan bâzı bilgiler de araya karışırsa **mezmûm** olur.

Bunların şer'î ilimlerden olduğu zannedilmiş olmasına binâen, dinî ilimler de **makbûl** ve **mezmûm** olmak üzere ikiye ayrılır.

ŞER'Î İLİMLERİN KISIMLARI

Makbûl olan şer'î ilimler: **Usûl, fürû', mukaddimât** ve **mütemmimât** olmak üzere dörde ayrılır:

BİRİNCİ KISIM — (Asıl olan ilimler) : **Kitâb, Sünnet, İcmâ'** ve **Sahâbenin yolu**'dur. Kitâb ve sünnet asıl olmakla berâber, sünnete delâleti bakımından ümmetin ittifakı [icmâ'] da üçüncü derecede bir asıldır. Ashâb-ı kirâm, vahye şâhid oldukları gibi sonradan gelenlerin bilmediği bir çok şeylere yetişmişlerdir. Bâzan görünüşün anlattıklarını yazılar anlatamaz. Bu sebeblerden âlimler onlara uymağı ve izlerinden gitmeği uygun buldular. Bunun da muâyyen yolları ve husûsî şartları var ki, burada onlarla meşgûl olmak uygun düşmez. (60)

(60) Burada kıyâs-ı fukahâ'dan bahsedilmiyor. Çünkü: Kıyas, bu üç tânenin fer'î ve usûl âlimlerinin vazifesidir; aynı zamânda Hanefî'lere göre, kıyâs, hükmü isbât edemez, belki izhâr eder.

İKİNCİ KISIM — **Fürû' adını taşır ki, bu da bu asıllardan çıka**rılan ilimlerdir. Fakat bunların anlaşılması sözün gelişigüzel mânâsından değil, belki akl-ı selîmin tenbîhiyle genişleyen keskin zekânın konuşulan sözlerden, o sözle alâkalı başka mânâlar çıkarmasiyledir. Nitekim Peygamber Efendimizin şu hadîsinden çıkarılan mânâ gibi:

«لاَ يَقْضِي الْقَاضِي وَهُوَ غَضْبَانُ»

«Kadı, gadablı iken hüküm vermez.» (61)

Gadab kelimesinin asıl mânâsı, hışım iken, bundan def'-i tabiî ihtiyâcı, açlık ve hastalığı varken hüküm vermez mânâsını anlamışlardır.

Bu fürû' ilmi de ikiye ayrılır :

1— Dünyâ işlerinin tanzîmi ile alâkalı ilimler : Bunları fıkıh kitâbları anlatır ve bunlarla meşgûl olanlara **«fakih»** adı verilir. Bunlar dünyâ âlimleridir.

2 — Âhiret işlerinin tanzîmi ile alâkalı ilimler : Bunlar da kalb'in, iyi ahlâk kötü ahlâk ve Allahu Teâlâ katında sevilen ve sevilmeyen hâllerini bildiren ilimlerdir. Kitâbımızın son kısmı bunu anlatır. Âdet ve ibâdette kalbden a'zalara sirayet eden hâlleri de bu kitâbın birinci bâbı içine alır.

ÜÇÜNCÜ KISIM — İlimlere mukaddime olup âdetâ ilimleri elde etmeğe birer âlet kabîlindendir. Lûgat ve nahv ilmi gibi. Bunlar hadd-i zâtında dînî ilimlerden değildir. Ancak Kur'ân ve Hadîs dînî ilimlerin anlaşılmalarında lâzımdırlar. Çünkü : Kitâb ve Hadîs Arab lisânı üzerine olduğundan, dînimizi anlayabilmek için bu ilimlere muhtâcız. Bunun gibi yazı öğrenmek de lâzımdır. Şu kadar ki lisân kadar zarûrî değildir. Çünkü : Peygamber Efendimiz de ümmî idi [okuryazar değildi]. Hattâ her söylenen ezberlenip unutulmasaydı yazı ihtiyâcı da azalmış olurdu. Fakat bu mümkün olamadığından yazı da zarûrî bir ihtiyâçtır.

DÖRDÜNCÜ KISIM — Bu saydığımız üç kısmı tamâmlayan ilimlerdir ki, bunlar da biri Kur'ân, diğeri Hadîs ile alâkalı olmak üzere ikiye ayrılır :

Kur'ân-ı Kerîm ile alâkalı tamâmlayıcı ilimler üçe ayrılır :

1 — Kur'ân-ı Kerîm'in okuma şeklini, harflerin okunuş ve çıkış yerlerini bildiren ilim [Kıraât ve Maharicu'l - Hurûf].

---

(61) Buhârî ile Müslim, Hz. Ebû Bekir'den.

2 — Kur'ân-ı Kerîm'in mânâsını anlamakla alâkalı ilimler. Tefsîr gibi. Tefsîr işi de menkûle dayanır. Yalnız Arab lisânını bilmek yetmez.

3— Kur'ân-ı Kerîm'in ahkâmiyle alâkalı ilimler. Bunlar : **Nâsih** [Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin eski hükmünü kaldıran yeni hüküm], **mensûh** [Kaldırılan hüküm], **âmm** [Çok mânâsı olan], **hâs** [Tek mânâsı olan], **nass** [Konuşma san'atiyle sözün mânâsı çok açık olan], **zâhir** [Düşünmeden anlaşılan] gibi husûslar ve bunların bâzılariyle amel edip bâzılariyle amel etmemek keyfiyyeti beyânında olan ilimlerdir. Bunları anlatan ilme **«Usûl-i fıkh»** denir ki, bu sünnete de şâmildir.

Hadis ve haberleri tamâmlayan ilimler : Hadis âlimlerini isimleriyle, soylariyle, sahâbenin isim ve sıfatlariyle, râvilerde doğruluğu ve zayıfı kuvvetliden ayırmak için, râvilerin hâlini ve hattâ mürsel hadisi müsnedden ayırmak için yaşlarını bildiren ilimdir.

İşte bu saydıklarımızın hepsi mahmûd ve öğrenilmesi farz-ı kifâyeden olan dînî ilimlerdir.

Eğer **«Fıkh'ı** niçin dünyâ ilmine, fakîhleri de dünyâ âlimleri meyânına kattın?» dersen, bil ki; Allahu Teâlâ, Âdemi topraktan çıkardı Neslini de çamur suyundan ve atılan bir parça sudan yarattı ve onları babanın belinden ananın rahmine, oradan da dünyâya çıkardı; sonra kabre, sonra da huzûruna, sonra yâ cennete veyâ cehenneme attı. İşte başlangıçları, işte neticeleri ve varacakları yerler. Dünyâyı da, azık olmağa yarayacak kısmını almak için, âhiret kazancı olarak yarattı. Eğer insân dünyâdan dürüst bir şekilde faydalansa, dedikodu ve husûmetler ortadan kalkar ve kendiliğinden fıkh ilmi de düşerdi. Lâkin dünyâya tama' ile sarılmaları, düşmânlığı doğurduğundan, onları idâre edecek hükûmete ihtiyâç hâsıl oldu. Hükûmet reisi de bu husûsda kanunlara muhtaç oldu. İşte **«fakîh»** bu siyâset kanunlarını yapan ve halk arasındaki çekişmeleri kaldırmanın yolunu bilen aracı bir kimsedir. Fakîhler, milleti idâre eden hükûmet adamlarının hocaları ve çekişmelerde halkı idâre etmenin doğru yollarını gösteren kimselerdir. Ömrüme yemin ederim ki! Fıkıh ilmi [Hukuk] dünyâ ile alâkalı olduğu kadar din ile de alâkalıdır. Lâkin din ile alâkası, dünyâ vasıtasıyladır. Zira **«Dünyâ, ahiretin tarlasıdır.»** Din, dünyâ ile tamamlanır. Din ile sultanlık [devlet idaresi] arkadaştır, ikizdir. Dîn asıl [kök]'dır, pâdişah [hükûmet] onu korur. Kökü olmayan yıkılmağa mahkûm olduğu gibi korunmayan temeller de yıkılır, yok olur. Mülkün tamâmlanması ve korunması hükûmetle mümkündür. Husûmetlerde mülkü korumak ve nizâmı kurmak da fıkıhla halledilir.

Halkı, siyâsetle idâre, bizzât dînden olmayıp, ancak dîn'in kendi-

siyle tamâmlanabileceği şeylere yardımcı olduğu gibi, idâre ve nizâm yollarını bildiren fakîh de bunun gibidir.

Nitekim hacca gidenler haydutlardan korunmak için muhâfıza muhtâçtır; (muhâfız olmadan bu farîzeyi yapamaz.) Fakat bunun hacc ile münâsebeti çok uzaktır. Çünkü : Hacc başka, bu yola girmek başka, haccı tamâmlayacak olan yolda muhâfaza ve korunmanın kanun ve hîlelerini bilmek başka bir şeydir. İşte fakîhler de hacc yolculuğuna çıkan zâtların emniyetle yolculuklarını te'mîn için korunma çârelerini bildiren kimselere benzerler. Onun hacc ile alâkası ne derece ise, fakîhlerin de dîn ile alâkası o nisbettedir ki, dördüncü derecede kalıyor. Bu dâvamıza Peygamber Efendimizin şu hadisi açıkça şâhittir :

«لاَ يُفْتِي النَّاسَ إِلاَّ ثَلاَثَةٌ : أَمِيرٌ أَوْ مَأْمُورٌ أَوْ مُتَكَلِّفٌ»

«İnsânlara ancak üç kimse fetvâ verebilir. Emir, me'mûr ve mütekellef.» (62)

«Emîr», imâm ve hükümdârdır. «Me'mûr» onun nâibidir «Mütekellef» ise, ihtiyâç olmadığı hâlde, kendi kendine yorulup taklid yolu ile fetvâyâ kalkışan kimsedir.

Halbuki Sahâbe-i kirâm, âhiret ve Kur'ân'dan sorulduklarında hemen cevâb verdikleri hâlde, fetvâ vermekten kaçınır ve fetvâ işini yekdiğerine havâle ederlerdi. Hadîs'deki **«Mütekellef»** yerine bâzı rivâyette **«El - murâî»** yazılmıştır. Çünkü : Fetvâ için tâyin edilmediği halde kendi kendine taklid ile fetvâya atılan kimsenin gâyesi mâl ve mevki talebinden başka bir şey olmadığı için riyânın tâm kendisidir.

Eğer : «Senin bu söylediklerin, dünyâ nizâmı için olan cezâlarda, diyet, kısâs ve dâvalarda haklıyı haksızdan ayırmak gibi kısımlarda doğrudur. Fakat ibâdetten olan namâz ve oruç mes'eleleriyle muâmelâttan olan helâl ve harâmı ta'yin etmekte doğru olamaz. «Çünkü : Bunlar tamâmen dînî'dir.» dersen cevâben deriz ki: «Bir fakîhin âhiret amellerine en yakın olarak mevzû-ı bahs ettiği şeyler İslâmiyet, namâz, zekât, helâl - harâm olmak üzere üç'dür. Düşünürsen bunlarda da fakîhin görüşleri dünyâdan öteye geçemez. Bunların da dünyâyı alâkadar eden işler olduğunu anladıktan sonra artık diğerlerinde şübhe kalmaz.

(Şimdi bu üç şeyi teker teker ele alarak dünyevî olduklarını açıklayalım :)

Fakîhler, İslâmiyetin sıhhat, fesad ve şartlarından bahsederler;

---

(62) İbn Mâce, Amr b. Şuayb'den.

ancak insanın sözüne, diline bakar, ona göre hüküm verirler. Kalb ise fakîhin idâre ve tahakkümü hâricinde kalır. Çünkü: Bizzât Peygamber Efendimiz kılıç kuşanan kumandan ve başkanları [Erbâbu's-süyûf ve's-saltana'yı] kalbe müdâhaleden men' etmiştir. Nîtekim kelime-i şehâdet söyleyen kimseyi öldürene:

— Kelime-i şehâdet getirdiği hâlde niçin öldürdün? diye sorunca:

— Yâ Resûlallah, korkudan söyledi, yoksa kalbinden inanmadı, diye özür beyân etmesi üzerine Peygamber Efendimiz:

«هَلاَّ شَقَقْتَ عَنْ قَلْبِهِ»

«Kalbini yardın da baktın mı?» (63) dedi.

(Yâni: «Kalbi, senin vazifen değil, diline bak.» diye kalbi aramadan men' ettiler.) Belki fakîh, kılıç altında şehâdet getirenin İslâmiyetinin doğruluğuna hükmeder. Bununla berâber iyi bilir ki, İslâmiyet onun kalbine işlememiş, cehâlet ve şaşkınlık perdesini kaldırmamış, niyyetine düzeltmemiştir. Ancak kılıcın sâhibine işâret ediyor, çünkü bir yandan malına el atılırken, öte yandan da kılıç boynuna inmek üzeredir. İşte yalnız diliyle getirdiği şehâdet, boynunu ve malını kurtarmış oluyor; bu ise dünyâlıktır. Bu sebepten Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyorlar:

«أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ فَإِذَا قَالُوهَا فَقَدْ عَصَمُوا مِنِّى دِمَائَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ»

«Ben insânlarla «Lâilâhe illallah» deyinceğe kadar harb etmekle emrolundum. Bunu dediler mi cân ve mâllarını benden korumuş olurlar.» (64)

Peygamber Efendimiz, şehâdetin faydasını, bunu ikrâr edenlerin mâl ve cânlarının korunmasiyle beyân buyurdu. Âhirette ise malın fayda vermiyeceği meydândadır. Âhirette ancak kalbin ihlâsı ve nûru fayda verir ki, bu da fıkh ile alâkalı değildir. Eğer bir fıkh âlimi bundan bahsetmek isterse, kendi ihtisâsı hâricinde kalan, tabâbet ve kelâmdan bahsetmesine benzer.

(63) Müslim, Usâme b. Zeyd'den.
(64) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

Namâza gelince: Bir fakîh namâz kılan kimse, her ne kadar Allah huzûrunda olduğunu unutur ve zihni ile çarşıdaki işlerini ayarlamak ile meşgûl olursa da Allah rızâsı için tekbîr alıp zâhirî şart ve erkânına riâyet ederek kılanın namâzının sıhhati ile fetvâ verir. Halbuki kalbe nüfûz etmeyen şehâdetin Allah indinde kıymeti olmadığı gibi bu namâzın da âhirette bir faydası yoktur. Fakîh: «Bu namâz sahîhdir.» derken, evet Hak Teâlâ'nın emrine uydu ve bu sâyede ta'zîrden kendini kurtardı demek ister.

Huşû-i bâtınî ve namâza kalıbıyla girdiği gibi kalbiyle girme keyfiyyeti ki asıl âhiret ameli budur. Zâhirî ameller ancak bununla fayda verir; fakîh ise buna karışmaz, çünkü mevzûu dışındadır.

Zekâta gelince : Fakîh, zenginin, vermekten yüz çevirdiği vakitte pâdişahın zenginden cebren alacağı miktârı, zenginin ödeyip ödemediğine bakar. Zengin, bu muâyyen miktârı verdiği vakit, fakîh de zengin için: «Berâet-i zimmet etmiştir» der.

Hikâye edildi ki : Kadı İmâm Ebû Yûsuf, zekât borcunu düşürmek için sene tamâmlanacağı sırada malını âilesine hibe eder, sonra da âilesi kendisine hibe eder ve bu sûretle mâl, bir sene bir elde kalmazmış. Bu hâl, İmâm-ı A'zam'a duyuruldu; İmâm-ı A'zam da: «Evet, bu onun fıkh bilgisindendir.» dedi. Evet bu, dünyâ fıkhından olduğu tasdîk edildi. Fakat bu âlimin âhirette zararı, her cinâyetten üstündür; çünkü bu gibi ilimler zararlı ilimlerdir.

Helâl ve harâma gelince : Evet harâmdan kaçınmak dindârlıktır. Lâkin bunun da dört derecesi vardır :

1 — Şehâdeti kabûl olacak derecede vera'dır ki, bu kadarından çekinmezse velîlik ve mahkemelerde şâhidlik hakkını kaybeder. Bu da açık olan harâmlardan sakınmaktır.

2 — Sâlihlerin vera'ıdır ki, bu da helâl ve harâm olması ihtimâli dâhilinde bulunan şüpheli şeylerden korunmaktır.

Nitekim bu husûsda Peygamber Efendimiz :

«دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ»

«Sana kuşku veren ve seni şüpheye düşüren şeyleri bırak da, şüphe vermiyen şeyleri yap.» (65)
buyurmuşlardır. Ayrıca :

(65) Tırmizi, Hasan b. Ali'den.

«اَلْإِثْمُ حَزَّازُ الْقُلُوبِ»

«Günâh, kalb'in titremesidir. (Yâni; herhangi bir işi yaparken) kalb'in huzûr içinde olmalıdır. Eğer kalb'in çarpıyorsa o iş makbûl değildir.» (66) buyurmuşlardır.

3 — Muttakîlerin vera'ıdır ki, bu da harâma sebep olması ihtimâli olan helâlı terk etmektir. Nitekim Peygamber Efendimiz bir hadîs-i şerifinde :

«لَا يَكُونُ الرَّجُلُ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَالَا بَأْسَ بِهِ مَخَافَةَ مِمَّا بِهِ بَأْسٌ»

«Kişi, zararlı şeylere düşmek korkusundan, zararsız gibi görülen şeyleri terk etmedikçe muttakîlerden olamaz.» (67)

buyurmuşlardır. Meselâ : Gıybete düşmek korkusıyle insânların vaziyetinden bahsetmemek, şehvetinin galeyanı sebebiyle bâzı yanlış yollara sapmak ihtimâlini göz önüne alarak, esâsında helâl olan, cânının her arzû ettiği şeyi yemekten çekinmek gibi.

4 — Sıddîklar vera'ıdır. Bu da her ne kadar kendini harâma düşürmeyecekse de, Allah'a yakınlığı artmayacak şekilde ömründen bir cüz'ünün boşa geçeceği korkusundan, bütün mevcûdiyetiyle Allah'a teveccüh edip her şeyden yüz çevirmektir.

İşte vera'nın şu dört derecesi de - yalnız birinci derece hariç - fakihlerin mesleği dışında kalır. Birinci derece ise, maddî hayâtta şehâdetinin makbûl olup olmıyacağı keyfiyetidir ki bu, âhiretteki mes'ûliyyetten insânı korumaz. Nitekim Peygamber Efendimizin Vâbise'ye olan şu sözü bunu te'yid eder :

«اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ»

«Sana her ne kadar fetvâ verseler bile, sen kalbine danış. Yâni :

(66) Beyhakî, İbn Mes'ûd'den.

(67) Tirmizî, Atıyye es-Sa'dî'den.

Müftüler sana her ne kadar cevâz fetvâsı verseler de, sen kalbine bak, eğer kalbin huzûr bulmadı ve tatmîn edilmediyse vaz geç, o işi yapma.» (68)

Halbuki fakîhler kalbin titremesinden ve kalb ile amel keyfiyyetinden bahsetmezler; belki adâlette aranan miktâr ile kifâyet ederler.

Anlaşıldı ki, fakîhin bütün hükümleri, âhiret yolu kendisiyle düzenlenecek olan dünyâ ile alâkalıdır. Eğer bu arada bilmünâsebe kalbe müteâllik bir şey söylerse bu söz bi'l-asâle değil, belki bi't-tebâiyyedir. Nitekim bâzan da mevzû arasına tabâbet, hisâb, ilm-i nücûm ve kelâmdan bâzı sözler karıştığı olur. Yine hikmetin nahiv ve şiire karışması gibi...

Süfyân-ı Sevrî, Ulûm-i zâhirede bir imâm iken : «Bu ilm-i zâhirin, âhirette bir kârı yok.» derdi. Halbuki şeref, gereğiyle amel edilen ilimde olduğunda ittifak vardır. Bu ilmin, zıhâr [hanımını annesine benzetmekteki hüküm], li'ân [şâhitsiz zinâda karı kocanın karşılıklı lânetleşmesindeki hüküm], selem [ticârî muâmeledeki hüküm], icâre [kirâdaki hüküm] ve sarf [borçların ödeme mahallini gösteren hüküm] ilimleri olduğu nasıl zannedilir? (Zâten fakîhin meşgûl olduğu bunlardır.) Allah'a yakınlık için bunlarla meşgûl olmak ahmaklıktan başka bir şey değildir. Amel, kalb ve âzalar ile yapılandır. Şeref de bundadır.

Eğer : «Sen tabâbet ile fıkhı bir tutuyorsun, halbuki tıb sıhhat-i bedeni iltizam edinmesi bakımından tamâmen dünyevîdir; fıkh ise dünyevî olmakla berâber, Allah'ın emrine, nehyine uyulması bakımından dini tanzim eder; aralarındaki fark bârizdir. Senin bunları müsâvi tutman Müslümânların icmâ'ına aykırıdır» dersen, bilmiş ol ki : Aralarında fark vardır ve beyânâtımızından da anlaşılacağı veçhile müsâvat lâzım gelmez; belki fıkh üç yönden şereflidir.

1 — Fıkh, Peygamber'den öğrenilmesi bakımından Şer'î ilimdir. Halbuki tıb şer'î ilimlerden değildir.

2 — Hasta olsun sağlam olsun, âhiret yolcularından hiç biri fıkh dan müstağni kalamaz. Fakat tıbba, nisbeten ekalliyeti teşkil eden hastalar muhtâçtır.

3 — Fıkıh ilmi, âhiret ilminin komşusudur. Çünkü a'zâlar ile amel keyfiyyetinden bahseder ki, bunların menşei kalb ve kalbin hâlleridir. Amellerin güzelleri âhirette makbûl olan güzel hûydan meydâna gelir. Kötü işler de fenâ hûydan meydâna gelir. A'zâların kalb ile olan alâkası gizli değildir; amma, sağlamlık, hastalık kalbin vasıflarından

(68) İmâm Ahmed, Vâbise'den.

değil, bedenin vasfı olan mîzac bozukluğundandır ki, kalb ile alâkası yoktur. Fıkıh ilmi tabâbete nisbetle şereflidir; âhiret ilmi de fıkha nisbetle şerefli ve üstündür.

ÂHİRET YOLU İLMİNİN KISIMLARI

Son haddine kadar tafsîli mümkün olmamakla berâber, eğer âhiret ilminin bir nebze tafsîlini bilmek istersen âgâh ol ki: Âhiret yolunu gösteren ilim, **mükâşefe** ve **muâmele** olmak üzere ikiye ayrılır.

BİRİNCİ KISIM : **Mükâşefe ilmi** adını alır ki, buna **İlm-i Bâtın** da denir. İlimlerin gâyesi de budur. Hattâ bâzı ârifler; «Bu ilimden nasibi olmayanın son nefesinden korkulur.» demişlerdir. En az hisse de bu ilm-i bâtını tereddütsüz kabûl edip, ehline havâle etmektir.

Başka birisi : «İki haslet sâhibine bu ilimden bir şey açılmaz. O iki haslet de **bid'at** [Dine müteallik, sonradan icad edilen şeyleri benimsemek] ve **kibir**'dir.» demiştir.

Yine denildi ki : «Bâzan diğer ilimler ile de tahakkuk eden bu ilim, kendisinde dünyâ sevgisi olup şehvetinin peşinden gidenlerde bulunamaz.» Bu ilmi inkâr edenin en küçük cezâsı zevkinden mahrûm olmaktır.

«Sen kaybettiğinin kaybına râzı ol! Bu kayıb öyle bir azabtır ki, cezâsı içindedir.»

İşte bu Mükâşefe ilmi, sıddik ve mukarreblerin ilmidir. Bu ilim kötü hûylardan arınılıp temizlendiği vakitte, kalbe tecellî eden bir nûrdan ibârettir. Bu sâyede bir çok şeyleri görür, adlarını duyar mücmel ve kapalı olarak bunları mâ'nâlandırmağa çalışır; derken kendisine geniş ufuklar açılır; Hattâ Allahu Teâlânın, **zât, sıfat** ve **ef'al'i** hakkında hakiki mârifet sâhibi olur. Dünyâ ve âhireti yaratmakta ve dünyâyı âhiret üzerine takdîmdeki hikmetini anlar. **Nübüvvet** ve Peygamberliğin, vahy, melek ve şeytanın ne demek olduğunu öğrenir Peygamberlere vahyin vâsıl oluş keyfiyetini, Şeytânın insâna düşmânlık şeklini meleklerin Peygamberlere görünüş keyfiyyetini, yer gök hazinelerini ve bunların sâhibini anlar. Bundan sonra da kalbi, melek ve şeytanın kalbe hücûmlarını, melek'in ilhâmiyle, şeytânın vesvesesi arasındaki farkı, âhireti, cennet ve cehennemi, kabir azâbını, sırat, mîzan ve hisâb'ı bilir ve Hak Teâlâ'nın :

«إِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا»

«Oku kitâbını ! Bugün sana karşı, iyi hesâb görücü olarak kendi nefsin yeter.» (17 - İsrâ : 14)

«وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

«Eğer bilseler, yaşayış şüphesiz âhiret yaşayışıdır.» (29 - Ankebût : 64)

meâlindeki âyetlerin mânâsını, anlar. Ayrıca Allah'a mülâki olup cemâl-i bâ-kemâlini müşâhede etmenin, Allah'a yakınlık ve civârına ermenin, mele'-i a'lâya yükselip, melâike ve Peygamberlere arkadaş olmakla mes'ûd olmanın, ehl-i cennetin bâzılarının bâzılarını, semâdaki yıldızlar gibi yüksekte görmekle aralarındaki derece farkını, - tafsîlinde söz uzayacak - bunlara benzer her şeyin ne demek olduğunu anlar. Çünkü bu sayılanlara, esâs itibâriyle inanmakta ittifak edenlerin anlamalarında derece farkı vardır.

Bâzıları, Allahu Teâlânın cennette hâzırladığı, gözlerin görmediği, kulakların duymadığı, hâtır ve hayâle gelmiyen şeyler temsîli olup hadd-i zâtında cennette insânlar ile esmâ ve sıfattan başka bir şey olmadığını sandılar. Diğer bâzıları da bir kısmının, tâm lâfızlarının mânâsında hakîkatlar olup, diğerlerinin temsîli olduğunu kabûl ettiler. Bunun gibi bâzı kimseler, Allah'ı bilmenin son haddi, O'nu bilmekten âciz olduğunu i'tiraf etmektir zannettiler. Buna mukaabil bâzıları da Allahu Teâlâ'yı bilmek bâbında bir çok şeyler iddiâ ettiler. Diğer bir çokları da Allahu Teâlâ'yı ma'rifetin haddi, herkesin anlayıp bileceği gibidir, dediler. O da «Allah vardır, birdir», **«Alîm'dir»** [Her şeyi olduğu ve olacağı gibi bilir, ilmi değişmez], **«Kadir'dir»** [Her şeye gücü yeter], **«Semî'dir»** [Her şeyi duyar, işitir], **«Basır'dır»** [Her şeyi görür], **«Mütekellim'dir»** [Konuşur] gibi Allah hakkında inanılması gereken şeylere inanmaktan ibârettir, dediler.

İşte bizim ilm-i mükâşefeden gâyemiz, Allahu Teâlâ'nın sıfat ve ef'âlini bilmeğe perde olan bu gibi kir ve paslardan kalb âyînesini temizleyip cilâlandırma keyfiyyetini bildirmektir.

Kalbin bu paslardan temizlenmesi de, şehevî ve behîmî arzûlarını terkederek, bütün hâlleriyle bize misâl olan Peygamberlerin izinden yürümekle mümkündür. Kalb'in cilâlanması ve Hakka yönelmesi nisbetinde bu ilmin nûrları kalb'de parlamağa başlar. Buna da ancak ileride açıklıyacağımız riyâzetle ve öğrenip öğretmekle erişilir. İşte bu, kitâb sahîfelerinde yazılmıyan ve ehlinden başkasiyle konuşulmıyan bir ilimdir. Ehli de gizli ve müzâkere yoluyla buna iştirak edendir.

Peygamberimizin şu hadîsden murâdı da bu **ilm-i hafî** [gizli ilim] dir.

«إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ كَهَيْئَةِ الْمَكْنُونِ لاَ يَعْلَمُهُ إِلاَّ أَهْلُ الْمَعْرِفَةِ بِاللهِ تَعَالَى فَإِذَا نَطَقُوا بِهِ لَمْ يَجْهَلْهُ إِلاَّ أَهْلُ الْإِغْتِرَارِ بِاللهِ تَعَالَى . فَلاَ تَحْقِرُوا عَالِمًا آتَاهُ اللهُ تَعَالَى عِلْمًا مِنْهُ فَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَحْقِرْهُ إِذْ آتَاهُ إِيَّاهُ»

«İlimlerden gizli gibi tutulan bâzıları vardır ki, onları ancak ârif-i bi'llâh olanlar anlar. Bu ilimden bahsettikleri vakit onları, ancak kendini beğenen gürûh techîl eder. Sakın Hak Teâlâ'nın kendi fazlından ilim verdiği âlimleri tahkîr etmeyin. Çünkü Hak Teâlâ onlara o ilmi verirken tahkîr etmedi.» (69)

İKİNCİ KISIM : **Kalb'in ahvâlini bildiren, muâmele ilmi'dir.**

Kalb'in mahmûd [öğülen] **hâlleri: Sabr, şükr, havf** [korku], **recâ** [ümît], **rızâ, zühd** [dünya ile alâkasını kesme], **takvâ, kanâat, cömertlik** ile bütün nimetleri Allah'dan bilip ona bağlanmak, iyilik, hüsn-i zan, güzel ahlâk, iyi geçim, doğruluk ve ihlâs hâlleridir. Bu hâllerin hudûd ve hakîkatlerini, bunlara sâhib olmanın sebeblerini, semere ve alâmetlerini bilmekle, zayıflayanları takviye edip kaybolanları iâdeye, yarayan ilim, âhiret ilmidir.

Kalb'in mezmûm hâlleri : Fakîrlikten korkmak, kaderine küsmek, **gıll** [hâinlik], **hıkd** [kin], **hased, gışş** [yaramazlık], benlik ve övülme isteği, dünyâlık için uzun yaşama arzûsu, **kibir, riyâ, unf** [lüzûmsuz hiddet], **buğz u adâvet, tama', cimrilik, rağbet, bezah** [büyüklenmek], **eşer ve batar** [son derece neş'e ve kibir], zenginlere saygı gösterip yoksullar ile eğlenmek, **fahr, heylâ ve tenâfüs** [kendini beğenmek, benlik], **mubâhât** [varlığıyle öğünmek], hakkı kabûl etmemek, lüzûmsuz şeyler ile uğraşmak, çok konuşmayı sevmek, gösteriş için süslenmek, **müdâhene, ucûb,** kendi noksânlarını görmeyip başkalarında kusûr aramak, âhiret düşüncesi ve Allah korkusunu gönlünden çıkarmak, şahsı için intikam güderken hak ve hakîkate aldırış etmemek, husûmet beslediği kimseye dost görünmek, Allah'ın azâbından korkmamak, ameline güvenmek, **mekr, hiyânet ve hud'a, tûl-i emel, kasvet ve fezâzet** [merhametsiz ve katı yürekli olmak], varlıkta sevinmek, yoklukta üzülmek, insânlar ile ünsiyet edip yalnızlıkta mahzûn ol-

---

(69) Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Ebû Hüreyre'den, «Erbain»de.

mak, cefâ [haksızlık], tiş [kısa görüşlülük], acelecilik, hayâsızlık ve merhametsizlik hâlleridir. İşte bu saydıklarımız ve benzerleri, fenâlık tohumunu ekip kötü amel mahsûlünü yetiştiren, kalbin mezmûm hasletlerindendir.

Bunların mukaabili iyi hûylar olup Allah'a kulluk ve yakınlığın kaynağıdırlar.

Bu kötü hûyların mâhiyet ve hudûdlarını, sebeb ve alâmetlerini ve tedâvi çârelerini bilmek, âhiret ilmidir. Âhiret ulemâsına göre bunları öğrenmek her mükellefe farz-ı ayn'dır. Zâhirî amellere riâyet etmiyen, fakîhlerin fetvâsı gereğince pâdişahların kılıcıyle helâk olacakları gibi âhiret ilmine kıymet vermiyenler de kıyâmet günü mülkün gerçek sâhibi, Allahu Teâlâ'nın kahr u galebesiyle helâk olacaklardır.

Fakîhlerin farz-ı ayn dedikleri, dünyâ işlerini tanzim içindir. Bizim farz-ı ayn dediğimiz âhireti düzeltmek içindir.

Herhangi bir fakîh'e bu anlattıklarımızdan birini, meselâ tevekkül'den, ihlâsdan veyâ riyâdan kaçınma çârelerinden sorsan durur ve cevâp veremez. Halbuki bunları da bilmek farz-ı ayn olup ihmâl edilmesi âhirette helâki mûcibtir.

Eğer fakîh'e, li'ân [yâni bir koca karısının, zinâ ettiğini iddiâ edip şâhid bulamadığı ve kadın da inkâr ettiği vakit karı koca arasındaki lânetleşme hükmü]'dan, zihâr [erkek şehvet hissiyle âilesini annesine benzetirse buna terettüp eden hüküm]'dan, sebk [müsabaka]'-den, remy [atış] gibi şeylerden sorsan, cildler dolusu cevâplar verir ki ömür boyunca hiç biri lâzım olmaz; olsa da her yerde onu bilen bulunur. Geceli gündüzlü bu gibi şeyleri okumak, ezberlemek ve okutmakla uğraşır durur da mühim olan kısımları ihmâl eder. Kendisine bu yaptığın doğru değil denilse, hayır bu farz-ı kifâye olan ilimlerdendir der; hem kendisini hem de başkalarını şaşırtmış olur.

Aklı başında olan hemen anlar ki, bu fakîhin gâyesi farz-ı kifâyedeki emrin gereğini yerine getirmek olsa, evvelâ farz-ı ayn'ı ifa eder.

Belki kendi yaptıklarından daha mühim olan farz-ı kifâyeleri öne alırdı. Nice memleketler var ki tabîbleri hâlâ zımmî [gayr-i müslim]'-lerdendir. Halbuki fıkhın tıb ile alâkalı husûslarında bunların şâhidlikleri makbûl değildir. Buna rağmen müslümânlardan kimse bununla meşgûl olmaz. Fıkıh ilminde ve bilhâssa hılâfiyyat ve cedel ile uğraşırlar. Memleket bu gibi vak'alara fetvâ veren fakîhler ile dolu.

Ne olaydı bileydim, nasıl olur da dîn fakîhleri bir çoklarının bildikleri farz-ı kifâye ile uğraşır durur da, hiç ele alınmıyan farz-ı kifâyeleri ihmâl ederler? Bunun sebebi ancak, tıb ilmi ile, vakıflar mütevelliliğini almanın, vasî olmanın, yetim malı yeme'nin, kadılığı ve

hâkimliği iltizâmın, emsâline üstünlüğün ve hasımları ilzâm'ın kolay olamıyacağıdır. Yazıklar olsun, fenâ âlimlerin gerçeği gizlemeleriyle dîn ilmi mahvoldu. Yardımcımız ancak Allahu Teâlâ'dır. Rahmânı kızdırıp, şeytânı güldüren bu aldanmadan korunmak için O'na sığınırız.

Zâhir âlimlerinden vera' sâhipleri [harâmdan çekinenleri], bâtın âlimlerının ve bâsiret sâhiplerinin üstünlüğünü itıraf ederler. **İmâm Şâfiî** (R.A.), **Şeybân-ı Râî**'nin önünde, mektebe giden bir çocuk gibi diz çöker ve yapacağı işleri kendisinden sorardı. Kendisine «Senin gibi bir zât böyle bir bedevî'den bilgi alır mı?» diye sorulduğunda: «Bu adam bizim bilmediğimizi bilir.» cevâbını verirdi. **Ahmed b. Hanbel** ile **Yahyâ b. Maîn**, **Ma'rûf-i Kerhî**'ye baş vurur, ondan sorarlardı. Nasıl sormasınlar ki: Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretlerine: «Kur'ân ve sünnette bulmadığınız bir vak'a ile karşılaştığımızda ne yapalım?» diye sormaları üzerine:

« سَلُوا الصَّالِحِينَ وَاجْعَلُوهُ شُورَى بَيْنَهُمْ »

«Onu sâlih kimselerden sorun ve onların istişâresine arz edin.» (69 a) buyurmuştur.

Bu sebebden denildi ki: Zâhirî ilimlerde âlim olanlar mülkün ve yeryüzünün süsü, bâtın âlimleri ise, göklerin ve görünmeyen âlemin [melekûtün] ziynetidirler. **Cüneyd-i Bağdadî** diyor ki: «Hocam Seriyyüssakati, yanından ayrıldığım vakit kimlerle oturduğumu bana sordu. Ben de: «**Muhâsibî** ile otururum» dedim. **Seriyy**; «Evet onunla otur, onun edeb ve ilminden al fakat kelâm hakkındaki sözlerine bakma, onu kelâmcılara havâle et» demiştir. Sonra yönümü dönünce şöyle dediğini duydum: «Allah seni önce hadisde (ve diğer ilimlerde) âlim ve sonra sûfî kılsın, evvelâ sûfî sonra âlim yapmasın.» Bu sözü ile, hadis ilmini okuduktan sonra tasavvuf ile uğraşanın felâh bulacağına, ilimsiz tasavvufa giren kimsenin helâk olacağına işâret etmiştir.»

Eğer, ilmin tasnifinde, bu meyânda kelâm ile felsefeyi ve bunların da makbûl veyâ mezmûm oluşlarını niçin açıklamadın diye sorarsan: Bilmiş ol ki, kelâm ilminin içine aldığı faydalı deliller, Kur'ân ile hadis'de mevcûttur. Bunların dışında kalanlar, ya yerilen çekiştirmelerdir, ki ileride açıklanacağı gibi bunlar **bid'at**'tır veyâ **musâgabe**, mezhepler arasında yekdîğerini nakzeden, aktarma lâflar ve kaba gürültulerden ibârettir. Bunların çoğu da tab'ı selim'in sevme-

(69a) Taberani İbn Abbâs'dan.

diği, kulakların duymak istemediği hezeyanlardır. Dîğer bir kısmı da din ile alâkası olmayan şeylerdir. Halbuki Sahâbe ve Tâbi'în devrinde bunların hiç biri yoktu. Bunlar ile uğraşmak tamâmen bid'at'tır. Lâkin şimdi hüküm değişti. Çünkü Kur'ân ve hadîs'in iktizâ ettiği hükümlerden alıkoyan bid'ad'ler çoğaldı. Bu gibi eserler yazıp şüpheler uyandıran cemâatler türedi. Bunun için kaçınılması gereken bu yasağa, zarûrî bir hüküm ile ruhsat verildi.

Hattâ haddini aşmamak şartiyle, insânları şaşırtmaya kalkışan bid'adcileri ilzâm edebilecek kadar kelâm ilmi öğrenmek, farz-ı kifâyeden olan ilimler arasına girmiştir. Bunun derecesini, inşâllah gelecek bâbda açıklayacağız.

Felsefeye gelince : **Felsefe müstakil bir ilim olmayıp dört cüz'den meydâna gelmiştir.**

Birincisi : **Hendese ve hisâb'dır.** Bu ilimlerden, yalnız ifrâta kaçarak, bunlar ile mezmûm ilimlere geçenler men'edilir. Çünkü, bu ilimler ile uğraşanların bâzıları bunlardan bid'adlere sapmışlardır. Bu sebeble, itikaadı zayıf olanları bu ilimlerden korumak, ırmak kenarında dolaşan çocuğu suya düşmekten korumak, veyâ eskileri için de makbûl olmamakla berâber, İslâmiyete yeni intisâb edenleri kâfirler ile ihtilâttan korumak gibidir.

İkincisi : **Mantık'tır.** Bu ilimde delîl ile ta'riften ve bunların şartlarından bahsedilir ki, bunlar da, kelâm ilmi içindedir.

Üçüncüsü : **İlâhiyât'tır.** Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfatlarından bahseder ki, kelâm ilmi içindedir. Çünkü felâsife bu husûsda, başka bir ilim ile kelâmcılardan ayrılmış değildir. Belki ayrılıkları bâzısı küfrü ve bâzısı bid'ati mûcib olan mezheplerindedir. Nitekim İ'tizâl [mu'tezilecilik] başlı başına bir ilim olmadığı, mensûbları yine kelâmcılardan olduğu hâlde bâtıl mezhepleriyle ayrıldıkları gibi felsefeciler de kelâmcılardan böyle ayrılmıştır.

Dördüncüsü : **Tabi'iyyât** [Fizik]'tır. Bunların bâzısı, gerçek din ve şeri'at mânâsına uymayan câhilâne şeylerdir. İlim değildirler ki, ilmin kısımlarından sayılsınlar. Diğer bâzıları da maddenin husûsiyet, evsâf ve değişikliklerinden bahseder ki, bir nevi tabâbete benzer, şu kadar farkla ki, tabîb hastalık ve sağlığı bakımından insân bedenine bakar. Tabi'atçılar ise, değişikliği ve hareketi bakımından bütün cisimlere bakar. Fakat tabâbet, fizik'ten üstündür. Çünkü tabâbete ihtiyaç zarûrî, fizik'e ise zarûrî değildir.

İşte yaptığımız şu açıklamadan anlaşıldı ki bid'atçilerin, avâmı aldatmasından avâmın kalbini korumak için kelâm ilmi de farz-ı kifâye olan ilimlerden olmuştur. Demek ki, kelâm ilminin doğuşu bid'atlerin ihdâsı sebebiyledir. Nitekim Arabların zulüm ve haydutluğu se-

bebiyle hacc yolunda hacıların muhâfız bulundurmaları gibi. Eğer Arablar bu çirkin hûylarından vaz geçseler, hacıların muhâfız bulundurmalarına lüzûm kalmazdı. Bunun gibi bid'at sâhipleri de boş sözlerinden vaz geçselerdi Sahâbeler (R.A.) devrindekinden fazlasına, yâni Kur'ân ve hadis dururken kelâm ilmine ihtiyâç olmazdı.

Kelâmcı bilmelidir ki, dîndeki yeri hac yolundaki muhâfızlık gibidir. Eğer bu muhâfız yalnız koruyuculukla kalır, hac yoluna girmezse, hacılardan sayılamıyacağı gibi, kelâmcı da yalnız münâzara ve müdâfaa ile kalıp âhiret yoluna girmedikçe ve kalbini düzeltmedikçe aslâ dîn alimleri safında yer alamaz. Kelâmcı'nın dindeki yeri, avam tabakasının da ortak oldukları inançtan başka bir şey değildir. Bu ise, dilin ve kalb'in zâhir amellerindendir. Avam tabakasından ayrılması ancak mücâdele, muhâfaza san'atiyledir. Fakat Allahu Teâlâ'nın zât, sıfat ve ef'âliyle, mükâşefe ilminde açıkladığımız bilgiler kelâm ilmi vâsıtasiyle elde edilemez. Belki kelâm ilminin bunlara perde ve mâni' olmasından korkulur. Bu ilimlere sâhib olmak, Allahu Teâlâ'nın, hidâyete mukaddime kıldığı mücâhede ile mümkündür. Nitekim âyet-i celîlede şöyle buyurulmuştur :

« وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ »

«Bizim uğrumuzda mücâhede edenlere, gelince, elbette biz onlara yollarımızı gösteririz ve şübhesiz Allah, muhsinlerle berâberdir.» (29 - Ankebût : 69)

Eğer : «Bu izâhatın ile, avâm'ın akîdesini bid'atçilerin şüphelerinden koruyan kelâmcıları, hacıların mâllarını Arab yağmacılarından koruyan muhâfızların seviyesine, fakihleri de mazlûmu zâlimden koruyan pâdişahlar kaanunu muhâfızlığının derecesine indirdin. Bu iki rütbe de dîn ilmine nisbetle çok düşük rütbelerdir. Halbuki bu ümmetin ün almış fazîletli âlimleri, fakîhler ve kelâmcılardır. Allahu Teâlâ katında en değerli yaratıklar da bunlardır. Dinî ilimlere nisbetle çok düşük olan bu derekeye onları düşürmek doğru olur mu?» dersen:

Bilmiş ol ki! Hakîkatı insânlarda arayan, dalâlet çölünde şaşırır. **Eğer hakîkat yolcusu isen Hakk'ı bil ki, ehlini bilesin.** Eğer yalnız insânlar arasında ün alan fazîlet derecelerine bakar ve bununla kifâyet edersen, Sahâbeyi ve onların üstün mevki'lerini unutma. Bu andığımız kimseler de onların üstünlüğünde reybirliğine varmış müttefiktirler. O Sahâbeler ki, derecelerine değil, ayak tozlarına bile erişilmez. Böyle iken bunların fazi'eti kelâm ve fıkh ile değil, belkı âhiret yolunu gösteren ilimleriyledir. Resûllerin Efendisi yüce Peygamberi-

mizin de şehâdet ettiği gibi, Hz. Ebû Bekir (R.A.)'in fazileti fazla namâz kılması, fazla oruç tutması, çok rivâyet edip çok fetvâ vermesi, veyâ kelâmcılığı ile değil, ancak kalbine yerleştirilen bir sırr iledir. Sen de bu sırrı ara. Çünkü değer taşıyan kıymetli cevher budur. Görünüşe aldanarak tafsîli uzun olan bâzı sebebler ile insânların saygı gösterdiği kimselere boş ver. Peygamber Efendimiz (S.A.) aralarından ayrıldığı, Allahu Teâlâ'yı bilen binlerce Sahâbe'yi (Allah onlardan râzı olsun) öğmüştür. Halbuki onlardan ancak bir tânesi kelâm san'atını bilmiş ve hemen on küsûrdan başkası fetvâ bile vermemiştir.

Abdullah b. Ömer hazretleri de bunlardan birisidir. Kendisinden fetvâ isteyene «İnsânların sevk ü idâresini uhdesine alan pâdişâha git ve bunu da onun boynuna geçir» derdi. Böyle demekle, fetvâ işinin vâli ve sultânlara âit olduğuna işâret etmiştir.

Hazret-i Ömer (R.A.) vefât ettiği zamân, Abdullah b. Mes'ûd hazretleri: «İlm'in onda dokuza gitti.» dedi; bunun üzerine: «Aramızda hâlen büyük Sahâbiler varken niçin böyle söylersin.» dediler. Abdullah b. Mes'ûd da : «Ben hüküm ve fetvâ ilimlerini değil, ma'rifet-i ilâhiyyeyi kasd ediyorum.» diye cevâb verdi.

Görüyorsun, kelâm ve cedel'den hiç bahsetmemiştir. Ya sana ne oldu da Hazret-i Ömer'in vefâtı ile onda dokuzu giden ilmi öğrenmeğe heves etmiyorsun. Halbuki Hazret-i Ömer, kelâm ve cedel kapısını kapamış, Kur'ân'da muâreze eden âyetlerden sorduğu için Dabi'a'yı kırbaç ile döğüp sürgün etmiş ve ihtilâttan men'etmiştir.

«Âlimlerin meşhûrları, fakihler ile kelâmcılardır.» sözüne gelince: Bilmiş ol ki Allah katında fazîlet sâhibi olmakla, insânlar arasında ün almak ayrı şeylerdir. Meselâ: Hazret-i Ebû Bekir (R.A.)'in insânlar arasındaki şöhreti, hilâfetiyle, fazileti ise, kalbinde yerleştirdiği ve büyüttüğü sırr iledir. Hazret-i Ömer (R.A.)'in insânlar arasındaki şöhreti adâletiyle ise de, fazîleti, kendisiyle berâber onda dokuzu giden, Allah bilgisiyle, riyâsetinde halka şefkat ve adâletiyle, Allah rızâsını aramasındadır. Bu da içinde saklı olan bir sırr'dır. Diğer görülen işlerine gelince : Bunlar, şöhret ve nâm almağı seven, mevki' kazanmak için gösteriş yapmak isteyenlerde de görülebilir ve böylelikle şöhret, tehlikeli şeyde, fazîlet ise, (Allahu Teâlâ'dan başka kimsenin bilemiyeceği gizlilik içindedir. Fakîhler ile kelâmcılar, halife, kadı ve diğer âlimler gibidir. Bunlar bir kaç kısma ayrılmıştır. Bir kısmı gösteriş ve âlâyiş aramayıp, ilim ve fetvâsiyle ancak Allah rızâsını ve Peygamberinin sünnetine uymağı ister. Bunlar, Allahu Teâlâ'nın kendilerinden râzı olduğu kimselerdir. Allah katındaki fazîletleri de ilimleriyle amel ettikleri, fetvâlarıyla Allahu Teâlâ'nın

rızâsını istedikleri içindir. **Her ilim ameldir; çünkü kazanılmış bir iş-dir. Ama her amel, ilim değildir.** Tabîb bile, bilgisiyle Allah'a yaklaşır ve bu sâyede sevâb kazanır; bu yakınlık dîn bilgisiyle değil, belki meslekî bilgisiyle çalışmalarında Allah rızâsını gâye edinmesiyledir. Sultân da Allah için, insânların idâresini deruhte ettiği için Allah'ın rızâsına nâil olur ve sevâp kazanır. Bu onun dîn ilmini tekeffül ettiği için değil, ilminin gereğiyle Allah için amel ettiğindendir.

Allahu Teâlâ'ya yaklaşmanın üç yolu vardır.

1) Yalnız ilim ile. Bu da **mükâşefe ilmi**'dir.

2) Yalnız amel ile, bu da sultânların adâletle insânları sevk ve idâre etmesiyledir.

3) İlim ve amel ile. Bu da âhiret ilmini bilip işlemekledir. Zira bunun sâhibi hem âlim ve hem de âmildir.

Kıyâmet günü hangi fırkaya katılacağını düşün! Mükâşefe erbâbı olan âlim-bi'llah arasında mı, yoksa Allah için amel edenlerle mi, yoksa her ikisiyle misin? Nasibini her iki fırkadan da almağa çalış. Çünkü bu kuru bir nâm almak için olan taklîdcilikten çok daha mühimdir. Nitekim şâir söylüyor :

«Gördüğünü al, duyduğun dedi - kodulardan vaz geç, güneş parlarken zuhalden ne beklersin?».

Şimdi sana geçmiş fakîhlerin öyle güzel ahlâklarından bahsedeceğiz ki, mezheplerini taklîd edenlerin onlara nasıl zulüm ettiklerini ve kıyâmet günü en büyük hasımlarının onlar olacağını anlamış olacaksın.

Çünkü o îmâmlar, ilimleriyle, ancak Allah rızâsını kasd etmişlerdir. Âhiret âlimlerinin alâmeti bâbında açıklanacağı gibi, onların âhiret âlimi oldukları, hâllerinden belli idi. Onlar, yalnız fıkh âlimi değil, kalb ilmi ve kalb murâkabesile de uğraşırlardı. Fakat her biri tek başına bir fakih olan Sahâbe-i kirâmı fıkha dâir eser yazmaktan alıkoyan mâni'ler imâmların da kalbe dâir eser yazmalarına engel olmuştur. Bu mâni'ler ma'lûm olduklarından açıklanmalarına lüzûm yoktur.

Şimdi biz İslâm fakîhlerinin hâllerini açıklıyacağız. Fakat, sözlerimizden de anlaşılacağı gibi, gâyemiz onlara çatmak değil, görünüşde onların mezheplerini taklîd ettikleri hâlde, amel ve ahlâklariyle onlara muhâlefet edenlerin vaziyetini açıklamaktır.

Fıkh ilminin reisi olup pek çok etbâı bulunan, mezhep âlimleri, beştir. Bunlar: **Şâfi'î**, **Mâlik**, **Ahmed b. Hanbel**, **Ebû Hanîfe** ve **Süfyân-i Sevrî**'dirler. (Allah rahmet etsin). Bunların her biri âbid, zâhid, âhiret âlimi ve dünyâca halkın

muhtâç olduğu fıkh âlimi idi. Bu fıkh ilmi ile de, ancak Allah rızasını dileyen kimseler idi.

Zamânın fakihleri şu beş hasletten, yalnız fıkhın teferru'âtında mübâlâğa ederek paçaları sıvamakla onlara uydular. Çünkü diğer dört haslet, yalnız âhirete yarar, bu bir haslet ise hem dünyâ ve hem âhirete yarar. Eğer bununla âhiret kasd edilirse, dünyâlığa olan kârı azalır. İşte zamânın fakihleri şu beş hasletten yalnız fıkh'ın teferruâtıyle meşgûl oldular; bununla berâber o imâmlara benzediklerini iddiâ ettiler, nerde muhâfız bekçiler, nerde muhâfız melekler?.., İşte aradaki fark.

O imâmların fıkh'daki bilgileri apaçık meydândadır. Biz diğer dört hasletlerine delâlet eden hâllerini anlatalım:

İMÂM ŞÂFİ'Î

Şu rivâyet İmâm Şâfi'î (Allah rahmet etsin)'nin âbid olduğuna bir delildir: Merhûm, geceyi üçe taksîm eder, bir kısmını ilim, diğer kısmını ibâdet ve diğer kısmını da uyku ile geçirirdi. **Rebî'î** diyor ki: «Hepsi namâzda olmak şartiyle İmâm Şafi'î Ramazan-ı şerifde altmış hatim indirirdi. **Buveytî** onun talebelerinden idi. Hocası Şâfi'î'ye uyarak o da Ramazan-i şerifte her gün bir hatim indirirdi.» **Hüseyn-i Kirabîsî** diyor ki: «Bir çok geceler İmâm Şâfi'î ile bir arada bulundum, gecenin üçte ikisini namâz ile geçirirdi ve elli âyeti geçmezdi, elli âyeti geçince yüz âyete çıkardı. Rahmet âyeti gelince, kendisine ve bütün müslümânlara rahmet dilerdi. Azâb âyeti gelince kendisi ve bütün müslümânlar için kurtuluş dilerdi, korku ve ümit kendisinde toplanmıştı.» Gecenin üçte ikisini namâz ile geçirdiği hâlde elli âyetten yukarı geçmemesi, Kur'ân-ı Azîm'in inceliklerini bilmesinin ve bunları düşünmesinin bir delilidir. İmâm Şâfi'î (R.A.) buyurur ki: «On altı senedir doyasıya yemek yemedim, çünkü doyasıya yemek yemek, bedene ağırlık verir, kalbi katılaştırır, zekâyı kaybettirir, uykuyu çeker ve sâhibini ibâdetten alıkor.» Tokluğun âfetlerini anlatan hikmetine, sonra ibâdetteki cehd ü gayretine bak ki, bunun için yemeği azaltmıştır. Nitekim «İbâdetin başı az yemektir.» denilmiştir. İmâm Şafi'î diyor: «Ne yalan ne de doğru ömrümde bir defa Allah'a yemîn etmedim.» Bu, onun Allah'a saygısının ve Allahu Teâlâ'nın yüceliğine ve kudretine olan bilgisinin açık bir delilidir. Bir def'a kendisine bir mes'ele soruldu; sükût etti. «Niçin sustun?» suâline cevâp olarak: «Fazîletin sükûtta mı, cevâpta mı, nerede olduğunu anlayıncaya kadar sükûtu tercîh ettim.» dedi. Fakîhlere en ziyâde musallat olan ve zaptedilmekte en çok isyân eden «DİL» olduğu hâlde, bak ki dilini nasıl murâkabe altına almıştır. Bundan an-

laşılıyor ki, **İmâm Şâfi'î**'nin konuşması da, sükûtu da ancak sevâp kazanmak için idi. **Ahmed b. Yahya b. Vezîr** diyor ki: «Mısır'ın Kandiller Çarşısında İmâm Şâfi'î ile gezerken, biri âlimin biri hakkında lüzumsuz sözler sarfediyordu. Bunu gören Şâfi'î bize dönerek: «Bu gibi herze sözlerden dilinizi koruduğunuz gibi, kulağınızı da koruyun; çünkü dinleyici, söyleyicinin ortağıdır. Fenâ insânlar kendi içlerindeki kötü şeyleri sizin gönüllerinize aktarmak isterler. Fenâ insânların sözlerini dinleyenler günâhkâr olduğu gibi, dinlemeyip reddedenler saâdete ererler.» dedi.»

İmâm Şâfi'î diyor ki: «Hakîmin biri, diğerine yazdığı mektûbda: "Bilgini isyân ile kirletme, sonra bilginler, ilmin aydınlığıyla yollarına devâm ederken, sen isyânının karanlığı içinde kalırsın." demektedir.»

İmâm Şâfi'î: «Kalbinde, Allah sevgisiyle, dünyâ sevgisini toplayabildiğini iddiâ eden yalancıdır.» (Çünkü bir gönülde iki aşk olamaz.) buyuruyor. **Humeydî** naklediyor: «İmâm Şâfi'î bâzı vâlilerle Yemen'e ve oradan da on bin dirhem harçlık ile Mekke'ye gitti. Şehir dışında kendisine bir çadır kurdular. Ziyâretine gelenlere, parayı tamâmen dağıtmadan oradan ayrılmadı. Bir def'a da hamâmcıya büyük bahşişler vermiştir. Düşen kamçısını kendisine verene de elli dînar vermişti.» Bütün bunlar onun cömertliğini gösterir ki, buna benzer daha nice cömertlikleri vardır. Zühd'ün başı da cömertliktir. Çünkü bir şeyi seven ondan ayrılmaz, malını infâk eden, dünyâlığı küçümseyen kimsedir. İşte zühd'ün gerçek mânâsı da budur.

İmâm Şâfi'î'nin kuvvetli zühdüne, Allah'dan son derece korktuğuna ve bütün meşgalesinin âhiret olduğuna, şu rivâyet çok açık bir delildir: «Bir gün **Süfyân b. Uyeyne**, rakîk bir hadîs rivâyet ederken, dayanamıyan Şâfi'î bayıldı. Bunu görenler, Uyeyne'ye, Şâfi'î öldü dediler. Uyeyne: «Eğer öldü ise, zamânın en fazîletli insânı ölmüştür.» dedi» Bir de **Abdullah b. Muhammed el-Belva**'dan şu rivâyet nakl olunuyor: «Nebâte'nin oğlu Ömer ile âbid ve zâhidlerden bahsederken, Ömer bana, "Muhammed b. İdris-i Şâfi'î kadar (R.A.) şüpheli şeylerden kaçınan ve fasîh konuşan bir insân görmedim." dedi..»

Yine bir gün ben, Şâfi'î ve Lebîl'in oğlu Hâris Safa tepesine çıkmış, duruyorduk. Sâlih el-Murâ'nın talebesi olan Hâris, yanık sadâsı ile Kur'ân-ı Kerim'den:

« هَذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ . وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ »

«Bugün nutukları tutulacağı gündür. İzin de verilmez ki, özür dileyeler.» (77 - Mürselât: 35 - 36)

Âyet-i celîlesini okuyunca **İmâm Şâfi'î**'ye baktım; rengi soldu, tüyleri diken diken oldu, dehşetli bir sarsıntı ile bayılarak yere düştü. Ayılınca :

«— Allahım, yalancılardan ve gâfillerin yüz çevirmesinden sana sığınırım. Allahım, âriflerin gönlü sana eğilir, isteklilerin boynu sana karşı zelîl olur. Ey rabbim, cömertliğini bana bağışla, settâr isminle benim kusûrlarımı ört, lutfu kereminle kusûrlarımı afv et.» dedi ve gitti. Biz de Mekke'den ayrıldık. Bağdâd'a geldiğim zamân İmâm Şâfi'î de Irak'da, yâni o şehirde idi. Bir gün Dicle kenarında abdest almak için oturmuştum, bir adam yanıma geldi ve dedi ki: «Ey genç, abdestini güzel al ki, Allahu Teâlâ da sana dünyâ ve âhirette güzel muâmele etsin.» Döndüm baktım, ardında kalabalık olan bir zât gidiyor; acele abdest aldım ve onu tâkîb ettim. Bana dönerek: «Bir dileğin mi var?» diye sordu. Ben: «Evet, bildiklerinden bana da öğretmeni istiyorum.» dedim. O da: «Bilmiş ol ki, Allah'a sadâkatle kulluk edenler necât bulur. Dîninden korkan yâni: Son nefesde îmânsızlık korkusunu saklayan selâmet bulur. Bu gün dünyânın lezzetlerine gönül vermeyen, yarın Allah'dan alacağı büyük mükâfatlarla huzûra erecektir. Daha ister misin?» dedi.

«— Evet» diye istek gösterince :

«— Kendisinde üç haslet bulunan îmânını olgunlaştırmıştır.

1 — **Emr-i ma'rûf** : Allahu Teâlâ'nın emirlerini başkalarına ulaştıran ve kendisi de kabûl eden,

2 — **Nehy-i münker** : Allahu Teâlâ'nın yasaklarından başkalarını men'eden ve kendisi de çekinen,

3 — Allahu Teâlâ'nın çizdiği çerçeve dışına çıkmayıp bunları koruyan.» diye devâm etti ve:

«— Daha söyliyeyim mi?» diye sorunca:

«— Evet,» dedim.

«— Dünyâdan yüz çevir, âhirete dön, her işinde Allah'a bağlan ki necât bulasın.» dedi ve ayrıldı. Kendisini tanıyamamıştım; kim olduğunu sordum, İmâm Şâfi'î'dir dediler.»

(Kur'ân-ı Kerîm'in ilâhî beyânları karşısında) İmâm Şâfi'î'nin nasıl bayılıp duştüğüne ve bu va'z u nasîhatine dikkat edersen, Allahu Teâlâ'dan ne derece korktuğunu ve nasıl bir zâhid olduğunu kolaylıkla anlarsın. Bu derece zühd ve korku, ancak Allahu Teâlâ'nın azametini bilmek ile mümkündür. Nitekim: «Kulları içinde Allah'dan en çok korkanlar, âlimlerdir» buyurulmuştur. İmâm Şâfi'î bu korkuyu, selem, icâre ve benzerî fıkh mes'elelerinden değil, belki bütün bil-

gilerin kaynağı olan Kur'ân ve Hadîs'deki âhiret ilminden almıştır. Çünkü bütün ahkâm Kur'ân'dadır.

Kalbin sırlarına ve âhiret ilimlerine vâkıf olduğu da, kendisinden rivâyet edilen şu hikmetli sözlerinden kolaylıkla anlaşılır:

Kendisine riyâ'dan soranlara hemen şu cevâbı verdi : «Riyâ, âlimlerin basîreti [Kalb gözü] önüne, hevâ-i nefsin diktiği bir fitnedir. Âlimler nefislerinin arzûsuna uyarak ona meyl ederse, amelleri mahv olur.»

Yine buyuruyor ki : «Amelinde UCB'a düşmekten korkarsan, amelin ile kimin rızâsı, hangi nîmetlere heves edip hangi azâbdan kaçtığını, hangi âfiyete teşekkür edip ve hangi belâyı hâtırlamakta olduğunu düşün. Bunlardan yalnız birini gözönünde bulundursan bile, amelini beğenecek tarafın kalmaz. (Çünkü onlara nisbetle senin amelin yok demektir.)» Bakınız, kalbin büyük hastalıklarından olan riyâ ile ucb'u ve ucb'un tedâvi çârelerini nasıl açıkladı.

Yine Şâfi'î Hazretleri : «Nefsini korumayan kimseye ameli fayda vermez.» buyurmuştur. Yine (Allah rahmet etsin) : «Bilerek Allahu Teâlâ'ya kulluk edenin sırrı uyanır, sır [gizlilik] rûhdan ilerdedir; yâni ibâdetinin ma'nevi zevkini duyar.» buyurmuştur. «Her insânın dostu ve düşmânı vardır. Bunun için (yâni dostunun mes'ûd, düşmânının rezîl olması için) Allah'a kulluk et.» sözü de onundur.

Sâlih ve harâmdan kaçınan bir zât olan Abdü'l-Azîz oğlu Abdü'l-Kahir, İmâm Şâfi'î'ye vera'dan sorardı. Kendisi vera' ehli olduğundan İmâm Şâfi'î (R.A.) ona iltifât eder, sözlerini cevâplandırırdı.

Bir gün İmâm Şâfi'î'ye (âriflerin üç makaamı olan) sabır, mihnet ve temkîn'den hangisinin daha makbûl olduğu soruldu. Şâfi'î: «Temkîn, Peygamberler derecesidir; önce mihnet, sonra sabır ve daha sonra da temkîn gelir. Baksana, Allahu Teâlâ, İbrâhim aleyhi's-selâmı evvelâ imtihân etti, sonra temkîn verdi. Mûsâ aleyhi's-selâmı da evvelâ imtihân etti sonra temkîn, tahammül verdi. Eyyûb aleyhi's-selâmı imtihân etti, sonra temkîn verdi. Süleymân aleyhi's-selâmı evvelâ imtihân etti, sonra temkîn ve büyük mülk verdi.

Binâenaleyh temkîn, derecelerin en üstünüdür. Nitekim Allahu Teâlâ :

«وَكَذَٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ»

«Ve işte bu sûretle Yusuf'u o arzda temkîn ettik.» (12 - Yûsuf: 21)

buyurmuştur. Eyyûb aleyhi's-selâma da büyük imtihân geçirdikten sonra kudret verildi. Nitekim :

« آتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ »

«Ve ona (Eyyûb aleyhi's-selâm'a) bütün ehlini ve berâberlerinde daha bir mislini bahşettik.» (21 - Enbiyâ : 84)
buyurmuştur. İmâm Şâfi'î (R.A.) 'nin bu açıklaması, Kur'ân'ın gizliliklerinde mütebahhir olduğuna ve Allahu Teâlâ'ya yönelen Peygamberler ve velîlerin derecelerini bildiğine açıkça delâlet eder ki, bütün bunlar âhiret bilgileridir.

İmâm Şâfi'î'ye (R.A.) «İnsân ne zamân âlim olabilir?» diye sormuşlar. Cevâbında : «Okuduğu her fenni iyice anladıktan sonra, diğerine geçmek ve orada da eksiklerini tamâmlamak sûretiyle.» demiştir.

Yunan hakîmlerinden Câlinus'a : «Bir hastalığa niçin muhtelif ilâçlar tavsiye ediyorsun?» diye sormuşlar. Câlinus: «Gerçekte hastalığın ilâcı birdir, fakat diğer ilâçların ona katılması o ilâcın zararlı te'sirlerini azaltmak içindir. Tek ilâç, kendisindeki kuvvetle bâzan aksi te'sîr ederek hastayı öldürebilir. Fakat diğer ilâçlar onun bu kuvvetini azaltır ve yalnız şifâ verici hassası kalır.» demiştir. Bunun gibi tek cepheli bilgi, insânı ifrât'a sevkedebilir; fakat diğer ilimler de ona karışınca i'tidâle döner. İşte bunlar ve daha bir çok meziyetleri, İmâm Şâfi'î'nin âhiret bilgisi ve Allahu Teâlâ'yı ma'rifetteki üstün mevki'ine delâlet etmektedir.

Fıkh ve fıkhdaki mücâdelesinde gâyesi, yalnız Allah rızâsı olduğuna şu rivâyet açıkça şehâdet eder : «Hastalığı sırasında kendisini ziyâret eden Rebi'î'ye: «Gâyem, bana nisbet edilmeden, bildiğimi insânlara duyurmak idi» demiştir.» İlmin ve ilim ile ün almanın âfetlerini bildiğine ve yalnız Allah rızâsını niyyet ederek kalbinde bu gibi ün almağa aslâ iltifât etmediğine bak. İmâm Şâfi'î diyor ki: «Münâzara ettiğim hiç bir kimsenin hatâya düşmesini aslâ istemedim.» Yine buyuruyor: «Her kim ile konuştumsa onun muvaffak olmasını, kuvvetlenmesini, yardım görmesini ve Allahu Teâlâ'nın onu koruyup muhâfaza etmesini istedim.» Yine buyuruyor ki: «İnsânlar ile münâkaşamda, Hakkın benim veyâ onların lisânından çıkmasını hiç nazar-ı i'tibara almadım.» (Yâni: Hak bulunsun da, ister hasmın ağzından çıksın, ister benim ağzımdan.) Yine buyuruyor ki: «Ortaya koyduğum gerçekleri kabûl eden kimseye karşı saygı ve sevgiden başka bir şey düşünmedim, buna karşı gerçeği kuvvetlendiren delîllerimi kabûl etmeyip mükâbere [bilerek inad] edenler de gözümden düştü ve onları kalbimden sildim.» Bütün bunlar İmâm Şâfi'î'nin fıkh ilmindeki münâzaralarında gâyesinin Allah rızâsı olduğunu açıkça göstermektedir.

Görüyorsunuz, sonra gelenler şu beş hasletten yalnız fıkhda ona uymakla kaldı. Asıl gâye olan ihlâsda ayrıldılar. Bunun için E b û S e v r (Allah rahmet etsin.) : «Ne ben ve ne de gören gözler Şâfi'î gibisini görür.» demiştir.

Ahmed b. Hanbel (Allah ondan râzı olsun); «Kırk senedir kıldığım namâzlarda, Şâfi'î'ye duâ ederim.» demiştir. Duâ edenin insâfına ve duâ olunanın yüksek derecesine bak; bir de bu asırdaki emsâl ve akrân âlimlerin birbirlerine karşı olan husûmet ve düşmânlığına bakınız da âlim aralarındaki farkı bulunuz. Böylelikle, şimdiki fakîhlerin onlara uydukları hakkındaki iddiâlarında ne derece hatâlı olduklarını anlamış olasınız.

A h m e d b. H a n b e l'in İ m â m Ş â f i ' î'ye sık sık dua ettiğini gören oğlu: «Şâfi'î kimdir ki, ona bu kadar duâ ediyorsun?» diye sormuş. Ahmed: «Oğlum, Şâfi'î, dünyâya nisbetle güneş, insânlara nisbetle âfiyet gibidir.» demiştir. Şimdi düşün, bakalım bu zâtların yerini tutacak kimse var mıdır?

İm â m A h m e d diyor. : «Divit'ine sarılan herkesin İmâm Şâfi'î'ye bir minneti vardır.»

Y a h y â b. S â ' i d e l - K a t t a n : «Kırk senedir kıldığım her namâzda, Allahu Teâlâ'nın kendisine bahşettiği ilim ve doğru yola tevfik etmesi bakımından Şâfi'î'ye duâ ederim.» demiştir.

Ş â f i ' i Hazretlerinin sayılamıyacak kadar hasletleri vardır. Biz bu kadarla kalalım. Bu yazdıklarımın çoğu, N a s r b. İ b r â h i m e l - M a k d i s i'nin, İ m â m Ş â f i ' î hakkından yazdığı **Menâkıb** kitâbından alınmıştır. Allah ondan ve bütün müslümânlardan râzı olsun.

İ M Â M M Â L İ K

İ m â m M â l i k de (R.A.) yukarıda açıklanan beş hasletle süslenmiştir.

Kendisine :

— İlim talebine ne dersin? diye sorulunca :

— Çok güzeldir, fakat öğreneceğin, günlük yaşayışında sana lâzım olan ilim olsun, demiştir.

Dinî bilgilere o kadar ehemmiyet verir ve saygı gösterirdi ki, bir hadîs rivâyet edeceği zamân hemen abdest alır, sakalını tarar, koku sürünür, vakar içinde diz üstü oturur ve ondan sonra hadîsi rivâyet

ederdi. «Niçin böyle yapıyorsunuz?» diye kendisine sorulunca : «Peygamber Efendimizin mübârek ağzından çıkan değerli sözlere saygı göstermek için.» diye cevâp verirdi.

İmâm Mâlik buyuruyor ki : «İlim, fazla okuyup rivâyet etmek değildir; belki Allahu Teâlâ'nın dilediği kimseye verdiği bir nûr'dur.» İlme olan bu saygı ve hürmeti Allahu Teâlâ'nın yüceliğini kuvvetle bildiğine bir delildir.

İlmiyle Allahu Teâlâ'nın rızâsını kasdettiğine şu sözü açıkça delâlet eder : «Dinde mücâdele [Din mes'elelerinde münâkaşa ve adâvet] hiç bir değer taşımaz. (Mezmûm bir haslettir.)»

Yine fazîletine, İmâm Şâfi'î'nin şu sözü de delâlet etmektedir : «Ben Mâlik hazretlerine kırk sekiz mes'eleden sorulup da otuz iki tânesine "bilmiyorum" diye cevâb vermiş olduğunu biliyorum.» İlmiyle, gâyesi Allah rızâsı olmayıp benlik olanlar "bilemiyorum" diyecek kadar semâhat ve tevâzu' gösteremez. Bu sebebden yine İmâm Şâfi'î: «Âlimler arasında İmâm Mâlik, parlak bir yıldız gibidir, Mâlik kadar minnetdârı olduğum kimse yoktur.» demiştir.

Rivâyet olundu ki : (Halîfe) Mansûr, cebren karıyı boşamaktan bir şey lâzım gelmediğine dâir, hadîs rivâyetinden Mâlik hazretlerini men' etmişti. Sonra, bu mes'eleyi soran bir adamı gizlice kendisine gönderdi, o da halk huzûrunda : «Cebren karısını boşayanın karısı boş olmaz.» dedi. Bunun üzerine Halîfe, kendisini kamçı ile döğdüğü hâlde yine rivâyetinden vaz geçmemiştir. Yine Mâlik: «Kişi rivâyet ettiği hadîsde yalancı olmaz, doğruyu söylerse, ihtiyârlığında hastalanmaz, aklı kaybolmaz, hâsseleri bozulmaz, ateh getirmez.» demiştir.

Zühd ve takvâsına gelince : Emîrü'l-mü'minîn Mehdî, Mâlik'e sordu : «Eviniz var mı?» Mâlik : «Yok amma sana Rebî'a b. Ebî Abdi'r-rahmân'dan duyduğum bir hadîsi haber vereyim: «Kişinin nesebi [aslı] evidir.» Aynı şeyi Hârûnü'r-Reşîd de kendisine sordu. Ona da yok deyince, Hârûnü'r-Reşîd ev almak için kendisine üç bin dînar verdi. Parayı aldı, fakat kırk parasını harcamadı. Reşîd, Hicazdan Irak'a dönmek istediği sırada, Mâlik (R.A.)'e: «Benimle gelmeni arzû ediyorum, çünkü Hazret-i Osman (R.A.) insânları Kur'ân'a dâ'vet ettiği gibi, ben de islâmları **Muvatta'** [İmâm Mâlik'in topladığı hadîs kitâbıdır.] kitâbına dâvet etmek azmindeyim.» Mâlik dedi ki: «İnsânları **Muvatta'** kitâbına dâ'vete imkân yok; zîra Peygamber Aleyhi's-selâmın ashâbı, kendisinden sonra her tarafa dağıldılar ve hadîs okuttular. Her şehirde dîğerinde olmayan

nice hadisler duyulmuştur. Halbuki Peygamber Efendimiz de bir mübârek hadîsinde: **«Ümmetimin ihtilâfı rahmettir.»** buyurdular. Sizinle gelmeme de imkân yok. Zira yine Peygamber Efendimiz bir hadîsinde:

« الْمَدِينَةُ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ »

«Eğer bilseler, Medîne onlar için daha hayırlıdır.» (70)

Diğer bir hadîsinde de :

« الْمَدِينَةُ تَنْفِي خَبَثَهَا كَمَا يَنْفِي الْكِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ »

«Körük, demirin cürûfunu ayırdığı gibi, Medîne de yaramaz adamlarını nefyeder.» (71)

buyurmuştur. İşte bunlar da verdiğin paralardır, isterseniz alın, isterseniz bırakın. Yâni siz bana yaptığınız ikrâm karşılığı Medîne'den ayrılmamı teklif ediyorsunuz, halbuki ben, dünyâyı, Resûlullah'ın şehri olan Medîne üzerine tercih etmem.»

İşte İmâm Mâlik'in dünyâ'da zühdü böyle idi. Vaktâ ki ilmi etrâfa ün saldı ve her taraftan bol hediyeler gelmeğe başladı, bunları tamâmen hayır işlere taksîm ederdi. Bu derece cömertliği, zühdünün ve dünyâya meyli olmadığının açık delîlidir. Esâsen zühd, fakîrlik demek değil, kalbin mal'a meyletmemesi demektir. Nitekim Süleymân (A.S.) büyük bir varlık içinde yine zâhidlerden idi. İmâm Şâfi'î'den rivâyet edilen şu vak'a da onun dünyâya kıymet vermediğinin açık bir misâlidir. İmâm Şâfi'î (R.A.) diyor ki : «Mâlik'in kapısında Horasan atlarının, Mısır katırlarının en güzellerini görünce : Mâlik'e: "Bunlar ne güzel" dedim. Mâlik : "Benden sana hediye olsun" dedi. Ben de: "Bir tânesini olsun kendine binek olarak bırak" dedim Mâlik : «Resûlullah'ın bulunduğu beldenin topraklarını ben atımın tırnağına nasıl çiğnetirim,» dedi. Mâlik'in, bütün hayvânları birden Şâfi'î'ye hediye edişindeki cömertliği ile Peygamber Efendimiz'in medfûn bulunduğu Medîne'ye olan saygısına bakın ki (saygıdan hayvâna binmemiştir.)

Dünyâlığa kıymet vermeyip bilgisiyle Allah rızâsını kasdettiğine, kendisinden rivâyet edilen şu hikâye açıkça delâlet eder : Buyuruyor

---

(70) Buhârî ile Müslim, Sufyan b. Ebi Zübeyr'den.

(71) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

ki: «Hârûnü'r-Reşîd'in huzûruna çıktım. Hârûnü'r-Reşîd: "Yâ Ebâ Abdullah [Mâlik'in künyesi], buraya gelip çocuklarımıza, Muvatta' okutsan iyi olurdu" dedi. Ben de: "Allahu Teâlâ Emîrimizi yüceltsin, bu ilim [hadîs] sizden yâni Kureyş'den çıktı. Eğer siz bunu yüceltirseniz o yücelir, eğer kıymet vermezseniz o da düşer; ilim kimsenin ayağına gitmez, ilmin olduğu yere gidilir" dedim. Bunun üzerine Hârûnü'r-Reşîd: "Doğru diyorsun" dedikten sonra, çocuklarına: "Siz de câmi'e gidin ve dîğer kimselerle bir arada dinleyin" diye emretmiştir.»

İMÂM A'ZAM EBÛ HANÎFE

Ebû Hanîfe de aynı şekilde âbid, zâhid, Allahu Teâlâ'yı bilen ve ondan korkan ve Allah rızâsını dileyen bir zât idi.

Âbid olduğu İbn Mübârek'in şu rivâyetiyle bilinir: İbn Mübârek diyor ki: «Ebû Hanîfe'nin mürû'eti [her iyiliğe isti'dâdı] ve çok gece namâzı var idi. Hammâd b. Süleymân: «Geceyi tamâmen namâz ile geçirirdi.» diyor. (Bu, hayâtının sonlarında idi.)» Dîğer bir rivâyette, gecenin yarısını ibâdetle geçirirdi, deniliyor. (Bu, ilk zamânlarında idi). Bir gün sokakta giderken birisinin, İmâm'ı göstererek: «Şu zât, geceyi baştan sona ibâdetle geçirir» dediğini duyduktan sonra bütün geceyi ibâdetle geçirdi ve ben: «Yapmadığım ibâdetle vasıflandırıldığımdan Allah'tan utanırım.» dedi.

Zühd'üne gelince: Rebî b. Âsım'dan rivâyet edildi ki: «(Kûfe Vâlisi) Yezid b. Ömer b. Hubeyre, beytü'l-mâli kendisine teslîm etmek üzere beni Ebû Hanîfe'ye gönderdi. Ben de Ebû Hanîfe'yi getirdim, bu vazifeyi kabûl etmediğinden yirmi kamçı kendisine vurdu.» Bakınız nasıl, kamçıları yemek pahasına da olsa riyâseti kabûl etmedi. Hakem b. Hişâm es-Sakafî diyor ki: «Ebû Hanîfe'nin çok i'timada şâyân bir zât olduğunu duyan Vâli kendisine: "Hazîne vekili olacaksın, kabûl etmezsen sırtına kamçı vurulacak" dedi. Ebû Hanîfe ise onların azâbını Allahu Teâlâ'nın azâbı üzerine tercîh ederek bu vazîfeyi kabûl etmedi.» Yine rivâyet olundu ki; İbn Mübârek'in yanında Ebû Hanîfe'den (bir bakıma aleyhinde) söz açıldı; İbn Mübârek: «Bütün varlığıyla dünyâ kendisine arzedildiği hâlde ondan kaçan bir zât'ın aleyhinde nasıl konuşuyorsunuz? dedi. Şücâ'ın oğlu Muhammed'in bâzı arkadaşlarından rivâyet ettiğine göre, Emîrü'l-mü'minîn Ebû Ca'fer Mansur'un onbin dirhem hediye göndereceği Ebû Hanîfe'ye haber verildi. Ebû Hanîfe buna râzı olmadı. Hediyenin gele-

ceği gün, sabâh namâzını kıldıktan sonra başını örttü ve kimse ile konuşmadı. Kahtabe'nin oğlu Hasan'ın adamı hediye ile yanına geldi; fakat Ebû Hanîfe onunla konuşmadı. Yanındakiler: «Bunun hâli budur, arasıra konuşur» dediler. Bunun üzerine gelen adam «Ne yapalım?» diye sorunca, «Şu beze bağlayın da köşeye koyun.» dediler. Sonra Ebû Hanîfe oğluna şöyle vasiyyet etti: «Oğlum, ben öldüğüm vakit beni defnettikten sonra şu deriyi Kahtaba'nın oğlu Hasan'a götür, ve: «Bu, Ebû Hanîfe'ye bıraktığın emânettir, de!» (Oğlu da vasiyyetini yerine getirdiği vakit) Hasan: «Allah babana rahmet etsin, dini üzerine çok titiz idi.» dedi.

Yine rivâyet olundu ki: «Halîfe tarafından Bağdâd'ın baş kadılığına dâ'vet edildiğinde: «Ben kadılığa selâhiyetli değilim, senin de bu vazifeyi bana vermen doğru olamaz.» dedi. «Niçin böyle dedin?» diye kendisine sorulunca: «Eğer doğru bir adam isem bu vazife bana yaramaz, eğer yalancı isem, yalancılar kadı olamaz.» diye cevâp verdi.»

Âhiret yoluna, din ilmine ve Allahu Teâlâ'yı ma'rifetteki ilmine gelince: «Dünyâlıktan yüz çevirmesi ve Allahu Teâlâ'dan son derece korkusu bunun açık delilidir. İbn Cureyh: «Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit'in Allahu Teâlâ'dan son derece korktuğunu sizin Kûfe'lilerden öğrendim.» dedi. Şureyk-i Naha'î de: «Ebû Hanîfe, dâimî düşünce ve uzun sükût sâhibi, insânlarla az konuşan bir zât idi.» dedi. Bu hasletler, bâtınî bilgisinin ve dînde mühim mes'elelerle uğraşmasının en açık delilidir. Kim ki sükûtu iltizâm eder, dünyâya meyletmezse ilmin bütününe sâhip demektir. İşte bu saydıklarımız üç İmâm'ın bir nebze terceme-i hâlidir.

İMÂM AHMED VE İMÂM SEVRİ

Ahmed b. Hanbel ile Süfyân-ı Sevrî'ye (Allah onlara rahmet etsin) gelince: Bunlara uyanlar az, hele Süfyân-ı Sevrî'nin tâbi'leri daha azdır. Fakat bunların harâm'dan kaçınmaları, dünyâya arka dönmeleri, vera' ve zühd'leri daha meşhûrdur. Bu kitâb onların işleri ve sözleriyle dolu olduğundan burada tafsilâta girişmeğe lüzûm yoktur. Sen bu anda şu üç imâm'ın ahlâk ve ahvâlîne bak ve düşün ki bu sözler, bu işler, bu hâl ve dünyâdan i'raz etmek ve yalnız Allah'a yönelmek sâde fıkh'ın fürû'dan olan selem, icâre, zihâr, ilâ, li'ân gibi mes'eleleriyle mümkün müdür? Yoksa başka bir ilim böyle bir netîce verebilir mi? Bir bunlara bak da «Biz bunlara uyduk» diyen âlimlerin yalancı veyâ doğru sözlü olup olmadıklarını düşün.

ÜÇÜNCÜ BÂB

MAKBÛL OLMADIĞI HÂLDE AVÂMIN MAKBÛL SAYDIĞI İLİMLER HAKKINDADIR. AYRICA BÂZI İLİMLERİN HANGİ CİHETTEN MEZMÛM OLDUKLARI İLE, FIKH, İLİM, TEVHİD, TEZKİR VE HİKMET GİBİ BÂZI İLİM ADLARININ MÂNÂCA NASIL DEĞİŞTİRİLDİĞİNİ VE ŞER'Î İLİMLERDEN NE MAKBÛL VE NE KADARININ MEZMÛM OLDUĞU BEYÂNINDADIR.

MEZMÛM İLİMLERİN YERİLMESİNİN SEBEBİ

«Eşyâyı olduğu gibi bilmek ve tanımak olduğuna ve bu da aynı zamânda Allahu Teâlâ'nın sıfatlarından bulunduğuna göre, nasıl olur da ilim mezmûm olur» dersen bilmiş ol ki, ilim bizâtihî mezmûm değil, belki üç sebebden biriyle insânlar hakkında mezmûmdur. Bunları açıklayalım :

1 — Sâhibini veyâ başkasını zararlandırması bakımından mezmûm olur. Sihir ve Tılsımat ilimleri gibi. Sihir vâki'dir. Kur'ân bunu haber vermiştir; hattâ çok samimî olan karı - koca arasını açmak için bir vâsıta olarak ona baş vurulur. Peygamberimize bile sihir yapılmış ve kendisi hastalanmıştır. Cebrâil aleyhi's-selâm'ın haber vermesi üzerine kuyu dibinde taş altındaki sihir vâsıtası çıkarılmıştır. (Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe'den rivâyet etmişlerdir.)

Sihir, yıldızların doğuş yerlerini hesâb ederek maddelerdeki hassaları bilmekle istifâde edilen bir nevi' ilimdir. O maddelerden, sihir edilecek adam'ın heykeli yapılır, yıldızların doğumunun muâyyen sâati beklenir, şeri'ate uymayan fâhiş ve küfür sözler söylenerek Şeytan'dan yardım istenir ve bütün bunlardan âdet-i ilâhî gereğince sihir yapılan kişide acâib hâller görülür. İlim olmaları bakımından bunları öğrenmek fenâ değilse de, bunlar insânları zararlandırmaktan başka bir şeye yaramazlar. Fenâlığa yol açan her şey, fenâ olduğu için bu ilim de mezmûmdur. Hattâ, iyi bir adam'ı öldürmek isteyen bir zâlim'e, bulunduğu yeri göstermek, bildiği şey'i olduğu gibi ifâde etmek

bakımından bir ilimdir, fakat zarar doğurduğu için mezmûmdur. Burada yalan söylemek vâcibdir.

2 — Çok kere sâhibine zararı dokunması bakımından mezmûm olur. İlm-i Nücûm gibi. Bu ilim de zâti bakımından mezmûm değildir. Çünkü bu iki kısımdır. Bir bölümü hisâbdır. Kur'ân-ı Kerîm, güneş ve ayın hisâb ile seyrettiğini nâtıktır :

«أَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ»

«Güneş ve Ay hisâb iledir.» (55 - Rahman : 5)

Yine Cenâb-ı Hak buyuruyor :

«وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ.»

«Ay'a da menziller takdîr ettik. Nihâyet o eski hurma salkımının eğri çöpü gibi bir hâle dönmüştür.» (36 - Yâsin : 39)

Bir kısmı da ahkâm'dır. Bunun hülâsası: Hâdiselere sebeblerle delîl bulmaktır. Bu ise, tabîb'in nabız yoklamasından, hastalığa delîl bulmasına benzer ki, Allahu Teâlâ'nın yaratıklar üzerindeki âdetini bilmek demektir. Fakat Şerî'at bunu da yermiştir. Nitekim Peygamber Efendimiz :

«إِذَا ذُكِرَ الْقَدَرُ فَأَمْسِكُوا، وَإِذَا ذُكِرَتِ النُّجُومُ فَأَمْسِكُوا، وَإِذَا ذُكِرَ أَصْحَابِي فَأَمْسِكُوا»

«Kader'den bahsedilince sükût edin, yıldızlardan bahsedilince sükût edin, Eshâb'dan bahsedilince sükût edin.»

buyurdular. Yine Peygamber Efendimiz :

«أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي بَعْدِي ثَلَاثًا : حَيْفَ الْأَئِمَّةِ، وَالْإِيمَانَ بِالنُّجُومِ، وَالتَّكْذِيبَ بِالْقَدَرِ»

«Benden sonra ümmetim için üç şeyden korkarım: İmâmların zulmünden, nücûma inanmaktan, kaderi yalanlamaktan.» (72)

diye buyurdular. Ömer b. Hattâb (R.A.): «İlm-i nücûmdan, kara ve denizde şaşmayacak ve yolu bulacak kadarını öğrenin; fazlasından vaz geçin.» buyurmuştur. Hazret-i Ömer'in bu ilimden men'etmesi üç cihettendir:

Evvelâ: Bu ilmin çok insânlara zararlı olması bakımındandır. Çünkü onlara, yıldızların seyri akabinde bu işler oluyor dendiği vakit, yıldızların, bu işlerde müessir birer ilâh olduğunu zannederler. Onları, içlerinden büyütür, onlara gönül verir, hayrı şerri onlardan bilir ve Allah'ı unuturlar. Çünkü îmânı zayıf kimseler vâsıtalara bakar. Halbuki gerçek âlim, Ay, Güneş ve Yıldızlar'ın Allahu Teâlâ'nın emrinde musahhar olduklarını bilir. (Akîdesi) zayıf kimselerin Güneş'in doğması akabinde Güneş ışığına bakmaları, kâğıt üzerinde duran ve akıllı diye farzedilen bir karıncaya benzer. Karınca kâğıt üzerinde yazılan kara yazıları görünce «bunları kalem yazıyor» der; çünkü başını kaldırıp yukardaki parmakları, el'i ve bunları harekete getiren irâdeyi, sonra yazıcı bir insânı, sonra el, kudret ve irâdeyi yaratan bir yaratıcıyı göremez. İnsânların çoğu da en aşağı ve en yakın sebebi görebilir. Daha yukarı gidip sebeblerin yaratıcısını görmekten âcizdir. İşte ilm-i nücûm'un yasak olmasının bir sebebi budur.

Sâniyen: Yıldız'dan çıkarılan ahkâmın, bütün insânların ne kat'î ve ne de şüpheli olarak anlıyacakları şekilde sırf tahminden ibâret olması sebebiyledir. Bununla hüküm, cehâletle hükümdür. Binaenaleyh yerilmiş olması ilim değil, cehil olması bakımındandır. Bu ilim, İdris aleyhi's-selâmın mu'cizesi idi. (Ölümünden sonra) bu ilim de kesadlaştı ve bitti. Müneccimlerin verdiği bâzı hâberlerin zuhûru tesâdüfîdir; çünkü müneccim bâzı sebeblere âgâh olabilirse de, bu sebeblerin akabinde olacak işler daha nice şartlara bağlıdır ki, bunların içyüzünü anlamak insânların gücü dışındadır. Eğer Allahu Teâlâ diğer sebebleri de takdîr etmişse isâbet etmiş olur ve dediği çıkar. Eğer takdir etmemişse müneccim de hatâya düşer. Bu, şöyle demek olur: İnsânoğlu havanın karardığını, yüksek dağlardan bulutların sarktığını görünce bu dış görünüşe uyarak yağmur'un yağacağını tahmîn edebilir; fakat çok kere tahmîni hilâfına güneş kızdırır, bulutlar dağılır, kaybolur gider. Bâzı kere de bir tarafta güneş parlar, diğer tarafta yağmur yağar. Demek ki yağmurun yağması için yalnız bulut kâfi değil, daha birçok sebepler var. Fakat bunları biz anlıya-

(72) İbn Abdülberr, Ebû Mihcen'den.

mayız. Bunun gibi gemiciler, rüzgârlardan edindikleri kanâata göre selâmette olduklarını zannederler; halbuki kendilerinin bilemediği o rüzgârların daha nice gizli sebebleri vardır. Bâzan tahmînlerinde isâbet eder selâmeti bulur ve bâzân da hatâya düşerler. Bu sebebdendir ki, bâzı kere imânı kuvvetli olanlar da nücûm ilminden men'edilirler.

Sâlisen: Bu ilimde belli başlı bir fayda olmaması sebebiyledir. Zira bunu bilmek ne onu düzeltebilir ve ne de mukadderatı değiştirebilir. Bu, boşu boşuna en kıymetli sermâye olan insân ömrünü tüketmektir. Kıymetli ömür sermâyesini isrâf ise en büyük zarardır.

«مر رسول الله صلى الله عليه وسلم برجل والناس مجتمعون عليه فقال «ما هذا»؟ فقالوا: رجل علامة، فقال «بماذا» قالوا بالشعر وأنساب العرب، فقال: «علم لا ينفع وجهل لا يضر»

«Peygamber Efendimiz bir adamın başına büyük kalabalığın toplandığını görünce :

— Nedir o? diye sordu. Onlar da :

— Allâme, dediler.

Peygamber Efendimiz :

— Ne bilir? deyince.

— Şiir ve Arab soylarını, cevâbını verdiklerinde :

— Cehlinde bir zarar olmadığı gibi bilinmesinde de bir kârı olmayan bir ilimdir, diye buyurmuşlardır.» (73)

Diğer bir hadis-i şerifde şöyle buyurulmuştur :

«إنما العلم آية محكمة أو سنة قائمة أوفريضة عادلة»

«İlim, âyet-i muhkeme veyâ sünnet-i kaaime veyâ âdil bir farizadır.» (74)

Anlaşılıyor ki yıldız ve benzeri ilimlere dalmak faydasızdır, cehâlete dalmak ve tehlikeli işe atılmaktır. Zira mukadder âkıbete herkes

(73) İbn Abdülberr, Ebû Hureyre'den.

(74) Ebû Dâvud ve İbn Mâce, Abdullah b. Amr'dan.

uğrayacak ve kaçınmak mümkün olamıyacaktır. Tabâbet bunun aksinedir. Çünkü ona ihtiyâç olduğu gibi bir çok delîlleri de bilinir. Hattâ rüyâ ta'biri de bunun gibi değildir. Her ne kadar tâbir tahmînî ise de, Peygamberliğin kırk altı cüz'ünden bir cüz' olması bakımından bir değer taşır ve bâzıları da bunu bilebilir. (75)

3 — Kişinin müstakillen anlayıp istifâde edemiyeceği ilimler ile uğraşmasının kendi hakkında mezmûm olmasıdır. İlimlerin zâhir ve kolay anlaşılan kısımlarını öğrenmeden, ince ve çetin kısımlariyle uğraşmak ve esrâr-ı ilâhiyyeden bahsetmek gibi. Gerçi kelâmcılar ve feylesoflar ilâhî sırlardan bahsettiler; fakat tamâmen mâhiyyetini anlayamadılar; bu husûsta istiklâliyet kazanamadılar. Bu gibi esrârı ancak Peygamberler ve Velîler anlar. Binâenaleyh gerekli olan, insânları bundan men'edip şeri'ate havâle etmektir. Orada inananları iknâ edecek delîller vardır. Çok kimseler var ki daldıkları ilimlerden zarar görmüşlerdir. O ilimleri okumasalar dindeki mevkileri daha güzel olacaktı. Kuş eti ve bâzı tatlıların memedeki çocuğa dokunması gibi, bâzı ilimlerin de bâzı kimselere zararlı olduğu inkâr edilemez.

Çok kimseler var ki, bâzı hâllerde cehâlet onlar için daha faydalıdır. Adamın birisi âilesinin çocuk doğurmadığından tabîbe şikâyet etti. Tabîb, hanımın nabzına baktı ve «Doğurmadığı iyi, çünkü bu hanım kırk güne kadar ölecek» dedi. Bunu duyan hanımı dehşetli korku sardı, kederlendi; malını böldü, vasiyyetini yaptı; kırk gün yemez içmez, mâtem içinde bir hayât geçirdi. Kırk gün geçip de ölmeyince kocası tabîbi haberdar etti. Tabîb de :

— Şimdi münâsebette bulunun, çocuk doğurur, dedi. Adam:

— Nasıl olur? deyince, tabîb :

— Hanım çok şişman olduğu için yağ rahmin kapısını kapatmıştı. Bildim ki bunu ölüm korkusundan başka bir şey zayıflatmaz, ben de kendisini ölümle korkuttum. Şimdi zayıfladı, yağ eridi, çocuğun doğmasına mâni kalmadı, dedi. İşte şu kıssa bâzı ilimleri bilmenin (bâzı kimseler hakkında) zararlı olduğu husûsunda seni îkaz eder ve sana Peygamber Efendimizin :

«نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ»

«Faydası olmayan bilgiden Allah'a sığınırız.» (76)

---

(75) Bu husûsda Peygamberimizin hadîsi olmakla berâber, esâsen 23 senelik peygamberlik devresinin ilk altı ayı rüyâ ile geçmiştir. İşte bu, nübüvvetin kırk altıda biri olur.

(76) İbn Abdülberr, Câbir'den.

Meâlindeki hadisinin mânâsını da anlatmış olur. Şu hikâyeden ders al ve şerî'atın yasak ettiği bilgilerle uğraşma, sahâbe'ye (R.A.) sünnete uymakla kal; selâmet ordadır. Tehlike ise, bu gibi umûr-ı garîbe ile uğraşmaktadır. «Eşyâyı, olduğu gibi anlamak için çalışıyorum; bundan ne zarar var» diye akıl, mantık ve delîllerine güvenerek böbürlenme. İyi bil ki (bâzı ilimlerin ileride) sana getireceği zarar, kârından çoktur. Çok şey var ki, onları bilmekliğin, eğer Allahu Teâlâ'nın lûtfu yetişmezse, seni âhirette helâk edecek zararlara yol açar. Yine bilmiş ol ki, ilâçlardaki hassaları yalnız tabîbler bildiği gibi, kalblerin tabibleri de peygamberler ve âhiret hayâtının sebeblerine vâkıf olan âlimlerdir. Sakın, kendi aklınla onlara itirâza kalkışma; helâk olursun. Akla göre parmakta çıkan bir yaranın parmakta tedâvisi gerekirse, tabib başka yerden tedâvisini emreder ki, akıl bunu aslâ kabûl etmez. Çünkü damarların, bedendeki köklerini, dallarını, dolaştıkları ve toplandıkları yerleri bilmez. Âhiret yolunda şerî'at'ın sünnet ve âdâbının inceliklerinde ve insânların, bilmesiyle mükellef oldukları inançlarında da öyle lâtîf incelikler var ki, bunları şümûliyle anlamak, aklın kuvvet ve ihâtası dışında kalır. Nitekim kıymetli taşlarda bir takım acâib hassalar vardır ki, hikmet sâhibleri bile bunlardaki husûsiyetleri çözmekten âcizdir. Hattâ mıknatıs'ın demiri (çektiğini biliyor, fakat) hangi kuvvetle çektiğini bilemiyorlar. Kalbi temizleyip cilâlandırmak sûretiyle islâh ederek fazîlet duygularını tattırıp insânı Allah'a yaklaştırmaları bakımından dinî inanç ve şer'î hükümlerdeki acâib ve garib hâller, ilâçlar ve taşlarda olan hassalardan daha çok ve daha büyüktür. Tecrübe, bir vesîle olduğu hâlde, ilâçlardaki hassaları tamâmiyle idrâk edemiyen akıllar, tecrübe ile bir gûnâ alâkası bulunmayan âhiret yaşayışındaki faydalı şeyleri elbette tamâmiyle anlıyamazlar. Tecrübe buna yol bulurdu eğer ölülerden bâzıları geri dönüp de kendilerini Allahu Teâlâ'ya yaklaştırıcı iyi amellerin, uzaklaştırıcı fenâ amellerin ve makbûl inancın neler olduğunu haber vereydi ki, buna aslâ ümîd ve imkân yok. Aklın menfaatinden, seni, Peygamberin doğruluğuna ulaştıracak ve sözlerindeki işâretleri anlatacak kadarı yeter; lüzûmsuz şeylerle aklını yorma, Peygamberin gösterdiği yola gir. Selâmet, ancak oradadır ve's-selâm. Bu sebebdendir ki, Peygamber Efendimiz :

« إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ جَهْلاً ، وَإِنَّ مِنَ الْقَوْلِ عِيًّا »

«Gerçekten bilgi'nin bâzısı cehâlet, sözün bâzısı da yorgunluktur.» Diğer rivâyete göre: "ağırlıktır."» (77)

---

(77) Ebû Dâvud, Bureyde'den.

buyurmuşlardır. Şüphesiz ilim cehl olmaz; bâzan cehâlet gibi zararlı olur. Yine Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlardır:

«قَلِيلٌ مِنَ التَّوْفِيقِ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ مِنَ الْعِلْمِ»

«Az muvaffakıyyet çok bilgiden hayırlıdır.» (78)

İsâ aleyhi's-selâm da «Ağaçlar çok ama hepsi meyve vermez, meyveler çok ama hepsi tatlı olmaz, ilimler çok ama hepsi faydalı olmaz» buyurmuşlardır.

LÂFIZLARIYLA DELÂLET ETTİKLERİ MÂNÂ DEĞİŞTİRİLEN İLİMLERİN AÇIKLANMASI

Bilmiş ol ki, mezmûm ilimlerin şeri'at ilimleriyle karıştırılmalarının kaynağı, fenâ maksatlarla, onların öğülen adlarını tahrif edip, birinci asırdaki iyi insânların murâd ettikleri mânâların hilâfına nakletmektir. Bunlar da **fıkh, ilim, tevhîd, tezkîr** ve **hikmet** olmak üzere öğülen beş isimdir. Bunlar ile bezenenler, dînde rütbe sâhibi kimselerdir. Ne yazık ki, bu lâfızlar şimdi verilen mânâlarda nakledilmiş ve bu isimlerin onlara verilmesi şöhret bulduğu için, gönüller bunların mânâlariyle vasıflanan kimseleri yermekten nefret etmektedir.

BİRİNCİ LÂFZ: Fıkh'dır. Bu sözü, başka mânâya aktarmadı ve değiştirmediler. Yalnız bu kelimeyi fürû'-ı fıkhın fetvâlardaki garîb mes'elelerini bilmeğe, illetlerinin inceliklerini anlamağa, bu husûsda sözü uzatmağa ve bunlarla alâkalı makaaleleri ezberlemeğe isim vermekle husûsîleştirdiler. Kim ki, fürû'-ı fıkhın inceliklerini bilir ve onlarla fazla meşgûl olursa, ona daha fakîhdir derler. Halbuki birinci asırda âhiret yolu ve nefsin âfetlerinin incelikleri bilgileriyle amelleri bozan şeyleri bilmeğe, dünyâlığa kıymet vermeyip, âhiret nîmetlerine bağlanmağa ve kalbini Allah korkusunun kaplamasına birden **«Fıkh ilmi»** denirdi. Nitekim Hak Teâlâ'nın şu âyet-i celilesi bunu açıkça göstermektedir:

«لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ»

(78) Kaynağı bulunamamıştır.

«Dînde fakîh olup, kavm u kabîleleri döndüğü zamân onları korkutmaları için.» (9 - Tevbe : 122)

Korkutmak kendisiyle mümkün olan, işte bu **fıkh**'dır : Yoksa **talâk, itak, li'ân, selem** ve **icâre** mes'elelerini bilmek değildir. Çünkü bu mes'eleler ile ne inzâr ve ne de korkutma olur. Belki, yalnız bunlarla uğraşmak, kalbin korkusunu azaltır ve kalbi karartır. Nitekim bunlarla uğraşanlarda görüldüğü gibi. Bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur :

«لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا»

«Onlar için kalbler var ki, o kalblerle anlamazlar.» (7 - A'râf : 179)

Buradaki **«fıkh»** kelimesinden, «Fetvâları anlamazlar» değil, îmânın ne demek olduğunu anlamazlar mânâsı murâd edilmiştir. Ömrüme yemin ederim ki, **fıkh** ve **fehm** kelimeleri'nin ikisi de lûgatte bir mânâdadır. Arablar arasında eski ve yeni şivelerde ikisi de bir mânâda konuşulur. Allahu Teâlâ buyuruyor :

«...لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللّٰهِ»

«Onlar, inanınız ki Allahtan daha çok sizden korkuyorlar. Bu ise anlayışlı bir kavim olmadıklarındandır.» (59 - Haşr : 13)

Allahu Teâlâ'dan korkularının azlığı ve insânların saldırışını büyütmeleri fıkıh azlıklarına havâle ediliyor. Bak bakalım bunların fakîh olmamaları, fetvâların çeşitlerini bilmedikleri için mi, yoksa bizim anlattığımızı bilmedikleri için midir? Peygamber Efendimiz kendisini ziyârete gelen bir cemâat hakkında fıkıh mes'elelerini değil, îmân, amel ve ahlâk esâslarını öğrenmelerini ve iyi hasletlerini anlatmaları üzerine :

«عُلَمَاءُ حُكَمَاءُ فُقَهَاءُ»

«Âlimdirler, hakîmdirler, fakîhdirler.» (79)

(79) Ebû Nuaym «Hilye»de Suveyd b. el-Hâris'den.

buyurmuştur. (Halbuki bunların hiç biri diğer mânâda fıkıh mes'elelerini bilmezlerdi.) Zühri Kabîlesinden İbrâhim'in oğlu Sâd'a (R.A.) «Hangi şehir halkı daha fakîhdir?» «Allahu Teâlâ'dan daha çok korkan» diye cevâp vermekle fıkhın neticesine işâret etmiştir. Çünkü ilmin bâtınî meyvesi fetvâ ve hükümler değil, takvâ'dır. Peygamber Efendimiz bir hadisinde şöyle buyurmuşlardır:

«أَلاَ أُنَبِّئُكُمْ بِالْفَقِيهِ كُلِّ الْفَقِيهِ؟ قالوا بلى. قَالَ: مَنْ لم يُقْنِطِ النَّاسَ مِنْ رَحْمَةِ اللهِ. وَلَمْ يُؤَمِّنْهُمْ مِنْ مَكْرِ اللهِ وَلَمْ يُؤْيِسْهُمْ مِنْ رَوْحِ اللهِ وَلَمْ يَدَعِ الْقُرْءانَ رَغْبَةً عَنْهُ إِلَى مَاسِوَاهُ»

«Hazret-i Peygamber "Ey ümmetim, size gerçek fakîh kim olduğunu bildireyim mi?" diye sorunca, bildir yâ Resûlallâh cevâbını alması üzerine şöyle buyurdu: Allahu Teâlâ'nın rahmetinden ümid kestirmeyip gazabından emin kılmayanlar, başkasına meyletmek üzere, Kur'-ânı terketmeyen kimselerdir.» (80)

«لأَنْ أَقْعُدَ مَعَ قَوْمٍ يَذْكُرُونَ اللهَ تَعَالَى مِنْ غُدْوَةٍ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أُعْتِقَ أَرْبَعَ رِقَابٍ»

«Sabâhın ilk vaktinden, gün doğuşuna kadar Allahu Teâlâ'yı zikredenlerle bir arada bulunmak benim için, dört köle âzâd etmekten daha sevimlidir.» buyurduğunu rivâyet etmiştir. (81)

Bu mübârek sözünü rivâyet ettiği zamân Zeyd'er-Rakkaşî ve Ziyâd en-Nümeyri'ye dönerek: «Zikir toplulukları sizin bu topluluğunuz gibi, durmadan hadîsler okuyup va'zetmek şeklinde değildir. Biz otururduk, îmânı müzâkere eder, Kur'ânı düşünür ve dînde fakîh olmağa çalışır, Allahu Teâlâ'nın bize verdiğini tefekkuh ederek anlayarak sayardık ve Kur'ân-ı Kerîm'in mânâlarını düşünmeyi fıkıh sayardık» dedi ve Kur'ân'ın mânâlarını düşünmek ile Allahu Teâlâ'nın verdiği nimetleri anlayarak saymayı «Fıkıh» diye adlandırdı. Peygamber Efendimiz buyurmuştur:

---

(80) Ebû Bekir b. Lâl «Mekârim-i Ahlâk»da.
(81) Ebû Dâvud rivâyet etmiştir.

«لَا يَفْقَهُ الْعَبْدُ كُلَّ الْفِقْهِ حَتَّى يَمْقُتَ النَّاسَ فِي ذَاتِ اللهِ
وَحَتَّى يَرَى لِلْقُرْءَانِ وُجُوهاً كَثِيرَةً»

«Allah için insânlara husûmet etmeyip, Kur'ân'ın bir çok vecihleri olduğunu kabûl etmedikçe, kişi tâm mânâsiyle fakih olamaz.» (82)

Yine bunun gibi Ebû'd - Derdâ'ya mevkûfen bu hadise şu ilâve vardır :

«ثُمَّ يُقْبِلَ عَلَى نَفْسِهِ فَيَكُونَ لَهَا أَشَدَّ مَقْتًا»

«Sonra kendine döner de Zât-i Bârî hakkında nefsini herkesden daha çok levm eder.»

Ferkad es-Senci Hasan-ı Basrî'ye bir şey sordu ve cevâbını aldıktan sonra, «Fakîhler, niçin senin fetvâlarına itiraz ediyorlar?» diye sordu. Hasan:

— Annen seni kaybetsin ey Ferkadcik, sen şu gözlerinle fakîh mi gördün? Fakîh dediğin dünyâya arka verip âhirete yönelen, dinini koruyan, kusûrlarını görebilen, Allahu Teâlâ'ya karşı ibâdete devâm eden, her türlü şübhelerden, müslümânların (ve hattâ bütün insânların) ırzına göz dikmekten kendini koruyacak derecede hazer eden, sakınan, insânların malına tamah etmeyen ve halka nasihatte bulunan kimsedir, dedi ve böylece fakîhi anlatırken fıkhın fürû'larına dâir fetvâlar veren kimselerden hiç bahsetmedi. Bununla berâber fıkıh ilminin zâhirî hükümlerde fetvâ ile alâkası olmadığını demek istemedim. Fetvâ ile de alâkası vardır. Fakat fetvâ ile alâkası umûm ve şümûl tarîkiyle veyâhut âhiret ilmine tâbi olması bakımındandır. Hattâ eskiler, bu fıkıh ilmine daha ziyâde âhiret ilmi derlerdi. Bu ilmi yalnız fetvâya tahsisden doğan karışıklık sebebiyle âhiret ilmi ve kalb'in hâlleri ihmâl edildi. (Çünkü bu, kolay) fakat bâtın ilmi ise gizli, anlaşılması güç ve gereğini işlemek zordur. Bâtın ilmi ile kadılık ve reislik gibi dünyâ mevki'i, mansab ve servetlerine ulaşmak zordur. Şerî'atte makbûl olan «fıkıh» ilminin ismi vâsıtasiyle, Şeytan da bu ilmi onlara güzel göstermeğe yol buldu.

(82) İbn Abdülberr, Şeddad b. Evs'den.

İKİNCİ LÂFZ: **İlim**, lâfzıdır. Aslında, Allahu Teâlâ'nın zâtını âyetlerini ve yaratıklarına olan muâmelesini bilmeğe, **ilim** denirdi. Hattâ Hazret-i Ömer'in (R.A.) ölümünde İbn Mes'ûd (R.A.): «İlmin onda dokuzu öldü.» dediği vakit ilim kelimesini «El-ilmu» şeklinde L [Lâm] ile ma'rife olarak getirdi ve bu ilmi de Allahu Teâlâ'yı bilmek ile açıkladı. Halbuki onlar bu kelimeyi de husûsî mânâda kullanmakla değiştirdiler. Çok kere ilim kelimesini fıkıh ve diğer mes'elelerde karşılıklı münâzara mânâsında kullandılar da, bu gibilere: Hakîkî âlim, fuhûl-i ulemâ [âlimlerin üstünü] dediler. Bu gibi mücâdeleye giremiyenler ise gerçek bilginlerden sayılmayıp alelâde bilginler meyânında kaldı. İşte bu da ilim kelimesinde değişiklik ve onu husûsî mânâda kullanmaktır. Halbuki Kur'ân ve hadîsde faziletlerinden bahsedilen bilgi ve bilginler Allahu Teâlâ'nın zâtını, ahkâm, ef'âl ve sıfatlarını bildiren ilim ve âlimlerdir. Şimdi şerî'at ilimlerini lâyıkiyle kavramamış, ancak mantık yoluyla mücâdeleye girip hasmını ilzâma kalkışan kimselere bu isim verildi. Tefsîr, hadîs ve mezhep ilimlerinde câhil olduğu hâlde, bu gibiler üstün bilgin mânâsında «âlimlerin erkeği» diye sayıldı ve bu hâl pek çok ilim tâlibinin helâkine sebeb oldu.

ÜÇÜNCÜ LÂFZ: «**Tevhîd**» dir. (Tevhîd, aslında bütün kemâl sıfatlariyle Allahu Teâlâ'nın birliğini bilmek iken) şimdi kelâm ilminden ve mücâdele yollarını bilmekten, hasmın delîllerini çürütmeyi iyice anlamaktan, bir çok şüpheler ortaya koyacak soruları, çenelerini eğe - büke cevâplandıracak kudrette olmaktan ve hasmı ilzâm için delîller tertîp etmekten ibâret olduğunu sandılar. Hattâ bunlarla uğraşanlardan bir kısmı (Mu'tezile) kendilerine «Adl ve tevhîd ehli» ünvânını verdiler. Kelâmcılara da «Tevhîd bilginleri» adını verdiler. Halbuki asr-ı evvelde [Sahâbe ve Tâbi'în devrinde] kelâm ilminin bütün husûsiyetlerinden hiç biri bilinmiyordu. Hattâ böyle mücâdele mevzûu açmak isteyenler şiddetle reddedilirdi. Ama Allahu Teâlâ'nın birliğini ifâde eden ve ilk duyuşda kolaylıkla anlaşılan Kur'ân âyetleri ise hepsinin malûmu idi. Kur'ân-ı Kerîmi bilmek, her şey bilmek demekti. Birinci asırdakilere göre: Tevhîd, ekseri kelâmcıların anlayamıyacağı ve şâyet anlayan olursa onunla vasıflanamıyacağı başka bir mânâda idi. O da: Vâsıta ve sebeblere yönelmiyecek şekilde her şeyi Allahu Teâlâ'dan bilmektir. Ehl-i tevhîd hayrı da şerri de ancak Allahu Teâlâ'dan bilir. Bu öyle yüce bir makaamdır ki, bunun meyvelerinden birisi de ileride husûsî bâbında açıklanacak olan «tevekkül»dür. Bunun neticelerinden birisi de insânlardan şikâyette bulunmamak, onlara kızmamak ve her işde Allahu Teâlâ'ya teslim olup

hükmüne rızâ göstermektir. Bu mânâda tevhîd'in bir meyvesi, Ebû Bekir'in (R.A.) hastalığı sırasında «tabîb getirelim» diyenlere :

— Beni hastalandıran tabîbdir, diye verdiği cevâpta görülür. Dîğer bir zât da (yine Ebû Bekir'dir) hastalanınca :

— Tabîb hastalığına ne dedi? sorusuna cevâp olarak :

— Dilediğimi yaparım, dediğini söyledi. Bütün bunların delilleri tevhîd ve tevekkül bahislerinde gelecektir.

Tevhîd, iç içe iki perdesi olan kıymetli bir cevherdir. İnsânlar özü tamâmen unuttular da dışındaki kabuğa ve kabuğu korumağa tevhîd ismini verdiler. Birincisi yâni dış kabuk veyâ perde: Dil ile LÂ - İLÂHE İLLÂ'LLAH demektir ki buna, Hıristiyanların tasrîh ettikleri teslîsi bozan tevhid adı verilir. Fakat bu tevhîd, içi dışına uymayan münâfıkdan da duyulabilir. İkinci perde : Dil'in söylediği bu tevhîd'i kalbin inkâr etmemesi, belki bunu, inanıp tasdîk etmesidir. Bu ise avâm tabakasının tevhîdidir. İşte kelâmcılar, tevhîd cevherinin bu iç kabuğunu bid'adcilerin karıştırmasından koruyabilirler. Üçüncüsü ki özdür, vâsıta ve sebeblere iltifâttan insânı alıkoyacak şekilde her şeyi Allahu Teâlâ'dan bilmek ve ibâdetini yalnız ona tahsîs edip başkasına kulluk etmemektir. Hevâ ve hevesinin ardından sürüklenenler nefislerini ma'bûd tanıdıklarından bu tevhid dışında kalırlar. Nitekim Allahu Teâlâ bu gibiler hakkında:

«أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ».

«Nefislerini ilâh tanıyanları görür müsün?» (45 Câsiye : 23) buyurmuştur. Peygamber Efendimiz de bu gibiler hakkında :

«أَبْغَضُ إِلٰهٍ عُبِدَ فِي الْأَرْضِ عِنْدَ اللهِ تَعَالَى هُوَ الْهَوَى»

«Yeryüzünde tapılan tanrılardan, Allahu Teâlâ'nın en çok buğz ettiği hevâ-i nefs'dir.» (83)

buyurmuştur. Gerçek şu ki: İyi düşünen kimse, put'a tapan kişinin de hevâ-i nefsine tapmış olduğunu anlar. Çünkü gönül ata dînine meyleder işte o kişi de nefsinin meyline uymuş olur. Zâten «HEVÂ» kelimesinin bir mânâsı da, nefsin alışkın olduğu şeylere doğru eğilmesidir. İnsânlara kızmak ve insânlara yönelmek de bu tevhîd dışında kalır. Çünkü her şeyin Allahu Teâlâ'dan olduğunu bilen kimse, başkasına ne kızar, ne de bir şey umarak iltifât eder. İşte tevhîd bu ma-

(83) Taberânî, Ebû Umâme'den.

kaamdan ibârettir. Bu makaam da sıddîkler makaamıdır. Düşün de bak, şimdi tevhîd'i nasıl değiştirdi ve hangi kabuğu ile iktifâ ettiler de, öğülme mânâsından iflâs etmiş olan tevhîd'in öğülen ismine dayanarak nasıl bunu öğülme ve üstünlük vesîlesi tanıdılar. Bu hâl sabâhleyin erkenden abdest alarak kıbleye dönüp: «Yüzümü, yerleri, gökler yaratan Allah'a yönelttim.» dediği hâlde kalbi Allahu Teâlâ'ya yönelmiyen kimsenin her gün yalan söylemesiyle namâza başlamasındaki iflâs eden hâline benzer. Eğer: «Yüzümü Allah'a yönelttim» dediğinde «yüz» kelimesinden gerçek yüz'ünü murâd ediyorsa çok fenâ çünkü yüzünü Allahu Teâlâ'ya değil, diğer yönlerden alarak Kâ'bı'ye çevirmiştir. Kâ'be ise, yerleri, gökleri yaratan'ın yönü değil ki, onya dönen Allahu Teâlâ'ya yönelmiş olsun. Allahu Teâlâ, yönden ve mekân'dan münezzehdir.

Eğer kalbini Allahu Teâlâ'ya çevirdiğini kasdediyorsa - ki zâten aranan ve kendisiyle ibâdet yapılmak istenen de kalb'dir - bunu böyle söylerken kalbi başka yönlerde, maddî ihtiyâçları ve sebebleri çoğaltarak mâl ve mevki' edinmek için hîleler peşinde ve tamâmiyle bunlara yönelmiş bir şekilde ise, yerleri, gökleri yaratan Allahu Teâlâ'ya nasıl ve ne zaman yönelmiş oluyor? Halbuki: «Yüzümü, yerleri ve gökler yaratan Allahu Teâlâ'ya yönelttim» cümlesi tevhîd'in gerçekliğinden haber veren bir cümledir. Tevhîd eden, ancak biri görür ve ancak bire (Allah'a) yönelir ki, bu da Allahu Teâlâ'nın:

«قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ»

«Allah'ı de, onları bırak kendi bâtıl sözlerinde eğlensinler.» (6 - En'âm: 91

fermân-ı celîlesine uymak demektir; yalnız dil ile konuşmak demek değildir. Dil, kalbe tercümândır. Bâzan doğru ve bâzan da yalancı olur. Allahu Teâlâ'nın nazargâhı, dil'in tercümânı olduğu kalb'dir. Tevhîd'in kökü ve kaynağı da bu kalb'dir.

DÖRDÜNCÜ LÂFZ: Zikr ve tezkîr'dir. Zikr hakkında Allahu Teâlâ:

«وَ ذَكِّرْ فَاِنَّ الذِّكْرٰى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ»

«Hâtırlat, hâtırlatmak mü'minlere fayda verir.» (51 - Zâriyat: 55) buyurmuştur. Zikr meclislerini öğen bir çok hadîsler vardır. Nitekim bir hadîs'inde Peygamber Efendimiz şöyle buyurur:

«إِذَا مَرَرْتُمْ بِرِيَاضِ ٱلْجَنَّةِ فَٱرْتَعُوا. قِيلَ: وَمَا رِيَاضُ ٱلْجَنَّةِ؟ قَالَ مَجَالِسُ ٱلذِّكْرِ»

«—Cennet bahçelerine uğradığınızda faydalanın - çiçek'erini koklayın - buyurunca sordular :

— Cennet bahçeleri hangîleridir,

— Zikr meclisleri, buyurdular.» (84)

Diğer bir hadîs-i şerîfde şöyle buyuruluyor:

«إِنَّ لِلّٰهِ تَعَالَى مَلَائِكَةً سَيَّاحِينَ فِي ٱلدُّنْيَا سِوَى مَلَائِكَةِ ٱلْخَلْقِ إِذَا رَأَوْا مَجَالِسَ ٱلذِّكْرِ يُنَادِي بَعْضُهُمْ بَعْضًا أَلَا هَلُمُّوا إِلَى بُغْيَتِكُمْ فَيَأْتُونَهُمْ وَيَحُفُّونَ بِهِمْ وَيَسْتَمِعُونَ، أَلَا فَٱذْكُرُوا ٱللّٰهَ وَذَكِّرُوا أَنْفُسَكُمْ»

«Gerçek, Allahu Teâlâ'nın, insânlar için yarattığı meleklerden başka, bir de seyahat eden melekleri vardır. Zikr meclislerini buldukları vakit arkadaşlarını: "Geliniz, aradığınız burada" diye çağırırlar, toplanır, onları kuşatır ve dinlerler. Ey - ümmetim - Allah'ı anın ve nefsinize hâtırlatın.» (85)

İşte şu zikri zamâne vaizlerinin çoğu, gördüğünü gibi, kısas, eş'âr, şath ve tâmât olmak üzere dört şeye çevirdiler ve bunlara devâm ettiler.

Kıssalar ve hikâyeler, bid'attir. Önce gelen âlimler kıssaları dinlemekten men'ederek, Hazret-i Peygamber, Ebû Bekir ve Ömer devrinde olmadığını, sonradan fitnenin zuhûriyle kıssaların da şâyi' olduğunu söylemişlerdir.

Rivâyet olundu ki, birgün İbn Ömer (R.A.) mescidden çıktı ve : «Beni mescidden çıkaran şu hikâyeci olmuştur; eğer o olmasaydı ben de çıkmazdım.» dedi.

(84) Tirmizî, Enes'den.
(85) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

(Şam Müftüsü) Zamre, Sufyân-ı Sevrî'ye:

— Hikâyeleri dinlèyelim mi? diye sorunca Sufyân:

— Bid'atlere (Yönünüzü değil) arkanızı çevirin, diye cevâp verdi

(Horasanlı) İbn Avn diyor ki: «İbn Sîrîn'i ziyâret ettim. İbn Sîrîn:

— Bu gün ne haber var, diye bana sordu. Ben de:

— Pâdişah, hikâyecilerin hikâye anlatmalarını yasak etti, dedim. İbn Sîrîn:

— Doğru harekette bulundu, dedi.»

A'meş, Basra câmi'lerinden birine girdi. Orada bir hikâyeci:

— A'meş bize böyle anlattı, diyerek hikâyesine devâm ediyordu. A'meş bunu görünce dinleyiciler arasına girdi ve koltuklarını yolmağa başladı. Bunu gören hikâyeci:

— Ey ihtiyar, (İlim meclisinde bu hareketten) utanmıyor musun? deyince, A'meş:

— Neye utanayım, ben temizlik yapmakla sünneti işliyorum, sen ise yalan konuşuyorsun, işte A'meş dediğin benim, ben sana ne zamân böyle bir şey anlattım, dedi. Ahmed (b. Hanbel): «En çok yalan söyleyenler, kıssacılar ile fazla soru soranlardır» demiştir.

Hazret-i Ali (R.A.), hikâyecileri Basra câmi'lerinden çıkarmış, fakat Hasan-ı Basrî'yi dinleyince, ona birşey dememiştir. Çünkü Hasan-ı Basrî, âhiret ilmini, ölümü düşünmeği, kendi kusûrlarını düzeltmeği, amellerin âfetlerini, Şeytan'ın vesvesesini ve ondan korunma çârelerini anlatıyor, Allahu Teâlâ'nın nîmetlerini ve bu nimetlerin şükrünü edâdaki kusûrları hâtırlatıyor, Dünyâ'nın âdiliğini, ayıplarını, devâmı olamıyacağını, vefâsızlığını, âhiret'in tehlike ve çetinliklerini açıklıyordu ki, işte şer'an öğülen ve Ebû Zerr'in rivâyetiyle teşvîk edilen va'z da budur.

Şöyle ki, Peygamber Efendimiz:

«حُضُورُ مَجْلِسِ ذِكْرٍ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاةِ أَلْفِ رَكْعَةٍ. وَحُضُورُ مَجْلِسِ عِلْمٍ أَفْضَلُ مِنْ عِيَادَةِ أَلْفِ مَرِيضٍ. وَحُضُورُ مَجْلِسِ عِلْمٍ أَفْضَلُ مِنْ شُهُودِ أَلْفِ جِنَازَةٍ. فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ: وَمِنْ قِرَاءَةِ الْقُرْءَانِ؟ قَالَ: وَهَلْ تَنْفَعُ قِرَاءَةُ الْقُرْءَانِ إِلَّا بِالْعِلْمِ؟»

«"Zikr ve ilim meclisinde bulunmak, bin rek'at namâzdan, bin hastayı ziyâretten ve bin cenâzeyi teşyî'den efdaldir." buyurunca :

— "Yâ Resûla'llah, Kur'ân okumaktan da üstün müdür?" diye sorulduktu :

— "Kur'ân ancak ilim ile fayda verir." buyurmuştur.» (86)

Atâ (R.A.) : «Bir zikr meclisi, yetmiş eğlence meclisinin günâhını bağışlatır.» buyurmuştur. İçi berbat dışı yaldızlı olan kimseler bu gibi hadisleri kendilerini tezkiyeye mesned ederek va'z ve tezkîr adını kendi hurâfelerine [boş sözlerine] verdiler. Böylece öğülen zikrin yolunu unuttular da ziyâde ve noksân ile birbirini tutmayan kıssalar ile uğraşarak Kur'ân'daki kıssalardan ayrıldılar. Hikâyelerin faydalısı olmakla berâber, doğru da olsa bâzılarının zararı vardır. Hikâyeciliği şi'âr edinenler, doğruyu, yalanı, kâr ve zararı birbirine katarlar. Bu sebepten hikâyecilik yasak edilmiştir. Bunun için Ahmed b. Hanbel (R.A.) : «Doğru da söylese, hikâyeciye ihtiyaç yok» demiştir.

Kıssacı doğruyu söyler ve kıssaları dîn ile alâkalı, Peygamberlere âit kıssalardan olursa bu gibi kıssaları anlatmakta beis yoktur. Hikâyeci yalandan, bâzı büyüklerin zelle ve ihmâlini andıran, avâmın, mâhiyetini, kavrayamıyacağı hikâyelerden son derece çekinmelidir. Çünkü avâm tabakası bu gibi hikâyelerden cesâret alarak «Ne yapalım, ben kusûrlu isem benden çok büyük olan şu zâtlar bu şeyhler de şöyle böyle hatâlar işlemiştir. Binâen‿aleyh hepimiz kusûrluyuz» demekle kendisini ma'zûr göstermeğe çalışır ve bu gibi hikâyeler onları isyâna teşvik eder. Şu iki mahzûrdan, yâni yalandan ve anlaşılması güç olan hikâyelerden kaçınmak şartiyle kıssa anlatmakta beis yoktur. Zâten bu mahzûrlar kalkınca kıssalar da, sahîh kitâblarda ve Kur'ân'da bulunan makbûl kıssalardan olur.

Bâzı kimseler yalan da olsa halkı hakka da'vettir zanniyle, ibâdeti teşvik eden zayıf hikâyeleri anlatmayı tecvîz ederler. Halbuki bu, Şeytân'ın fitnesidir. Zira doğrunun sâhası yalandan geniştir. Allahu Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Kerîm'de ve Peygamber Efendimizin mübârek hadîs'lerinde anlattıkları kıssaların, va'zlarda uydurmalara ihtiyâcı yoktur. Nasıl ihtiyâcı olsun ki, va'zlarda yapmacık cümleler ve uydurmacık kelimelerle kafiyeli konuşmalar bile yasak edilmiştir. Sa'd b. Ebî Vakkas'ın kafiyeli konuşan oğlu Ömer, bir ihtiyâcı için kendisine geldiği vakit : «Senin böyle konuşman beni kızdırdı. Tevbe etmedikçe dileğini aslâ yerine getirmem.» dedi.

---

(86) Birinci Bâb'da geçmiştir.

Üç kelimede seci' yapan İbn Revâha'ya Peygamber Efendimiz :

«إِيَّاكَ وَالسَّجْعَ يَا ابْنَ رَوَاحَةَ»

«Sakın seci'li konuşma ey Revâhe oğlu.» (87)
demiştir :

Kaçınılması gereken seci' iki kelimeden fazla olanıdır. Bunun için (Haml b. Nâbiga) düşük çocuğun diyeti ile alâkalı olarak: «Yemeyen, içmeyen, ağlamayan ve sesi çıkmayan için nasıl diyet verelim? Bu hederdir.» deyince ve bu ibâredeki kelimeleri seci'li olarak ifâde edince, Peygamber Efendimiz :

«أَسَجْعٌ كَسَجْعِ الْأَعْرَابِ!»

«A'rab'ın seci'li konuşması gibi var mı?.» (88)
buyurdular.

Şi'rlere gelince: Bunların da va'zlarda çok söylenmesi uygun değildir. Allahu Teâlâ buyuruyor :

«وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ. أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ»

«Şâirler, bunların arkasına da çapkınlar, sapkınlar düşer. Görmez misin bunlar her vâdide hayran olurlar?.» (26 - Şu'arâ: 224 - 225)

Yine Allahu Teâlâ buyuruyor :

«وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ»

«Ve ona (Peygamber'e) şiir öğretmedik ve ona yakışmaz!» (36-Yâsîn: 69)

Vâizlerin okuduğu şi'rlerin, çoğu aşkı, ma'şûkun cemâlini visâl'in huzûrunu ve ayrılığın acısını anlatan şeylerden ibârettir. Halbuki dinleyenlerin çoğu, gönülleri güzel sûretlere meyyâl avâm tabakası

---

(87) Bu ifade ile bulunamamıştır.
(88) Müslim, Mugire'den.

insanlardır Bu gibi şi'rler, ancak onların gönüllerdeki aşklarını harekete geçirir, şehvetleri tutuşur, coşar ve kaynaşırlar. Bu gibi şi'rlerin çoğu belki hepsi, dîni ifsâd eder. Yakışık alan, bu gibi şi'rleri değil, belki da'vâsına delîl olacak, nasihat ve hikmet olan şi'rleri okumaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz:

«إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً»

«Gerçekten, şi'rlerden bâzıları hikmettir.» (89)

buyurmuştur.

Eğer dinleyicilerin hepsi, Allah sevgisine dalmış havas tabakası olup meclisde başkası bulunmazsa o zamân, dış görünüşü insânlara, (Gerçekde ise Allah'a) işâret eden beyitleri okumakda beis yoktur. Çünkü her dinleyici, duyduklarını gönlünün isteğine göre anlar. Semâ' bahsinde bunun hakikati anlatılacaktır. Bunun içindir ki, Cüneyd, dâima on kişi civârındaki topluluğa hitâb ederdi. Cemâati yirmiyi bulsa, daha fazla konuşmazdı. Bu sebepten bir kere olsun cemâati yirmiyi bulmamıştır.

(Basra'lı) İbn Sâlim'in evi önüne kalabalık bir cemâat toplandı. «Bunlar senin adamlarındır, konuşmanı istiyorlar, konuş.» dediler. İbn Sâlim: «Bunlar benim adamlarım değil, meclisin adamlarıdır, benim dostlarım havâsstandır.» dedi.

Şath'a gelince, şatḥ kelimesinden, bâzı sôfiyyenin îcâd ettiği iki sınıf kelâmı kasd ediyoruz.

1 — Allahu Teâlâ'ya olan aşklarını ifâde eden lüzûmsuz sözler ve zâhirî amellerden müstağnî kılan vuslât iddiâlarıdır. Hattâ bâzıları Allahu Teâlâ ile birleşip aralarından perdenin kalktığı, Allahu Teâlâ'yı gördüklerini ve ilâhî hitâb'a mazhar olduklarını iddiâ edecek kadar ileri gitmişlerdir. Onlar: «Bize Allah tarafından böyle söylendi, biz de böyle dedik» demekle kendilerini bu gibi sözleri yüzünden i'dam edilen Hüseyn b. Hallâc-ı Mansur'a benzetmek istediler ve onun «Ene'l-hak» sözü ile Bâyezîd-i Bistâmî'nin «Subhânî, Subhânî» (kendimi tesbîh ederim, kendimi tesbîh ederim) demesini de delil gösterdiler. Bu nevi' sözlerin avâm üzerinde büyük zararları vardır. Hattâ bu sebepten bir çok çiftçiler rençberlikden ayrıldı ve bu gibi da'vâlar ile meşgûl oldular. Çünkü insân tabîati bu gibi sözlerden zevk alır.

(89) Buhârî, Ubeyy b. Kâb'dan.

Bu iddiâlarda, amelsiz yüksek makam ve hâllere ulaşmak sûretiyle nefsi tezkiye var. Ahmaklar bu gibi iddiâlardan çekinmez. Bu gibi muzahraf sürçmeleri söylemekten de kaçınmaz. Bu sözleri reddedildiği vakit de «Bize karşı inkâr'ın kaynağı, ilim ve cedeldir; ılım perde, cedel ise benlik işidir. Bizim sözlerimiz ise hak nûrunun tecellîsiyle içden doğan sözlerdir» demekten çekinmezler.

Bu ve benzerî sözler her tarafı istilâ etti ve avâm tabakasına çok büyük zararları dokundu. Hattâ bu gibi sözleri konuşanları öldürmek, Allahu Teâlâ'nın dîninde on kişiyi yaşatmaktan daha efdaldir.

Ebû Yezîd-i Bistâmî'ye gelince: Evvelâ ona izâfe edilen bu gibi rivâyetler doğru değildir. Eğer hakîkaten kendisinden böyle bir şeyler duyulmuşsa belki bunları Allahu Teâlâ'dan hikâye yoluyla söylüyor. Bunları kendine mal etmek doğru olamaz. Nitekim:

«إِنَّنِى أَنَا اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِى»

«Gerçek ibâdete lâyık Allah, benim, bana ibâdet edin.» (20 - Tâhâ: 14)

âyet-i celîlesini onun ağzından duyduğumuzda bunu kendine mâl etmek doğru olamıyacağı gibi.

2 — Şath'ın ikinci mânâsı, anlaşılmayan kelimelerden meydâna gelen ve hiç bir kârı olmayan üstü kapalı korkunç bir takım ibârelerdir. Bunun iki sebebi var: Ya aklî muvâzenesinin bozulması ve hayâlinin karışmasından ağzından çıkanı kulağının duymaması sebebiyle ne dediğini kendisinin de bilmemesidir ki, çokları böyledir. Veyâhud bir şeyler anlayıp cehâleti sebebiyle anladığını kalıplandırıp ifâde edecek kelimeler bulamadığındandır. Bu gibi sözlerde bir fayda yoktur. Çünkü bu sözler, kalbi bulandırır, aklı şaşırtır, zihinleri hayrete düşürür veyâ dinleyenleri murâd olunmayan mânâları anlamağa sevk eder de herkes kendi kabiliyyetine göre te'villerde bulunur. Halbuki Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlardır:

«مَا حَدَّثَ أَحَدُكُمْ قَوْمًا بِحَدِيثٍ لَا يَفْقَهُونَهُ إِلَّا كَانَ فِتْنَةً عَلَيْهِمْ»

«Sizden biriniz bir cemâate, anlayamayacağı şekilde hitâb ederse, o söz cemâatte fitne uyandırır.» (90)

(90) Ukaylî **«Zuafâ»da.**

Yine Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyorlar:

«كَلِّمُوا النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُونَ وَدَعُوا مَا يُنْكِرُونَ، أَتُرِيدُونَ أَنْ يُكَذَّبَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ؟»

«İnsânlara, anladıklarını söyleyin, anlamadıklarını terk edin, Allah ve Resûlünün yalanlamasını mı istersiniz?» (91)

İşte anladığını anlatamıyanların hâli budur : Anlamadan Konuşmak ise aslâ câiz değildir. İ s â (aleyhi's-selâm): «Hikmeti ehli olmayana vermeyin, hikmete zulm edersiniz; ehlinden esirgemeyin, ehline zulmedersiniz. İlâcı yara üzerine koyan tabîb gibi olunuz.» buyurmuştur. Diğer bir ifâde ile hikmeti ehli olmayana vermek cehâlet; ehline vermemek ise zulümdür. Hikmet'in hakkı olduğu gibi ehli de vardır. Her hakk sâhibine hakkını veriniz.

Tâmmât denen lüzûmsuz sözlere, şath bahsinde anlatılanlar katıldığı gibi ayrıca muâyyen bir mânâsı da vardır. O da şer'î sözleri, anlaşılan mânâlarından alıp da hiç bir faydası olmayan anlaşılmaz mânâlara nakletmektir. Bâtınî'lerin te'vîl âdetleri gibi. Bunun da İslâm dîninde harâm ve zararı çok büyüktür. Çünkü Sâhib-i Şerî'atten bir haber olmaksızın ve akıl delâletinin icab ettirdiği bir zarûret bulunmadan, lâfızların mânâlarını değiştirmek sözlere olan i'timâdı çürütür, Allahu Teâlâ ve Peygamber (S.A.) kelâmının değeri kaybolur. (Çünkü kulluğumuzu, bu emirlerin zâhir mânâlarına göre ayarlıyoruz). Bunların iddiâsına göre, anlaşılan mânâya güvenmemek gerekir. Bâtın mânâ için bir kaide yoktur. Herkesin uydurmasına göre ayrı ayrı tevcîhlere gidilebilir. İşte bu da İslâm dînine büyük zararı olan bid'atlerdendir. Bunun sâliklerinin gâyesi, insân tabiatı garabete meylettiği ve bundan lezzet aldığı için, garîb şeyler ortaya koymakla zâhirini te'vîl ederek, şerî'ati yıkmak ve insânları kendi bâtın ve bâtıl inançlarına çevirmektir. Nitekim bâtıniyyeyi red için tasnif edilen «MUSTAZHARİYYE» adındaki eserimizde bunu anlattık.

Bu tâmmât ehlinin Kur'ân'ı te'vîllerinden bâzı örnekler:

«اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى»

«Fir'avn'a git; o, azdı.» (20 - Tâhâ: 24).

(91) Buhârî, Ali'den.

Bunlar diyorlar ki, «FİR'AVN» kelımesinden gâye, kalb'dir. Çünkü insân üzerine tuğyan eden kalb'dir.

«وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ»

«Ve asânı [değneğini] at, bırak.» (28 - Kasas : 31)

Buna da yaptıkları te'vil «Allahu Teâlâ'dan başka dayandığın her şey'i bırak» şeklindedir.

Hadîsleri te'villerinden bâzı örnekler :

«تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السُّحُورِ بَرَكَةً»

«Ramazan'da gece yemeğine kalkınız, çünkü onda bereket vardır.» (92)

Onlara göre: «Geceleri tevbe edin.» mânâsındadır. Buna benzer bir çok te'vîlleri var. Hattâ Kur'ân'ı baştan sonuna kadar te'vil etmişler ve zâhir mânâsından, İbn Abbâs'dan ve diğer âlimlerden rivâyet edilen mânâlardan ayrılmışlardır. Bu te'villerin bâzılarının bâtıl olduğu kat'î olarak anlaşılır. **«Fir'avn»** kelimesine «kalb» mânâsı vermek gibi. Çünkü Fir-avn'ın görülen bir insân olup Mûsa'nın (A.S.) kendisini da'vet ettiği, târihin şehâdetiyle bize kadar gelen bir gerçektir. Ebû Cehl ve Ebû Leheb de bunun gibi. Bunlar göz ile görülemeyen, Şeytân veyâ meleklerden değiller ki te'vîl yolları aransın. «SÜHÛR» kelimesini istiğfâr ile te'vîl etmek de bunun gibidir. Çünkü bizzât Peygamberimiz gece yemeği yer ve : «Yeyiniz» buyururdu.

Nitekim diğer bir hadîs'i şerifde de şöyle buyuruluyor:

«هَلُمُّوا إِلَى الْغَدَاءِ الْمُبَارَكِ»

«Mübârek gıdâya [gece yemeğine] buyurun.» (93)

İşte bu te'vîllerin bâtıl oldukları tevâtür ve hiss ile bilinir. Diğer bâzılarının butlânı da zann-i gâlib ile bilinir ki, bunlar hâsseler ile alâkalı olmayan şeylerdir. Bütün bu gibi te'villerin hepsi harâm ve sapıklık ve insânların dînini ifsâd etmektir. Bu gibi bâtıl te'vîller ne

(92) Buhârî ile Müslim, Enes'den
(93) Ebû Dâvud, Nesei, İbn Hibban, İrbaz b. Sariye'den.

Sahâbe ve ne de Tâbiînden ve ne de insânlara vâz u nasihate düşkün olan Hasan-ı Basri gibi zevâttan rivâyet edilmiştir. Tamâmen uydurmadırlar. Eğer bu gibi te'vîller câiz olsaydı, o zamân Peygamber Efendimizin şu hadîs-i şerifinin bir mânâsı kalmazdı:

«مَنْ فَسَّرَ الْقُرْءَانَ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

«Kur'ân-ı Kerim'i kendi arzûsuna göre tefsîr eden Cehennemdeki yerine hazırlansın.» (94)

Bu hadîs'den, Kur'ân'ın, düşünce ve istinbat ile tefsîrini yapmamak gerektiği mânâsını anlamak doğru olmaz. Çünkü öyle âyetler var ki, bunlar hakkında Sahâbe ve müfessirlerden beş, altı ve hattâ yedi'ye kadar mânâlar rivâyet edilmiştir ve bütün bu mânâların hepsi de Peygamber'den duyulmadığı bilinen bir gerçektir. Hattâ bu mânâlar te'lîf edilemiyecek şekilde ayrı ayrı da olabilir. Şüphesiz bunlar iyi anlayış ve uzun düşüncenin mahsûlüdür. Bu sebebdendir ki Peygamber Efendimiz, (Abdullah) b. Abbas (R.A.) hazretleri için:

«اللَّهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَعَلِّمْهُ التَّأْوِيلَ»

«Allah'ım, sen o'nu dinde anlayışlı kıl ve te'vili o'na öğret.» (95) diye duâ etmiştir.

Yaratıkları, yaradan'a dâvet ediyorum zanniyle, bilerek lâfızları murâd olmayan bu gibi te'villere çevirmeği uygun gören ehl-i tâmmât, hadd-i zâtinde doğru olan bir sözü, Peygamberimiz söylemediği hâlde söyledi deyip ona isnâd edenlere benzerler. Doğru olan her mes'eleye bir hadis uyduran gibi, bu ise zulüm ve sapıklık, üstelik Peygamber Efendimizin:

«مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

«Bir kimse, benim söylemediğimi, kasden, söyledi diye bana isnâd ederse Cehennemdeki yerine hâzırlansın.» (96)

---

(94) Tirmizî, İbn Abbas'dan.
(95) Buhârî, İbn Abbas'dan.
(96) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

hadîsindeki hâle düşmektir. Hattâ bu te'vîllerin fenâlığı, bu gibi isnâdlardan, daha çok ve daha büyüktür. Çünkü bu gibi te'vîller, elfâza olan i'timâdı sarsar ve Kur'ân-ı Kerîm'den istifâde yollarını tamâmen keser.

Verilen bu izâhattan, Şeytân'ın insânları öğülen bilgilerden yerilen bilgilere nasıl yönelttiğini öğrenmiş oldun. Bütün bunlar, fenâ bilginlerin ilimlerin adlarını kendi arzûlarına göre tefsîr edip karıştırmalârındandır. İlk asırda bu isimlerden maksadın hangi ilimler olduğunu aramadan ve bilmeden meşhûr isimlere güvenerek bu zümreye uymak, şeref ve hikmeti, mesleği değil de, sâdece adı hakîm olan bir kimseden beklemek gibidir. Bu asırda tabîb'e de, şâir'e de, müneccime de **hakîm** denmektedir. Bu da, lâfızların değişmesini unutmaktandır.

BEŞİNCİ LÂFZ : «Hikmet» sözüdür.

Tabîb'e, şâir'e, müneccim'e ve hattâ çok daha düşük kimselere de «hakîm» ismi verilmektedir. Halbuki hikmet, Allahu Teâlâ'nın öğdüğü şeydir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyuruluyor:

«يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ
خَيْرًا كَثِيرًا.»

«Hikmet'i dilediğine verir; hikmet kendisine verilen çok hayır elde etmiştir.» (2 - Bakara: 269)

Peygamber Efendimiz bir hadîs'inde şöyle buyuruyor:

«كَلِمَةٌ مِنَ الْحِكْمَةِ يَتَعَلَّمُهَا الرَّجُلُ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا»

«Hikmetten bir kelime öğrenmek, bütün varlığiyle dünyâ'dan hayırlıdır.» (97)

Düşün bak, birinci asırda hikmet ne idi ve şimdi nereye nakledildi. Diğerlerini de buna benzet ve fenâ bilginlerin karıştırmalarından kendini koru. Bu gibi fenâ bilginlerin dîn'e olan zararları, Şeytânların zararlarından çoktur. Çünkü Şeytânlar (kendi başlarına bir şey yapamazlar.) bunların aracılığıyla Müslümânların îmanını alma-

(97) Yukarıda geçmiştir.

ğa çalışırlar. Bunun için Peygamber Efendimize, «insânların en fenâsı kimdir?» diye sorulduğu vakit cevâp vermek istemedi ve «Allahümme gafren» [Allah'ım, mağfiret et.] buyurdu. Tâ ki tekrâr tekrâr sordular :

«لما سئل رسول الله صلي الله عليه وسلم عن شر الخلق أبى وقال :
«اَللَّهُمَّ غَفْرًا» حتى كرروا عليه فقال : «هُمْ عُلَمَاءُ السُّوءِ»

«Onlar, fenâ âlimlerdir.» (98)

buyurdu.

İşte öğülen ve yerilen bilgileri ve birbirine karışmalarının sebeblerini öğrendin. Serbestsin istersen aklını başına alır, Sahâbe ve Tâbi'îne uyarsın, dilersen ucub ve kibir ipine sarılır da bu gibilerin peşinden gidersin.

Selef'in kabûl ettiği ilimlerin çoğu kayboldu. İnsânların daldıkları ilimler ise hep sonradan icâd edilmiş şeylerdir. Elbette ki, Peygamber Efendimizin şu mübârek sözü doğrudur :

«بَدَأَ ٱلإِسْلَامُ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا كَمَا بَدَا فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ»
فقيل : ومن الغرباء؟ قَالَ ٱلَّذِينَ يُصْلِحُونَ مَا أَفْسَدَهُ النَّاسُ مِنْ
سُنَّتِي. وَٱلَّذِينَ يُحْيُونَ مَا أَمَاتُوهُ مِن سُنَّتِي»

«İslâm dini garib olarak doğdu ve doğduğu gibi garib olarak sönecektir. Gariblere müjde olsun. Garibler kimdir? sorusuna cevâp olarak: «Benim sünnetimden insânların bozduğunu islâh edenler ve terk edilen sünnetleri yaşatanlardır.» (99)
demişlerdir.

Diğer bir rivâyete göre de :

«هُمُ ٱلْمُتَمَسِّكُونَ بِمَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ ٱلْيَوْمَ»

---

(98) Dârimî.
(99) Müslim, Ebû Hureyre'den.

«Onlar şimdi sizin gittiğiniz yolda olan kimselerdir.» (100) diye cevâp vermişlerdir.

Diğer bir hadîs-i şerifde de:

« الْغُرَبَاءُ نَاسٌ قَلِيلٌ صَالِحُونَ بَيْنَ نَاسٍ كَثِيرٍ مَنْ يُبْغِضُهُمْ فِي الْخَلْقِ أَكْثَرُ مِمَّنْ يُحِبُّهُمْ »

«Garibler, çokluk arasında az olan ve iyi kimselerdir. Onları sevmeyenler, sevenlerden çoktur.» (101)

buyurmuşlardır. O ilimler o derece garib kaldı ki onları anan kimseye düşmânlık ederler. Bu sebepten Sevri (R.A.): «Bir âlimin etrâfında toplanmış çok dostu olduğunu gördün mü, bilmiş ol ki, o, sâfi değil, (riyâ ile) karışıktır. Çünkü eğer ilminin gereğiyle konuşsa, doğruyu söyleyeceği için çokları da kendisine husûmet besler, hepsi dostu olmazdı.» diyor.

MAKBÛL İLİMLERDEN ÖĞÜLEN [MAHMÛD] MİKDARININ AÇIKLANMASI

Bilmiş ol ki ilimler bu i'tibarla üç kısma ayrılır:

1 — Azı da, çoğu da yerilen,

2 — Azı da, çoğu da makbûl olan ve çoğaldıkça daha güzel ve fazîletli olan,

3 — Yetecek kadarı makbûl, fakat fazlası makbûl olmıyan ilimler.

Bu, tıpkı bedene ârız olan hâller gibidir.

Azı da, çoğu da makbûl olanı var: Sıhhat ve güzellik gibi.

Azı da, çoğu da makbûl değil: Çirkinlik ve kötü hûy gibi.

Yetecek kadar makbûl, fazlası ise makbûl değil: Mâl infâk etmek ve şecâat gibi. Mâl'ın az'ını vermek, iyi yerlere sarfetmek makbûl, hepsini harcamak, fenâ yerlere isrâf etmek mezmûm; orta derecede kendini koruyacak kadar şecâat makbûl, fakat haksız yerde şuna buna saldırmak ise tehevvür'dür, makbûl değildir.

İşte ilimler de bunun gibidir.

---

(100) Aslı bulunamamıştır.

(101) Ahmed, Abdullah b. Amr'dan.

1 — Azı da, çoğu da yerilen ilimler, ne dîn ne de dünyâ'ya kârı olan bilgilerdir. Bu gibi bilgilerin zararı, kârından çoktur. Sihir, tılsım ve nücûm ilmi gibi. Bunların bâzılarının hiç bir kârı yok, belki insânın en kıymetli sermâyesi olan ömrünü bunlara sarfetmekte zarar ve ziyânı vardır. Dünyâlık için faydalı olduğu sanılan diğer bâzılarının da zararı, kârından çoktur. Onun var olduğu zannedilen kârı, zararına nisbetle hiç bir değer taşımaz.

2 — Azı makbûl, çoğu daha makbûl olan ilimler ise: Allahu Teâlâ'nın zâtını, sıfatını, ef'âlini, yaratıklar üzerindeki âdetini ve evvelâ dünyâyı sonra âhireti sıralamaktaki hikmetini bilmektir.

Zira bu ilimler, hem zâtî bakımından ve hem de âhiret saâdetine yol olması bakımından aranılan bilgilerdir. Bu husûsda son haddine ulaşacağım diye çalışmak, Allahu Teâlâ'nın azametini idrâkteki kusûrdan neş'et eder. Çünkü, o, bir deryâdır ki onun derinliğini kimse ölçemez; ancak herkes kendi kudreti nisbetinde o deryânın etrâfında ve sâhilinde dolaşabilir. Onun kıyılarına dalabilenler, Allahu Teâlâ'nın ta'yin ettiği derecelere göre Peygamberler, veliler ve ilmin inceliklerini anlamış gerçek bilginlerdir. İşte bu ilim, kitâpların satırlarına girmeyen gizli bir ilimdir. Bu ilmi elde etmeğe yardım eden, erbâbından öğrenmek ve âhiret bilginlerinin ahvâl ve vaziyetini tetkik etmektir ki, bunların alâmetleri ilerde açıklanacaktır. Bu, sâlikin ilk hâlidir. Daha sonra mücâhede, riyâzet, kalbi tasfiye ve dünya alâkalarından temizleme, Peygamber ve velilerin yolunu tutmak, bu ilmi elde etmeğe yardım eder. Bununla berâber muvaffakiyyet yine Allah'ın takdiri nisbetindedir. Fakat herhâlde mücâhede şarttır. Çünkü hidâyetin anahtarı mücâhededir ve bu kapıyı mücâhededen başka bir kuvvet açamaz.

3 — Yalnız muâyyen bir mikdârı öğülen ve fazlası makbûl olmayan ilimlere gelince : Bunlar da birinci bâbda açıklanan, farz-ı kifâye olan ilimlerdir. Bu ilimlerin her birinin iktisâr'ı, yâni en azı, iktisâdı, yâni orta derecesi, istikâ'sı, yâni ömür boyunca, ucu bucağı olmayan, sonu gelmeyen kısmı vardır.

Sen, ya kendini ıslâh edenlerden veyâ kendini ıslâh ettikten sonra başkasını düzeltenlerden ol, sakın kendini ıslâh etmeden başkası ile meşgûl olma. Eğer kendini düzeltmekle uğraşıyorsan, vazîyetin icâbı sana farz olan ilimleri ve bununla alâkalı temizlik, namâz, oruç gibi zâhir amelleri öğren. Fakat en mühim olanı, ekseriyetin ihmâl ettiği, kalbin vasıflarını öğrenmek, onların öğülen ve yerilen kısımlarını bilmektir. Çünkü hiç kimse kalbin kötü vasıfları olan hırs, hased, riyâ, kibir, ucb ve benzerî fenâ hasletlerden sıyrılmış değildir. Bu hastalıkların hepsi öldürücüdür. Bunları ihmâl edip, zâhir ameller

ile uğraşmak, bedendeki yaraların içini temizlemeden dışını katran ile sıvamağa benzer. Sokak tabîblerinin yaranın dış kısmını katranlamayı tavsiyeleri gibi, mukallid âlimler de kalbi temizlemeği bırakıp zâhir amelleri tavsiye ederler. Âhiret bilginleri ise yarayı kökünden tedâvi için bâtın temizliğini emreder ve fenâlığı kökünden kesmek isterler. Çoklarının bâtın temizliğini bırakıp zâhir amele dönmelerinin sebebi, kalbin temizlenmesinin zor ve zâhir amellerin kolay olmasıdır. Nitekim (kökü ciğerlere dayanan) uyuzlu hastanın acı ilâçları içmekten çekinip dış bedenini sıvamakla meşgûl olması gibi. Durmadan dışarıya ilâç sürmesine rağmen hastalık artar. (Kalbi düzeltmeden yapılan ameller de bunun gibidir.)

Eğer âhireti arayıp kurtuluşu arzû eder, ebedî helâkden kaçınmak istersen «Rub'-i Mühlikât» ta anlattığımız şekilde iç hastalıklarını ve tedâvi çârelerini bulmakla meşgûl ol ki, bu sâyede «Rub'-i Müncîyât» ta anlattığımız makbûl makaamlara yükselesin. Toprak, çalı çırpıdan ve diken gibi şeylerden temizlenip düzenlendiği vakit yeşillikler ve güzel kokulu otlar yetiştirdiği gibi, kötü hûylardan temizlenen kalbin de iyi hûylarla dolacağında şüphe yoktur. Yabancı maddelerini temizlemediğin kıraç bir topraktan mahsûl alamıyacağından, emeğinin boşa gideceği gibi, kalbini temizlemeden boşuna farz-ı kifâyelerle uğraşma. Bilhassa halk içerisinde bu ilimlerle meşgûl olan varken! Zira başkasının iyiliğine çalışırken kendini helâke sürükleyen akılsızdır. Bu davranış, kendini öldürmek için boynuna dolanmış yılan, koynuna girmiş akrep dururken, başkasının üzerine konan sineği kovalamak için yelpâze arayan kimsenin hâli gibi, en büyük bir ahmaklıktır.

Farz-ı kifâyeler ile meşgûl olmak için, önce kalb'i temizlemek, günâhların gizli ve âşikâresini terk etmek lâzımdır. Bunda tamâmen muvaffak olduktan sonra farz-ı kifâyelerle uğraş ve orada da ehemmi, mühim üzerine tercîh etmek üzere, tertîbe riâyet et. Önce Kur'ân-ı Kerîm'i, sonra hadîs-i şerîfeleri sonra tefsir ve sonra da Kur'ân-ı Kerîm'in nâsih ve mensûh, mefsûl ve mevsûl, ve müteşâbih gibi diğer ilimlerini öğren; Hadîs'de de aynı şekli tâkip et. Daha sonra da fürû' ile yâni mezheplerin amel bilgileriyle uğraş, hilâf ve cidâl ilimleriyle uğraşma. Sonra usûl-i fıkıh ile ve bunun gibi zamânın ve ömrün müsâadesi nisbetinde diğer ilimlerle meşgûl ol. Bütün derinliklerini, inceliklerini anlayacağım diye bir fen ile uğraşma. Çünkü ilimler çok, ömürler ise kısadır. Bu anlattığımız ilimler âlet ve mukaddimeler olup bizâtihî maksûd değil, belki vâsıtadırlar. Vâsıta ile uğraşırken gâyeyi unutmamak lâzımdır. Lûgat ilminden de Arab lisânını anlayıp konuşacak ve Kur'ân ve Hadîs'in garâib'ini bilecek ka-

dariyle kifâyet et. Nahv'den de kitâp ve sünneti anlayacak derecedeki bilgi ile iktifâ et ve iyi bil ki her ilmin, iktisâr, iktîsâd ve istiksâ tarafları vardır. Dîğerlerini de bunlara kıyâs edebilmen için biz **hadîs, tefsîr, fıkh** ve **kelâm**'da bu mertebelere işâret edelim.

Tefsîr'de iktisâr [kısaltma] Kur'ân'ın iki misli hacminde olandır. Alî el-Vahidî en-Nisâbûrî'nin tefsîri gibi. Bu, veciz kitâptır. İktisâd, Kur'ân-ı Kerîm'in üç misli büyüklüğünde olanıdır. Yine aynı zât'ın **«El - Vasît»** adındaki tefsîri gibi. Bundan fazlası da ömür boyunca lâzım olmayacak uzaltmalardır. (Yine aynı zât'ın **«Basît»** adlı tefsîri gibi.)

Hadîs'de iktisâr: Hadis ilmine vâkıf bir zât'ın düzeltmesiyle Buhârî ve Müslim'i okumak gibi.

Râvîlerin adlarını ezberlemeğe gelince: Senden evvelkilerin onları bilmesi senin için de kifâyet eder. Sana düşen, onların kitâplarına i'timad etmektir. Buhârî ile Müslim'i okuyacaksın derken bunları ezberleyeceksin demek istemedik; ancak gerektiğinde oradan bulup alabilecek derecesi yeter. İktisâd'ı ise, diğer sahih müsnedlerdeki hadîsleri de bunlar meyânına katmaktır. İstiksâ da, zayıf, kuvvetli, sahih, sakîm bütün hadîsleri ayrı ayrı rivâyet yollariyle, râvîlerin ahvâlini, adlarını ve vasıflarını bilmek üzere öğrenmektir.

Fıkh'da iktisâr: **«Hulâsatü'l - muhtasar»** adlı eserde tertîp ettiğimiz Müzenî'nin fıkhını okumaktır. İktisâd, bunun üç misli büyüklüğünde bir fıkıh kitâbı okumaktır. Bu da **«El - Basît»**den telhîs ettiğimiz **«El-vasît mine'l-mezheb»** adlı eser gibi. İstiksâ ise **«El-Basît»** ve diğer uzun kitâplarda olduğu gibidir. (102)

Kelâm ilminin gâyesi : Ehl-i sünnet'in Selef-i sâlihinden rivâyet ettiği inanç esâslarını korumaktır. Bundan fazlası, eşyâ'nın hakikatını, başka yollardan aramaktır. İktisâr derecede sünneti korumak, muhtasar bir kelâm kitâbını okumakla mümkündür. O da bu kitâpta bulunan **«Kavâ'idü'l- akaaid»** kısmı gibi. İktisâd derecesi de, yüz yaprak civârında olan bir kelâm kitâbı okumaktır. **«El - İktisâd fi'l - i'tikad»** adlı eserimiz gibi.

Kelâm ilminin iktisâd derecesine, bid'atciler ile münâzara etmek ve avâmı onların ifsâd etmesinden korumak için ihtiyâc vardır. Bu da ancak bid'atleri taassuba varmıyan avâma te'sir eder. Yoksa isterse azcık olsun mücâdele usûlünü öğrenen bi'dat sâhiplerine bunun bir te'siri olmaz. Çünkü bu gibileri kelâm yoluyla ilzâm etsen bile onlar taassublarından ayrılmazlar. Ancak ilzâmını kendi acziyyetine verir ve «ben âciz kaldım, bunu ilzâm edecek başka çâreler var»

---

(102) İmâm-ı Gazâlî, Şâfi'î olduğu için, Şâfi'î fıkıh kitâplarından örnekler vermiştir.

der ve senin cedel'deki kudretin sâyesinde üstün geldiğini zanneder. Ama, avâm kısmının bu gibi mücâdele ile hakîkatten uzaklaştırıldığı vakit taassubu kuvvetlenmeden, yine böyle bir mücâdele ile hakîkat yoluna getirilmesi mümkündür. Fakat taassubu kuvvetlenince artık onları ıslâh ümidi tehlikeye düşer. Zîra taassub, inançları yerleştirmeğe sebeptir. Bu da fenâ alimlerin âfetlerindendir. Çünkü onlar, hakkı açıklamak için son derece taassub gösterir ve muhâliflerine horluk ve hakâretle bakarlar. Bu da onları misliyle mukaabeleye sevk eder ve boş dâ'vâlarını gerçekleştirmek için bütün imkânlarını seferber ederler; fakat eğer onlara tenhâlarda tatlılık ve yumuşaklıkla gidileydi ve taassub ve tahkirden ârî da'vâlar nezâketle anlatılaydı dilekler yerini bulurdu. Ne yazık ki, rütbe ve mevki ancak muhît ile olur; muhît edinmek için de böyle (yaygara koparmak), hasımlara çatmak, taassub gösterip tel'în etmek ile mümkün olabileceğinden, bunlar da taassubu âdet edinip, âlet olarak kullandılar ve hareketlerine de dînî koruma ve müslümânları müdâfaa adını verdiler. Gerçek şu ki: Bu harekette olanları taklîd bile, insânları helâke sürükler ve bu gibi bid'atleri insânların gönüllerinde yerleştirir.

Şu son asırlarda mezhepler arasında türeyen hılâfiyât'a ve bu husûsda selef devrinde eşine rastlanmayan uzun yazılar, tasnîf ve mücâdelelere gelince: Öldürücü zehirden kaçar gibi bunlardan sakın ve bunların civârına bile yaklaşma. Çünkü bu ilim, tedâvisi olmayan fenâ bir hastalık gibidir. (Gurûr bahsinde) âfet ve tehlikelerini açıklayacağımız gibi bütün fakîhleri, taassubla beraber benlik ve öğünmeye sürükleyen bu ilimdir.

Onlar kendilerini kurtarmak için «İnsânlar bilmediği şeylerin düşmânıdır.» darb-ı meselini söylerlerse de sen buna kıymet verme. Bu husûsda öncekilerden daha çok tasnîf, tahkik ve mücâdele ile açıklamalarda bulunmak sûretile kıymetli vakitlerini harcadıktan sonra Allahu Teâlâ'nın lutfiyle kusûrlarını görüp bütün bunları terkederek nefsini ıslâh ile uğraşan kimsenin şu nasîhatini dinle! Fetvâ şerî'atın direğidir, şerî'atın gizli illetleri ancak Hılâfiyat [Mezheblerin ayrılıkları mes'elelerini bilmek] ile bilinir, diyenlerin sözüne kıymet verme; zira mezheplerin illetleri kendi mezhep kitâplarında yazılıdır. Ondan fazlası lüzûmsuz mücâdele ve münâkaşadır. İlk asırdaki bilginler ve Sahâbe, fetvâ'da bu sonrakilerden daha üstün oldukları hâlde, bu gibi mücâdeleleri bilmezlerdi. Mücâdelelerin kârı olmak şöyle dursun, belki fıkhın zevkini bozan zararlı bilgilerdir.

Fıkıh'dan gereği gibi zevk alan müftî'nin onun çok kerre mücâdele yoluyla ifâde edilemiyeceği merkezindedir. Mücâdeleyi şiâr edinen kimse, zekâsını hep bu yolda kullanır ve fıkhın zevkine varmaktan

tenbelleşir. Gerçekte, cedel'e girişenler, ün yapıp mevkî isteyen kimselerdir. Buna bahâne olarak da, gâyesinin mezheplerin illetlerini arayıp onları açıklamak olduğunu gösterirler. Hâlbuki kıymetli ömür sermâyesi cedel yolunda giderken fıkıh ilminden mahrûm kalır. (Çünkü o fıkha değil mücâdelesine çalışıyor). Görünmeyen cin şeytanlarından korkma. (Zira sen onlara cephe almış hâldesin, düşmânlığınız âşikârdır. Onlar, Allah'ın yardımiyle sana bir şey yapamaz.) Fakat (görülen) insân şeytânlarından [fenâ âlimlerdir] kendini koru; çünkü onlar, insânları karanlığa sevketmekte ve aldatmakta, cin şeytânlarının pabuçlarını ellerine verecek kadar ileri gitmişlerdir.

Hülâsa: Akıllı kimseler için makbûl olan, bu âlemde tek başına Allah huzûrunda olduğunu, ölüm'ün, hisâbın ve Kitâbın, Cennet ve Cehennem'in önünde olduğunu düşünerek, bunlardan yarayışlı olanı alıp zararlı olanı atmaktır ve's-selâm.

Bâzı kâmil kimseler âlimin birini (öldükten sonra) rüyâlarında görmüş ve: «O mücâdele ettiğin ilimler ne oldu? Onlardan bir kâr gördün mü?» diye sormuşlar. O da avucunu açıp üflemiş, yâni onlar kül olup dağıldı gitti (hebâ'en mensûra oldu); ancak gece karanlığında Allah için kıldığım iki rek'at namâzdan fayda gördüm.» demiş. Peygamber Efendimiz bir hadis-i şerifinde:

«مَا ضَلَّ قَوْمٌ بَعْدَ هُدًى كَانُوا عَلَيْهِ إِلاَّ أُوتُوا الْجَدَلَ» ثم قرأ
(مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلاَّ جَدَلاً بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ)

«Doğru yola girdikten sonra, mücâdele etmedikçe hiç bir kavim sapmaz.» (103)

buyurmuştur. Sonra Peygamber Efendimiz:

مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ

(103) Tirmizî ve İbn Mâce, Ebû Umâme'den.

«Bunu sana sırf bir cidâl olarak fırlattılar, doğrusu onlar çok husûmetci bir kavimdir.» (43 - Zuhrûf : 58).
âyet-i celîlesini okumuştur.

Peygamber Efendimiz, Allahu Teâlâ'nın:

«فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ»

«Onlar ki, kalblerinde zeyğ [yamıklık, eğrilik] vardır.» (3 - Âl-i İmrân : 7)
âyet-i celîlesindeki «Zeyğ» kelimesinden murâd-ı ilâhisi Allahu Teâlâ'nın:

«فَاحْذَرْهُمْ»

«Onlardan kaçının.» (63 - Münâfıkûn: 4).
diye emr ettiği mücâdelecilerdir, buyurmuştur.

Bâzı selef [İlk asrın büyükleri] cedel ve münâzarayı [Tartışma] zemmetmek üzere diyorlar ki: «Son zamânlarda öyle insânlar gelecek ki, amel kapısı onlara kapanacak ve mücâdele kapısı açılacaktır.»

Bâzı rivâyetlerde şöyle nakil olunur ki :

«إِنَّكُمْ فِي زَمَانٍ أُلْهِمْتُمْ فِيهِ الْعَمَلَ وَسَيَأْتِي قَوْمٌ يُلْهَمُونَ الْجَدَلَ»

«Siz bir zamândasınız ki, bu zamânda size amel öğretilmiştir. İlerde bir kavim gelecek, onlara da cedel öğretilecektir.» (104)

Meşhûr bir hadis :

«أَبْغَضُ الْخَلْقِ إِلَى اللّٰهِ تَعَالَى الأَلَدُّ الْخَصِمُ»

«Allahu Teâlâ'nın en çok buğz ettiği, mücâdelede direnen kimsedir.» (105)

(104) Kaynağı bulunamamıştır.
(105) Buhârî ile Müslim. Hz. Âişe'den.

Dîğer bir hadîsde şöyle buyuruluyor :

«مَا أُوتِيَ قَوْمٌ ٱلْمَنْطِقَ إِلاَّ مُنِعُوا ٱلْعَمَلَ»

«Mücâdeleyi öğrenen kavim, amelden uzaklaşır.» (106)

---

(106) Kaynağı bulunamamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÂB

İNSÂNLARIN HILÂF İLMİNE YÖNELMESİNİN SEBEBİ İLE MÜNÂZARA VE CEDEL'İN ÂFETLERİNİN GENİŞ ŞEKİLDE AÇIKLANMASI VE BUNLARIN MÜBÂH OLMASININ ŞARTLARI BEYÂNINDADIR

Bilmiş ol ki, hılâfet vazifesini Peygamberimizden sonra Hulefâ-i Râşidîn [Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve Ali] (R.A.) der'uhde etmişlerdi. Bunlar, Allahu Teâlâ'yı bilen, ilâhî hükümlere vâkıf olan, gerçek imâmlar idi. İstişâresi gereken bâzı mes'eleler müstesnâ, hüküm ve fetvâlarında kimseye ihtiyâçları yoktur. Bunun için devirlerinde âlimler tamâmen âhiret ilmine hasr-ı nefs etmiş ve yalnız onunla meşgûl olmuşlardı.

Dünyâ işlerinden, insânları alâkadar eden hükümler ve fetvâlardan çekinir ve fetvâ vermemek için kendilerini müdâfaa ederlerdi. Sîret ve ahlâklarından rivâyet edildiği gibi bütün imkânlariyle Allahu Teâlâ'ya yönelmişlerdi.

Vaktâ ki hilâfet, fetvâya gücü yetmeyen ehliyetsiz ellere geçti, fakîhlerden yardım dilemek ve hükümlerinde fetvâ almak için, her hâllerinde onları berâberlerine almak zorunda kaldılar.

Tâbi'în [Peygamber Efendimizi görmeyip sahâbeye yetişen] bilginlerinden selefin yolunu tutan ve Sahâbe'nin usûlüne riâyet eden bir kısmı kalmıştı ki, onlara kadılık ve fetvâ için mürâcaat edildiği vakit kaçınır ve çekinirlerdi. Bu sebebden halîfeler, vazîfe vermek için onları zorlamağa mecbûr oldular.

Pâdişahlar'ın âlimlere yönelmesini, âlimlerin ise bunlara iltifât etmediklerini gören zamânın insânları, padişahlar tarafından verilen mevki'leri elde etmek için ilim öğrenmeğe yöneldiler. Fetvâ ilmine çalıştılar ve kendilerini hükümdârlara takdîm ettiler; onlarla buluşmak için iltimâslar aradılar ve onlardan vazîfeler, hediyeler istediler. Kimisi umduğunu buldu, kimisi de bulamadı. Dileği yerine gelen isteme alçaklığından kendini kurtaramadı. İşte böylelikle fakîhler aranır hâlde iken, kendileri aramağa başladı. Pâdişahlardan çekinmekle, onlara yönelmekle, yüce iken küçük düştüler. Ancak her asırda Allahu Teâlâ'nın yardımına mazhar olan bilginler müstesnâdır.

Kazâ ve hükümlerde fetvâlara ihtiyâç, fazla olduğu için o asırda en çok fetvâ ve hüküm ilimlerine yöneldiler.

Sonraları İslâm akaaidine dâir bâzı sözleri işitip onları dinlemeğe meyleden âmirler ve başkanlar peydâ oldu. Pâdişahların bu temâyülünü görenler «Kelâm» ilmine daldılar. Bu bâbda bir çok eserler yazıp mücâdele usûllerini kurdular, makaalelerinde muhâlefet yollarını açtılar. Böyle yaparken, dîni koruyup sünneti müdâfaa ettiklerini ve bid'adcileri horluğa düşürmek istediklerini zan ve iddiâ ettiler. Nitekim onlardan önce fetvâlarla uğraşanların, güyâ insânlara acımak ve onlara öğüt vermek için gâyelerinin dîni korumak, Müslümânların dinî işlerini boyunlarına almak olduğunu sandıkları gibi.

Daha sonra bir sınıf ekâbir zuhûr etdi; bunlar da ma'mûreleri harâbeye çevirecek kadar açık husûmetlere ve kanlı mücâdelelere yol açtığı için, kelâm'da mücâdele kapısının açılmasını uygun bulmadılar da, fıkh'da mücâdeleye ve bilhâssa İmâm Şâfi'î ile İmâm-ı A'zam mezheplerinin hangisinin daha üstün olduğunu münâkaşaya meylettiler. Bunu görenler kelâm ve diğer ilimleri terkederek, İmâm Şâfi'î ve İmâm Ebû Hanife arasındaki ayrılıklar üzerinde durdular da, İmâm Mâlik, Süfyân-ı Sevrî ve Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinin içtihâdlarını ihmâl ettiler. Böyle yaparken de, gâyelerinin şerî'at'ın inceliklerini açıklayıp mezheblerin illetlerini yerleştirmek ve fetvâ usûlünü genişletmek olduğunu sandılar. Bu husûsta bir çok garîb mes'eleler bulup çıkardılar, kitâblar yazdılar, çeşit çeşit mücâdele yolları buldular ki, bu hâl şimdi de devâm etmektedir. Gelecek asırlarda ne olacağını ve Allahu Teâlâ'nın mukadderâtı neden ibâret olduğunu bilemeyiz.

İşte bilginleri, bu ilimlere sevk eden, büyüklerin bu ilimlere temâyüllerinden başka bir şey değildir. Eğer pâdişahlar ve ekâbir diğer İmâmlar'ın mezheblerine veyâ başka mezheblere meyletse onlar da ona yönelirlerdi ve gâyemiz Allahu Teâlâ'ya yaklaşmak için dîn ilmiyle uğraşmaktır der ve bunu müdâfaadan geri kalmazlardı.

BU GİBİ MÜNÂZARALARI ASHÂB'IN MEŞVERETİNE VE SELEF'İN KARŞILIKLI KONUŞMALARINA BENZETEREK ONLAR İLE KARIŞTIRMANIN AÇIKLAMASI

Bilmiş ol ki, bunlar, insânları bu yola çekerek: «Bizim mübâhaseden gâyemiz, gerçeği açığa çıkarmaktır. Zîra aranan gerçektir. İlimde, mânâyı bulmak için, düşüncenin ve fikirleri karşılaştırmanın fayda ve te'siri büyüktür. İşte Sahâbe-i Kirâm'ın da (R.A.) âdetleri böyle idi.»

derler. Nitekim mîrasda, dede ile kardeş mes'elesi (106a), şarap içenleri had mes'elesi (106b), içtihâdında yanılan İmâm'a tazmînin borç olması, Ömer'den (R.A.) korkarak çocuğunu düşüren bir kadına Ömer'in diyet vermekle hükm olunması ve diğer ferâiz mes'eleleri ve benzeri mes'eleler ile Şâfi'î, Mâlikî, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Hasan, Ebû Yûsuf ve diğer âlimlerden (Allah onlara rahmet etsin) nakledilenler gibi.

Sana yapacağım şu açıklama ile, bu karıştırmalarını kolaylıkla anlayacaksın. Hakkı aramak için yardımlaşma, dînin icâbındandır. Fakat bunun sekiz şartı ve alâmeti vardır.

1 — Bu kabil araştırmalar farz-ı kifâye'den olduğu için, farz-ı ayn'ları bitirmeden bununla uğraşmamak. Üzerinde farz-ı ayn borçları dururken, hakkı aramak için farz-ı kifâye ile uğraşıyorum diyenler yalancıdır. Bu vaziyet, kumaş dokuyup dikmekle uğraşan bir beynamâzın, bunu yapmaktaki gâyem: «İnsânları çıplak namâz kılmaktan kurtarmaktır.» demesine benzer ki, bu da bâzan böyle olur ve vukuu' da mümkündür. Nitekim fakih'in, hilâf ilminde bahsedilen nâdir mes'elelerin vukuu'nun mümkün olduğunu zannetmesi gibi. Münâzara ile uğraşanlar ise kendilerine farz-ı ayn olan bir çok şeyleri ihmâl ederler. Bir kimse, derhâl iâdesi gereken bir emâneti varken onu ödemeden en büyük ibâdet olan namâz kılmağa başlasa bile, Allahu Teâlâ'ya âsî olur. Kişinin muti' sayılması için, vaktine, tertibine ve şartına riâyet etmeden yalnız yaptığı işin ibâdet cinsinden olması kâfi değildir. (İbâdet olması için bütün bunlara riâyeti şarttır.)

2 — Bu münâzaradan daha mühim bir farz-ı kifâye olduğuna kani' olmayacak. Eğer bundan daha mühim bir farz-ı kifâyenin varlığı kanâatinde iken, hâlâ münâzara ile uğraşırsa (Mühimmi ehemm üzerine tercih ettiği için) günâhkârdır. Bu, şurada taraflarına bakılmamış, susuzluktan ölüme mahkûm olanlara su bulmak imkânı varken, kan almak ilmiyle uğraşan kimsenin hâline benzer. Sanır ki, bu farz-ı kifâyedir. Eğer bir memlekette bu meslek erbâbı olmasa insânları ölüme mahkûm olur. Kendisine bu işi yapan daha bir çokları var dense, cevâbında: «Başka bilenlerin bulunması bunun farz-ı kifâyeliğini kaldırmaz.» der. İşte memlekette ihmâl edilmiş daha mühim farz-ı kifâyeler dururken, münâzara ile uğraşanların hâli, susuz-

---

(106a) Ebû Bekir (R.A.) vârislerden dede ile kardeş bulunduğunda, dede'yi baba yerine tuttu. İmâm-ı A'zam da bunu kabûl etti. Zeyd b. Sâbit, hangisi kârlı ise onu kabûl etti. Şâfi'î de, bununla fetvâ verdi.

(106b) Şarab içene 80 değnek vurulur. Buhârî'deki rivâyete göre bir kısmı bunu kabûl etti. 40 değnek de vurulur. Müslim'deki rivâyete göre diğer bir kısmı da bunu kabûl etti.

luktan ölüme mahkûm kimseler varken onlara bakmayıp kan almayı öğrenmeğe uğraşan kimsenin vaziyetine benzer.

Fetvâ'ya gelince : Müslümân memleketlerinde fetvâ verecek bir çok kimseler bulunduğu hâlde nice farz-ı kifâyeler vardır ki fakîhler, bunları ihmâl etmiş ve aslâ taraflarına bakmamışlardır. Bunların en mühimlerinden biri de tabâbettir. Öyle ki, çok memleketlerde şer'î hükümlerde sözüne itimâd edilir müslümân tabîb yoktur. Böyle iken fakîhlerden hiç biri bu mevzûyu ele almaz. (107)

Yine bunun gibi, emr-i mâ'rûf, nehy-i münker, farz-ı kifâye'den iken, münâzara eden kimsenin meclisinde, (erkeklere, giyilmesi yasak olan) ipek elbiseyi giyen (ve benzeri) yanlış hareketlerde bulunanlar varken bunlara aldırış etmez de, vukuu'u çok ender olan, olsa bile onu bilecek daha nice kimseler bulunan bu gibi farz-ı kifâye'ler ile Allahu Teâlâ'ya yaklaşacağını zanneder. E n e s (R.A.) rivâyet ederek der ki :

«قِيلَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَتَى يُتْرَكُ الأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ؟ فَقَال عليه السّلامُ : إِذَا ظَهَرَتِ الْمُدَاهَنَةُ فِي خِيَارِكُمْ وَالْفَاحِشَةُ فِي شِرَارِكُمْ وَتَحَوَّلَ الْمُلْكُ فِي صِغَارِكُمْ وَالْفِقْهُ فِي أَرَاذِلِكُمْ»

«Peygamber Efendimize : «Emr-i ma'rûf, nehy-i münker ne zamân terk edilir?» diye sorulmuş, cevâbında: «Hayırlı adamlarınızda gevşeklik, [müdâfaada çekimserlik] hâli görüldüğü, fenâ adamlarınızda fuhuş ve zinâ çoğaldığı, idârî işleriniz küçüklerin ve ayak takımının elîne geçtiği, fıkıh ilmi de rezil kimselerin eline düştüğü zamân» buyurmuştur.» (108)

3 — Bu gibi münâzaraya girecek olan bizzât müctehid ve kendi re'yi ile fetvâ verebilecek seviyede olmalı; Şâfi'î, Hanefî gibi imâmların mezhebiyle münâzaraya girip işine geldiğini bir imâm'dan, işine geldiğini dîğer imâm'dan almak sûretiyle olmamalı, Sahâbe ve İmâmların yaptığı gibi olmalıdır.

---

(107) Nitekim İmâm Şâfi'î (R.A.) : «Bu mühim işi gayr-i müslimlere bırakmakla müslümânlar, ilmin üçte birini kaybetmişlerdir» demiştir.

(108) İbn Mâce.

İctihâd mevkîine yükselemiyenler, bu asırda olanlar gibi, kendilerine sorulan mes'eleye, ancak bağlı bulundukları mezheb imâm'ından naklederek cevâp verirler. Eğer imâm'ının ictihâdını zayıf bulursa, onu terk etmesi câiz değildir. Binâenaleyh başkasının ictihâdiyle fetvâ veremeyeceğine, mezhebi de bilinmiş olduğuna göre, daha mücâdele etmesinde ne kâr var? Eğer bir mes'elede şüphe ederse uygun olan: «Ben bunu anlayamadım, belki bağlı bulunduğum mezheb imâmının bu bâbda bir cevâbı var, fakat ben bilemiyorum; çünkü ben başlı başına bir müctehid değilim.» demesi lâzımdır. Münâkaşası yapılan mes'elede mezheb imâm'ının iki sözü varsa bâzan bir tarafa meylederek benim nazarımda bu daha uygundur diyebilir. Halbuki şimdiki mübâhaseciler bu gibi mes'elelere aslâ yaklaşmaz da ayrılıkları kat'î olan mes'eleler üzerinde dururlar.

4 — Vuku' bulmuş veyâ yakında vukuu'u muhtemel olan mes'eleler münâkaşa edilmelidir. Zira Sahâbe-i Kirâm (R.A.) bütün meşveretlerini yeni olmuş veyâ yakında olması ihtimâli mevcûd bir hâdise için yaparlardı. Halbuki şimdiki mübâhaseciler, insânların muhtâç oldukları mes'eleler üzerine değil, belki gelişi-güzel mücâdele mevzuu olacak, davul sesi gibi her tarafa duyurup adam toplayacak lüzûmsuz mes'elelerin münâkaşasını yapar, sık sık görülen vak'alara hiç temâs etmezler, ve bunlar ihbârîdir; yâni «falanca rivâyet etti, falan kitâpta yazıyor, bunlar köşe bucak mes'eleleridir. Bu gibi toplulukta bunlar konuşulmağa değmeyen şeylerdir.» derler. Mübâhasedeki gâye, hakkı aramak olup hakikatı bulmakta selefden gelen haberlere dayanırken «Bu mes'ele ihbârîdir veyâ bu köşe bucak mes'elesidir, meclisde konuşmağa değmez» diyerek bu gibi mes'eleleri terk etmeleri cidden şâyân-ı hayrettir.

5 — Münâzaranın büyükler huzûrunda ve halk arasında olmaktan ziyâde, tenhâ yerlerde olmasını tercîh etmektir. Zira tenhâ yer, aklı bir noktaya teksif eder. Zekâ ve düşünceyi toplamağa, gerçeği anlamağa daha elverişlidir. Halk arasında mübâhasede riyâ [gösteriş] tehlikesi ve haklı haksız, üstün gelme hırsı uyanır. Halbuki sen bilirsin ki, münâzaralarını meclislerde ve büyükler huzûrunda yapmak istemeleri Allah için değildir. Bunlar arkadaşı ile başbaşa kalınca hiç de konuşmaz; hattâ sorduğuna bile cevâp vermez. Ama büyüklerden biri gelse veyâ bir cemaat bulunsa hile bâbında hiç bir şey bırakmaz, söz ebesi olmak için her şeyi sayar döker.

6 — Münâzara edecek olan, gerçeği aramakta kaybını arayan kimse gibi olmalıdır. Kaybını kendisinde veyâ yardımcısında bulması arasında bir fark gözetmemelidir. Münâzara ettiği zâtı düşmân değil, yardımcı tanımalıdır. Kaybettiğini bulduran kimseye teşekkür ettiği

gibi, hatâsını bildiren ve gerçeği gösteren zât'a da aynı şekilde teşekkür etmeli, ona ikrâm etmeli ve kendisi de memnûn olmalıdır; onu kötülememelidir Sahâbe'nin (R.A.) müşâveresi böyle idi. Hattâ Hazret-i Ömer (R.A.) cemâat huzûrunda hutbe'de iken bir kadın sözünü red edip hatâsından dolayı kendisini îkaz edince, Hazret-i Ömer: «Bir erkek yanıldı, bir kadın doğruyu buldu.» diyerek memnûniyetini açıkladı (109).

Hazret-i Ali'den (R.A.) bir mes'ele soruldu. Hazret-i Ali (R.A.) cevâp verdi. Adam «Öyle değil, böyledir.» deyince : Hazret-i Ali : «Ben yanıldım, sen doğruyu buldun. Her âlimin üstünde âlim vardır.» buyurdu.

(Kûfe Valisi) Ebû Mûsâ'l-Eş'ari hazretlerine biri sordu :

— Muhârebede öldürüp neticede ölen nerededir? Ebû Mûsâ :

— Cennettedir, demesi üzerine, bunu duyan İbn Mes'ûd Hazretleri :

— Belki Vâli suâli anlayamadı, bir daha git, diyerek adamı üç def'a Ebû Mûsâ'ya gönderdi. Üçünde de Ebû Mûsâ :

— Benim bildiğim bundan ibârettir, deyince, İbn Mes'ûd :

— Eğer Allah yolunda hakkı bularak öldürüldü ise cennetliktir. demesi üzerine, Ebû Mûsâ :

— Doğrusu budur. Bu âlim varken benden bir şey sormayın, dedi. İşte doğruyu arayanlar böyle insâflı olur.

Eğer bu mes'eleyi şimdiki bayağı bir fakih'e anlatsa İbn Mes'ûd'un sözünü kabûl etmez ve hemen i'tirâz ederek, İbn Mes'ûd'un : «Eğer hakkı bularak öldürdüyse» sözünü reddeder ve «Buna lüzum yok, çünkü bu herkesin bildiği bir şeydir.» derdi.

Bugünkü münâzaracıların vaziyetine dikkat edersen görürsün ki, hakîkat, hasmının sözünde tecelli edince yüzü kararır, rezil olur, bütün imkânlarıyle ona üstün gelme çâresini arar, kendisini ilzâm edeni, ömrü boyunca yerer ve kötüler. Sonradan da güyâ gerçeği aramakta kendisini Sahâbe'ye benzetmekten de utanmaz.

7 — Münâzara ettiği yardımcısının (sûretâ, hasmı ise de, gâye gerçeği aramak olduğuna göre, aslında hasım sûretinde yardımcıdır.) başka delile, bir şüpheden başka şüpheye geçmesine engel olmamak.

---

(109) Hazret-i Ömer, hutbesinde «Peygamber zamânında mihr [Nikâh paraları] 400 dirhemi geçmiyordu. Nedir siz arttırıp duruyorsunuz? Artan kısmını hazîne'ye alacağım.» deyince, Kureyş hanımlarından bir tânesi bu husûsda Âyet-i Kerîme'den delil getirerek nikâh paralarının arttırılmasında bir mahzûr olmadığını söyleyip, Ömer'in sözünü reddetti. Bunun üzerine Hazret-i Ömer de: «Allah'ım, sen afv et, herkes Ömer'den fakihdir.» diyerek yine aynı minberde sözünden döndü ve gerçeği kabûl etti.

Eskilerin mücâdelesi böyle (samimî) idi. Bunun gibi mücâdele arasındaki: «Bu söz beni ilzâm etmez, tenâkuz'a düştün.» gibi, lehine olsun, aleyhine olsun, bid'at sözleri çıkarıp atmalıdır. Çünkü gerçeğe dönmek dâima boş sözü nakzeder. Binaenaleyh evvelki sözünü bozuyor diye kabûl edilmemesi doğru olmaz. Halbuki şimdiki meclislerde cereyân eden münâzaralar hep bu gibi mübâhase ve mücâdeleler ile geçer. Hattâ delil getiren bir aslî kaaidenin kendi kanâatınca bir illet ile ma'lûl olduğunu iddiâ eder. Hasmı «Bu kâidedeki hükmün bu illetle ma'lûl olduğuna delilin nedir?» Diye sorunca: «Bu hüküm aslında şu illet ile ma'lûldür. İşte bu hükümden benim anladığım budur. Senin daha kuvvetli delilin var ise anlat da onun üzerinde duralım» der ve «Bu mes'elede senin anlamadığın daha başka mânâlar var fakat anlatmam, çünkü anlatması bana düşmez» demekle taarruzunda direnir. «Mâdem ki bildiklerin var, onları söylemen lâzım.» der. İ'tirâz eden anlatmamakta ısrâr eder ve: «Anlatmak bana düşmez» der. Münâzara meclisi, bu gibi boş sözlerle sona erer. Bu miskin bilmez ki, «Bilirim fakat söylemem veyâ söylemek benim borcum değil.» dediği, şeri'ata karşı sırf bir yalancılıktır. Zira eğer bir şey bilmiyor ve yalnız hasmını ilzâm için böyle söylüyorsa, bu adam bilmediği hâlde «Bilirim» demekle fâsik ve yalancıdır. Allahu Teâlâ'ya âsi olup hışmına uğramıştır. Eğer gerçek biliyorsa, şer'î bir hükmü gizlemesi bakımından yine fâsiktir. Halbuki öğrenmek için dîn kardeşi kendisinden soruyor. Vereceği cevâp doğru ve sağlam ise, onu hemen kabûl edecek; zayıf ise, zayıflık cihetlerini anlatacak ve dîn kardeşini cehâlet karanlığından ilim aydınlığına ulaştıracak. Sorulduktan sonra, dinî bir mes'eleyi bildirmenin vâcib olduğunda ihtilâf yoktur. Onun: «Bunu söylemek benim borcum değil.» demesi lâf ile güreş tutmakta olduğunu ve hile yolunda kendi arzû ve isteğiyle îcat ettiği cedel şeri'atinde lâzım değil demek istediğini gösterir. Yoksa Şerî'at-i Muhammediye göre, bildiğini bildirmesi lâzımdır. Söylememekle ya yalancı, veya fâsik mevkiine düşer.

Sahâbe'nin müşâveresiyle selefin fetvâ işlerini birbirlerine havâle etmelerine bak! Onlarda buna benzeyen bir şey var mı? Onlarda bir delilden diğer delil'e, kıyâs'dan hadîs'e, haberden âyet'e geçmek isteyene hiç müdâhale edilmiş midir? Belki bütün münâzaraları bu kabîldendir. Çünkü (gerçeği aramakta olan) onlar, hâtırlarına gelen her şeyi olduğu gibi söyler ve onun muhâkemesini yaparlardı.

8 — Münâzarayı, kendinden istifâde edilmesi umulan âlimlerle yapmalıdır. Halbuki (Bugünün münâzaracıları) gerçeğin, hasmının sözünde tecelli etmesi korkusuyla dâima kendilerinden küçükleriyle münâkaşa eder ve boş şeyleri onlara yutturmak isterler, ekâbir ve efâzıl ile mübâhaseden kaçınırlar.

Münâzara için şu sekiz şarttan başka daha nice ve ince şartlar varsa da bu sekiz şart, Allah için münâkaşa edenle, başka bir gâye uğrunda münâzara edenleri sana tanıtmak için kâfidir.

Kısaca bilmiş ol ki: En büyük düşmân'ı olup dâima kendisini helâke götürdüğü ve kalbini kapladığı hâlde, şeytân ile mücâdeleyi terk edip ictihâd mes'elelerinde başkasıyla mücâdele eden, ister isâbet etsin, ister isâbet edenlere mükâfatta ortak olsun, şeytânların eğlencesi ve hâlis insânlar için bir ibret levhası olurlar. Aşağıda sayacağımız âfetlerin karanlıklarına daldığı için, Şeytân da sevinmiş olur. Allah'dan yardım ve hidâyet dileriz.

MÜNÂZARANIN ZARARLARI VE MÜNÂZARADAN DOĞACAK KÖTÜ HÜYLARIN AÇIKLANMASI

İyi bil ki: Hasmına üstünlük ve onu susturmak, insânlar arasında yücelik ve fazîlet elde etmekle böbürlenmek ve bu sebeble insânları kendine çevirmek için yapılan münâkaşalar, Allah yanında bütün kötü hûyların kaynağı olup, buna karşılık Şeytân'ın hoşuna giden bir hâldir. Bu gibi mücâdelenin, diğer ahlâki hastalıklardan olan kibir, ucb, hased, kendini tezkiye, makaam sevgisi ve benzerlerine nisbeti, şarap içmenin, **zina**, **kazf** [Nâmuslu kadına iftirâ], adam öldürmek ve hırsızlık yapmağa olan nisbeti gibidir. İçki ile diğer (adam öldürme ve benzeri gibi) fenâlıklardan birini yapmaktan muhayyer olan bir kimse «İçki ehvendir» diye bunu tercîh ettikten sonra, sarhoşluğun te'siriyle diğer bütün fenâlıkları irtikâp ettiği gibi, münâzaralarda üstün gelmeği ve bununla övünmeği seven ve makaam âşıkı olan kimsedeki bu hâl, bütün fenâlıkları kendisinde toplar ve kendisini her türlü kötülüklere sürükler. Bu hûyların kötü oldukları Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs delilleriyle eserimizin «MÜHLİKÂT» bahsinde açıklanacaktır.

Fakat biz burada münâzaranın doğurduğu asıl fenâlıklara kısaca işâret edelim :

1 — **Hased** [Çekememezlik] : Münâzaranın doğurduğu hastalıklardan birincisi hased'dir. Hased hakkında Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlardır:

«اَلْحَسَدُ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ»

«Ateş odun'u yaktığı gibi, hased de sevâpları mahveder.» (110)

(110) Ebû Dâvûd, Ebû Hureyre'den.

Halbuki münâzara eden kendisini hased'den aslâ kurtaramaz. Çünkü bu adam bâzan gâlib ve bâzan da mağlûb olur. Bâzan kendi sözü ve bâzan da hasmının sözü öğülür. Dünyâ'da bulunduğu müddetçe ya kendisi kuvvetli bilgi ve anlayışla öğülür, veyâ başkası daha iyi anlıyor ve daha güzel ifâde ediyor diye öğülür. Mutlaka bu nimetin başkasında kaybolmasını ve bütün insânların kendisine yönelmesini ister ve böylece kendisinden üstün olana hased eder. Halbuki hased, yakıcı bir ateştir. (Ateş, yakacak bir şey bulamazsa kendisini yakar tüketir). Hased hastalığına mübtelâ olan, dünyâ'da da azâbdadır. Âhiret azâbı ise daha büyük ve şiddetlidir. Bu sebebden İbn Abbas (R.A.) : «İlmi, bulduğunuz yerde alın, fakat fakîhlerin birbiri hakkındaki sözlerini kabûl etmeyin; çünkü onlar, ağılda birbiriyle oynayan tekeler gibidir.» buyurmuştur.

2 — **Kibir ve böbürlenme, insânlara üstünlük taslama.** Peygamber Efendimiz bir hadîsinde şöyle buyuruyorlar :

«مَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ ٱللهُ وَمَنْ تَوَاضَعَ رَفَعَهُ ٱللهُ»

«Kibir edeni, Allah alçaltır; alçak gönüllü olan'ı yükseltir.» (111)

Peygamber Efendimiz bir hadis-i kudsî'de de, Allahu Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu haber veriyor :

«ٱلْعَظَمَةُ إِزَارِى وَٱلْكِبْرِيَاءُ رِدَائِى، فَمَنْ نَازَعَنِى فِيهِمَا قَصَمْتُهُ»

«Ulu'luk, gömleğim, büyüklük cübbem'dir. -Bu iki vasıf yalnız bana mahsûstur.- Bunlarla benimle münâzara'ya kalkışanı helâk ederim.» (112)

Münâzara eden emsâl ve akrânına karşı kibir'den ve bulunduğu derecenin üstüne çıkmaktan kendini alamaz. Hattâ münâzaracılar döğüşmeğe kadar gider, ben baş tarafta, sen aşağı tarafta oturdun diye birbirlerine böbürlenirler. Sadre'ye geçmekten öğünür, geride kalmaktan canı sıkılır, dâima öne geçmeği isterler. Bunun için de «İlmin şerefini korumak istiyorum ve esâsen mü'min kendini zillete düşürmekten men edilmiştir.» diyerek ma'zeret beyân ederler ve :

---

(111) Hatîb, Ömer'den.

(112) Ebû Dâvud, İbn Mâce, İbn Hibban, Ebû Hureyre'den.

«أَنَّ الْمُؤْمِنَ مَنْهِيٌّ عَنِ الْإِذْلَالِ لِنَفْسِهِ»

«Mü'min kendini hakîr düşürmekten nehy edilmiştir.» (113)

Hadisi ile Allahu Teâlâ ve Peygamber Efendimizin öğdüğü tevâzu'a zillet, yasak ettikleri kibr'e de izzet adını verirler. İnsânları azıtmak için isimleri değiştirir. Nitekim hikmet, ilim ve diğer kelimeleri değiştirdikleri gibi.

3 — **Hıkd** [Kin] : Münâzaracı, kincilikten kendisini kurtaramaz. Peygamber Efendimiz :

«الْمُؤْمِنَ لَيْسَ بِحَقُودٍ»

«Mü'min, kinci olmaz.» (114)

buyurmuşlar. Hıkd'i zemmeden bir çok rivâyetler vardır. Bir münâzaracı düşünemeyiz ki: Hasmının sözüne baş sallayıp kendi sözünde duraklayan ve hüsn-i kabûl göstermiyen kimseye kin tutmasın. Mutlaka ona kin tutar ve bu kini içinde büyütür. Son gayreti nifâkını gizlemektir. Fakat nasıl olsa bu nifâk sızarak hârice çıkar. Münâzara eden kendisini bu hastalıktan nasıl kurtarabilir? Çünkü bütün dinleyicilerin kendi sözünü üstün tutmasına ve her hâlinde beğenilmesine dinleyenlerin ittifakı düşünülemez. Hasmından, azıcık olsun sözüne kıymet vermemek hâlini görürse, ölünceye kadar çıkmayacak şekilde kalbine kin tohumu ekilir.

4 — **Gıybet** : Münâzara'nın âfetlerinden birisi de gıybet'tir. Allahu Teâlâ, gıybeti ölü etini yemeğe benzetmiştir. Münâzaracı devâmlı olarak ölü eti yer. Çünkü hasmının sözünü anlatmaktan ve onu kötülemekten kendini alamaz. En son koruma çâresi, onun hakkındaki hikâyelerinde yalan söylememektir. Fakat ifâdedeki noksânlarını, aczini ve faziletinin noksân olduğunu mutlaka söyler. Zâten gıybet de budur. Eğer yalan söylerse o zamân iftirâ etmiş olur. Yine bunun gibi, kendi sözünü dinlemeyip hasmına meyleden ve hasmının sözünü tercih edene de saldırmaktan kendini alamaz. Hattâ ona da anlayışsızlık, ahmaklık ve cehâlet nisbet etmekten geri kalmaz.

---

(113) Tirmizî, İbn Mâce, Ebû Hureyre'den.

(114) Kaynağı bulunamamıştır.

5 — **Tezkiye-i nefs:** Münâzara'nın âfetlerinden biri de kendini tezkiye ve öğmektir. Halbuki Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de:

«فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى»

«Kendinizi tezkiye edip durmayın, muttakiler'in kim olduğunu O (Allah) bilir.» (53 - Necm: 32)

buyurmuştur. Hakîm'in birisine: «Doğru söz'ün çirkin'i hangisidir?» diye sormuşlar. Hakîm: «İnsânın kendini öğmesidir.» diye cevâp vermiştir. Halbuki münâzara eden: «Benim bilgim fazladır, hasmımı yenebilirim, fazilet bakımından dâima emsâlime üstünüm.» demekle kendini öğmekten kurtulamaz ve münâzara esnâsında bâzan öğünmek ve bâzan da sözünün revâç bulması için: «Bunları ben bilmez miyim, benim aklî ve naklî ilimlerde ihtisâsım var, ben usûl bilirim, hadis ezberimdedir.» gibi sözler söylemekten kendisini alamaz. Halbuki aşırı derecede benlik ve öğünmek şer'an ve aklen yerilen bir harekettir. (Bundan çekinmek lâzım gelir.)

6 — **Tecessüs:** Münâzara âfetlerinden birisi de tecessüs [casusluk] ve insânların gizli kusûrlarını aramaktır. Halbuki Allahu Teâlâ:

«وَلَا تَجَسَّسُوا»

«İnsanların kusûrlarını araştırmayın.» (49 - Hucûrât: 12)

buyurmuştur. Münâzara eden dâima akranının sürçmelerini ve hasmının kusûrlarını araştırır. Hattâ memleketine böyle bir münâzaracı'nın geldiğini duyduğu vakit onun bedenî ârızalarına, kelliğine, ala'lığına varıncaya kadar çocukluğundan i'tibâren bütün kusûrlarını ve gizli hâllerini bilecek adam arar. Lüzûmunda onu rezil etmek için bütün noksânlarını kendisine sermâye edinir. Sonra onun üstün geleceğini sezdiği vakit, eğer maskeli konuşanlardan ise, îmâ yolu ile kusûrlarına işâret eder. Bu buluşu zâhiren güzel görülür. Eğer dili uzun ve eğlence'den şeref duyan kimse ise, îmâ yolu ile değil, âşikâre onu terzîl etmekten çekinmez. Nitekim kendilerini fuhûl-ı ulemâdan sayan büyük münâzaracıların bu yola başvurdukları hikâye edilmektedir.

7 — Münâzara âfetlerinden yedincisi de başkalarının kederlenmesine sevinmek, sevinçlerine üzülmektir. (Çünkü hasmı, üstün gelir sevinirse kendisi mükedder olur, hasmı mağlûp olursa kendisi sevi-

nır). Halbuki kendisi için sevdiğini, dîn kardeşi için sevmeyen kimse, mü'minlerin ahlâkından uzakta kalır. Faziletini açığa çıkarmakla emsâline karşı üstünlük isteyen kimseyi, hasmının sürçmesi elbette sevindirir ve aralarında, kumalar arasında olduğu gibi husûmet olur. Kumalardan biri, diğerini daha uzaktan görünce kalbi çarpıp benzi solduğu gibi, münâzaracılar da birbirini gördüğü vakit, gâlibiyet - mağlûbiyet korkusuyla âdeta azgın bir Şeytân veyâ saldıran yırtıcı bir hayvân görmüş gibi olurlar. Nerede din âlimlerinin buluştukları vakit yekdiğerinin istirahatini te'mine çalışmakla kurdukları ünsiyyet, nerede onlardan nakledilen, darlıkta ve genişlikteki yardımlaşma ve kardeşlik? Hattâ İmâm Şâfi'î (R.A.) : «İlim, fazilet ve akıl sâhipleri arasında yakınlık ve dostluk vesilesidir.» buyurmuştur. O böyle derken ilimleri ile birbirine düşmân kesilenlerin, hiç çekinmeden onun mezhebinden olduklarını iddiâ etmelerine akıl erdiremem. Birbirine üstünlük iddiâsında bulunup dururken, aralarında ünsiyyet olduğunu düşünmek mümkün müdür? Nerde? Çok uzak. Bir şeyin fenâ olması için, seni iyilerin ahlâkından uzaklaştırıp kötülerin hûylariyle ahlâklandırması kâfidir.

8 — Münâzara âfetlerinden biri de münâfıklıktır. Münâfıklığın kötülüğünü anlatmak için şâhid dinletmeğe hiç de lüzûm yoktur. Münâzaracılar, nifâk'a mecbûrdur. Zîra münâzaracılar, hasımlariyle, hasımlarının dostları ve adamlariyle buluştukları vakit, dilleriyle onlara karşı saygı, samîmiyyet ve dostluktan başka bir şey göstermezler. Halbuki bunun yalan ve nifâk işi olup samîmî olmadığını hitâb eden ve muhâtab olan ve hattâ her duyan anlar. Onlar dil ile dost olurlarsa da kalb ile düşmandırlar. Bu çirkin vasıftan Allahu Teâlâ'ya sığınırız. Peygamber-i zîşan Efendimiz bir hadîs-i şerifinde :

«إِذَا تَعَلَّمَ ٱلنَّاسُ ٱلْعِلْمَ وَتَرَكُوا ٱلْعَمَلَ وَتَحَابُّوا بِٱلْأَلْسُنِ
وَتَبَاغَضُوا بِٱلْقُلُوبِ وَتَقَاطَعُوا فِي ٱلْأَرْحَامِ . لَعَنَهُمُ ٱللهُ عِنْدَ
ذَلِكَ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَى أَبْصَارَهُمْ»

«İnsânlar ilim öğrenip ameli terk ettikleri, dil ile sevişip içden husûmet besledikleri ve sılâ-i rahmi terk ettikleri vakit, Allah onlara lânet eder; kulaklarını sağır, gözlerini de kör eder.» (115)

---

(115) Taberânî, Selmân'dan.

buyurmuştur. Bu anlattığımızın doğruluğu, bu hâlleri müşâhede ile sâbit olmuştur.

9 — Münâzara âfetlerinden biri de hakk'ı kerîh görüp kabûl etmemek ve haksız olduğu hâlde mücâdeleye harîs olmaktır. Hattâ mücâdelecinin en hoşlanmadığı şey, hakîkatı hasmının ifâde etmesidir. Hasmı doğruyu söylese de, bütün gayretleriyle inkâra kalkışır; onu çürütmek için her çeşit hileye ve her çâreye baş vurur. Böylece mücâdelecilik kendisinde o kadar tabiîleşir ki duyduğu her söze, hattâ şerî'atin hükümlerine, Kur'ân'ın delîllerine bile i'tirâza kalkışarak onları da birbirine katar. Halbuki (Hakk'a şöyle dursun) bâtıl'a karşı da mücâdele mahzûrludur. Zîra, Peygamber Efendimiz, bâtıla karşı, hakk ile olsa da mücâdeleyi terk etmeği teşvîk etmek üzere şöyle buyurmuşlardır:

«مَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُبْطِلٌ بَنَى اللّٰهُ لَهُ بَيْتًا فِي رَبَضِ الْجَنَّةِ ،
وَمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُحِقٌّ بَنَى اللّٰهُ لَهُ بَيْتًا فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ »

«Haksız olduğunu anlayıp mücadeleden vaz geçen kimseye, Allahu Teâlâ Cennet'in kenar yerinde bir ev binâ eder. Kim ki haklı olduğu hâlde mücedeleyi terk ederse, Allahu Teâlâ ona Cennet'in en iyi yerinde bir binâ inşâ eder.» (116)

Allahu Teâlâ, kendisine yalan isnâd eden ile, hakk'ı tekzîb edeni bir tutmuştur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

«وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ»

«Allah'a yalan isnâd eden veyâ hakk'ı yalanlayandan daha zâlim kim olabilir?»

buyurmuştur. Diğer bir âyet-i celîlede ise:

«فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللّٰهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ»

«Allah'a yalan isnâd edenden veya kendisine ulaşan doğru haberi yalanlayandan daha zâlim kim olabilir?» (39 - Zümer : 32)

Buyurmuştur.

(116) Tırmizî, İbn Mâce, Enes'den.

10 — Âfetlerden biri de riyâ'dır. Riyâ, Hakk'ın rızâsını unutup halkın teveccühüne mazhar olmak ve gönüllerini kendisine çevirmek için çalışmaktır. İleride Riyâ kitâbında açıklanacağı gibi, riyâ, insânları en büyük günâhları irtikâba sevk eden fenâ bir hastalıktır. Münâzaracı'nın gâyesi, ün almak ve insânların övgüsüne mazhar olmaktan başka bir şey değildir.

Şu saydığımız on tânesi, münâzaracıların ahlâkî hastalıklarının büyüklerindendir. İnsânlar arasında değeri olmayanlar ve böyle maskelenmeyip daha ileri giderek birbirini döğecek, tâ'n edecek, yakasını yırtacak, sakalından tutacak, anasına sövecek, hocalarına küfredecek, açıkça her türlü fenâ sözleri söyleyecek kadar ileri gidenler müstesnâ, münâzaracıların ileri gelenleri şu on hastalıktan kendilerini aslâ kurtaramazlar. Aslında bâzıları açıkça kendisinden üstün veyâ düşük olan, memleketinden uzakta bulunan, geçim sebebleri ayrı ayrı olan kimselere karşı bu hastalıkların bir kısmından kurtulabilirler; fakat dereceleri bir olanlar, aslâ bu âfetlerden kendilerini alamazlar.

Şu saydığımız on fenâ hasletten, ayrıca on rezâlet doğar. Biz bunların tafsîli ile sözü uzatamayız. Ancak isimlerini saymakla kalalım. **Unf, gazab, buğz, tama'**, mal ve mevki' sevgisi, hasımlarına üstünlük hırsı, **mübahât** [Başkasına karşı üstünlük], **eşer** [Aşırı küfrân-ı ni'met - nankörlük], **batar** [Son derece sevinmek], servetlerinden dolayı zenginlere saygı, mevki' alma ümîdiyle pâdişahlara yaltaklık ve hazîne'den yemek için onlara meyletmek, binek ve giyimde isrâf'a varacak şekilde süslenmek, kibr ederek insânları küçümsemek, lüzûmsuz şeyler ile uğraşmak, fazla konuşmak, merhamet ve sevgi'nin kalb'den çıkması ve gafletin kalbi kaplaması. Hattâ münâzaracılar öyle bir hâle düşer ki, ne kıldığını, ne de okuduğunu hâtırlar; kim'e karşı kıldığını bile hâtırlayamaz. Namâz'ın huzûr ve huşû'unu duymazlar. Bununla berâber ömürlerini güzel ibâre okumak, kafiyeli konuşmak, ender ve garîb rivâyet ve hikâyeleri ve buna benzer âhirette hiç kârı olmayacak münâzara ilimlerini öğrenmekle geçirirler. Münâzaracıların dereceleri var; her biri derecesine göre ayrılır. Buna rağmen en dindâr ve âlim münâzaracı da şu hastalıklardan kendisini koruyamaz. Son çâresi, bunları gizlemek ve nefis mücâhedesi yapmaktır.

Bilmiş ol ki, şu saydığımız rezâletler, nâm ve şöhret kazanmak isteyen, makaam'a ulaşmak, servet ve ululuk te'mîni için uğraşan vâizler, hattâ kadılık, evkâf idâreciliği, emsâline üstünlük isteyen fetvâcılar ve mezheb ilimleriyle uğraşanlar için de aynıdır.

Hülâsa : İlim ile Allah rızâsından başkasını isteyenler için hüküm aynıdır. İlim, âlimi başı - boş bırakmaz. Ya ebedî felâkete, veyâ ebedî saâdete ulaştırır. Bu sebebdendir ki Peygamber Efendimiz :

«أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَا يَنْفَعُهُ اللّٰهُ بِعِلْمِهِ»

«Kıyâmet gününde en ağır azâbı görecek olan, Allahu Teâlâ'nın ilminden kendisini faydalandırmadığı âlimlerdir.»

Buyurdu. Görülüyor ki (Kalb gözünü açmadığı için) ilimsiz amelin, kâr yerine kendisine en büyük zararı dokunmuştur. Başbaşa kalaydı - ilim, ne lehine ve ne de aleyhine olaydı - canına minnet, fakat nerede.. İlmin tehlikesi büyüktür. İlmin tâlibi ebedî mülk'ün ve dâimî ni'met'in tâlibidir. Ya bu mülk'e veyâ helâke kavuşur. Bu adam, dünyâ'da servet peşinde koşan'a benzer; eğer kazanamazsa kendisini zilletten kurtaracağını ümîd etmez, belki o dehşetli günde bütün gizli ahvâli açığa çıkacak ve rezîl olacaktır.

«Eğer makaam sevgisi olmasa ilimler de ortadan kalkardı. Binâenaleyh insânları ilm'e teşvîk bakımından münâzarada fayda var.» dersen, cevâben deriz ki: Evet, söylediğin bir bakıma doğrudur, fakat dâ'vaya medâr olmaz: Zîra çevgân, top, topaç, kuş oyunu ve benzerî oyunlar va'd edilmeyeydi çocuklar mektebe heves etmezdi. Bu böyle olmakla onları sevmek makbûldür denemediği gibi, riyâset sevgisi olmasa ilim kaybolurdu demek, riyâseti isteyen necât buldu mânâsına gelmez. Belki bunlar, Peygamber Efendimizin :

«إِنَّ اللّٰهَ لَيُؤَيِّدُ هٰذَا الدِّينَ بِأَقْوَامٍ لَا خَلَاقَ لَهُمْ»

«Allahu Teâlâ bu dîni, dîn'de nasîbi olmayan bir takım kimselerle de te'yîd eder.» (117)

«إِنَّ اللّٰهَ لَيُؤَيِّدُ هٰذَا الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ»

«Gerçekten, Allahu Teâlâ bu dîni fâcir kimselerle de kuvvetlendirir.» (118) buyurduğu kimseler meyânına girer.

Riyâseti isteyen helâkdedir. Eğer riyâset sevgisini gizler ve zâhirde eski âlimler gibi görünür, dünyâ sevgisini terk'e dâvet ederse, başkaları onun sebebiyle düzelebilir ki, bu da kendisini yakıp, başkasına ışık veren lâmbaya benzer. Gayrin salâhı kendi helâkindedir.

(117) Nesei, Enes'den.

(118) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

Eğer insânları fenâlığa dâvet ediyorsa kendisini de, başkalarını da yakan ateş'e benzer.

Âlimler üçe ayrılır.

1 — Kendisini de, başkasını de helâk edenlerdir. Bunlar, açıkça dünyâlık isteyip insânları dünyâlığa teşvik eden âlimlerdir.

2 — Kendisini helâk edip başkasını kurtaranlardır. Bunlar görünüşte dünyâyı terk edip insânları âhiret'e dâvet ederlerse de gerçekte gâyeleri halkın teveccühüne mazhar olmakla mevki kazanmaktır.

3 — Kendisini de, başkalarını da mes'ûd eden âlimlerdir ki, bunlar zâhir ve bâtınlariyle insânları Allah'a dâvet edenlerdir. Bak bakalım, sen hangi kısımdansın? İlmin ve amelinle neyi kasd ediyorsun? Allah rızâsı için olmayanları, Allahu Teâlâ'nın kabûl edeceğini zannetme, Riyâ Kitabı'nda ve bütün «Mühlikât» bahsinde sana, şüpheni izâle edecek bilgiler, verilecektir inşâallah.

BEŞİNCİ BÂB

MUALLİM [HOCA] İLE TALEBE'NİN RİÂYET EDECEKLERİ EDEBLER BEYÂNINDADIR

TALEBENİN RİÂYET EDECEĞİ ÂDÂB

Öğrenci'nin riâyet edeceği bir çok âdâb ve vazîfeleri vardır ki bunlar, on kısımda toplanabilir.

1 — Her şeyden evvel, kalbini bütün fenâ hâllerden ve kötü vasıflardan temizlemektir. Çünkü ilim öğrenmek, kalbin ibâdeti, sırr'ın namâzı ve iç hâsselerin Allahu Teâlâ'ya yaklaşmasıdır. A'zâlar'ın vazîfesi olan namâz, a'zâları her türlü pislikten temizlemeden kabûl olmadığı gibi, bâtınî ibâdet ve kalbi ilim ile tezyîn de, ancak kalbi her türlü kötü sıfat ve vasıflardan ve fenâ hûylardan temizledikten sonra kabûl olur. Nitekim Peygamber Efendimiz :

« بُنِىَ الدِّينُ عَلَى النَّظَافَةِ »

«Dîn, temizlik üzerine kurulmuştur.» (119) buyurdu.

Temizlik, zâhir ve bâtın temizliğidir. Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de :

« إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ »

«Müşrikler pisdir.» (9 - Tevbe : 28)

buyuruyor ve şu gerçeği ifâde ediyor ki, pislik ve temizlik yalnız dış'a bağlı değil, iç ile de alâkalıdır. Müşrik, yeni hamâmdan çıkmış ve temiz elbise giymiş olması bakımından temiz olabilir, fakat cevheri ve

(119) Bu ifâde ile bulunamamıştır.

ma'neviyâtı pistir. Pislik, nefret edilen ve kendisinden uzaklaşılan bir şey olduğuna göre iç pisliklerden kaçınmak daha mühimdir. Çünkü bâtın pisliği, burada pislik olmakla berâber, âhirette de insânı helâke götürür. Bunun için Peygamber Efendimiz bir hadîs-i şerîfde :

«لَا تَدْخُلُ ٱلْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ»

«Köpek bulunan eve melek girmez.» (120) buyurmuştur.

Kalb, meleklerin indiği ve eğlendiği bir evdir. Gazab, şehvet, kin, hased, kibir, ucb ve benzeri kötü hûylar üren köpeklerdir. Bu gibi köpeklerle dolu bir kalb'e melekler nasıl girsin? (Çünkü temiz olanlar, temiz yerde bulunur, pisliğe karışmazlar.) Allahu Teâlâ ilim nûrunu melekler vâsıtasiyle kalbe akıtır. Nitekim âyet-i celîlede :

«وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ ٱللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ
أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ»

«Ya bir vahiy ile, ya bir perde arkasından, yahud bir elçi gönderib de kendi izniyle dileyeceğini vahyetmesi olmadıkça Allahın hiçbir beşere kelâm söylemesi (vaakî) olmamışdır.» (42 - Şûrâ : 51) buyurulmuştur. Bunun gibi kalb'e gönderdiği ilmin rahmetlerine de müvekkel melekler vardır. Bunlar kötü sıfatlardan uzak, temiz ve mukaddes kimselerdir. Bunlar ancak temiz yerlere inerler. Kendilerinde olan rahmet hazîneleriyle ancak iyi ve temiz yerleri ta'mîr ederler. Bunu söylerken hadîs'deki **«Beyt»** kelimesinden murâd kalb, **«Kelb»** kelimesinden murâd gazab ve dîğer kötü sıfatlardır demek istemiyorum. Ancak bu Hadîs'de buna da tenbîh ve işâret vardır derim. Zâhir mânâyı, bâtın mânâya değiştirmekle, sözü, asıl mânâsında kullandıktan sonra buna da tenbîh ediyor demek arasında büyük fark vardır. Bâtıniyye fırkasının ayrıldıkları bu inceliktedir. (Onlar, kelimeyi asıl mânâsından alır, başka mânâda kullanırlar.) Bizim anlattığımız iyi âlimlerin kabûl ettikleri i'tibar yoludur. İ'tibar, ibret almak demektir; yâni asıl mânâyı kabûl etmekle berâber ondan başka bir mânâ da çıkarmaktır. Nitekim başkası bir belâya uğradığı va-

(120) Buhârî ile Müslim, Ebû Talha el - Ensarî'den.

kit, dünyâ'nın inkılâb ve değişiklik dünyâsı olduğu için, bu belânın kendisine de gelebileceğini düşünerek akıl sâhibinin ondan ibret alması gibi. Başkasından kendisine, kendisinden de dünyânın esâsına ibret alması öğülen bir ibretlikdir.

Sen de insânların inşâsı olan **«Beyt»** [Oda] kelimesinin mânâsından, Allahu Teâlâ'nın inşâsı olan kalbi i'tibar et. Sûreti için değil de ahlâkı olan yırtıcılık ve pisliği bakımından yerilen **«kelb»** kelimesinin mânâsından, bu sıfatlarda olan rûhu i'tibar et.

Bilmiş ol ki, gazab ile dolmuş, dünyâya dalmış ve dünyâlık peşinde koşan, insânların şeref ve haysiyyetleri ile oynıyan kalbler, sûrette kalb ise de mânâda kelptir. Halbuki basiret nûru, sûretleri değil, mânâları mülâhaza eder. Maddî âlemde sûretler, mânâlara gâlibdir. Mânâlar sûretlerin içindedir. Âhirette bunun aksine olarak, sûretler mânâlara tâbi' ve mânâlar galibdir. Bunun içindir ki, her insân, mânevî sûreti üzerine haşrolacaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyorlar :

«İnsânların şereflerini pâymâl etmeğe çalışanlar kelb sûretinde, mâl düşkünleri kurt sûretinde, benlikçiler kaplan sûretinde, riyâset âşıkları arslan sûretinde haşrolacaklardır.»

Bu husûsu ifâde eden daha bir çok haberler olduğu gibi, basar ve basîret sâhipleri de buna şehâdet etmiştir.

Eğer : «Seviyeleri çok düşük kimseler var ki, bir çok ilimler elde etmişlerdir.» dersen, cevâben deriz ki: Onların bilgisi âhirette faydası dokunacak, saâdeti sağlayacak gerçek ilim olmaktan çok uzaktır. Zîra âhirette kârı dokunacak ilmin belirtilerinden biri, isyânın öldürücü bir zehir olduğunun bilinmesidir. Öldürücü olduğunu bilen kimsenin zehir içtiğini hiç gördün mü? Böyle sûretâ âlim geçinenlerden duyduğun bir hadîsi dilleriyle kabûl ederken kalblerinden tereddüd etmeleri, ilim nâmına bir şey değildir. Nitekim İ b n M e s ' û d (R.A.): «İlim, fazla rivâyet etmek demek değil, belki Allahu Teâlâ'nın kalb'e ilka ettiği bir nûrdur.» buyurmuştur. Diğer bâzıları da: «İlim, haşyettir.» dediler. Zîra Allahu Teâlâ :

« إِنَّمَا يَخْشَى ٱللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ ٱلْعُلَمَاءُ »

«Allahu Teâlâ'dan (en çok) **korkanlar, âlimlerdir.»** (35 - Fâtır: 28)

buyurmuştur. «İlim, haşyet [korku]'dir» diyen, ilmin en mühim husûsiyetine işâret etmiştir. Bu sebepten bâzı gerçek âlimler, başkalarının:

«Biz ilmi, başka gâye uğrunda okuduk, fakat ilim, başkası için olmaktan ibâ etti ve ancak Allah için olmağı kabûl etti.» sözlerinin mânâsı, «İlim, bizden yüz çevirdi, hakîkati bize açıklanmadı, bizim elde edebildiğimiz, ancak elfaz ve zâhir mânâsı oldu, demektir.» dediler.

Eğer dersen ki: «Usûl ve fürû'da ün almış âlimlerin fuhûlinden sayılan nice muhakkik, fakîh âlimler tanırım ki, kötü ahlâklarından temizlenmemişler, arınmamışlardır.» Cevâbında deriz ki: İlimlerin derecelerini ve âhiret ilmini bildikten sonra, bunların meşgûl oldukları, ilim olması bakımından faydası çok az olan şeyler olup, bu gibi ilimlerin kârının, -eğer Allah rızâsını niyyet ederse- daha ziyâde amel bakımından olabileceğini anlarsın. Bu cihete yukarıda işaret edildi. İnşâallah ileride daha geniş tafsilât verilecektir.

.2 — Dünyâ ile alâkasını azaltıp yurdundan ve âilesinden uzaklaşmalıdır. Çünkü dünyâ alâkası ve âile gâilesi tahsil'e mâni'dir. Halbuki Allahu Teâlâ bir insânın içinde iki kalb yaratmamıştır (ki, iki tarafı idâre etsin). Ne zamân aklını başka tarafa bölersen gerçekleri anlaman azalır. Bu sebepten: «Bütün kuvvetini ilme bağlamadan, ilimden bir şey alamazsın.» denilmiştir. Sen bütün varlığını ilme bağladığın vakit onun bir cüz'ünü alman yine şüphelidir. Dağınık fikir, suyu bölünen bir dereye benzer ki, bir kısmını toprak içer diğer bir kısmı havaya karışır; derken bahçeyi sulamağa yetişmez, kurur gider.

3 — İlimle kibirlenip, hocaya ukalâlık etmemektir. Bilâkis bütün mevcûdiyetiyle her husûsda hocanın emrine girip onun bütün öğütlerini, câhil bir hastanın selâhiyyettâr tabîbi dinleyip kabûl etmesi gibi, dinlemeli ve kabûllenmelidir. Ve yakışan dâima hocasına karşı alçak gönüllü olup ona hizmeti bir şeref telâkki etmektir. Şa'bî diyor ki: «Bir cenâze namâzını kıldıktan sonra binmesi için, Zeyd b. Sâbit'e katırını yaklaştırdım. O sırada Abdullah b. Abbâs gelerek özengiyi tutmak istedi. Bunu gören Zeyd: "Ey Resûlu'llah'ın amcazâdesi, özengiyi bırak." dedi. İbn Abbâs: "Biz, âlimlere bu şekilde muâmele ile emrolunduk." dedi. Bunun üzerine Zeyd, İbn Abbâs'ın elini öptü ve: "Biz de, Resûl'ün ehl-i beytine böyle yapmakla emrolunduk." diye mukaabelede bulundu.»

Bir hadis-i şerifde Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlardır.

«لَيْسَ مِنْ أَخْلَاقِ الْمُؤْمِنِ التَّمَلُّقُ إِلاَّ فِى طَلَبِ الْعِلْمِ»

«Zillet, mü'minlerin ahlâkı değildir; ancak ilim talebinde olabilir.» (121)

(121) İbn Adiyy, Muâz'dan.

Hülâsa, talebelerin hocalarına karşı kibirlenmeleri doğru değildir. Hocaya karşı kibrin belirtilerinden biri de, istifâde için yalnız meşhûrları seçmektir. Bu, ahmaklığın tâ kendisidir. Zîra ilim, kurtuluş ve saâdet'in sebebidir. Kendisine saldıran arslandan kaçıp sığınacak yer arayan kimse, sığınağı gösterenin ünlü veyâ ünsüz olmasına bakmaz. Halbuki Cehennem ateşinin, Allahu Teâlâ'yı bilmeyenlere saldırışı, her nevi yırtıcı hayvan'ın saldırışından fenâdır. Hikmet, mü'minin yitiğidir. Nerede eline geçerse onu ganîmet bilir; kim olursa olsun, kendisini o yitiğe ulaştıran'a teşekkürü, boynuna borç bilir. Bu sebebden denildi ki:

«Sel, yükseklere düşmân olduğu gibi, ilim de kibr eden öğrencilerin düşmânıdır.»

İlim, ancak tevâzu' göstermek ve dinlemek ile elde edilir. Allahu Teâlâ:

«إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُۥ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى ٱلسَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ»

«Doğrusu bunda düşüncesi olanlara yahut akılları başlarında olarak kulak verenlere büyük öğüt var.» (50- Kâf : 37)

buyurmuştur. Kalb sâhibi demek, yaratılışta bilgiye kabiliyetli ve anlayışlı olmak demektir. Bundan sonra yalnız anlayışlı olmak yetmez. Tâ ki içinden hâzırlanıp, kendisine söylenenlere karşı teşekkür ve tevâzu' göstererek cân kulağı ile dinlemedikçe.

Talebe, hocasına karşı, yağan bol yağmuru tamâmiyle içine alan yumuşak toprak gibi olmalı ve hocanın öğüdünü tamâmen kabûl etmelidir. Hocanın, kendisine öğrettiği her şeyi hemen kabûllenmeli, kendi kanâatini atmalıdır. Hocanın görünüşteki hatâsı, kendi doğrusundan daha kârlıdır. Zîra tecrübe, kulaklara garîb gelen bir çok inceliklere insânı ulaştırır. Çok ateşli hastalar vardır ki, tabîb ona evvelâ yine hararetini daha da yükseltecek ilâç verir de sonra tedâvisine gider. Şüphesiz tabâbetten haberi olmayan buna şaşar. Fakat tabîbin gâyesi, onu ilâcın sadmesine dayanabilecek bir hâle getirmektir.

Allahu Teâlâ, Hızır ve Mûsâ (A.S.) kıssasiyle buna tenbîh ederek şöyle buyuruyor. Hızır (A.S.) dedi ki:

« إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ، وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَالَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا »

«Şüphesiz sen benimle sabredemezsin. Havsalanın almadığı şeye nasıl sabredeceksin?.» (18 - Kehf : 67 - 68)

Sonra da kendisi açıklayıncaya kadar sâkit durmasını şart koşarak :

« فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا »

«Eğer bana tâbi' olacaksan bana hiç bir şeyden sorma, tâ ben sana ondan bir söz açıncaya kadar.» (18 - Kehf : 70)
demiştir. Sonra ayrılmalarına sebep oluncaya kadar sabredemedi de durmadan tekrâr tekrâr sordu.

Hülâsa: Kendi görüşünü hocasının görüşü üzerine tercih eden her talebe mahrûmiyet ve hüsrândadır.

Eğer dersen ki : Allahu Teâlâ :

« فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ »

«Eğer bilmezseniz, bilenlerden sorun.» (16 - Nahl : 43)

Buyurduğuna göre, soru sormak emr-i ilâhîdir. (Buna göre hocaya suâl neden mahzûrlu olsun?) Bilmiş ol ki bu, doğrudur. Fakat hocanın izin verdiği kısımlarda sorulur. Henüz anlayamayacağın şeylerden değil; bu gibi mes'elelerden sormak iyi değildir. Bu sebebdendir ki, Hızır aleyhi's - selâm, Mûsâ aleyhi's - selâm'ı suâlden men'etmiştir. Yâni zamânı gelmeden suâl sorma. Hoca senin nereye kadar selâhiyetli olduğunu ve onların sana ne zamân açıklanacağını bilir. Henüz anlaşılamıyacak şekilde olan şeyden sorulmaz. Hazret-i Ali (R.A.) buyuruyor: «Kendisine fazla suâl sorulmamak, cevâbında inâd etmemek, yorulduğu vakit zorlamamak, kalkacağı zamân eteğine sarılmamak, gizli söylenenleri kendisine duyurmamak, yanında gıybet etmemek, sürçmesini beklememek, bir hatâsı olursa ma'zûr kabûl et-

mek, âlim'in hakkıdır.» Allah'ın emirlerine riâyet ettiği müddetçe, kendisine Allah için saygı gösterilmesi ve şahsının üstün tanınması, önünde oturulmaması ve ihtiyâcının halk tarafından giderilmesi, âlim'in hakkıdır.

4 — İlim tahsîlinde bulunan kimse, ilm'e ilk girdiğinde ister dünyevî ister uhrevî olsun, insânların ihtilâflarına kulak asmamalıdır. Çünkü bu gibi ihtilâflar, aklını bocalatır, zihnini kurcalar, kanâatini şaşırtır, anlayışdan kendisini ümidsizliğe düşürür. Bunun için yapacağı ilk iş, hocası'nın kabûl ettiği doğru yolu iyice anlamak ve ondan sonra diğer mezheb ve şüpheli şeyleri araştırmaktır. Eğer hocası müstakil bir mezheb'e bağlı olmayıp gelişi - güzel her mezheb'den ve aralarındaki ayrılıklardan bahsederse ondan vaz geçsin. Çünkü onun sapıtması düzeltmesinden çok olur. Zîra kör'ün, körleri idâre edip onlara yol göstermeğe selâhiyeti yoktur. Şahsiyeti böyle karışık olan kimseler, hayret körlüğünde ve cehâlet sahrâsında sayılırlar.

İlm'e yeni giren kimseyi şüpheli şeylerden men' etmek, yeni Müslümân olanı kâfirler arasına girmekten men' etmeğe benzer. Kuvvetli bir âlimi şüpheli şeylere bakmağa teşvîk ise, kuvvetli bir Müslümânı (İslâmiyeti aşılamak için) kâfirler arasına girmeğe teşvîke benzer. Bunun için korkakların düşmân saflarına saldırması men' edilir ve cesûr olanlar buna teşvîk edilir. Bu inceliği anlayamadıklarından bâzı zayıf akıllılar, kuvvetli bilginlerden rivâyet edilen bâzı müsâmahalarda onlara uymanın câiz olduğunu zannettiler. Bilemediler ki kuvvetli âlimlerin vazîfeleri, zayıflarınkinden ayrıdır. İşte bundandır ki bâzıları: «Beni bidâyette gören sıddîk, sonraları gören ise zındîk olur.» demiştir. Çünkü nihâyette farzlarından gayri ameller, zâhirden bâtına intikal eder. Görenler de tenbelleştiğini ve ihmâl ettiğini zannederler. Halbuki bu makaam, kalbini mâsivâdan çekip Allahu Teâlâ'ya rabt etmek ve devâmlı olarak amellerin efdâli olan Allah'ı tezkir makaamıdır.

Zayıfların, kendilerini kuvvetlilerin dış görünüşlerine benzetmeleri boş bir şeydir. Bu bir bardağa bir parça pislik attıktan sonra: «Bütün pislikler denize atılırken ben şu küçük bardağa azıcık pislik atsamsa ne lâzım gelir? Koca denize câiz olan, elbette bu bardağa da câizdir.» diye özür dilemeğe benzer. Deniz bütün azametiyle o necâseti suya çevirir ve o necâseti kaplamasiyle, necâset kendi sıfatını alır. Fakat az necâsetin bir bardak suya galebe çalarak suyu kendi vasfına çevirdiğini bilemez. İşte bu gibi sebeblerden, başkasına câiz görülmeyen çok şeyler, Peygamber Efendimize (S.A.) câiz görülmüştür.

« حَتَّى أُبِيحَ لَهُ تِسْعُ نِسْوَةٍ »

«Hattâ kendisine dokuz kadın mübâh oldu.» (122)

Çünkü kendisinde, çok da olsalar kadınları arasında adâlet edecek kuvvet vardı. Fakat başkaları bu adâlete güc getiremez; aralarında haksızlık eder de onların rızâsını ararken Allah'a isyân eder. Azâb meleklerini, kamçı vuran insânlara benzeten aldanmıştır.

5 — Talebe öğülen ilimlerin hiç bir fennini ve nev'ini terk etmemelidir. Hiç olmazsa gâye ve maksatlarını anlayacak kadar onlara bakmalı ve sonra imkân bulduğu takdîrde onlardaki bilgilerini genişletmelidir. Aksi hâlde ehemmi, mühim üzerine tercih etmeli, onunla meşgûl olmalı ve diğerlerinden lâzım olan kısmını almakla kifâyet etmelidir. Çünkü ilimler birbirine bağlı ve yardımcıdır. Aynı zamânda bu kadar bilgi ile o, ilm'e düşmânlık etmekten korunmuş olur. Çünkü insânlar bilmediklerinin düşmânıdır. Nitekim Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor:

« وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ »

«Muvaffak olamayınca da şöyle diyecekler: Bu eski bir yalan.» (46 - Ahkâf : 11)

Şâir de şöyle diyor :

«Acı bulur ağzında tadı olmayan hasta;
İçtiği suyu, âb-ı hayat olsa da tasda.»

İlimler derecelerine göre ya, kişiyi Allahu Teâlâ'ya ulaştırır, veyâ ulaştırmağa bir nevi yardımcı olur. Maksûd'a yakınlık ve uzaklığı bakımından ilimlerin muâyyen dereceleri vardır. İlim tahsîlinde olanlar, hudûd bekçileri gibi onun muhâfızlarıdır. Her biri için bir derece ve Allah rızâsını kasd ettiği takdîrde, derecesine göre âhirette mükâfat vardır.

6 — Gelişi - güzel bir fenne dalmayıp, ehemmi tercîh ederek tertibi gözetmelidir. Şu kısa ömür bütün ilimleri elde etmeğe yetmediğine göre, en doğrusu her fenden güzelini almak ve ondan bir koku ile iktifâ ederek bütün kuvvetini, ilimlerin en makbûlü olan âhiret ilmine bağlamaktır. Yâni muâmele ve mükâşefe kısımlarına çalışmalıdır. Muâmelenin neticesi, mükâşefe, mükâşefenin gâyesi de Allahu Teâlâ'yı

(122) Buhârî ile Müslim, İbn Abbâs'dan.

bilmektir. «Allahu Teâlâ'yı bilmektir.» derken: Avam kısmının ağızdan aldığı veyâ verâset yoluyla sâhip olduğu i'tikadı veyâ hasımlarına karşı kelâmcıların takındıkları mücâdele yollarını değil, belki mücâhede ile bâtınını temizliyerek, hakkında Peygamberimizin: «Eğer âlemlerin îmâniyle tartılaydı ağır gelirdi.» buyurmak sûretiyle şehâdet ettiği Ebû Bekr' in îmânî seviyyesine yükselen kişinin kalbine Allahu Teâlâ'nın ilka etiği nûrun semeresi olan bir nevi' YAKÎN'i kasd ediyorum.

Buna göre avâm'ın i'tikadı ile, bu i'tikaddan farkı olmıyan ancak söz san'atı ile KELÂM adını alan, kelâmcıların bu gibi tertîplerinden Hazret-i Ömer, Osmân, Ali ve diğer Sahâbe (R.A.) âciz değillerdi. Hattâ Ebû Bekir, göğsüne yerleştirilen sır ile onlara üstün idi (Fakat onlar bu gibi şeylerle uğraşmazlardı). Sâhib-i Şerî'at Peygamber aleyhi's-selâm'dan, bu (Ebû Bekr'in îmânı ağır gelir) gibi sözleri duyduğu hâlde, sonra rastgele duyduklarını küçümseyip beğenmiyen, «Bunlar sofiyye'nin uydurmaları ve ma'kûl olmayan boş sözleridir» diyenlere şaşarım. Sana yakışan bu makamda teennî ile hareket edip ağır davranmaktır. Çünkü burada sermâyeyi kaybetmek tehlikesi var, o hâlde fakîh ve kelâmcıların sermâyeleri hâricinde kalan ve Ebû Bekr'in üstün sayıldığı o sırrı öğren. Seni o sırra ulaştırabilecek olan senin ona olan hırsındır.

Hülâsa: İlimlerin en şereflisi ve gâyesi Allahu Teâlâ'yı bilmektir. Bu da dibi bulunmayan bir denizdir. İnsânlardan bu husûsda en üstün mertebeye yükselenler Peygamberler, sonra velîler ve sonra bunları ta'kîb edenlerdir.

Hikâye olundu ki, eski ma'bedlerin birinde ellerinde birer yazı bulunan iki hakîm'in heykelleri var. Birisinde şöyle yazar. «Her şeyi en güzel ve en mükemmel şekilde yapsan bile, Allahu Teâlâ'nın birliğine ve her şeyi yaratan olduğuna inanmadıktan sonra bir şey yaptığını sanma.» Diğerinde de : «Ben Allahu Teâlâ'yı bilmeden, içerdim fakat kanmazdım. Allahu Teâlâ'yı bildikten sonradır ki içmeden kandım.»

7 — (Tertîbe riâyet). Bir fenni bitirmeden ondan sonraki fenne geçmemek. Zîra ilimler zarûrî bir tertîb ve tasnîfe bağlıdır. Bâzıları, diğer bâzılarına yoldur. Onlardan geçilmeden diğerlerine geçilmez. Muvaffak olanlar tertîb'e riâyet edenlerdir. Nitekim Hak Teâlâ buyuruyor :

« اَلَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ »

«Kendilerine kitâb verdiklerimiz, onu hakkıyle okurlar.» (2 - Bakara : 121)

Yâni ilim ve amel ile iyice anlayıp tatbik etmeden başka fenne geçmezler. Okuyan kişinin, her okuduğu ilim'den gâyesi onun daha üstüne çıkmak olmalıdır. Mensûpları arasında ihtilâfın bulunmasını veyâ bâzılarının hatâsını veyâ ilminin gereğiyle amel etmediğini görerek herhangi bir ilm'in bozukluğuna hüküm vermemelidir.

Çok kimseler görürsün ki, «Bunların aslı olaydı erbâbı onları anlardı.» diyerek aklî ve fıkhî ilimlere i'tibar etmezler. Bu şüphelerin halli «Mi'yâru'l-ilm» adlı eserimizde geçmiştir. Diğer bir kısmını görürsün ki, bir tabibin hatâya düşmesi sebebiyle topyekûn tıbbı inkâr ederler. Diğer bir zümreyi bulursun, bir müneccim'in dediği rastgeldi diye müneccimlerin doğruluğuna inanır. Diğer bir kısmı da, bir tahmin doğru çıkmadı diye ilm-i nücûmu inkâr eder. Bunların hepsi de hatâdır ve herhangi bir şeyin doğru ve yanlışlığını (başkalarının cüz'î müşâhedeleriyle değil) kendi nefsinde bilmemektendir. Her ilmi herkes lâyıkiyle anlayamaz. Bunun için Hazret-i Ali buyurur ki: «Gerçeği bil ki ondan sonra ehlini bilmiş olasın.»

8 — İlimleri şereflendiren, değerlendiren sebebleri bilmektir. İlimlerin değeri iki şey ile ölçülür:

Neticesi'nin yüceliği,

Delilinin kuvvet ve sağlamlığı.

Neticesi ile ölçülere misâl din ve tıb ilimleridir. Dîn ilminin neticesi, ebedî yaşayışı te'min, tıb ilminin neticesi ise muvakkat yaşayışı sağlamaktır. Buna göre, dîn ilmi, tabâbetten üstündür.

Delilinin kuvvet ve sağlamlığiyle ölçülenlere misâl hisab ve nücûm ilimleridir. Delil daha sağlam ve kuvvetli olduğu için, hisâb ilmi; nücûm ilminden daha şereflidir. Hisâb tıb ile ölçülürse, gâyesi bakımından tıb; delili bakımından ise, hisâb tıbdan şerefli gelir. Fakat neticeyi düşünmek daha doğrudur. Bu sebebdendir ki, her ne kadar çoğu tahmini ise de tıb ilmi, hisâbdan şereflidir.

Şu verdiğimiz izâhattan anlaşıldı ki, ilimlerin en yücesi Allahu Teâlâ'yı, Meleklerini, Kitâblarını ve Peygamberlerini bildiren ilimlerle bu ilimlere ulaştıran diğer ilimlerdir. Buna göre senin de rağbet ve hevesin bu ilimlere olmalıdır.

9 — Talebenin dokuzuncu vazifesi de okumaktan gâyesinin bu ânda kalbini kötü hûylardan arıtıp, faziletlerle süslemek, gelecekte ise mukarreb meleklerin civârına yükselmek ve Allahu Teâlâ'ya tekarrub olmasıdır. Bilgisiyle riyâset, servet, makam, düşük adamlarla mücâdele ve emsâllerine üstünlük gâyesini gütmemelidir. Gâyesi Allah rızâsı olunca, buna en elverişli olan ilmi aramalıdır, ki bu da âhiret ilmidir. Bununla berâber mukaddimede farz-ı kifâye'den saydığımız, lûgat, nahv, fetvâ ve benzerî ilimleri de küçümsememelidir. Biz, âhiret ilmini fazla öğerken, sakın bu ilimleri küçümsediğimiz anlaşılmasın.

Bütün bu ilimlerin sâhipleri olan âlimler, düşmân karşısında muhâfız gözcü ve Allah yolunda mücâhede eden gâziler gibidir. Bunlardan bir kısmı bi'lfi'il düşmân ile döğüşür, diğer bir kısmı gözleyici ve yardımcı olur, diğer bir kısmı yiyecek içeceklerini sağlar, diğer bir kısmı da hayvânları korur, ki gâyeleri ganîmet olmayıp Allah rızâsı olduktan sonra hepsi mükâfat alır. Her bakımdan âlimler de bunlar gibidir. Allahu Teâlâ âlimleri öğerek şöyle buyuruyor :

« يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ »

«Sizden îmân edenleri Allah yükseltir, ilim verilenleri ise, kat kat dereceler ile yükseltir.» (58 - Mücâdele : 11)

Diğer bir âyet-i celîlede de şöyle buyuruluyor :

« هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ »

«Onlar (Allah rızâsına tâbi' olanlar) **ise Allah indinde derece derecedir.»** (3 - Âl-i İmrân: 163)

Fazîlet, aralarında nisbidir. Pâdişahlara nibetle sarrafları küçümserken süpürgecilere nisbet edildiklerinde de küçümsenmeleri lâzım gelmez. Yüksek rütbeden düşen kimsenin kıymetinin tamâmen kaybolduğunu sanmamalı. Üstün rütbe, derecelerine göre, evvelâ Peygamberler, sonra veliler, sonra gerçek âlimlerde daha sonra da iyi kimseler içindir. Zerre kadar iyiliği olan mükâfatını, zerre kadar fenâlığı olan da karşılığını bulacaktır. Hangi ilim olursa olsun, kim ki ilmi ile Allahu Teâlâ'yı kasd ederse ilmin kârını bulur ve o ilim, sâhibini yükseltir.

10 — İlimlerin, gâyeye olan nisbetlerini öğrenip ona göre okuyacağını seçmektir. Yakın ve yüksekte olanı, uzakta olan üzerine ve ehemmi mühim üzerine tercîh gibi. «Ehemm» demek mutlak değil, yâni hadd-i zâtında ehemmiyetli olan demek değil, senin için ehemmiyetli olan demektir. Şüphesiz senin için ehemm olan, dünyâ ve âhiretini alâkadar edendir. Vaktâ ki Kur'ân'ın açıkladığı ve ayan mertebesine yükselecek derecede basîret nûru'na sâhip olanların şehâdet ettiği gibi, dünyâ ve âhiret'in ikisini bir arada toplamak senin için mümkün olamıyacak. Gerçekde ehemm olan ebedî kalacak olan âhiret ilmidir. O zamân dünyâ senin için bir misâfirhâne, bedenin merkep, ilimlerin de seni maksadına ulaştıran bir vâsıta, maksadın her ne ka-

dar kadrini bilenler az ise de, Allahu Teâlâ'ya ulaşmak olur. Nimetlerin hepsi aradadır.

İLİMLERİN MERTEBELERİ

Allahu Teâlâ'ya mülâkatın saâdetine ve avâm tabakası ile kelâmcıların anladığı gibi değil de, Peygamberlerin anlayıp istedikleri gibi, zât'ın cemâline bakmak saâdetine nisbetle, ilimler üç mertebede düşünülür. Vereceğimiz şu misâl ile, bu dereceler daha kolay anlaşılır.

Köleye denildi : «Eğer hacc edersen hem âzâd, hem de pâdişah olacaksın, yok eğer hacc için hazırlandıktan sonra bir engel olur da hacc edemezsen kölelik bağından kendini kurtaracaksın, fakat pâdişah olmak saâdetine ulaşamıyacaksın.» Şimdi bu vâzifeyi alan kölenin üç meşgalesi var :

1 — Azık, su ve binit gibi vâsıtaların tedâriki,

2 — Yola girmek ve konak konak mesâfeleri kat'ederek ana yurttan uzaklaşmak,

3 — Haccın erkâniyle meşgûl olmak ve vazifeyi ifâ ederek ihrâmdan çıktıktan ve vedâ tavâfını yaptıktan sonra âzâd olup pâdişahlığa hak kazanmak. Sebeblerini hâzırlamağa başladığından tamâmlayıncaya, yola girdiğinden Kâbe'ye gidinceye, Kâbe'ye gittikten hacc vazifelerini tamâmlayıncaya kadar her makamda bir çok menziller vardır. Haccın rükünlerini ifâya başlayanın pâdişahlığa olan yakınlığı daha yeni azık tedârik etmekte olan ile bir olmadığı gibi, yola çıkan ile de bir değil, belki her ikisinden de daha yakındır. İlimler de aynen bunun gibidir. Bir kısmı aynı azık ve vâsıta hazırlamaya benzer ki bunlar da tıb, fıkıh ve dünyâda bedenin düzelmesine yarayan diğer ilimler gibi. Diğer bir kısmı da, yola girip mesâfeleri aşmağa benzer. Bu da kalbi kötü hûylardan temizlemek ve Allahu Teâlâ'nın tevfik ettiklerinden başkasının erişemediği yüksek makamlara erişmektir. İşte bu, tarik'a sülûk [Bâtını yola girmektir].

Kalbi temizlemenin ilmini öğrenmek, yolların istikâmet ve mesâfelerini öğrenmek kabîlindendir. Yola girmeden yalnız yolları ve konak yerlerini bilmek bir kâr sağlamıyacağı gibi, ahlâk düzeltmeğe çalışmadan yalnız ahlâk ilimlerini bilmek de bir değer taşımaz. Bununla berâber bilgisiz bir işe başlamak da mümkün değildir.

Üçüncü kısım da bi'l-fi'il hac işini icrâ gibidir. Bu da Allahu Teâlâ'nın zâtını, sıfatlarını, ef'âlini ve meleklerini ve mükâşefe ilminin açıklamalarında anlattığımız ilimlerin hepsini bilmektir.

Ey âhiret yolcusu, işte kurtuluş ve ebedî saâdete ulaşmak buradadır. Yalnız kurtuluş ise : Gâyesi hakka, selâmete ulaşmak olan her doğru yola giren için mümkündür. Fakat saâdete ulaşmak ise ancak

Allahu Teâlâ'yı bilen âriflere mahsûstur. Civar-ı ilâhîde ve Cennet-i Naîm'de huzûr'a kavuşup ebedî nîmetlere ulaşan mukarrebler bunlardır. Bu zirveye ulaşmayan yolculara yine necât ve selâmet vardır; fakat evvelkiler gibi üstün derecede değildir. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor :

« فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ »

«Mukarreblerden olanlar için istirahat, temiz rızık ve ni'metlerle dolu Cennet vardır.» (56 - Vâkı'a : 88, 89)

Bu, üstün vasıflara ve olgunlara işârettir.

« وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ فَسَلَامٌ لَكَ
مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ »

«Defterleri sağlarından verilen veyâ iyilik sâhibi olanlar'a: Ey yemîn sâhipleri sizlere sağcılardan selâm.» (56 - Vâkı'a : 90, 91)

Bu da ikinci sınıfa girenlerin de selâmete ereceğini ifâde eder. Kim ki maksada yönelmez ve bütün mevcûdiyyetiyle buna sarılmaz veya bu yola ubûdiyyet için değil, peşin gâyeler için girerse, bu solculardan yâni günâhkârlardan, amel defteri solundan verileceklerden ve sapıklıkta olanlardandır. Bunlara kurulacak sofrada **«hamîm»** [yutulamıyacak sıcak su] vardır; girecekleri yer de Cehennemdir.

Bilmiş ol ki anlattığımız, hakîkî âlimler için hakîkî yakîn'dır. Yâni onlar basiret nûru ile bunu görür ve bilirler ki, o basiret gözü, başımızdaki gözümüzden daha kuvvetlidir. Onlar, yalnız dinlemek sâyesinde tâbi' oldukları taklit mertebesinden bu makâm'a yükselmişlerdir. Bunların hâli, verilen haberi tasdik ettikten sonra müşâhede ile gerçekleştiren kimsenin hâline benzer. Diğerleri ise, hükmü güzelce tasdik ve îmân ile kabûl etmiş, fakat görmekle hazzını alamamıştır. Saâdet, mükâşefe ilminden sonradır. Mükâşefe ilmi de âhiret yoluna giriş demek olan muâmele ilminden sonra gelir. Sıfatların merhâlelerini geçip, yerilen nitelikleri atmak yoluna girmek, sıfatlar ile alâkalı ilimleri bildikten sonradır. Bu kötü hûyların tedâvi yollarını bilmek ve bu yollara girmek, selâmet-i beden ilminden sonra gelir. Sıhhî sebeblerin müsâadesi ve beden'in selâmeti için, yiyecek, giyecek ve mesken gibi muhtâç olduğu şeyleri te'min etmek de bir araya gelmek ve yardımlaşma ile mümkündür. Bu da bir sultân'ın vücûduna

vâbestedir. Bu cemiyeti adâletle sevk u idâre edecek kânûnları hâzırlamak da fakîhlerin boynuna borçtur. Sağlık esbâb'ını te'min de tabiblerin vazîfesidir. İlimleri, beden ve dîn ilimleri olmak üzere ikiye bölen ve ilm-i edyân ile fıkhı kasd eden, bu sözü ile bâtınî ilimleri değil, zâhirî ilimleri kasd etmiştir. (Meşhûr olan mevzû hadîs'dir. Doğrusu İmâm Şâfi'î'nin sözü olduğudur.)

KALBE DÂİR BİR SÖZ

Eğer «niçin tıb ve fıkıh ilimlerini yolcunun binit ve azığına benzettin» dersen; bilmiş ol ki: Allahu Teâlâ'ya yakınlık için çalışan beden değil, kalb'dir. Kalb derken, yürek dediğimiz et parçasını kasdetmiyorum, belki benim mevzûum olan kalb, hâsselerin [beş duygumuz] onu anlayamıyacağı Allahu Teâlâ'nın sırlarından bir sır ve ilâhî bir letâfettir. Bâzan buna rûh-i insânî, bâzan «nefs-i mutmainne» denir Şerî'atte ise buna «kalb» denir. Çünkü, hissin idrâk edemediği bu şey sırrın ilk binitidir. Bunun vâsıtasiyle beden o lâtifeye binit ve âlet oldu. O sırrın perdesini kaldırmak mükâşefe ilmine âittir. Halbuki mükâşefe ilmi bu husûsda bahil davranmış ve o sırrı açıklamasına müsâade edilmemiştir. Bu mevzû'da en son söylenebilecek: «O, şu görülen varlıklardan yüce, kıymetli bir cevher ve bir emr-i ilâhidir.» demekten ibârettir. Nitekim Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de :

«وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي»

«Sana rûhdan da sorarlar; de ki rûh, Rabbimin emri (cümlesi)ndendir.» (17 - İsrâ : 85)

Buyurmuştur. Gerçi bütün varlıklar, Allahu Teâlâ'ya nisbet edilir. Fakat bu rûh'un nisbeti, diğer a'zâların Allah'a nisbetinden daha şereflidir. «Halk» [yaratmak], emr [tedbîr ve idâre], hepsi Allah'ın dır. Ama tedbîr ve idâre demek olan emr daha yücedir.

Yer ve göklerin kabûl'e cesâret edemedikleri, Allahu Teâlâ'nın emânetini yüklenen ve bu sâyede yer ve göklerden üstün rütbeyi kazanan bu kıymetli cevher «Emr» âlemindendir. Bu sözümüzden de rûh'un kıdemi anlaşılmasın. Zîra rûh'un kıdemine kâil olan felâsife ve onlara uyanlar söylediklerini bilmeyen aldanmış kimselerdir. Bu mevzû, saded dışı olduğu için bu söz'ü burada keselim de dâvâmıza gelelim. Bütün bunlardan gâye, işte bu lâtifedir ki, rabbinin emrinden olduğu için rabbine gitmeği kasd eder. Ondan geldi ona gider.

Beden ise onun biniti ve vâsıtasıdır. Allah yolunda o rûh'a beden, hacc yolunda hacı'ya deve veyâhûd bedenin muhtâç olduğu suyu taşıyan kova gibidır. (Yâni suyu kova taşıdığı gibi, rûhu da beden taşır.) Her ilim ki, gâyesi bedenin sağlığını korumaktır, o ilim bu binitin ihtiyaçlarını sağlar. Tıb ilminin böyle olduğunda şüphe yok. Çünkü tıb ilmine bedenin sağlığı için ihtiyâç vardır. Tek bir insân olsa da tabâbete muhtâçtır. Fakat fıkıh tıb'dan ayrılır, çünkü tek başına yaşıyan bir insân olsa fıkhın bir çok mes'elelerine ihtiyâcı olmazdı. Ne çâre ki, insân oğlu yalnız barınamıyacak bir hâlde yaradılmıştır.. Zîra tek başına yemek, giymek, mesken ve bunlar için âlât ve edevâtı sağlamasına imkân yoktur. Bu sebeple bir araya toplanmağa ve yardımlaşmağa muhtâctır. Nezamân ki, insânlar bir araya toplandı ve şehvetleri sebebiyle münâzaalar, kavgalar oldu, iç mizâçlarının bozulması ve bedenî hastalıkları kendi helâklerine sebeb olduğu gibi, hâriçten gelen dedikoduların te'siri ile de birbirini öldürmeğe başladılar. İç bozuklukları tabâbet düzelttiği gibi, dış düzensizlikleri de adâlet ve siyâset düzeltir. İnsânların sağlıklarını bildiren ilme tıb, muâmele ve işlerinde de düzeni sağlayan ilme fıkıh adı verilir ki her ikisi de rûhun biniti olan bedeni korumak içindir. Kalbini ıslâh etmeden ahlâkını düzeltmeden yalnız tıb ve fıkıh ilimleriyle uğraşan kimse binitinin [devesinin] suyunu, yiyeceğini satın alıp da yalnız onlarla meşgûl olan ve hacc yoluna girmeyen kimsenin hâline benzer. Ömrünü, fıkıh mücâdeleleri arasında kelimeleri incelemek ile geçiren kimse, hacc için götüreceği su tulumunu sağlamlaştırmak için onu dikmeğe yarayan ipleri hâzırlamakla uğraşan kimseye benzer.

Bu gibi fıkıhcılar ile, mükâşefe ilmine îsâl eden ıslâh-ı kalb ile uğraşanlar arasındaki fark, yalnız deve, kova gibi şeyleri satın almak ile uğraşan kimse ile, hacc yoluna giren ve hattâ haccın bâzı erkânını îfâ eden kimse arasındaki fark gibidir.

İşte önce bunu düşün ve sonra da avâm ve havass'ın muhâlefetlerine rağmen çok gayretler neticesi bu mertebeye ulaşan kişinin nasihatını kabûl et.

İlim tâliblerinin vazîfelerine dâir bu kadarı kâfidir.

İRŞÂD EDİCİ MUALLİMİN VAZİFELERİ

Bilmiş ol ki, servet kazanmakta olduğu gibi, ilimde de insânın dört hâli vardır. Mal sâhibinin, istifâde hâli var, bu hâli ile servet kazanır. Tutumluluğu hâli var, bununla zâtını ihtiyâcdan kurtarır, kendini bakması hâli var, bununla da kazancından faydalanmış

olur, başkalarına infâkı var, bununla da cömert ve fazîlet sâhibi olur ki, en şerefli hâli budur. İlim de, mâl gibi elde edilir. İlmi aramak ve kazanmak hâli var, ilme sâhip olma hâli var, bu sâyede başkasına sormaktan kurtarır, aydınlanma hâli var, ki bununla öğrendiklerini düşünür ve onlardan fâidelenir. Bir de başkasını öğretme hâli var, bu da en şereflisidir. Kim, öğrenir, öğrendiği ile amel eder ve başkalarını öğretirse, mânevî âlemde saygı ile anılır. Bunlar: Güneş gibidir, hem kendisi nûrludur ve hem de başkalarını aydınlatır, misk gibidir kendisi de güzel kokar başkalarına da güzel koku saçar. Bildiği ile amel etmeyenler: (Sahifeleri ilimle dolu) defter gibidir. Başkasına kârı var fakat kendisi bir şey' anlamaz. Bileği-taşı gibidir. Bıçağı biletir fakat kendisi kesmez. İğne gibidir. Başkasını giydirir fakat kendisi dâima çıplak durur, lâmba fitili gibidir başkasına ışık verir fakat kendisi yanar.

Nitekim ilminden istifâde etmeyip başkalarına faydası dokunan kimse hakkında şâir :

«O ancak lâmba fitilidir, kendisi yanarken başkasını aydınlatır.» demiştir.

(Kendisini ilimle kemâle eriştirdikten sonra) öğreticilikle meşgûl olmağa başlayınca büyük bir işi boynuna aldığını ve şerefli işe giriştiğini bilmeli ve bunun için de muallimliğe uygun olan edeb ve nezâkete riâyet etmelidir. Binâenaleyh muallimin riâyet edeceği yedi vazife vardır.

1 — Babanın evlâdına olan şefkati gibi, öğrencileri esirgemektir. Nitekim Peygamber Efendimiz bir mübârek sözünde şöyle buyuruyorlar.

« إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ مِثْلُ الْوَالِدِ لِوَلَدِهِ »

«Ben, sizin için, çocuğuna karşı bir baba gibiyim.» (123)

(Anne baba çocuğunu dünyâ ateşinden koruduğu gibi) Peygamber Efendimiz de ümmetini âhiret ateşinden korur. Âhiret ateşinden korumak ise, daha mühimdir. Bu sebeptendir ki, muallimin hakkı anne baba hakkından üstündür. Anne baba geçici olan şu hayâtın varlığına, muallim ise ebedî saâdetin te'minine vesîledir. Hoca olmayaydı babasından elde ettiği, ebedî yokluğa mahkûm idi. Âhirette ebedî hayâtı kazandıracak olan ancak muallimdir. Muallim demekle âhiret ilimlerini, veyâ dünyâlık için değil de âhiret için dünyâ ilim-

(123) Ebû Dâvud, Nesei, İbn Mâce, Ebû Hureyre'den.

lerini öğreteni kasdediyorum. (Allah için insânlığa bir hizmet gâyesi olmayıp da beşeriyeti tahakküm altına almak ve) Dünyâlık için okutmak hem kendisini hem de okuyanı helâke sürüklemek demektir. Bu gibi ilimden Allah'a sığınırım.

Bir âilenin çocukları karşılıklı güven, sevgi ve saygı içinde maksada doğru ilerleyecekleri gibi, bir hocanın talebeleri de böyle karşılıklı sevgi ve saygı içinde olmalıdırlar. Eğer gâyeleri âhiret ise, zâten başka şekil olamaz. Eğer gâyeleri dünyâlık ise, aralarında kin ve çekememezlikten başka bir şey bulunmaz. Zira gerçek âlimler ve âhiret çocukları dünyâ'dan Allah'a giden yolda Allah'a doğru yolculuk hâlindedirler, dünyâ'nın yıl ve ayları yol üzerindeki misâfirhâneler mesâbesindedir. Şehir ve köyler arası yolculukta arkadaşlık, dostluk ve sevgi vesilesi olunca, ya Firdevs-i A'lâ'ya [Cennetin en yüce katına] yolculuk edenler arasında sevgi saygı nasıl olmasın? Halbuki âhiret saâdetinde aslâ darlık yok, bu sebeptendir ki âhiret yolcuları arasında nizâ' olmaz. Bilgileriyle riyâset umanlar Hak Teâlâ'nın :

« إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ »

«Mü'minler ancak kardeştir.» (49 - Hucurat: 10)

Âyet-i celilesi gereğinin dışında kalıp :

« الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ »

«Buradaki dostlar, o gün, yek dîğerine düşmândır, ancak müttekiler değil.» (43 - Zuhruf: 67)

Âyet-i celilesi şümûlüne girerler.

2 — Ta'lim ve ifâdelerinde Sâhib-i şeri'at Peygamber Efendimize uymaktır. Öğretme karşılığı ücret istememeli, talebeden mükâfat ve hattâ teşekkür bile beklememelidir. Öğrettiğini ancak Allah için öğretmeli ve gâyesi Allahu Teâlâ'ya ulaşmak olmalıdır. Her nekadar öğrencilerin minnettar olmaları gerekirse de, kendisine böyle bir hak tanımamalı, belki kalblerine ilim tohumunu ekmekle Allah'a yaklaşmak için gönüllerini tamâmiyle kendisine bağladıklarından fazilet ve minneti öğrencilerde bilmelidir. Onların bu hâli, ekip biçmek için tarlasını sana âriyet olarak veren kimseye benzer. Tohumu eken tarla sâhibinden daha kârlı olduğu gibi çocukların kalblerine ilim aşılıyanlar da onlardan daha kârlıdır. Hâl böyle iken daha öğre-

ticiliği nasıl minnet sayarsın; halbuki muallimin alacağı mükâfat öğrencinin sevâbından üstündür. Eğer öğrenci olmazsa sen bu mükâfatı alamazdın. Mükâfatını Allah'dan iste. Nitekim Allahu Teâlâ :

«وَيَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالاً إِنْ أَجْرِىَ إِلاَّ عَلَى اللّٰه»

«De ki ben bunun (risaleti tebliğ) üzerine sizden ücret istemem; benim ecrim ancak Allah üzerinedir.» (11 - Hûd: 29)

Buyurmuştur. Çünkü mâl ve dünyâ varlıkları bedene hizmet eder. Beden de nefsin binitidir. Halbuki hizmet olunan ilimdir. Çünkü nefsin yüceliği ilim sâyesindedir. İlim ile mâl isteyen nâlinlerinin altını kendi yüzüyle temizleyen gibidir ki, hizmet olunanı hizmetçi, hizmetçiyi de hizmet olunanın yerine koymuş olur. Bu ise kafayı aşağı ayakları yukarı çevirmektir. Böylece bilgi ile dünyâlık sağlamak isteyenler kıyamet günü suçlular ile Allah huzûrunda başları eğik olan kimselerdir. Hülâsa gerçekte fazîlet ve minnet muallim içindir.

Şimdi bak! Dîn idâresi nasıl kimseler eline geçti. Kendilerine dâimî bir gelir sağlamak ve bir mevki elde etmek için sultânların hizmetine koşar, paralar harcar ve her türlü zillete katlanırlar. Bunu yaparken de gâyelerinin Allah'a yaklaşmak olduğunu zannederler. Eğer böyle yapmasalar taraflarına bakan olmazdı. Bundan sonra da muallim öğrenciden her türlü yardımı, hattâ haklı haksız, dostuna dost, düşmânına düşmân olmağı, her hâlinde kendisine açık bir hizmetçi ve bütün işlerinde emrine âmâde bulunmasını ister. Eğer ilim tâlibi bunlardan birini yerine getirmezse onu yerer ve en büyük bir düşmân tanır. Bir âlim için en büyük alçaklık bu dereceye düşmesi bununla öğünmesi ve sonra utanmadan benim okutmaktaki gâyem, ilmi yaymakla, dîne yardım ve Allah'a yaklaşmaktır, demesidir. Şu aldanmışların fenâ niyetlerine delâlet eden bu alâmetlere bak da ibret al..

3 — Muallim, talebeye nasîhatte kusûr etmemeli, en ince teferruâtına kadar her şeyi olduğu gibi bildirmelidir. Meselâ: Henüz ehli olmadığı bir mevkie tâlip olmamak, ilimlerin zâhir mânâlarını anlamadan ince ve gizli mânâlariyle meşgûl olmamayı anlatmak... gibi. Sonra bilgi edinmekten gâye kemâle ermek ve bu sâyede Allah'a yaklaşmak olup, benlik, mücâdele ve mevki elde etmek olmadığını aşılamak ve imkân nisbetinde bu gibi hâllerin çirkin olduklarını talebenin kafasına yerleştirmek gibi. Fenâ kalbli bir âlimin düzelttiği, boz-

duğundan fazla olamaz. Eğer talebenin gâyesi ilmi yalnız dünyâlık ve enaniyet için elde etmek olup okuduğu ilimler, fıkıh ilminin furû-daki ihtilâflı mes'eleleri, kelâmdaki fırkaların mücâdeleleri, muâmelâtdaki fetvâ mes'eleleri ise, hemen talebeyi bu ilimlerden men'etmelidir. Zîra bu saydığım bilgiler ne âhiret ilmi ne de: «Biz ilmi başka maksatla okuduk, fakat ilim Allah'dan başkası için olmağı kabûl etmedi.» denen ilimlerdendir. Böyle olan ilimler, tefsir, hadis ve ilk zâtların meşgûl oldukları âhiret ilmi, nefsin ahlâkını bildiren ve ıslâh eden ilimlerdir. Bu ilimleri başka maksatla okumakta da beis yoktur. Gerçi bunları va'zetmek ve insânları ardına takmak için okur. Fakat bu ilimleri okurken veyâ okuduktan sonra düzelmek ihtimâli vardır. Çünkü bunlarda Allah'ın azâbından korkutan, dünyâyı küçültüp âhireti yücelten bilgileri öğrenmek vardır. Bu bilgilerin okuyanın niyetini düzeltme ihtimâli kuvvetlidir. Hattâ insânlara va'z ettiği mes'elelerden kendisi de ders alabilir ve insânların, kendisini beğenip mevki kazanmağı sevmesi kuş tuzağının etrâdına atılan tânelere benzer. o tâneleri alacağım diye kafese düşen kuş gibi, bir vâiz de bu hakîkatleri başkasına anlatırken neticede kendisi de ayılabilir.

Allahu Teâlâ insânlara, neslin devâmı için şehvet verdi. İlmin yaşamasına sebep olsun diye de mâkam sevgisi verdi.

İşte bu nizâm şu saydığımız ilimlerde bulunur:

Yalnız kelâmdaki mücâdele fıkıh mes'elelerinin incelikleri ve bunlardaki muhâlefet ile uğraşmak gaflet, kalb kasveti sapıklıkta devâm ve mevki arzûsundan başka bir şeyi sağlamaz. Ne ola ki Allahu Teâlâ'nın rahmeti ulaşa veyâ diğer dînî ilimlerden biri bunlara eklene, bunun en büyük delili tecrübe ve müşâhededir. Gez gör ve bugünkü âlimleri tetkîk et bunu kolaylıkla anlarsın; Allah yardımcımız olsun.

Süfyân-ı Sevrî'yi (R.A.) mahzûn gören arkadaşları sebebini sorduklarında: «Biz insânlara ticâret vâsıtası olduk. Gelir biri bizden okur da gider, kadı, vâli veyâ ünlü bir kahraman olur. İşte üzüldüğüm cihet budur.» diye cevâb vermiştir.

4 — Muallimliğin ince husûsiyetlerinden biri sayılan bu vâzîfesi de doğrudan doğruya ve tahkîr mâhiyetinde olmayıp, îmâ ve şefkat yoluyla öğrenciyi kötü hûylardan men'etmektir. Çünkü kusûru açıkça söylemek hayâ perdesini yırtar, sâhibine fenâlık cesâreti verir ve kendisini bulunduğu hâlde ısrâr etmeğe teşvîk eder. Bütün muallimlerin mürşidi olan Peygamber Efendimiz:

«لَوْ مُنِعَ النَّاسُ عَنْ فَتِّ الْبَعْرِ لَفَتُّوهُ وَقَالُوا مَا نُهِينَا عَنْهُ إِلاَّ وَفِيهِ شَيْءٌ»

«Eğer insânlar deve kığını parçalamaktan men'edilse, bunda mutlaka bir şey var deyip herkes onu kırmağa kalkışırdı.» (124)

Buyurdu. Âdem ve Havva kıssaları bunun açık delilidir. Zâten bu kıssanın bildirilmesi, kıssayı anlatmak için değil, ondan ibret almak içindir. Aynı zamânda imâ yoluyla îkaz, kâmil vicdânları, zekî zihinleri zekâlarından bir şey kaçırmamak hevesile, bu imâdan mânâlar çıkarmağa sevkeder de bunu anladığına sevinir ve icâbını yapar.

5 — İlmin bâzı şûbelerinde ihtisâsı olana yakışan, diğer ilimleri yermemektir. Meselâ lûgat ilmiyle uğraşanın fıkıh ilmini, fıkh okutanın hadîs ve tefsîri yermesi gibi. Bu ilimleri yermek için «onlar hep nakle dayanır, kocakarı işleridir. Çünkü kafayı çalıştıracak bir tarafları yok» derler. Bunun gibi kelâm okutanlar da, fıkıh ile uğraşmayı yerer de derler ki: «Fıkıh fürû' kelâm ise asıldır; kadınların aybaşı âdetlerini anlatan bir ilim ile, Rahmân'ın [Allahu Teâlâ] sıfatlarından bahseden ilim denk olur mu?» İşte bu görüş muallimlerin kaçınmaları gerekli, yerilen hûylarındandır. Uygun olan, bir ilmin hocası öğrencilerine, diğer ilimleri de öğrenmek için kolaylık göstermesidir. Eğer bir kaç fenni okutacaksa sıraya koymalı ve tertîbe riâyet etmelidir.

6 — Talebeye kâbiliyeti nisbetinde hitâb etmektir. Aklının kavrayamıyacağı ve nihâyet nefretle şaşırıp kalacağı incelikleri açmamalı ve Peygamber Efendimizin:

«نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أُمِرْنَا أَنْ نُنَزِّلَ النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ وَنُكَلِّمَهُمْ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ»

«Biz Peygamberler, herkese seviyesine göre muâmele yapmak ve anlayabileceği şekilde hitâb etmekle emr olunduk.» (125)

---

(124) Kaynağı bulunamamıştır.
(125) Ebû Dâvud, Hz. Âişe'den.

Düstûruna uymalıdır. Eğer anlayışı tamâm ise, o zamân her gerçeği açıklamalıdır.

Diğer bir hadîs'de Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyorlar:

«مَا أَحَدٌ يُحَدِّثُ قَوْمًا بِحَدِيثٍ لَاتَبْلُغُهُ عُقُولُهُمْ إِلاَّ كَانَ فِتْنَةً عَلَى بَعْضِهِمْ».

«İnsânlara akıl erdiremedikleri bir hadîs'i anlatmak bâzıları için fitne olur.»

Hazret-i Ali (R.A.) göğsüne işaret ederek: «Burada istediğin kadar bilgi var, anlayıp taşıyabilecek birisi bulunsa.» buyurmuştur. Hazret-i Ali doğru söyledi. İyilerin kalbleri, gizli şeylerin kabirleridir. Âlimin, her bildiğini herkese açıklaması doğru olamaz. Söylediğini anladığı hâlde ondan faydalanmağa selâhiyetli olmayan talebeler hakkında hüküm böyle olunca, söyleneni anlayamayan kimseler hakkında ise, elbette daha mühimdir. İsâ aleyhi's-selâm: «Cevher gibi kıymetli taşları, âdî hayvanların [domuzların] boynuna takmayın» buyurmuştur. Hikmetin kıymetli taşlardan daha üstün olduğunda şüphe yok, binâenaleyh hükmünü çirkin görüp ondan hoşlanmayanlar o âdî hayvanlar [domuz]'dan fenâdırlar. Bu sebepten şöyle denilmiştir: Herkesi kendi aklının ayâriyle ölç ve kendi bilgisinin terâzisiyle tart ki, sen ondan selâmet bulasın, o da senden istifâde etsin. Eğer böyle hareket etmezsen herkesin âyârı ayrı olduğundan dâimâ inkâr ile karşılaşırsın.

Âlim'in birine bir şey soruldu, cevâp vermedi. Sonra adam «Sen Peygamber Efendimizin:

«مَنْ كَتَمَ عِلْمًا نَافِعًا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلْجَمًا بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ»

«Faydalı ilmi gizleyen, kıyâmet günü (boynuna) ateşten bir gem vurularak (mahşer yerine) gelir.»

Buyurduğunu duymadın mı?» Âlim: «Gemi bırak da git, eğer anlayan bir adam sorar da söylemezsem o zaman bana gem'i vursun.» dedi. Zîra Allahû Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'inde:

« وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمْ »

«Aklı olmayanlara mâlınızı vermeyin.» (4 - Nisâ: 5)

Buyurmuştur. Mâlda hüküm böyle olunca ilimde de yapılacak şeyin böyle olduğunda şübhe kalmaz. Selâhiyettar olmadığı için kendisine zarârı dokunacak, hâlini bozacak kimselere ilmi vermektense vermemek daha iyidir. Hakkı, sâhibine vermemek ne kadar zulüm ise hakkı olmadığı şeyi vermek de en az onun kadar zulümdür. Nitekim şâir meâlen şöyle diyor :

«Hayvânların boynuna inci takamam, incinin kıymetini bilmedikleri için onların önüne inci saçmak, çobanı zengin eder. Eğer Allahu Teâlâ lûtfeder de ilimde hikmete elverişli olanı bulursam sevgi ile ona öğretirim, aksi takdirde bildiğim bende kalır. Zira ehlinden ilmi saklamak zulüm olduğu gibi, ehli olmayana vermek de ilmi kaybetmek demektir.»

7 — Kâbiliyetsiz talebelere ancak anlayabileceklerini anlatmak ve burada senin anlıyamıyacağın daha nice mes'eleler var demekle kendisinden saklanmış incelikleri açıklamamak gerekir. Çünkü bu hâl onun anlayabileceği şeylerde de hevesini kırar, zihnini kurcalar. Herkes Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği akla râzı, hattâ aklı en zayıf ahmaklar akıllarını en ziyâde beğenen kimseler olduklarından, herkes kendisini ilmin inceliklerini anlamağa selâhiyettar zannederek hocasının kendisini kıskandığı kanâatına varır. Bunun içindir ki, avâm tabakasından, şeri'atın hükümlerini kabûl edip seleften anlatıldığı gibi, te'vilsiz bir imâna sâhip ve hâli düzgün olan ve fazlasını anlamağa gücü yetmeyen kimseye (kelâm mes'elelerini açıp) i'tikadını sarsmak doğru olamaz. Belki en doğrusu onu kendi hâline bırakmaktır. Çünkü ona o ihtilâflar delilleriyle anlatılırsa avâmlıktan çıkar. Bununla berâber anlayamadığı için havâss zümresine de giremez. Bu sefer isyân ile kendi arasındaki perde kalkar ve iyi bir insân iken muannid bir şeytân olur da, hem kendisini hem de başkalarını sapıtır. Binâenaleyh avâm tabakasiyle bilginlerin ince gerçeklerine dalmak doğru olmaz. Şu doğrusu, onlara ibâdet kısımlarını bildirmek ve uğraştığı işin mâhiyetini ve bu husûsta emâneti nasıl koruyacağını öğrenmek ile iktifâ etmek, Kur'ân'ın haber verdiği gibi kendilerine Cennet hevesi ve Cehennem korkusu aşılamaktır. Onlara şübhe uyandıracak hiç bir açıklamada bulunmamalıdır. Çok kere kalbine takılır, onu çeviremez, fenâlığa yönelir ve helâk olur.

Hülâsa: Avâm tabakasına mübâhese kapısını açmak doğru değildir. Çünkü bu onları insânların maişetine medâr olacak çalışmalarından alıkor.

8 — Hocanın bildiği ve öğrettiği ile amel etmesi lâzımdır. İşi, sözünü yalanlamamalıdır. Zîra bir kimsedeki ilim, ancak basiret ehli tarafından anlaşılabilir. Amel ise gözle görülebilen bir hâl olduğundan insânların dikkatini daha çok çeker. Amel, bilgiden ayrılırsa kendisinden güven kaybolur. Kendisinin yediği şey: «Öldürücü zehirdir» diye insânları bundan men'etmek isteyen kimse ile, insânlar eğlenir ve o şeye hevesleri artarak derler ki, eğer bu, iyi ve tatlı bir şey olmasaydı bu adam böyle yapmazdı.

Mürşid nakış, öğrenci ise nakış yeridir. Nakış olmadan nakş edilemez. Diğer bir benzetme ile hoca ağaç, talebe ise gölge gibidir. Ağaç eğri olunca gölge doğru çıkar mı? Bu sebepten denmiştir ki:

«Sakın kendin yaptığın işten başkasını men'etme! Böyle yapmakla büyük hatâ işlemiş olursun.» Bu hâli zemm etmek üzere Allahu Teâlâ da Kur'ân-ı Kerîm'de:

« أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ »

«Kendinizi unutur da başkalarına mı iyiliği emredersiniz?» (2 - Bakara: 44)

Buyurmuştur. Bu sebeptendir ki âlimin günâhdaki cezâsı câhilin cezâsından daha çoktur. Çünkü âlimin sürçmesiyle âlem sürçer. «Fenâ bir âdeti icâd edene, kendi günâhı yazıldığı gibi, (örnek olduğu için) ona uyanların günâhı gibi de günâh yükletilir. Bu sebepten Hazret-i Ali (R.A.) buyuruyor ki: «Benim belimi kıran iki kişidir: Birincisi âşikâre isyân eden âlim, ikincisi, ibâdete sarılan câhildir.» Câhil, ibâdetiyle insânları sapıttığı gibi âlim de isyâniyle sapıtır. Her şeyi Allah bilir.

Baskı : Söğüt Ofset - İstanbul

ALTINCI BÂB

İLMİN ÂFETLERİ VE ÂHİRET ÂLİMLERİYLE FENÂ ÂLİMLERİN ALÂMETLERİ BEYÂNINDADIR

İlim ve âlimlerin faziletlerini bildiren bâzı âyet ve hadisleri yukarıda zikr etmiştik.

Fenâ âlimler hakkında da, Kıyâmet gününde en ağır azâb'a uğrayacaklarını bildiren büyük korkutmalar vardır.

Mühim dâ'vâlardan birisi de dünyâ âlimleri, yâni gâyeleri yalnız dünyâlık, servet, rütbe ve mevki' elde etmek olan maddiyâtçılar ile, âhiret âlimlerini ayırmaktır. Peygamber Efendimizin şu mübârek sözleri, bunları ayırmaktadır :

« إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعْهُ اللَّهُ بِعِلْمِهِ »

«Kıyâmet gününde en ağır azâbı görecek olan, Allahu Teâlâ'nın ilminden kendisini faydalandırmadığı âlimlerdir.» (126)

Yine Peygamber Efendimiz :

« لَا يَكُونُ الْمَرْءُ عَالِمًا حَتَّى يَكُونَ بِعِلْمِهِ عَامِلًا »

«Kul, bildiği ile amel etmedikçe âlim olamaz.» (127)

Buyurmuştur. Yine Peygamber Efendimiz bu mevzûda şöyle buyurmaktadır :

---

(126) Hadis yukarıda geçmiştir.
(127) İbn Hibban, Ebû'd - Derdâ'dan.

"Onlar kimdir? Kimleri kasdediyorsunuz?" Suâline cevâben: "Sapıtan imâmlardır." buyurmuştur.» (132)

« مَنِ ٱزْدَادَ عِلْمًا وَلَمْ يَزْدَدْ هُدًى لَمْ يَزْدَدْ مِنَ ٱللّٰهِ إِلاَّ بُعْدًا »

«İlmi çoğaldığı hâlde ahlâkı düzelmeyen, Allah'a uzaklıktan başka bir şey elde edemez.» (133)

Îsâ aleyhi's-selâm âlimlere hitâben: «Şu gece yürüyenlere [ibâdet edenlere] ne zamân (Allah'a) giden yol'u göstereceksiniz. Halbuki siz hâlâ şaşkınlar arasındasınız.» buyurmuştur.

Bu anlattıklarımız ve diğer rivâyetler ilmin büyük tehlikelerine delâlet etmektedir. Zira âlim, ya ebedî helâk veyâ ebedî saâdet ile karşı karşıyadır. Eğer ilim ile saâdeti bulamazsa selâmetten mahkûm olur.

Hazret-i Ömer (R.A.) : «Bu ümmet hakkında en çok korktuğum, ilim sâhibi olan münâfıktır» buyurdu. «Bilgili münâfık nasıl olur?» suâline : «Lisânlariyle âlim, kalb ve amelleriyle câhil olmakla.» diye cevâb vermiştir.

Hasan (Allah rahmet etsin) : «Hukemâ'nın yeniliklerini, âlimlerin ilmini toplayıp da, amel bâbında sözü işine uymayan sefîh kimselerden olma.» buyurmuştur. Ebû Hureyre'ye (R.A.) biri : «İlim öğrenmek isterim, fakat sonra kaybederim diye korkuyorum.» demesi üzerine Ebû Hureyre: «Asıl ilmi kaybetmek bu düşünce ile onu öğrenmemektir.» diye cevâp vermiştir. İbrâhim b. Uyeyne'ye «En çok pişmân olan kimdir?» diye sorulunca: «Dünyâ'ca yaptığı iyiliği takdir edilmeyen, âhirette ise, âlim olduğu hâlde ameli son derece noksân olan kimsedir» diye cevâb vermiştir. Halil b. Ahmed (Nahv âlimi): «İnsânlar dört kısımdır.» diyor.

1 — Anlar ve anladığını bilir (yâni bildiği ile amel eder); bu âlimdir, buna uyun.

2 — Anlar fakat anladığını bilmez. Bu gâfildir. Bunu îkaz edin.

3 — Bilmez fakat bilmez olduğunu bilir (Buna cehl-i basît derler); bu yol arıyor, buna doğru yol'u gösterin.

4 — Anlamaz, fakat anlamaz olduğunu bilmez (Bilirim zanneder, buna cehl-i mürekkeb derler, tedâvi kabûl etmediği için); onu terk edin.

Süfyân-ı Sevrî (R.A.) : «İlim, ameli da'vet eder; eğer amel geldiyse ne güzel, gelmezse ilim de göç eder.» buyurmuştur.

---

(132) Ahmed, Ebû Zer'den.
(133) Ebû Mansûr ed Deylemî.

İbn Mübârek: «Âlim, okumağa devâm ettiği müddetçe âlimdir. Ne zamân âlim olduğunu zanneder ve ilmini arttırmaktan vaz geçerse işte o zamân câhil olur.» demiştir.

Fudayl ise şöyle diyor: «Ben üç kişiye acırım:

1— Bir kavim'in ulusu iken küçük düşenine,

2 — Zengin iken fakîr olana,

3 — Dünyâ'nın elinde oyuncak olan âlime.»

Hasan: «Ulemâ'nın azâbı, kalblerinin ölümü iledir. Kalblerinin ölümü de âhiret ilmiyle dünyâlık istemektir.» Bu husûsta şâir şöyle diyor:

«Hidâyeti verip sapıklığı alana şaşarım. Bundan daha şaşılacak, dînini verip dünyâyı alandır. Bunlardan da daha şaşılacak şey, başkasının dünyâlığı için kendi dinini satandır.»

Peygamber Efendimiz bir hadisinde:

« إِنَّ ٱلْعَالِمَ لَيُعَذَّبُ عَذَابًا يَطِيفُ بِهِ أَهْلُ ٱلنَّارِ ٱسْتِعْظَامًا لِشِدَّةِ عَذَابِهِ »

«Âlim, öyle azâba dûçar olur ki, azâbının şiddetinden Cehennem halkı onu ziyâret eder.» (134)

Buyurarak fâcir âlimi kasd etmiştir.

Usâme b. Zeyd (R.A.) diyor ki: «Resûlullah'ın şöyle dediğini işittim:

« يُؤْتَى بِٱلْعَالِمِ يَوْمَ ٱلْقِيَامَةِ فَيُلْقَى فِي ٱلنَّارِ فَتَنْدَلِقُ أَقْتَابُهُ فَيَدُورُ بِهَا كَمَا يَدُورُ ٱلْحِمَارُ بِالرَّحَى فَيَطِيفُ بِهِ أَهْلُ ٱلنَّارِ فَيَقُولُونَ مَالَكَ؟ فَيَقُولُ : كُنْتُ آمُرُ بِٱلْخَيْرِ وَلَا آتِيهِ ، وَأَنْهَى عَنِ ٱلشَّرِّ وَآتِيهِ »

«Kıyâmet günü âlimi götürürler; Cehennem'e atılır, bağırsakları çıkar ve değirmen çeviren merkep gibi onunla döner. Cehennem halkı ziyâretine gider ve :«Bu çektiğin nedir?» diye sorarlar. Âlim: «İyiliği

(134) Bu ifâde ile kaynağı bulunamamıştır.

emrettim, kendim yapmadım; fenâlıktan men' ettim, kendim yaptım (İşte cezâsını çekiyorum)» diye cevâb verir.» (135)

Âlim'in azâbının böyle kat kat fazla olmasının hikmeti, bilerek isyân etmesindendir. Bu sebebten Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

« إِنَّ ٱلْمُنَافِقِينَ فِى ٱلدَّرْكِ ٱلْأَسْفَلِ مِنَ ٱلنَّارِ »

«Şüphe yok ki, münâfıklar Cehennem'in en alt tabakasındadır.» (4 - Nisâ : 145)

Çünkü onlar bildikten sonra inkâr ediyorlar. Yine bu sebebden Yahûdileri de Hıristiyanlardan fenâ tanıyor. Halbuki onların çoğu Allahu Teâlâ'nın evlâdı var demediler. Allah, üç'ün üçüncüsüdür demediler. Ancak onlar Peygamberlerimizi bildikleri hâlde inkâr ettiler. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de:

« يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ »

«Çocuklarını bildikleri gibi onun Peygamberliğini bilirlerdi.» (2 - Bakara : 146)

Buyuruluyor. Diğer âyet-i celilede de şöyle buyurulmuştur:

« فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ ، فَلَعْنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلْكَافِرِينَ »

«Bildikleri kendilerine geldiği zamân onu inkâr ettiler. Allah'ın lâ'neti kâfirler üzerinedir.» (2 - Bakara : 89)

Bel'am b. Bâûr kıssasında şöyle buyurulur:

« وَٱتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ٱلَّذِى آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَٱنْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ ٱلشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ ٱلْغَاوِينَ »

« فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ ٱلْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ »

(135) Buhârî ile Müslim.

«Onlara o herifin kıssasını da oku ki, ona âyetlerimizi sunmuştuk da o, onlardan sıyrıldı çıktı; derken Şeytan kendisini arkasına takdı da sapıklardan oldu. Eğer dileseydik, onu o âyetlerle yükseltirdik ve lâkin o, yere (alçaklığa) saplandı ve hevâsının ardına düştü, artık onun meseli şu köpeğin meseline benzer ki: Üzerine varsan dilini salar solur, bıraksan yine dilini salar solur.» (7 - A'râf: 175, 176)

İşte fâcir âlim de bunun gibidir. Bel'am'a Allahu Teâlâ'nın kitâbından ilim verildiği hâlde şehvetlere daldı da köpeğe benzetildi. Yâni bu gibilere hikmet verilsin verilmesin, dâimâ şehvetlere susamıştır.

Îsâ aleyhi's - selâm: «Fena âlim, suyun ağzındaki taş'a benzer. Kendisi suyu içmediği gibi bahçelere suyun akmasına da engel olur. Yine kötü âlim pislik üzerinde biten ot'a benzer: Dışarısı parlak, fakat içerisi pislik kokar. Yine fenâ âlim mezara benzer: Dışardan çiçekli türbe fakat içerisi kemiklerle doludur.»

Bütün bu rivâyetler, yalnız dünyâlık için bilgi edinenlerin câhillerden çok azâb göreceklerini açıkça ortaya koymaktadır. Kurtuluşa erecek ve umduğunu bulacaklar ise âhiret âlimleridir ki, bunların da alâmetleri vardır.

ÂHİRET ÂLİMLERİNİN ALÂMETLERİ

1 — İlmiyle dünyâlık istememek. Çünkü âlimlerin en küçük derecesi, Dünyâ'nın (Allah yanında) hakîr, âdi ve lezzetlerinin geçici olduğunu, âhiret'in yüceliğini, devâmını, ni'metlerinin sâfîliğini ve mülkünün azametini, dünyâ ve âhiret'in, bir araya toplanması mümkün olmayan iki zıd olduklarını bilmektir. Bunlar birer kuma gibidir: Birini memnûn ederken diğerini küstürürsün. Terâzinin iki gözü gibidir: Birini ağdırırken diğerini yeğnikletirsin. Doğu ile Batı gibidir: Birine yaklaşırken diğerinden uzaklaşırsın. Birisi dolu diğeri boş iki bardak gibidir: Birinden öbürüne suyu aktarırken diğeri boşalacaktır. Bütün bunları bilmelidir.

Dünyâ'nın âdiliğini, mihnet ve meşakkatini, lezzetlerinin kederlerle karışık olduğunu, sonra iyiliklerinin tez kaybolacağını bilemiyenler ahmaktır. Tecrübe ve müşâhedelerimiz işin iç yüzünün böyle olduğunu göstermektedir. (Elbette bunu anlamayanın aklı yoktur.) Aklı olmayan âlim olabilir mi? Âhiret'in devâmını ve yüceliğini bilmeyen ise kâfirdir. Îmânı olmayan âlim olabilir mi?

Dünyâ'nın âhiret'e zıd olduğunu ve bunları bir araya toplamaya çalışmanın boş bir şey olduğunu anlamayan ise, bütün Peygamberlerin şerî'atlerine câhil ve belki başından sonuna kadar Kur'ân'ın hü-

kümlerine kâfirdir. Şu düşük derecede bulunan kimse nasıl olur da âlimler zümresine katılabilir? Bütün bunları bildiği hâlde âhireti, Dünyâ üzerine tercîh etmeyen Şeytân'ın esîri olup şehveti kendisini öldüren, şekâveti kendisini yenen kimsedir; âlimler arasına nasıl girebilir?

Dâvûd aleyhi's-selâm'ın haberlerinde Allahu Teâlâ'dan hikâye olarak şöyle buyuruluyor: «Arzûlarını sevgim üzerine tercîh eden âlim'e vereceğim cezânın en küçüğü, bana yalvarmasının tadını ona harâm etmektir. Yâ Dâvûd, Dünyâ sevgisi kendisini mest eden âlim'i benden sorma, bu gibiler, bana muhabbetten insânlara mâni olurlar; kullarımın, bana gelen yollarını keserler. Yâ Dâvûd, beni arayan birini görürsen yâni bulursan ona hizmetçi ol. Yâ Dâvûd, bir kaçağı bana iâde eden zâtı, basîretli ve anlayışlı yazarım. Kimi anlayışlı yazarsam ona aslâ azâb etmem.»

Bu sebebten Hasan (R.A.) diyor ki: «Ulemânın cezâsı, kalblerinin ölmesidir. Kalblerinin ölmesi ise, âhiret ameliyle dünyâlık istemeleridir.» Yine bu sebebten Yahyâ b. Muâz da şöyle buyuruyor: «İlim ve hikmetin nûru, kendileriyle dünyâlığın istenmesi hâlinde kaybolur.»

Sa'd b. Müseyyeb (R.A.): «Âmirleriyle düşüp kalkan âlim, eşkıyâdır.» buyuruyor.

Hazret-i Ömer (R.A.): «Âlim'i dünyâ'ya meyleder gördünüz mü, dîn'iniz adına onu töhmetleyiniz. Çünkü herkes sevdiği şeye dalar.» buyurmuştur.

Mâlik b. Dinar diyor ki: «Bâzı eski kitâblarda okudum ki: Allahu Teâlâ buyuruyor: «Dünyâ'yı sevdiği vakit âlim'e vereceğim en küçük cezâ, kalbinden bana münâcât sevgisini çıkarmaktır.»

Birisi kardeşliğine yazdığı mektûbda: «Sen âlim oldun, sakın ilminin aydınlığını günâh karanlığı ile söndürme, sonra ilim sâhipleri ilmin ışığı ile yol alırken sen karanlıkta kalırsın.» diye yazmıştır.

Yahyâ b. Muâz er-Râzi, dünyâ âlimlerine şöyle hitâb ediyor: «Ey âlimler! Köşkleriniz Kayserlerin sarayları, evleriniz Kisrâ'nın evi, elbiseleriniz Vezîr Tâhir'in elbiseleri, ayakkabılarınız Câlut'un ayakkabıları, binitleriniz Karun'un binitleri, kap-kacak, mefrûşâtınız Fir'avn'ın mefrûşâtı, yeyip içmeniz Câhiliyet devrinde olduğu gibi. Tuttuğunuz yol şeytânet yolu, nerde kaldı İslâmiyet?»

Şâir de şöyle diyor:

«Çoban, koyun'u kurttan korur, çoban kurd olursa koyun'un hâli ne olur?»

Diğer bir şâir de şunları söylüyor:

«Ey yemeğin tuzu demek olan memleket âlimleri! Her şeyi bozul-

maktan tuz korur, tuz bozulduğu zamân onu hangi şey düzeltebilir?»

Bâzı âriflere sordular : «Günâhdan zevk alan kimsenin Allahı bilmediğine hükmedebilir misiniz?» Cevâbında : «Dünyâyı âhiretten üstün tutanların, Allahu Teâlâ'yı (hakkıyle) bilmediklerinde aslâ şübhe etmem.» demişlerdir. Halbuki Dünyâyı tercîh etmek, günâhtan tad almaktan çok daha ehvendir.

Âhiret âlimleri arasına girmek için yalnız serveti terk etmenin yeteceğini sanma. Zîra mevki' talebi mâlden fenâdır. Nitekim B i ş r , bu gibiler hakkında: «Bize Dünyâ kapılarından bir kapı hadîs okudu,» demiştir. Yine buyurmuştur ki: «Bir kimse bize, hadîs anlat dediği zamân anla ki, bize kolaylık göster demek istiyor.» B i ş r on küsûr zenbil dolusu kitâb gömmüştür. Yine B i ş r : «Nefsim konuşmamı arzû ediyor. (Bunun için anlatmak istemiyorum.) Nefsimin bu isteğini yenebilsem o zamân anlatırdım.» demiştir. Yine B i ş r ve başkaları şöyle diyorlar: «İsteğin olduğu vakit anlatma, isteksiz olduğun vakit anlat. Çünkü irşâd selâhiyeti ve ifâde rütbesinden alınan tad Dünyâdaki bütün zevklerin üstündedir. Bu husûsda şehvetine uyanlar, maddî insânlardır.» Bu sebebten S e v r î diyor ki: «Konuşmanın fitnesi servetten ve âilenin doğuracağı fitneden üstündür. Ne cesâretle sen konuşma fitnesinden kaçınmıyorsun. Halbuki Peygamberlerin Efendisine şöyle buyurulmuştur:

« وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا »

«Eğer biz sana sebât vermemiş olsaydık, sen onlara az bir şey meyl edeyazdındı.» (17 - İsrâ : 74)

S e h l diyor ki : «İlmin hepsi dünyâlıktır. Âhiret için olanı kendisiyle amel edilendir. Amelin hepsi havâdır. Ancak Allah rızâsı için olan başka.» Yine S e h l buyuruyor : «İnsânlar hep ölüdür, yalnız âlimler ölü değil; âlimler de sarhoştur, yalnız amel edenler müstesnâ; amel edenler de aldanmıştır, yalnız ihlâs ile amel edenler başka; ihlâs ile amel edenler de neticeyi bilinceye kadar korkudadır.»

E b û S ü l e y m a n e d - D â r â n î (R.A.) diyor ki : «Kişi hadîs araştırdığı, evlendiği veyâ geçim için yola çıktığı vakit Dünyâ'ya meyletmiştir.» Burada «Hadîs araştırma» ile, âhirete elverişli olmayan (Zayıf) hadisleri ve isnâdlarını araştırmayı kasd etmiştir.

Î s â a l e y h i ' s - s e l â m : «Varacağı yer âhiret iken Dünyâ'ya dönen kimse, nasıl âlimlerden olabilir? Amel için değil de yalnız başkasına anlatmak için ilim öğrenen, nasıl âlimlerden olabilir?» buyuruyor.

Sâlih b. Keysân el-Basrî diyor ki: «Bir çok büyüklere yetiştim; onlar sünneti bildiği hâlde fenâlık edenlerden Allahu Teâlâ'ya sığınırlardı.»

Ebû Hureyre (R.A.) Peygamber Efendimizden şöyle rivâyet ediyor:

« مَنْ طَلَبَ عِلْمًا مِمَّا يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ ٱللهِ تَعَالَى لِيُصِيبَ بِهِ عَرَضًا مِنَ ٱلدُّنْيَا لَمْ يَجِدْ عَرْفَ ٱلْجَنَّةِ يَوْمَ ٱلْقِيَامَةِ »

«Kendisiyle Allahu Teâlâ'nın rızâsı kazanılacak olan bir ilmi, dünyâlık için arayanlar kıyâmette cennet kokusunu alamazlar.» (136)

Allahu Teâlâ, fenâ âlimleri, ilim ile dünyâlık elde edenler diye vasıflandırdı. Âhiret âlimlerini de huşu' ve zühd ile vasıflandırmıştır. Dünyâ âlimleri hakkında şöyle buyuruluyor:

« وَإِذْ أَخَذَ ٱللهُ مِيثَاقَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا ٱلْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا »

«Vaktiyle Allah kendilerine kitâb verilen okur yazarların şöyle misâkını aldı: Celâlim hakkı için onu nâs'a anlatacaksınız, ketm etmiyeceksiniz, derken onlar onu omuzlarının arkasına attılar da mukaabilinde biraz para aldılar.» (3 - Âl-i İmrân : 187)

Âhiret âlimi hakkında da şöyle buyuruluyor:

« وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِٱللهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلهِ لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ ٱللهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ »

«Şübhesiz ehl-i kitâb içinden kimi de vardır ki, Allah'a îmân ettikleri gibi indirilene de îmân ederler, Allah'ın âyâtını bir kaç paraya

---

(136) Ebû Dâvud ve İbn Mâce.

satmazlar. İşte bunların, Rablarının indinde ecirleri vardır.» (3 - Âl-i İmrân : 199)

Selefden bâzı âlimler diyor ki : «Âlimler, Peygamberler arasında haşr olacaklar. Kadınlar ve bilgisiyle dünyâlık isteyen fakihler ise, pâdişâhlar arasında haşr olacaklardır.»

Ebû'd-Derdâ (R.A.) Peygamber Efendimizden (S.A.) şöyle rivâyet etmiştir :

« أَوْحَى ٱللهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَىٰ بَعْضِ ٱلأَنْبِيَاءِ : قُلْ لِلَّذِينَ يَتَفَقَّهُونَ لِغَيْرِ ٱلدِّينِ ، وَيَتَعَلَّمُونَ لِغَيْرِ ٱلْعَمَلِ ، وَيَطْلُبُونَ ٱلدُّنْيَا بِعَمَلِ ٱلآخِرَةِ ، يَلْبَسُونَ لِلنَّاسِ مُسُوكَ ٱلكِبَاشِ وَقُلُوبُهُمْ كَقُلُوبِ ٱلذِّئَابِ أَلْسِنَتُهُمْ أَحْلَىٰ مِنَ ٱلْعَسَلِ ، وَقُلُوبُهُمْ أَمَرُّ مِنَ ٱلصَّبْرِ ، إِيَّايَ يُخَادِعُونَ ، وَبِي يَسْتَهْزِءُونَ : لأَفْتَحَنَّ لَهُمْ فِتْنَةً تَذَرُ ٱلْحَلِيمَ حَيْرَانًا »

«Aziz ve Celil olan Allahu Teâlâ Peygamberlerden birisine vahy ederek buyurdu ki: Dîn uğrunda olmayıp başka maksadlar için fakîh olanlara, amel gâyesi olmayan ilim öğrencilerine, âhiret ilmiyle dünyâlık isteyenlere, dışardan koyun derisine bürünmüş içleri kurt gibi olanlara, dilleri baldan tatlı, fakat kalbleri sabır ot'undan acı olanlara, bana hile edip benimle eğlenenlere söyle; onlara. Onlar'a öyle bir belâ kapısı açarım ki, halîm insânları da hayrette bırakır.» (137)

Dehhâk, İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet ederek diyor ki :

«Resûlu'llâh buyurdu ki :

«Bu ümmet'in âlimleri iki kişidir : Birincisi Allah ona ilim verdi, o da karşılığında para ve ücret almadan insanlara öğretti ve okuttu. İşte buna gökteki kuşlar, denizdeki balıklar, karadaki hayvanlar ve kirâmü'l-kâtibin melekleri duâ ederler. Kıyâmet gününde Peygamberlere arkadaş olacak derecede yüce ve efendi oldukları hâlde Allah'ın huzûruna çıkarlar. İkincisi de, Allahu Teâlâ'nın kendisine ihsân ettiği ilim ile cimrilik edip onu Allahu Teâlâ'nın kullarına ücret mukaa-

(137) İbn Abdülberr.

bili okutan âlimdir. İşte bu da Kıyâmet gününde ağzına ateşten bir gem vurulmuş olduğu hâlde getirilir ve bir dellâl: «Bu adam falan oğlu falancadır. Allahu Teâlâ'nın Dünyâda kendisine verdiği ilmi başkalarından kıskandı, ancak para ve ücret karşılığı okuttu.» diye ünlenir ve insânlar hisâbtan kurtuluncaya kadar azâba dûçar olur.» (138)

Bundan daha fenâsı rivâyet edilen şu hikâyedir: «M u s â aleyhi's-selâm'a hizmet eden bir adam dâima: "M û s â Safiyyul'lah şöyle dedi, M û s â Neciyyu'llâh böyle buyurdu, M û s â Kelîmu 'llah böyle anlattı." diye bir çok servet elde etti. Bir ara M û s â aleyhi's-selâm bu adamı kaybetti, ne kadar aradı ise de izini bulamadı. Bir gün boğazından ip bağlı siyah bir domuz olduğu hâlde bir adam M û s â aleyhi's - selâm'a geldi. Hazret-i M û s â ondan da bu adamı sorunca: "Aradığın adam bu domuzdur." dedi. M û s â aleyhi's-selâm: "Yâ Rab, şunu insân kılığına bir çevir de domuz olmasının sebebini kendisinden sorayım." diye Allahu Teâlâ'dan dileyince, Allahu Teâlâ: "Yâ M û s â, Âdem'in ve Âdem'den sana kadar gelenlerin duâsını yapsan da bu dileğini kabûl etmem, ancak niçin sûretini çevirdiğimi sana haber vereyim: "O, dîn ile dünyâlık peşinde koştuğu için böyle oldu" buyurdu.»

Bundan daha fenâsı M u â z b. C e b e l'in (R.A.) mevkûf ve merfû' olarak Resûlu'llah'dan rivâyet ettiği şu hadisdir:

«Âlim'in fitnelerinden biri de, konuşmayı sükût etmekten fazla sevmesidir. Halbuki sözde, söyliyenin de emîn olamıyacağı, süslemek ve ilâve etmek gibi hatâlar, sükûtta ise, selâmet ve ilim vardır. Âlimlerden öyleleri var ki, bilgilerini herkesten kıskanır, kimsenin bilgili olmasını istemez ve kimseye bir şey öğretmezler. İşte bu gibi âlimler Cehennem'in birinci tabakasındadır. Âlimlerden bâzıları da, Sultânlar gibi, bâzı sözleri dinlenmez veyâ bâzı hakları kaybolursa kızarlar. İşte bunlar da Cehennem'in ikinci katındadır. Bâzı âlimler ise, nükteli hikâyelerini ve özlü bilgilerini zenginlere ve büyüklere anlatır da, ona muhtâç olan fakirlere - tenezzül edip - anlatmazlar. Bunlar da Cehennem'in üçüncü tabakasındadır. Âlimlerin diğer bir kısmı da kendilerine müftü süsü vererek yanlış fetvâlar verirler. Halbuki Allahu Teâlâ bu gibi uydurma fetvâlara buğz eder. Bunların da varacağı Cehennem'in dördüncü tabakasıdır. Diğer bir kısım âlimler, bilgilerini çoğaltmak için Yahûdi ve Hıristiyanların sözlerini de kendi sözlerine katarlar. Bunlar da Cehennem'in beşinci tabakasındadır. Âlimlerden öyleleri de vardır ki, bilgilerini, insânlar arasında üstünlük, hazâkat ve bir ün vesîlesi sayarlar. Bunların da varacağı Cehennem'in altıncı tabakası-

---

(138) Taberâni.

dır. Âlimlerin diğer bir kısmı da, benlik ve kibr'e bürünür, va'zlarında sert davranır, yapılan va'zları dinlemekten çekinirler. Bunlar da Cehennem'in yedinci tabakasındadır. Kardeşim, o hâlde sükûtu tercih et ki, Şeytân'a sükût ile galebe çalarsın. Boş yere gülmekten, lüzûmsuz yere gitmekten sakın.» (139)

Diğer bir hadîsde de şöyle buyuruluyor :

« إِنَّ ٱلْعَبْدَ لَيُنْشَرُ لَهُ مِنَ ٱلثَّنَاءِ مَا يَمْلَأُ مَا بَيْنَ ٱلْمَشْرِقِ وَٱلْمَغْرِبِ،
وَمَا يَزِنُ عِنْدَ ٱللهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ »

«Bâzı kimselerin medh u senâsı, Şark ile Garbı doldurduğu hâlde Allah katında sivrisineğin kanadı kadar değer taşımaz.» (140)

Rivâyet olundu ki : Bir adam, meclisinden ayrıldıktan sonra Hasan-ı Basrî'ye Horasan'dan içerisinde beş bin dirhem bulunan bir kese ile ince kumaştan on takım elbise takdîm edip «Bu nafaka, bu da giyecektir» deyince, Hasan : «Allah sana âfiyet versin, nafaka ve elbiseni al; benim bunlara ihtiyâcım yoktur. Bu gibi meclislerde (ilim kürsüsünde) oturup da insânlardan bu gibi şeyleri kabûl edenler kıyâmet günü (bu yaptıklarından) hiç bir kârları olmadığı hâlde Allahu Teâlâ'nın karşısına çıkarlar» cevâbını verdi.

Câbir'den (R.A.) mevkûf merfû' olarak Hazret-i Peygamber'in şöyle dediği rivâyet ediliyor:

«Her âlim'in meclisinde oturmayın; meclisine gireceğiniz âlim, sizi fenâ olan beş hasletten, iyi olan beş haslete da'vet eden âlim olsun. Onlar da: Şübhe'den yakîn'e, riyâdan ihlâs'a, Dünyâ'ya rağbetten zühd'e, benlikten alçak gönüllülüğe, düşmânlıktan nasîhate, ve dostluğa da'vettir. Allahu Teâlâ buyuruyor: -Kârûn- bütün ziynetleriyle kavmine çıktı. - O'nun bu ihtişâmını görüp - dünyâlık isteyenler "Ne olurdu Karûn'a verilen - mâl - gibi bize de verileydi. O'nun büyük hıssası vardır" derler. - Buna karşılık - ilim sâhibleri, "Veyl size, îmân edenlere Allahu Teâlâ'nın vereceği mükâfatlar daha hayırlıdır" derler.»

Allahu Teâlâ ilim ehlini, **«Âhireti Dünyâya tercîh edenler»** diye tâ'rif etmiştir.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden birisi de, işinin sözüne uymasıdır. Kendisi yapmadığı şeyi başkasına buyurmamalıdır.

---

(139) Ebû Nuaym ve İbn Cevzi «Mevzûât»da zikretmişlerdir.

(140) Bu ifâde ile kaynağı bulunamamıştır.

« كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ ٱللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَالَا تَفْعَلُونَ »

«Yapmadığınız şeyi yaptık demeniz, Allah katında büyük gazaba sebeb olur.» (61 - Saff : 3)

« أَتَأْمُرُونَ ٱلنَّاسَ بِٱلْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ »

«Kendinizi unuttuğunuz hâlde insânlara iyiliği mi emredersiniz?» (2 - Bakara : 44)

Şu'ayb aleyhi's - selâm kıssasında yine Allahu Teâlâ buyuruyor :

« وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَا أَنْهَاكُمْ عَنْهُ »

«Sizi nehy ettiğim - yapmayın dediğim şeyde sizden ayrılmağı düşünmedim - ben de sizinle berâber yapmıyorum.» (11 - Hûd: 88).

« وَ ٱتَّقُوا ٱللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱللَّهُ »

«Allah'tan korkun, Allah size ilim öğretiyor.» (2 - Bakara : 282)

« وَٱتَّقُوا ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوا »

«Allah'tan korkun ve bilin ki...» (2 - Bakara : 196)

« وَٱتَّقُوا ٱللَّهَ وَٱسْمَعُوا »

«Allah'tan korkun ve iyi dinleyin.» (5 - Mâide : 108)

Allahu Teâlâ, İsâ aleyhi's - selâm'a: «Ey Meryem'in oğlu, önce kendine va'z et, kendin söylediğini yapıyorsan ondan sonra insânlara va'z edersin, yoksa benden utan,» buyurmuştur.

Peygamber Efendimiz bir hadisinde şöyle buyuruyor :

«مَرَرْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي بِأَقْوَامٍ تُقْرَضُ شِفَاهُهُمْ بِمَقَارِيضَ مِنْ نَارٍ، فَقُلْتُ: مَنْ أَنْتُمْ؟ فَقَالُوا: كُنَّا نَأْمُرُ بِالْخَيْرِ وَلاَ نَأْتِيهِ وَنَنْهَى عَنِ الشَّرِّ وَنَأْتِيهِ»

«İsrâ gecesinde, dudakları ateşten makaslarla kesilen bir takım insanlar gördüm. "Siz kimsiniz?" diye sorduğumda, onlar: "İyiliği emreder ve kendimiz yapmazdık, fenalıktan men'eder, halbuki kendimiz yapardık." diye cevâb verdiler.» (141)

«هَلاَكُ أُمَّتِي عَالِمٌ فَاجِرٌ وَعَابِدٌ جَاهِلٌ وَشَرُّ الشِّرَارِ شِرَارُ الْعُلَمَاءِ، وَخَيْرُ الْخِيَارِ خِيَارُ الْعُلَمَاءِ»

«Ümmetimin helâki, fenâ âlimler ve câhil âbidlerdendir. Fenâların en fenâsı fenâ âlimler, iyilerin en iyisi ise iyi âlimlerdir.» (142)

Buyurmuştur.

Evzâ'î (R.A.) buyuruyor: «Mezarlar, kâfirlerin pis kokusundan şikâyetçi oldu. Allahu Teâlâ mezarlar'a vahy ederek fenâ âlimlerin mideleri, onların kokusundan daha fenâ olduğunu bildirdi.» Fudayl b. Iyâz (R.A.): «Kıyâmette putperestlerden önce fenâ âlimlerin hesâbına bakılacağını duydum.» buyurmuştur. Ebû'd - Derdâ (R.A.): «Bilmeyene bir veyl, bilip de yapmayana yetmiş veyl.» buyurmuştur. Şa'bî diyor ki: «Kıyâmette bir kısım Cennetlikler bâzı Cehennemlikleri ziyâret eder ve "Sizin okutup terbiye etmeniz sâyesinde Allahu Teâlâ bizi Cennet'e koyduğu hâlde siz Cehennem'e ne sebeble konuldunuz?" diye sorarlar. Onlar: "Biz iyilikle emrederdik, fakat kendimiz yapmazdık; fenâlıktan men' eder, kendimiz yapardık. İşte bu sebebden Cehennem'e girdik." derler.»

Hâtem el - Asamm (R.A.) : «Kıyâmette en büyük hasreti çekecek olan, öğrettiği ile başkası amel edip kurtulduğu hâlde kendisi

(141) İbn Hibban, Enes'den.
(142) Dârımî.

amel etmeyip helâk olan âlimdir.» demiştir. Mâlik b. Dinar (R.A.) da: «Âlim, bildiği ile amel etmediği zamân, yağmur damlasının yalçın kayadan kayması gibi va'z u nasîhati gönüllerden silinir gider.» demiştir. Şâir diyor:

«Ey insânlara va'z eden! Töhmet içinde sabâhladın,
Çünkü onlar için ayıb saydıklarını sen yaptın,
Bütün gayretinle onları men' etmeğe çalıştığın fenâlıkları,
Ömrüme yemin olsun ki, hep irtikâb ettin onları,
Ayıbladığın Dünyâ'ya çokları heves eder,
Halbuki senin ona hevesin hepsinden beter.»

Diğer bir şâir de şöyle diyor.

«Sakın irtikâb ettiğin fenâlıktan başkalarını men' etmeğe kalkışma; böyle yapmak senin için büyük ayıb olur.»

İbrâhim b. Edhem: «Mekkede bir taş gördüm, üzerinde, "Beni çevir, benden ibret al." diye yazılı idi. Taş'ı çevirdim ve arkasında "Bildiğinle amel etmediğin hâlde bilmediğini benden nasıl istiyorsun." diye yazılı olduğunu gördüm.» diyor. İbnu's-Semmâk: «Allahu Teâlâ'yı çok hâtırlatanlar var ki, kendileri gâfil; Allah ile çok korkutanlar var ki, kendileri, Allah'a karşı cür'etkâr; Allah'a çok yaklaştıranlar var ki, kendileri Allah'tan uzak; pek çok Allah'a dâ'vet edenler var ki, kendileri Allahu Teâlâ'dan kaçar; çok Kur'ân okuyanlar var ki, Allahu Teâlâ'nın âyetlerinden sıyrılmışlardır. (Bunlardan kendilerine hisse ayırmaz ve ibret almazlar.)» buyurmuştur.

İbrâhim b. Edhem: «Sözümüzü açık söyledik, hatâya düşmedik, fakat amelimizde hatâ ettik, güzelleştirmedik.» buyurmuştur.

Evzâ'î: «Gösteriş geldiği zaman huşû' gider.» demiştir.

Mekhûl, Abdu'r-Rahman b. Ganem'den rivâyet ederek şöyle anlatıyor: Abdu'r-Rahmân diyor ki: «Sahâbe'den on kişi bana şöyle anlattı: Kuba mescidinde ilim müzâkere ederken, Resûlu'llâh çıkageldi ve buyurdu ki:

«تَعَلَّمُوا مَاشِئْتُمْ أَنْ تَعَلَّمُوا فَلَنْ يَأْجُرَكُمُ اللّٰهُ حَتَّى تَعْمَلُوا»

«İstediğiniz kadar okuyun, bildiğinizle amel etmedikçe, Allahu Teâlâ size mükâfât vermez.» (143)

---

(143) İbn Adiyy.

Î s â aleyhi's - selâm : «İlmi ile amel etmeyenler, gizli zinâ edip de âşikâre doğurmak sûretiyle rezil olan kadınlara benzerler. İlmiyle amel etmeyenleri Kıyâmet gününde bütün yaratıkların huzûrunda Allahu Teâlâ rezil eder.» buyurmuştur.

M u â z (R.A.) : «Âlim'in sürçmesinden kaçının; çünkü âlimin insânlar yanında büyük bir mevki'i var, onu örnek tanır, bu hatâsında da ona uyarlar, (ve hepsi hatâya düşerler.)» demiştir.

Ö m e r (R.A.) : «Âlim, hatâya düştüğü zamân, âlemden bir cemâat da onunla hatâya düşer.» buyurmuştur. Yine Ö m e r (R.A.) «Zamânın bozulması üç sebeb iledir. Bunlardan biri de âlimin hâtâsıdır.» buyurmuştur.

İbn Mes'ûd (R.A.) buyuruyor ki: «Bir zamân gelecek insânlarda samimiyyet kalmıyacak, îmân'ın verdiği zevk bozulacak; işte o zamân okutan da okuyan da ilimden fayda görmiyecek ve âlimlerin kalbleri tuzlu, çorak yer gibi olacaktır. Yağan yağmur damlalarının böyle bir yere fayda vermiyeceği gibi (Âlimlerin gönlünde de ilim damlaları bir zevk uyandırmıyacaktır.) Bu da âlimlerin gönüllerinin Dünyâ sevgisine meylettiği ve Dünyâyı âhiret üzerine tercîh ettikleri zamândır. İşte bu zamân Allahu Teâlâ hikmetin kaynaklarını onlara kapatır ve gönüllerinde hidâyet ışıklarını söndürür. O zamânın âlimleriyle görüştüğün takdîrde dilleriyle Allah'dan korktuklarını ifâde ederken işlerinde fenâlıklar görülür. O günlerde diller zengin, fakat gönüller fakirdir. İbâdete lâyık ancak kendisi olan Allahu Teâlâ'ya yemin ederim ki, bunun sebebi, okutanların da okuyanların da gâyelerinin Allah rızâsı olmadığındandır.»

Tevrât ve İncil'de şöyle yazar : «Bildiğiniz ile amel etmedikçe, amel etmiyeceğiniz ilmi aramayın.» H u z e y f e (R.A.) : «Öyle bir zamânda bulunuyorsunuz ki, sizden biriniz bildiğinin onda dokuzu ile amel edip birini terk ederse helâke gider. Öyle bir zamân gelecek ki, o zamân bildiğinin yalnız onda biriyle amel eden kurtulacaktır. Çünkü o zamân, amel edenler çok azalacaktır.» buyurdu.

Bilmiş ol ki, âlim, kadı gibidir. Kadılar hakkında Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur :

«اَلْقُضَاةُ ثَلَاثَةٌ : قَاضٍ قَضَى بِالْحَقِّ وَهُوَ يَعْلَمُ فَذٰلِكَ، فِي الْجَنَّةِ،
وَقَاضٍ قَضَى بِالْجَوْرِ وَهُوَ يَعْلَمُ أَوْ لَا يَعْلَمُ فَهُوَ فِي النَّارِ،
وَقَاضٍ قَضَى بِغَيْرِ مَا أَمَرَ اللّٰهُ بِهِ فَهُوَ فِي النَّارِ»

«Kadılar üç kısımdır. Birincisi bilerek adâletle hükmedendir. Bu kadı Cennetliktir. İkincisi, bilerek veyâ bilmeyerek zulm ile hükmedendir, bu da Cehennemliktir. Üçüncüsü Allahu Teâlâ'nın emriyle değil de başka şey ile hükmedendir; bunun da yeri Cehennemdir.» (144)

K â ' b (Allah ona rahmet etsin) : «Âhır zamânda öyle âlimler olacak ki, insânları zühd'e dâvet edecek, fakat kendilerinde zühd nâmına bir şey olmıyacaktır; insânları korkutacak fakat kendilerinde korkudan eser kalmıyacaktır; insânları büyüklere gönül vermekten men'edecek, fakat kendileri büyüklerden ayrılmıyacaklardır; dilleriyle Dünyâyı yerecek, fakat zenginlere yaklaşıp, fukaradan yüz çevireceklerdir; kadınların erkeklerine muhâlefeti gibi, ilimlerine muhâlefet edecekler, dostlarını başkaları ile görseler, onlara kızacaklardır. İşte bunlar, zâlimler ve Allahu Teâlâ'nın düşmânlarıdır.» diyor.

Peygamber Efendimiz:

— Muhakkak şeytan, çok ... ilim ile meşgûl etmek sûretiyle amelden alıkor, buyurunca

— Bu, nasıl olur? diye s... r. Peygamber Efendimiz de cevâbında :

— Şeytan : İlim öğren, öğrenmeden amele lüzûm yok, der ve dâimâ ilmi teşvik eder, ameli sona bırakttırır, derken adam amel etmeden ölür gider, buyurmuştur.

S e r i y y ü ' s - S a k a t î diyor ki : «İlm-i zâhire haris olduğu hâlde onu terk ederek ibâdet için uzlete çekilen bir zât'a, bunun sebebini sordum. Cevâbında : Rüyâmda biri, 'Allah seni zâyi' etsin, ne zamâna kadar bu ilmi zâyi' edeceksin? dedi. Ben de kendisine: "Nasıl zâyi' etmek, kaybetmek? Mütemâdiyen okuyup ezberlemekteyim." diye cevâp verdiğimde, adam : "İlmi korumak, onunla amel etmektir." deyince ben de okumayı bıraktım ve amel'e başladım, diye cevâb verdi.»

İ b n M e s ' û d (R.A.) «İlim, çok şeyler bilip rivâyet etmek değil, Allah'tan korkmaktır.» demiştir. H a s a n - ı B a s r î (R.A.): «İstediğiniz kadar okuyun, Allah'a yemîn ederim ki, amel etmedikçe size ecir yoktur. Ahmakların gâyeleri rivâyet, âlimlerin gâyeleri ise dirâyettir. Yâni bildiklerine riâyet etmektir.» buyurmuştur.

M â l i k (R.A.) : «Niyyet sâhîh olursa, ilmi öğrenmek de güzel, yaymak da güzeldir. Fakat sen günlük yaşayışında sana lâzım olanlara bak ve onlar üzerine hiç bir şeyi tercih etme» buyurdu.

İ b n M e s ' û d (R.A.) : «Kur'ân, kendisiyle amel olunmak için nâzil olduğu hâlde siz onun okunmasını amel saydınız ... takım insânlar gelecek ki, onu süngü gibi dosdoğru çıkarac...

(144) Ashâb-ı Sünen Büreyde'den.

harflerin mahreçlerine son derece riâyet edecekler, güzel okuyacaklar; fakat onlar sizden hayırlı değillerdir.» buyurmuştur.

Bildiği ile amel etmeyen âlim (kullanmadığı hâlde) derdine derman olacak ilâçların adlarını sayan hastaya, veyahûd bulamadığı hâlde tatlı yemekleri sayıp duran aç kimseye benzer. Bu gibiler için Allahu Teâlâ:

«وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ»

«Vasıflandırdığınız şeylerden dolayı sizin için veyl vardır.»

buyurmuştur. Haberde geldi ki :

«مِمَّا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي زَلَّةُ عَالِمٍ وَجِدَالُ مُنَافِقٍ فِي الْقُرْءَانِ»

«Ümmetim için korktuğum şeylerden biri, âlimin hatâsı ve münâfığın Kur'ân üzerinde mücâdelesidir.» (145)

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de dedikodusu, mücâdelesi çok, faydası az olan ilimlerden kaçınıp, tâati teşvik eden ve âhirette kârı olan ilimleri öğrenmektir. Ameli teşvik eden ilimlerden yüz çevirip, mücâdele ilimleriyle uğraşan, dar vakitte mütehassıs tabîbi bulan hastanın, kendi hastalığını bırakıp da tabâbetin inceliklerinden ve ilâçların hassalarından bâzı şeyler sormakla tabîbi meşgûl etmesine benzer. Bu ise sırf ahmaklıktır. Rivâyet olundu ki:

«Resûlu'llâh'a biri gelerek: «Ey Allah'ın Resûlü, bana garîb ilimlerden öğret.» dedi. Peygamber Efendimiz de:

— İlm'in esâsından ne biliyorsun? Diye sordu. Adamcağız:
— İlm'in esâsı nedir? Diye sorunca, Peygamber Efendimiz:
— Allahu Teâlâ'yı biliyor musun? Diye sordu. Adam:
— Biliyorum, dedi. Resûlu'llâh:
— O hâlde Allah'a karşı ne kulluk ettin? Adam :
— Eh, Allah'ın dilediğini, dedi. Resûlu'llâh:
— Ölümü bildin mi? Adam:
— Bildim, Resûlu'llâh:
— Ölüm için ne hazırladın? Adam:
— Eh Allah ne diledi ise. Resûlu'llâh;

(145) Taberânî, Ebû'd - Derdâ'dan.

— O hâlde git bunları takviye et de ondan sonra gel; ben de sana ilmin garîb kısımlarını öğreteyim, buyurdu.» (146)

Âlimin öğrendiği şeyler, Ş a k î k - i B e l h î ' nin tilmîzi H â t e m e l - A s a m m ' dan rivâyet edilen cinsden olmalıdır. Ş a k î k, H â t e m 'e sordu:

— Kaç senedir benim yanımdasın? H â t e m :

— Otuz üç senedir. Ş a k î k :

— Bu müddet zarfında benden ne öğrendin? H â t e m :

— Sekiz mes'ele öğrendim. Ş â k î k :

— İnnâ li'llâhi ve innâ ileyhi râci'ûn! Ömrüm seninle geçtiği hâlde benden ancak sekiz mes'ele mi öğrenebildin? H â t e m :

— Evet hocam, ben yalan konuşmayı sevmem, ancak sekiz şey öğrenebildim. Ş a k î k :

— Bu öğrendiğin sekiz şey nedir? Söyle dinleyelim. H â t e m :

1 — Baktım ki, herkesin ayrı ayrı bir dostu var. Fakat bütün dostlar, nihâyet mezar başından geri döndüğü için ben, hiç birine güvenmedim, ancak mezarımda da bana arkadaş olacak iyi amelleri kendime dost seçtim. Ş a k î k :

— Çok güzel. İkincisini söyle bakalım. H â t e m :

2 — Allahu Teâlâ'nın :

« وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى »

«Allah'ın azametinden korkup nefsini, arzû ve isteklerinden alıkoyanın varacağı yer Cennettir.» (79 - Nâzi'at : 40, 41)
meâlindeki âyet-i kerîmesini düşündüm, hak olduğunu bildim ve nefsimin behimî arzûlarını yenmeğe çalıştım ve bu sûretle Allahu Teâlâ'ya itâate devâm ettim.

3 — Baktım ki, herkes elindeki kıymetli sermâyesini koruyor, kasalarda saklıyor, kaybolmaması için her çâreye baş vuruyor. Halbuki Allahu Teâlâ'nın :

« مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ »

---

(146) İbn Sinnî rivâyet etmiştir.

«Sizin elinizde olan her şey tükenecek, ancak Allah katında olan bâkidir.»

âyet-i celîlesini düşündüm ve ben de kaybolmaması için kıymetli kabûl ettiğim bütün varlığımı Allah'a emânet ettim; O'nun rızâsı uğrunda harcadım.

4 — Baktım ki, insânların her biri mâl, haseb, şeref ve neseb aramaktadır. Anladım ki bunlar bir şey değil. Allahu Teâlâ'nın:

«إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقَاكُمْ»

«Allah katında en keremliniz, en çok muttaki olanınızdır.» (49 - Hucûrât : 13)

âyet-i celîlesine baktım da, Allah katında kerîm olmak için malı, mansabı değil, takvâyı seçtim.

5 — Baktım ki, insânlar mütemâdiyen birbirine saldırıyor, yekdiğerini tel'in edip duruyorlar. Sebebini, hased denilen çekememezlikte buldum; sonra Allahu Teâlâ'nın:

«نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

«Biz, onların dünyâ hayâtındaki geçimlerini taksim ettik.»

âyet-i celîlesini düşündüm ve anladım ki bu taksîmât, Allahu Teâlâ'nın taksimidir, bunda kimsenin te'sîri yoktur. Ben de Allah'ın taksimine râzı oldum, hased hastalığını attım ve kimseye düşmânlık etmedim.

6 — İnsânların birbirine düşmân olup birbirlerini öldürdüklerini gördüm. Allahu Teâlâ'nın:

«إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا»

«Asıl düşmânınız şeytandır. Onu düşmân tanıyın.»

âyet-i celîlesini düşündüm ve asıl düşmanın Şeytân olduğunu anlayınca, yalnız onu düşmân tanıdım ve başka kimseye adâvette bulunmadım.

7 — Baktım ki, insânlar şu bir lokma ekmek için helâl - harâm demeden her türlü zillete katlanıyorlar. Allahu Teâlâ'nın :

« وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا »

«Bütün yaratıkların rızkı Allah üzerinedir.» (11 - Hûd : 6) âyet-i kerîmesini düşündüm. Benim de bu cânlı varlıklardan biri olmam hasebiyle, rızkıma Allahu Teâlâ'nın kefil olduğunu anladım; isteklerime bakmadan, Allahu Teâlâ'nın bende olan hakkı ile meşgûl oldum.

8 — Baktım ki, insânlardan bir kısmı servetine, ticâretine; bir kısmı sıhhatine olmak üzere, kendileri gibi bir yaratık'a tevekkül etmekte [güvenmekte] ve ona bel bağlamaktadır. Allahu Teâlâ'nın:

« وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ »

«Allah'a tevekkül edene [güvenene] Allah yeter.» (65 - Talâk : 3) meâlindeki âyet-i celîlesini düşündüm ve ben de (fâni olan başka şeylere değil) ancak Hazret-i Allah'a tevekkül ettim ve O'na bağlandım. O da bana yeter. İşte senden öğrendiklerim bunlardır. Dedi. Bunun üzerine **Ş a k î k** :

— Hâtem, Allah seni muvaffak etsin; doğrusu ben, **Tevrât, İncîl, Zebûr** ve **Kur'ân-ı Azîmi** tedkîk ettim, bütün dîni işleri ve hayır çeşitlerini şu sekiz mes'ele üzerinde devreder gördüm. Şu sekiz esâsa riâyet eden dört kitâb'ın hükmüyle amel etmiş olur. Dedi.

İlmin bu nev'iyle meşgûl olup bunu anlayanlar ancak âhiret âlimleridir. Dünyâ âlimleri ise, güçleri yettiği kadar mâl ve mansab elde etmekle meşgûl olur da, Allahu Teâlâ'nın Peygamberleri vâsıtasiyle tebliğ ettiği âhiret ilimlerini ihmâl ederler. **D a h h â k b. M u z â h i m**: «Ben onlara (o âhiret âlimlerine) yetiştim. Onlar birbirlerinden ancak takvâ ve verâ'ı öğrenirlerdi Şimdiki âlimler ise kelâm mücâdelelerini öğrenmekle meşgûl olurlar.» demiştir.

Âhiret âlimlerinin âlâmetlerinden biri de, yemek, içmek, giymek, ev ve ev düzeninde isrâf'a varmamak, hepsinde iktisâda riâyet ederek eskilere benzemek ve hepsinde aza kanâat etmektir. Bütün bunlarda iktisâda riâyet ettikçe Allahu Teâlâ'ya yakınlığı artar ve âhiret âlimleri arasında mevkî'i yükselir.

H â t e m e l - A s a m m'ın ashâbından olan **E b û A b d i'l- l a h e l - H a v v â s**'dan rivâyet edilen şu hikâye buna şehâdet etmektedir.

Ebû Abdi'llah el - Havvâs diyor ki: «Aramızda Hâtem olduğu hâlde sırtlarında yalnız yün cübbeleri bulunan azıksız, dağarcıksız 320 kişi ile hacca gitmek üzere yola çıktık ve Rey şehrine uğradık. Burada misâfirperver, fakîrleri sever, tüccârdan bir zâta misâfir kaldık. Bizi ağırladı. Sabâh olunca Hâtem'e:

— Burada hasta bir fakîh var, onu ziyârete gideceğim, arzû ederseniz siz de teşrif edebilirsiniz, dedi. Hâtem:

— Hastayı ziyâret sevâb, fakîhin yüzüne bakmak ise ibâdettir, siz kabûl ettikten sonra ben de gelirim, dedi. Hasta olan zât da Rey Kadısı Muhammed b. Mukatil idi. Evin önüne geldiğimizde baktık ki, mükemmel bir konak. Bunu gören Hâtem hayret ederek: «Âlim bir zâta mütevazi' bir ev kifâyet ederdi.» diye kendi kendine söylendi. İçeri alındılar. Mefrûşâtla süslenmiş geniş bir sofayı gören Hâtem'in hayreti biraz daha arttı. Nihâyet yatak odasına kabûl edildiklerinde, Hâtem baktı ki hasta, yumuşak bir döşek üzerinde yatıyor, başı ucunda hizmetçisi elinde yelpazeyi sallıyor. Tâcir, hastanın başı ucunda oturdu, hâl ve hâtırını sordu. Hâtem ise ayakta bekliyordu. Hasta kendisine oturmasını işâret etti. Hâtem kabûl etmedi. «O hâlde bir isteğiniz mi var?» diye hasta kendisinden sorunca, Hâtem:

— Evet sizden bir suâlim var, dedi. Hasta:

— Sor bakalım, deyince, Hâtem:

— Yatak içinde otur, ondan sonra soracağım, dedi. Hasta da oturdu. Hâtem:

— Kimden okudun? diye hastaya sordu. Hasta:

— Büyük âlimlerden, onlar da Resûlu'llâh'ın ashâbı'ndan.

— Onlar kimden aldı?

— Resûlu'llâh'dan.

— Ya Resûlu'llâh kimden aldı?

— O da Cebrâîl'den, O da Hazret-i Allah'dan, dedi. Hâtem:

— Cebrâîl aleyhi's-selâm vâsıtasiyle, Allahu Teâlâ'dan Peygamber'e ondan ashâbına, âlimlere ve onlardan da sana gelen ilimlerde evi daha büyük ve içerisi daha süslü evi olanın Allah katındaki kıymeti daha üstündür diye bir şey duydun mu? Diye sordu. Hasta:

— Hayır, dedi. Hâtem:

— Ya, nasıl öğrendin? Hasta:

— Dünyâ'dan yüz çevirip âhiret'e teveccüh eden, yoksullara yardım edip âhireti için hazırlanan kimsenin, Allah katında mevkî'inin daha üstün olduğunu öğrendim. Hâtem:

— O hâlde sen kime uydun? Peygambere (S.A.V.), Ashâbı'na (R.-A.), ve sâlihlere mi, yoksa Firavn'a ve tuğla-kirç ile ilk inşâatı yapan Nemrûd'a mı? Ey fenâ âlimler! İşte dünyâ düşkünü câhiller sizin gibileri görür de «Âlimler böyle olunca biz niçin daha ileri gitmeyelim, derler» dedi ve Mukatil'in hastalığına hastalık katarak huzûrundan çıktı. Rey halkı Mukatil ile Hâtem arasında geçen bu mâcerayı duyup Hâtem'e: «Kazvîn'deki Tanâfisîler'in bundan da daha muhteşem yaşayışları vardır» dediler. Hâtem de Kazvîn'e müteveccihen yola çıktı. (Kadı Muhammed Ahdeb-et-Tanâfisî'nin) huzûruna girdi. Kadı'ya :

— Ben acemi bir kimseyim, Allah sana rahmet etsin, nasıl abdest alacağımı bana öğretir misin? Dedi. Kadı memnûniyetle kabûl ederek hizmetçisine su getirtti ve a'zâsını üçer kerre yıkamak sûretiyle abdestini aldı ve :

— İşte böyle abdest alırsın, dedi. Hâtem :

— Dur, müsâade et, gözünün önünde ben de bir abdest alayım, deyince Tanâfisî kalktı. Hâtem, abdest almak için oturdu. Hâtem, abdest a'zâlarını üçer kerre yıkayacak yerde dört kerre yıkadı. Bunu gören Tanâfisî :

— İsrâf ettin, dedi. Hâtem :

— Niçin? Diye sorunca, Kadı :

— Üç kerre yıkayacak yerde dört kerre yıkadın, dedi.

Hâtem :

— Sübhâna'llah, şaşılacak şey, sen bütün bu tantana ve debdebenle isrâf etmiyorsun da ben bir fazla su dökmekle mi isrâf ettim, deyince, Tanâfisî, Hâtem'in maksadını anladı ve (teessüründen) kırk gün evinde kapandı kaldı.

Hâtem, Bağdâd'a geldiği zamân halk başına toplandı ve kendisine :

— Ya Ebâ Abdi'r-Rahmân, sen lisânı peltek bir Acem olduğun hâlde nasıl olur da seninle her konuşanı ilzâm edersin, dediler. Hâtem :

— Evet, bende üç haslet var, bunlar sâyesinde hasımlarıma üstün gelirim: Hasmım doğruyu bulunca sevinirim, hatâya düşünce mahcûb olurum, hasmımı techîlden çekinirim, dedi. Ahmed b. Hanbel bunu duyunca : «Bu, akıllı bir insâna benziyor, ziyâretine gidelim.» dedi. Vaktâ ki yanına girdiler, Ahmed b. Hanbel :

— Yâ Ebâ Abdir'-Rahmân, Dünyâdan nasıl selâmet bulabiliriz? Diye sordu.

Hâtem :

— Şu dört haslete sâhib olmadan dünyâda huzûr ve selâmet bulamazsın: «İnsânların kusûrlarını bağışlarsın, onlara karşı kusûr et-

mezsin, elinden gelen ikrâmı onlara yaparsın, onlardan bir şey beklemezsin. İşte ancak böylelikle selâmeti bulursun.» Dedi. Sonra yoluna devâm ederek Medîneye gitti. Medîne halkı kendisini karşıladı. Hâtem Medînelilere :

— Burası hangi şehirdir? Diye sorunca, Medîneliler :

— Burası Resûlu'llah'ın bulunduğu Medîne şehridir, dediler. Hâtem:

— Resûlu'llah'ın köşkünü bana gösterir misiniz, orada teberrüken namâz kılmak istiyorum, dedi. Medîneliler :

— Resûlu'llah'ın köşkü yoktu, O'nun sâde zemîn kat bir meskeni vardı, dediler. Hâtem :

— O hâlde Ashâbının köşklerini bana gösterin, dedi. Medîneliler:

— Onların da evleri zemîn katlardan ibârettir, köşkleri yok, dediler. Hâtem :

— O hâlde burası Resûlu'llah'ın değil, Fir'avn'ın şehridir desenize, deyince, (Canları sıkılan Medîneliler) Hâtem'i Vâli'nin huzûruna çıkardılar ve Vâli'ye : «Bu Acem Medîneye Fir'avn'ın şehri» diyor, diye şikâyet ettiler. Vâli bunun sebebini sorunca, Hâtem : ..

— Acele etme; ben garîb bir Acem'im. Bu şehre girince "burası kimin şehridir" diye sordum, onlar da: "Resulullah'ın Medîne'si" olduğunu haber verince, ben de : Resûlu'llah'ın köşkünü sordum, dedi ve bütün konuştuklarını anlattıktan sonra Allahu Teâlâ'nın :

« لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِى رَسُولِ اللّٰهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ »

«Şüphesiz, Resûlu'llah'ta sizin için güzel örnekler var.» (33 - Ahzâb: 21)

âyetini okudu ve : «Siz kimi örnek aldınız? Resûlu'llah'ı mı? Yoksa ilk tuğla kireç inşâatı yapanlardan Fir'avn'ı mı?» diyerek onları ilzâm etti. Onlar da Hâtem'i serbest bıraktılar.»

İşte Hâtem'in (R.A.) hikâyesi bu. İleride sırası geldikçe selefin ahlâkı ve mütevâzi' hâlleriyle (isrâf'a varan) süs ve zîyneti terk ettiklerine dâir tafsilât verilecektir.

ŞÜBHELİ ŞEYLERE DÜŞMEK KORKUSU İLE MÜBÂHDAN ÇEKİNMEK

Doğrusu şu ki: Mübâh ile süslenmek yasak değildir; fakat onunla fazla meşgûl olmak, onu tabîat hâline getirir ve bir daha ayrılması güç olur. Halbuki süsü, zîyneti devâm ettirmek, günâhı irtikâb ettiren

müdâhene'yi, insânların oturup kalkmalarındaki âdetlerine riâyeti, onları taklîd ve benzeri hatâlı şeylere baş vurmağı gerektirir. En doğrusu bu gibi hatâlı şeylere baş vurmağı gerektiren süslerden çekinmektir. Çünkü dünyâlığa böyle dalıp da süs ve zînetiyle uğraşanlar elbette kendilerini dünyânın pençesine kaptırmış olur. Eğer Dünyâ'ya dalmakla berâber ondan kurtuluş mümkün olsaydı, Resûlu'llah buna daha lâyık olacağından terk-i dünyâ'da mübâlâğa etmezdi. Hattâ sırtındaki damgalı işlemeli (mutarraz) elbiseyi, hutbe okurken (kendini meşgûl eden) parmağındaki altun yüzüğü çıkarıp atmıştır. Daha bir çokları var ki bunlar da sırası geldikçe anlatılacaktır.

HAKİKİ ÂLİMLERİN İNSÂFI

Rivâyet olundu ki: Yahyâ b. Yezîd en-Nevfelî, Mâlik b. Enes'e (R.A.) şöyle bir mektûb yazdı: «Rahmân ve Rahîm olan Allah adıyle başlar, ilk ve son gelenlerin efendisi Muhammed'e salât u selâm ederim. Yahyâ b. Yezîd b. Abdi'l-Melik'den, Mâlik b. Enes'e. Ammâ ba'du: Öğrendim ki, insânlar her taraftan sana gelip sözünü kabûl ve seni imâm tanıdıkları hâlde, sen ince kumaşlar giyer, yufka ekmekleri yer, yumuşak döşekler üzerinde oturur, kapına da bekçi diker ve müsâadesiz yanına kimse almazsın. Ya Mâlik, Allah'tan kork, tevâzû göster. Bu mektûbu sana nasîhat olsun diye yazıyorum. Allahu Teâlâ'dan başka kimse bunu bilmez. Sana selâm.»

Mâlik'in cevâbî mektûbu:

«Rahmân ve Rahîm olan Allah adıyle başlar, Hazret-i Muhammed, âl ve ashâb'ına salât u selâm ederim. Mâlik b. Enes'den Yahyâ b. Yezîd'e. Ammâ ba'du: Mektûbunu aldım, bunu Allahu Teâlâ'ya karşı edebli olmak için şefkatle yazılmış bir nasîhat mektûbu olarak kabûl ettim. Allah takvânızı arttırsın, verdiğiniz bu hayır öğüd ile sizi mükâfatlandırsın. Rızâsına ulaşmak için Allah'tan tevfîk dilerim. Zîra kuvvet ve kudret ancak yüce Allah'ındır. Mektûbunda yazdığın gibi yufka yiyor, ince giyiyor, yumuşak minderde oturuyor ve kapımda nöbetçi tutuyorum: hepsinden Allahu Teâlâ'ya tevbe ederim. Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

« قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ »

«Söyle, Allah'ın kulları için çıkardığı zîyneti ve rızkın temizlerini kim harâm edebilir?»

buyuruyor. (Böylece, bunların mübah olduğuna işâret etmek istedikten sonra) bu, böyle olmakla berâber ben iyi bilirim ki bunların hepsini terk etmek, içlerine girmekten daha iyidir. Mektûb'dan bizi unutma, biz de sizi unutmayız, sana selâm.»

İşte İ m â m M â l i k 'in insâfı... Bütün bunların mübâh olmasiyle fetvâ verdikten sonra hepsini terk etmenin hayırlı olduğunu söyledi ki, ikisinde de haklıdır. Taklid ve ikiyüzlülük yapıp çerçevesini aşmayacak ve mekrûhlara taşmıyacak şekilde mübâh'ın sınırlarını bilmeğe gücü yeteni ve imâmlık mevkî'ine yükselen M â l i k gibi bir zâtın bu öğütleri kabûldeki semâhatini düşünün... Halbuki başkalarının, mübâh'ı ayırmağa da gücü yetmez. O hâlde mübâh'dan istifâdeye meyl etmek büyük bir tehlike ve mübâh'a dalmak, havf ve haşyetten uzaklaşmaktır. Halbuki âlimlerin hassesi haşyet, haşyetin husûsiyeti de tehlike'den sakınmaktır.

SULTÂNLAR İLE DÜŞÜP KALKMAKTAN KAÇINMAK

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, pâdişahlardan uzaklaşmaktır. Ayrı kalmağa imkân bulduğu müddetçe onlara yaklaşmamalıdır. Hattâ yaklaşsalar bile âlimin, onlardan uzaklaşması lâzımdır. Zîra Dünyâ, tatlı bir yeşilliktir, yuları sultânların elindedir. Sultânlar, zâlim oldukları hâlde, onlarla buluşan âlimler, sultânların gönüllerini hoş etmek ve rızâlarını kazanmak külfetine katlanmak zorundadırlar. Halbuki dindâr kimselere gerekli olan, onların zulümlerini kabûl etmemek, zulümlerini açıklamakla onları zulümden vaz geçirmek için tazyîk etmek ve bu nevî ef'âl ve davranışlarını kötülemektir. Onlarla düşüp kalkan, ya Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği ni'meti küçümseyerek onların süs ve ziynetlerine meyleder veyâ zulümlerini reddetmeyip sükûtu kabûl ederek ikiyüzlü olur. Yâhut onların ef'âl ve ahvâlini öğecek ve gönüllerini hoş edecek uydurma sözler arar ki buna, bühtân ve iftirâ denir. Yâhut da dünyâlıklarından faydalanmak ister. Bu da sırf harâm'dır. Helâl ve harâm bahsinde, câizeler, hediye ve ücretler gibi, sultânlardan alınması câiz olanlar anlatılacaktır. Hülâsa: Sultânlarla düşüp kalkmak, fenâlık kapısını açmak demektir, Halbuki âhiret âlimlerinin yolu ihtiyâtı tercîhtir.

Peygamber Efendimiz :

«مَنْ بَدَا جَفَا وَمَنِ اتَّبَعَ الصَّيْدَ غَفَلَ، وَمَنْ أَتَى السُّلْطَانَ افْتَتَنَ»

«Çölde yaşayan kaba ve haşîn olur; av ardına düşen şaşar; Sultân kapısına giden fitneye düşer.» (147)
buyurmuştur. Diğer bir hadîs'de de :

«سَيَكُونُ عَلَيْكُمْ أُمَرَاءُ تَعْرِفُونَ مِنْهُمْ وَتُنْكِرُونَ، فَمَنْ أَنْكَرَ فَقَدْ بَرِئَ، وَمَنْ كَرِهَ فَقَدْ سَلِمَ، وَلَكِنْ مَنْ رَضِيَ وَتَابَعَ أَبْعَدَهُ اللّٰهُ تَعَالَى»

«İleride bir takım âmirler başınıza gelecektir ki, bâzı emirlerini kabûl edecek bâzılarını inkâr edeceksiniz. İnkâr edenler berâet edecek, sevmiyenler selâmete erecek; fakat kabûl edip onlara uyanları Allah rahmetinden mahrûm kılacaktır.» (148)

Süfyân-ı Sevrî: «Cehennem'de bir dere var, orada yalnız, melikleri ziyâret eden okuyucular bulunacaktır.» dedi. Huzeyfe: «Fitne yerlerinden sakının.» deyince «Neresidir?» sorusuna cevâben «Ümerâ kapıları» demiş ve «Sizden biriniz onların yanına girer, söylediği yalanı tasdîk eder ve onda olmayan şeyleri onun hakkında söyler.» demiştir. Enes (R.A.)'in rivâyet ettiğine göre Peygamber Efendimiz: «Sultânlar arasına girmedikçe, âlimler, Allahu Teâlâ'nın kulları üzerine Peygamberlerin emînleridir. Sultânlar meclisine girdiklerinde Peygamberlere karşı hıyânet ederler. Onlardan sakının ve onlara yanaşmayın.» buyurmuştur.

A'meş'e «Çok talebe okutmakla ilmi ihyâ ettin.» dediklerinde. «Acele etmeyin, çünkü talebenin üçte biri tâm âlim olmadan ölür, diğer üçte biri de sultân kapılarına hücûm eder ki onlar, insânların fenâlarındandır. Geride kalan üçte birinin de pek azı kendini kurtarabilir.» demiştir. Bunun için Sa'd b. Müseyyeb (R.A.): «Pâdişah kapûsunda akşâmlayan âlimden sakının. Çünkü o, haydut-tur.» buyurmuştur. Evzâ'î «Allahu Teâlâ'nın çok buğz ettiği, âmil'i [vâliyi] ziyâret eden âlimdir» buyurmuştur. Peygamber Efendimiz de :

(147) Ebû Dâvûd ve Tirmizî, İbn Abbas'dan.
(148) Müslim, Ümmü Seleme'den.

«شِرَارُ ٱلْعُلَمَاءِ ٱلَّذِينَ يَأْتُونَ ٱلْأُمَرَاءَ، وَخِيَارُ ٱلْأُمَرَاءِ ٱلَّذِينَ يَأْتُونَ ٱلْعُلَمَاءَ»

«Âlimlerin fenâsı, emîrler'in ayağına gidenler, emirler'in iyisi, âlimleri ziyâret edenlerdir.» buyurmuştur.

Mekhûl-i Dımeşki (R.A.): «Kur'ân okuyup dînde fakîh olduktan sonra, bir şey alırım ümidiyle pâdişahlar sohbetine gidip onlara yaltaklık edenler, attıkları adımlar kadar Cehennem deryâsının derinliklerine dalmış olurlar.» demiştir.

Semnûn: «Meclisinden arandığı zamân: «Pâdişah'ın yanındadır.» diye cevâb verilmiş olması kadar, âlim için çirkin bir şey olamaz.» dedikten sonra: «Dünyâ'yı seven âlimi gördüğünüz zamân, dîniniz nâmına onu suçlandırın denildiğini işittim» demiştir. «Ben bunu kendimde tecrübe ettim. Sizin de bildiğiniz gibi kendisine karşı dâimâ şiddet gösterdiğim ve arzûlarıma muhâlefet ettiğim hâlde her ne zamân Sultân'ın yanına gitdimse kendimde ona karşı bir temâyül duydum ve değil yemeğini, bir yudum suyunu dahî içmediğim hâlde: "Keşke yanına gitmeseydim" dedim.» Sonra devâm ederek «Şimdiki âlimler, İsrâil oğullarındaki âlimlerden fenâdır. Sultânlara, arzûlarına muvâfık fetvâlar verirler. Eğer (böyle yapmayıp) Sultânlar'ın görünüşte aleyhlerine, fakat hakîkatte azâbdan kurtulmalarına medâr olan fetvâları vereydiler, Sultânlar onlara kızar ve huzûrlarına kabûl etmezlerdi. Fakat Rabblerinin katında kurtuluş vesîlesi olurdu.» demiştir.

Hasan-ı Basrî: «Sizden evvel, Resûlu'llah'ın sohbetinde bulunmuş ilk müslümânlardan bir zât vardı. (Abdullah b. Mübârek diyor ki: Hasan-ı Basrî'nin kasdettiği zât Cennet ile müjdelenmiş Sa'd b. Ebî Vakkas'dır.) Bu zât rüesâya yaklaşmaz ve onlardan dâima kaçardı. Oğulları kendisine:

— İlk müslümân ve üstün sahâbelik bakımından seviyyenizde olmayanlar rüesânın sohbetine gidiyor da sen niye gitmiyorsun? Deyince, oğullarına:

— İnsânların sardıkları (leş'e) benim de konmamı mı istiyorsunuz? Vallahi gücüm yeterse onlara hiç karışmam. Dedi. Oğulları:

— İşte biz de böyle yoksulluk içinde kıvranırız, dediler. Sa'd:

— Oğullarım, yağlı ve şişman bir münâfık olarak ölmektense, zayıf bir mü'min olarak ölmek, benim için daha makbûldür, cevâbını verdi. Hasan-ı Basrî devâm ederek dedi ki: «Vallahi oğul-

larına galebe çaldı. Çünkü iyi biliyordu ki, toprak, eti, yağı yer fakat îmânı yiyemez.» Burada, Sultânların, sohbetine devâm edenlerin elbette nifaktan kendilerini kurtaramıyacağına işâret vardır. Nifak ise îmân'ın zıddıdır.

Ebû - Zer, Seleme'ye : «Ya Seleme, Sultân kapılarında sürünme, çünkü onların dînine olan zararı maddî menfaatlerinden fazladır. Pâdişahlar meclisine katılmak, âlimler için büyük fitne ve Şeytan'ın âlimler aleyhine açtığı korkunç bir yoldur. Bilhâssa güzel ifâdeye sâhip, sözünde halâvet olanlar için çok tehlikelidir. Çünkü «onların arasına girer ve va'z edersen, onları zulümden alıkoyar ve İslâm şiârını onlarda yerleştirirsin» diye Şeytan seni dâimâ teşvik eder durur. Böylece onların yanına girmeği dînî bir vazîfe bilirsin. Sonra yanlarına girdin mi başlar kendi ilmini ortaya koymağa ve yaltaklık ederek pâdişahları öğmekte mübâlâğa etmeğe. İşte dîni yıkmak buradadır» dedi.

Denildi ki : «Âlimler, bildikleri zamân amel ederler, Allah için meşgûl olurlar, Allah için meşgûl olunca insânî vasıflardan ayrılır, melekî hasletlere bürünürler. Bu dereceye yükselenler sevilir ve aranırlar, arandıklarında da kaçarlar.»

Ömer b. Abdi'l-Azîz (R.A.), Hasan-ı Basrî'ye yazdığı mektûbta: «Bundan sonra Allahu Teâlâ'nın emirlerine sarılmakta bana yardımcı olabilecek kimseleri bana bildir.» dedi. Hasan-ı Basrî: «Dîn adamları sana gelmez, Dünyâ adamlarını da sen istemezsin. Sen kendine arkadaş olmak için şerefli insânları ara, çünkü onlar şerèflerini hıyânet pisliğiyle lekelemek istemezler.» diye cevâp verdi.

Bu konuşulan, zamânın en iyi devlet reisi ve en zâhid bir adamı olan Ömer b. Abdi'l-Azîz gibi bir zât hakkındadır. Dîn adamlarının bundan da kaçınması şart olduğuna göre, başka pâdişahları arayıp onların aralarına girmek nasıl doğru olur? Halbuki Hasan-ı Basrî, Sevrî, İbn Mübârek, Fudayl, İbrâhim b. Edhem, Yûsuf b. Esbat gibi eski büyük ve kâmil âlimler, Mekke, Şâm ve diğer memleket âlimlerini dünyâ'ya meylettiklerinden veyâ pâdişahlar arasına girdiklerinden dolayı zemmederlerdi.

FETVÂDAN KAÇINMAK

Âhiret âlimlerinde aranan diğer husûsiyetlerden biri de, sorulduktan fetvâ vermekte acele etmemek, ağır almak ve kurtuluş yolunu aramak için çekingen davranmaktır. Eğer sorulan suâli, Kur'ân veyâ Hadîs'in sarahatinden, icmâ' veyâ açık kıyâs'dan biliyorsa cevâ-

bını verir, yok eğer şübhe ettiği bir şeyden sorulmuşsa : «Bilmem» der. Eğer kendi ictihâd ve tahmini ile zannettiği bir şeyden soruluyorsa ihtiyâtî tedbîr olarak, var ise daha iyi bilene havâle eder. Akıllılık, bu anlattığımızdır. Çünkü ictihâd tehlikesini yüklenmek büyük iştir. Haber'de şöyle gelmiştir :

«اَلْعِلْمُ ثَلاَثَةٌ : كِتَابٌ نَاطِقٌ ، وَسُنَّةٌ قَائِمَةٌ ، وَلاَ أَدْرِى»

«İlim üçtür : Konuşan kitâb, yerleşen sünnet, üçüncüsü de bilmem demektir.» (149)

Ş a ' b î diyor ki : «Bilmem demek, ilmin yarısıdır. Bilmediğinde Allah için sükût edenin alacağı mükâfat, konuşandan az değildir. Zîra nefsine en ağır gelen cehâleti kabûl etmektir.» Sahâbenin (R.A.) ve ilk âlimlerin davranışı böyle idi. A b d u l l a h b. Ö m e r'den fetvâ istendiği zamân : «İnsânların işlerini boynuna alan, şu emir'e git de bu mes'eleyi onun boynuna geçir.» derdi. İ b n M e s ' û d (R.A.) : «İnsânların her suâlini cevâplandıran, ahmaktır.» derdi. Yine İ b n M e s ' û d (R.A.) : «Âlimin kalkanı [korunma silâhı] «bilmem» - dir. Eğer kalkanı kullanmakta hatâ ederse, hasmının silâhına hedef olur» demiştir. İ b r â h î m b. E d h e m diyor ki :

«Şeytan'ın en çok gücüne giden şey, âlim'in bâzı mes'elelerde konuşup bâzılarında sükût etmesidir. Şeytân der ki : «Şuna bakın, bunun bu sükûtu yok mu, konuşmasından benim için, çok daha fenâdır.»

Bâzıları abdâl denilen zümreyi şöyle anlatır : Yemeleri çok şiddetli ihtiyâç ânında, uyumaları yine şiddetli galebe ânında, konuşmaları ise zarûret hâlindedir. Yâni iyice acıkmadan yemez, uykuları gelmeden uyumaz, mecbûriyet olmadıkça konuşmaz, ve sorulmadan cevâb vermezler. Sorulduktа başka cevâb verecek varsa sükût ederler, o da yoksa o zamân cevâb verirler. Sorulmadan söze başlamayı, sözde, gizli şehvet sayarlardı.

H a z r e t - i A l i ile A b d u l l a h (b. A b b a s) (R.A.), insânlara sözlerini dinleten birine rastladılar. (Biraz dinledikten sonra) «Bu adam, diliyle kendini tanıtmak istiyor.» dediler. Bâzıları da : «Hakiki âlime bir mes'ele sorulduktа (cevâbın çetinliğini düşünerek) dişi (yeni çekilen) adamın vaziyetini alır.» demişlerdir. İ b n Ö m e r (R.A.) (leh'te fetvâ isteyenlere) «Üzerimizden geçip cehennem'e gitmek için bizi köprü yapmak mı istiyorsunuz?» derdi. E b û H a f s - ı N i s â b û r î : Hakikî âlim, suâli cevâplandırırken, kı-

(149) İbn Mâce, Abdullah b. Ömer'den.

yâmette "bu cevâbı nereden buldun" diye sorulacağından korkan zât tır.» demiştir. İ b r â h i m - i T e y m î kendisine bir mes'ele sorulduğu zamân ağlar ve: «Başkâsını bulamadınız da bana mı muhtâç oldunuz?» derdi. Ebû'l-Âliye, er-Riyâhî, İ b r â h î m b. E d h e m ve S ü f y â n - ı S e v r î, ancak iki-üç kişi veyâ sayıları bunu geçmeyen kimselerle konuşurlar ve cemâat çoğalınca dağılırlardı. Bizzât Peygamberimiz bile: «Bilmem» demiştir.

«مَا أَدْرِي أَعُزَيْرٌ نَبِيٌّ أَمْ لَا، وَمَا أَدْرِي أَتُبَّعٌ مَلْعُونٌ أَمْ لَا، وَمَا

أَدْرِي ذُو الْقَرْنَيْنِ نَبِيٌّ أَمْ لَا و لماسئل رسول الله صلى الله عليه

وسلم عن خَيْرِ الْبِقَاعِ فِي الْأَرْضِ وَشَرِّهَا ، قَالَ: لَا أَدْرِي، حَتَّى

نَزَلَ عَلَيْهِ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ ، فَسَأَلَهُ فَقَالَ: لَا أَدْرِي ، إِلَى أَنْ

أَعْلَمَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنَّ خَيْرَ الْبِقَاعِ الْمَسَاجِدُ، وَشَرَّهَا الْأَسْوَاقُ»

«Uzeyr'in Peygamber olup olmadığını bilemiyorum, Tübbe'nin mel'ûn olup olmadığını bilemiyorum, Zû'l-Karneyn'in Peygamber olup olmadığını bilemiyorum, buyurdu. Yine bunun gibi: «Oturulacak yerlerin en iyisi ve en fenâsı nerelerdir?» diye sorulduktа: «Cebrâil gelinceye kadar Lâedri [bilmem]» diye buyurdu. Cebrâil'e sorunca: o da: Lâedrî [bilmem] dedi. Tâ ki Allahu Teâlâ: "Durulacak yerlerin en iyisi câmiler, en fenâsı sokaklar" olduğunu bildirinceye kadar.» (150)

İ b n Ö m e r (R.A.) on mes'eleden sorulsa dokuz'una sükût eder de ancak birine cevâb verirdi. İ b n A b b â s dokuzuna cevâb verir yalnız birinde sükût ederdi. (Hatâya düşmemek için) fakîhlerin: «Bilmem» dedikleri, «Bilirim» dediklerinden çok fazla idi S ü f y â n - ı S e v r î, M â l i k b. E n e s, A h m e d b. H a n b e l, F u d a y l b. İ y â z, B i ş r b. H â r i s bunlardandır. A b d u r r a h m â n b. E b î L e y l â diyor ki: «Bu mescid'de (Medîne mescidi) Resûl-i Ekrem'in Ashâbından 120 tânesine yetiştim. Hepsi de kendilerine bir mes'ele sorulduktа veyâ bir fetvâ istendikte, bunu başkalarına havâle eder ve cevâb vermek istemezdi. Hattâ birine bir şey sorulduktа, onu diğerine

(150) Ebû Dâvûd ve Hâkim, Ebû Hureyre'den.

havâle eder. havâleden havâleye tekrâr kendine gelirdi, kimse cevâb vermek istemezdi.»

Rivâyet olundu ki, Ashâb-ı Suffa'dan (151) birine pişmiş koyun kellesi hediye edildi. Son derece darda olduğu hâlde onu yine aç olan diğer arkadaşına, o da diğerine, derken dönüp dolaşıp en evvel verilene geldi. Çünkü en açı o, idi. (Sahâvetin bu derecesine «İsâr» denir. Yâni kendisi muhtâç iken, daha muhtâç olanı tercih etmek demektir.)

Bir de şimdiki âlimlere bak da, işlerin nasıl tamâmen tersine döndüğünü gör. Çünkü şimdi kaçınılması gereken aranıyor, aranması gerekenden kaçınılıyor. Fetvâ vermekten kaçınmanın güzelliğine Peygamber Efendimize müsned olarak bâzı kimselerden rivâyet edilen şu hadîs şehâdet etmektedir: «İnsânlara ancak üç kimse fetvâ verir: Emîr, me'mûr [fetvâ vermekle vazîfelendirilen kimseler], mütekellef [bunların hâricinde kalan kıssacılar.]» Diğer bâzıları, diyorlar ki: Sahâbe-i kirâm dört şeyden kaçınırlardı:

1 — İmâmlıktan.
2 — Vasilikten.
3 — Emânetçilikten.
4 — Fetvâ vermekten.

Diğer bâzıları «Sahâbelerden fetvâ vermekte acele edenler, ilimleri az olanlar, fetvâ'dan en çok kaçınanlar, ilimleri en çok olup şüphe'den kaçınanlar idi» diye rivâyet etmişlerdir.

Sahâbe-i kirâm ve Tâbi'în beş şey ile uğraşırlardı: Kur'ân okumak, câmi' ve cemâate gitmek, mescidleri imâret, Allahu Teâlâ'yı zikr, ma'rûfu emir, münkeri nehy. Bu da Peygamberimizin şu hadîsine dayanır:

« كُلُّ كَلَامِ ابْنِ آدَمَ عَلَيْهِ لَا لَهُ إِلَّا ثَلَاثَةً : أَمْرٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ نَهْيٌ عَنْ مُنْكَرٍ ، أَوْ ذِكْرُ اللّٰهِ تَعَالَى »

«Âdem oğlunun her sözü kendi aleyhinedir. Ancak emr-i ma'rûf, nehy-i münker ve bir de Allahu Teâlâ'yı zikretmek müstesnâdır.» (152)

---

(151) Bunlar, bâzan azalıp bâzan çoğalan ve dünyâ ile alâkalarını kesmiş sayılan Sahâbe'nin fakirlerinden bir cemâattir. Mescid'in sofa'sında oturur, âdeta bir medrese hayâtı yaşarlardı. Peygamberimizden hadîs öğrenirlerdi. Peygamberimize sadaka gelince tamâmen bunlara gönderir, hediye gelince bir kısmını kendine ayırırdı. Hazret-i Ömer, «Artık vazifeniz bitti» diyerek bunları dağıtmıştır.

(152) Tirmizi, İbn Mâce, Ümmü Habîbe'den.

Allahu Teâlâ âyet-i celîle'de :

«لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ»

«Onların çok sözlerinde hayır yok, ancak sadakayı emreden, ve yâ ma'rûfu emreden veyâ insânlar arasında arabuluculuk yapanın konuşmalarında hayır vardır.» (4 - Nisâ : 114) buyurmuştur.

Bir zât (N a s r b. A l i e l - C u h z u m i) Kûfe'li, müctehid fetvâcılardan birini (H a l i l b. A h m e d'i) rüyâsında gördü ve: «İctihâd ve fetvâlarından ne fayda gördün.» diye sordu. O zât suratını ekşiterek yönünü çevirdi ve : «Onlardan bir kâr görmedik» dedi.

İbn Hassin : «Fetvâcılardan biri öyle mühim mes'elelere tek başına cevâp vermeğe kalkışırdı ki, eğer o mes'ele Ö m e r b. H a t t â b (R.A.)'dan sorulaydı, Bedir'de bulunan bütün zâtları bir araya toplamadan ona cevâb vermezdi.» demiştir.

Sükût, ilim sâhiplerinin husûsiyetidir. Nitekim Peygamber Efendimiz :

«إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ قَدْ أُوتِيَ صَمْتًا وَزُهْدًا فَاقْتَرِبُوا مِنْهُ فَإِنَّهُ يُلَقَّنُ الْحِكْمَةَ»

«Zühd ve sükût sâhibini bulduğunuzda ona yaklaşın. Çünkü o, hikmet sâhibidir.» (153) Buyurmuştur.

Denildi ki : Âlimler iki kısımdır.

1) Helâl ve harâmı ayıran avâm âlimleri. Bunlar sultânların âlimleridir. (Diğer nüshâda «SALÂTİN» yerine «ESÂTİN» vardır. Buna göre mescidlerin direk âlimleri, yâni kürsü hocaları demek olur.)

2) Tevhîd ve kalb işlerini bilen havass âlimleri. Bunlar da insânlardan ayrılmış, tek başına zâviye [bucak] âlimleridir.

Denildi ki : A h m e d b. H a n b e l gibiler, Dicle nehrine

(153) İbn Mâce.

benzer. Herkes ondan avuç avuç alabilir. Ama Bişr b. Hâris gibiler de üzeri kapalı, tatlı kuyu suyuna benzer. Oradan toplu hâlde değil, teker teker su alınır. Onlar: «Falan zât âlim, falan konuşur, falan daha çok konuşur, falan çok amel eder» diye âlimleri tasnîf ederlerdi. Ebû Süleyman Dârânî: «Ma'rifet, konuşmaktan daha çok sükûtta bulunur.» demiştir. Yine denildi ki: İlim olan yerde söz azalır, lâfı uzatanın ilmi az olur.

Selman, Peygamberin kendisine kardeşlik ettiği Ebû'd-Derdâ'ya yazdığı bir mektûbta: «Hastaları tedâvi için tabâbete başladığını öğrendim. Gerçek tabîb isen öğüdüne devâm et. Çünkü söz'ün şifâdır. Yok eğer uydurma tabîb isen Allah'tan kork, Müslümânların kanına girme.» demiştir. Ebû'd-Derdâ, bu mektûbtan sonra sorulan suâllere cevâb vermekten kaçınırdı. Enes (R.A.) bir mes'ele kendisinden sorulduğu zamân «Büyüğümüz Hasan-ı Basrî'ye sorun.» derdi. İbn Abbâs, kendisinden sorulunca, Zeyd'in oğlu Hâris'e İbn Ömer (R.A.) ise Sa'd b. Müseyyeb'e havâle ederdi.

Hikâye olundu ki: «Hasan-ı Basrî'nin meclisinde Ashabdan bir zât yirmi kadar Hadis okudu. Hadisler'in şerhi kendisinden istenince: «Ben ancak bildiğimi okurum, başka bir şey anlamam.» demesi üzerine, Hasan-ı Basrî, yirmi Hadîs'in teker teker izâhını yaptı. Herkes onun bu ilmî izâhına ve Hadîsleri birden ezberlemesine hayran olduğu gibi, Sahâbî, bir parça kum alıp oradakilere attı ve: «Aranızda böyle bir dehâ var iken benden mi soruyorsunuz?» dedi.»

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, en çok ehemmiyet verdikleri ilm-i bâtın [Allah bilgisi, mârifet], kalb murâkabesi, âhiret yolu ve bu yolun yolcusu olmak için gerekli bilgiler ve bu bilgilerin gelişmesi için ciddî mücâhede ve murâkabe olmalıdır. Zira mücâhede, müşâhedeye ulaştırır. İlimlerin inceliklerinden kalbe hikmet nûrları dökülür. Kitâblar ve kitâblarla öğrenilen ilimler bunu sağlayamaz. Ölçü ve tartıya sığmayan hikmet kapûsu kalbde, mücâhede, murâkabe (Şeri'at kanûnları gereğince) zâhirî ve bâtınî amelleri ifa, temiz düşünce ve huzûr-u kalb ile tenhâlarda Allah'ı zikretmek ve maddiyât ile alâkasını kesip bütün varlığı ile Allah'a bağlanmak ile açılır. İşte Keşf'in kaynağı, ilhâm'ın anahtarı budur. Çok talebeler var, uzun zamân okudukları hâlde duyduğundan fazla bir kelime konuşmağa muktedir olamaz. Çok mühim ilimleri öğrenmekle kalıp, ameli arttırıp kalbi murâkabe edenler var ki, akıl sâhiblerini hayrete düşürecek şekilde, hikmet'in incelikleriyle Allahu Teâlâ gönüllerini açar. Bu sebebdendir ki Peygamber Efendimiz:

« مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ وَرَّثَهُ اللهُ عِلْمَ مَالَمْ يَعْلَمْ »

«Bildiği ile amel edene, Allahu Teâlâ bilmediğini de bildirir.» (154) Buyurmuştur.

Geçmiş Peygamberlere inen kitâbların bâzısında şöyle yazar: «İlim, gökdedir, kim indirecek onu? Yerin altındadır, kim çıkaracak onu? Denizlerin ardındadır, kim getirecek onu? demeyin, ilim, sizin kalbinizdedir. Benim mâ'nevi huzûrumda melekler gibi terbiyeli, sıddîklar gibi ahlâklı olun ki, sizi kaplayacak şekilde, kalbinizdeki ilim parlasın.» Abdullah Tüsterî: «Âlimler, âbidler ve zâhidler kalbleri kapalı olduğu hâlde dünyâ'dan göçer, kalbi açılanlar ancak sıddîklar ve şehidlerdir.» dedikten sonra Allahu Teâlâ'nın :

« وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ »

«Gayb'ın anahtarları ondadır, gaybı ancak o bilir.» (6 - En'am: 59)

Âyet-i celîlesini okumuştur. Eğer bâtın ilmi ile nûrlanmış kalblerin anlayışı ilm-i zâhir'e hâkim olmasaydı Peygamber Efendimiz :

« إِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ »

«Sana müftüler, her ne kadar fetvâ verseler de sen yine kalbine danış.» buyurmazdı.

Bir kudsî Hadis'de Peygamber Efendimiz :

« لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ
كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ »

«Kulum, nâfile ibâdetlerle, ben onu sevinciye kadar bana yakla-

(154) Ebû Nuaym «Hilye»de.

şır ve hattâ sevgime mazhar olur. Ben de onunla görür, kulumu sevdiğim zamân onun gözü olurum.» (155)

Buyurmuştur. Tefsîr kitâblarının anlayamadıkları, büyük müfessirlerin bilemedikleri Kur'ân'ın nice ince mânâları var ki onlar, zikr ve fikir ile uğraşan kalblere doğar. Kendini murâkabe eden mürîd'e bu mânâlar ilham olunup da, bunları müfessirlere sundukları zamân, (insâflı) müfessirler onları beğenirler ve temiz kalb'in vâridâtı ve Allahu Teâlâ'ya teveccüh eden himmetlerinin karşılığı olarak, Allahu Teâlâ'nın onlara bir lûtfu olduğunu anlarlar. Mükâşefe ilimlerinde, muâmele ilminin inceliklerinde ve kalbe geçen inceliklerde de hâl böyledir. Bu ilimlerin her biri, derinliklerine inilemiyen birer deryâdır. Herkes, ancak kendisine rızk edilen miktâr ve Rabbinin tevfîk ettiği güzel amel nisbetinde bu ilimlere dalabilir. Hazret-i Ali, uzun bir hadîs'inde, bu gibi âhiret ilimlerini tavsif ederken şöyle buyuruyor :

«Kalbler, kaplardır; kapların iyisi, iyiliklere kap olandır.»

«İnsânlar üç'e ayrılır. Allah'ı bilenler, kurtuluş için okuyanlar, üçüncü kısmı da değersiz, âdi kimselerdir. Her haykıranın ardına takılır, her rüzgâr ile eğilir, ilim nûru ile aydınlanmaz, sağlam dala yapışmazlar. İlim, mâldan hayırlıdır. Çünkü ilim seni korur, mâlı sen korursun, ilim, okutmakla artar, mâl, harcamakla tükenir. Hayâtta iyi ameller kazanmak, ilim sâyesinde olduğu gibi, öldükten sonra da iyi hâtıraları yaşamak, yine ilim sâyesinde mümkündür. İlim hâkim, mâl, mahkûmunaleyhdir. Mâlın menfa'ati, kişinin ölümü ile çok olur. Haznedarlar ölür hazîneleri ortada kalır. Fakat âlimler, dünyâ durdukça yaşarlar.» Sonra uzun bir nefes aldı ve: «Dikkat et, eğer ehlini bulsaydım, benim göğsümde geniş ilim vardır. Ne yazık ki istekliler ya itimatsız kimselerdir. Dîni, dünyâ menfaatine âlet eder ve ilâhî ni'metler ile Allah'ın velîlerine, öğrendiği deliller ile de onun kullarına karşı üstünlük taslamak ister. Veyâ hakîkat ehline uyar fakat (hakîkati teşhisten âciz olduğu için) ilk nazarda kalbine şüphe tohumu ekilir, hangi taraftan olacağını seçemeyecek derecede basîret sâhibi olmayan, dünyâ lezzetlerine düşkün şehvetlerinin peşinden akıp giden, yâhut da bunlar, daha ziyâde dünyâlık peşinde, mal yığmak hevesine uyan kimselerdir. Bunlar daha ziyâde kırlardaki hayvânlara benzerler. Allah'ım, işte böyle hâmillerinin ölmesiyle ilim de sönüp gidecektir. Yine de yeryüzü, ilâhî hükümlerini koruyanlardan boş kalmaz. Bunlar, ya herkesin görebileceği şekilde âşikâre bulunurlar, veyâ Allahu Teâlâ'nın hüccetlerini korumak için gizli kalmağı tercih ederler. (İbn Kayyım : «Bu cümlenin aslı yok, yalancı râfizîlerin uydurma ve eklemesidir»

---

(155) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

der.) Çünkü Hilye'de bu cümle yoktur. Çünkü ilâhî hüccetler gizlilik ile korunmaz. Bunlar nerede bulunur. Çünkü bunların sayıları az, kıymetleri ise yüksektir. Zâtları gizli fakat, hâtıraları gönüllerdedir. Allahu Teâlâ, hüccetlerini onlarla korur. Hattâ onlar kendilerinden sonra gelenlere, bu hüccetleri emânet eder ve kalblerine yerleştirirler. İlim, olduğu gibi onlara gider. Rûh-i yakîn'e ulaşırlar, mülâyim kimse lerin sert gördükleri dâhi onlar için yumuşak olur. Gâfillerin vahşî gördükleri şeylerle ünsiyet ederler. Rûhları âli makamlarla alâkalı olan bedenleriyle dünyâ'ya sâhip olurlar. İşte bunlar, yeryüzünde Allah'ın dostları ve âmilleri olup i'timâdına mazhar olmuşturlar. Dînine dâvet ederler.» Sonra ağlayarak: «Benim heves ettiğim işte bunlardır» dedi. Bu son anlattığı âhiret âlimlerinin evsâfıdır. Bunun ekserisi amel ve mücâhede ile elde edilir.

Âhiret âlimlerinin âlâmetlerinden biri de Yakîni kuvvetlendirmeğe ehemmiyet vermesidir. Dîn sermâyesinin başı «Yakîn» dir. Peygamber Efendimiz:

«اَلْيَقِينُ الإِيمَانُ كُلُّهُ».

«Yakîn, îmân'ın bütünüdür.» (156) Buyurmuştur.

Yakîn ilminin evveliyâtını öğrenmek lâzımdır, ki ondan sonra insâna Yakîn'in yolu açılır. Bu sebebden Peygamber Efendimiz:

«تَعَلَّمُوا الْيَقِينَ»

«Yakîni öğrenin.» (157) Buyurmuştur.

Yâni yakîn sâhipleriyle buluşun, onlardan yakîni öğrenin de, hâl ve gidişlerinde onlara uyun ki, onların yakîni kuvvetlendiği gibi sizin de kuvvetlensin. Yakîn'in azı, amelin çoğundan iyidir. Peygamber Efendimiz'e, yakîni kuvvetli günâhı çok, yakîni az ameli çok olan iki kişiden sorduklarında:

«مَا مِنْ آدَمِيٍّ إِلاَّ وَلَهُ ذُنُوبٌ»

«Günâhsız insân yoktur.»

---

(156) Beyhakî, İbn Mes'ûd'dan.
(157) Ebû Nuaym.

Buyurmuştur. Fakat yaradılışta aklı olup yakîni olan kişiye günâh zarar vermez. Çünkü her günâhın akabinde tevbe eder, istiğfâr eder günâhları mahv olarak yalnız kendini cennete götürecek fazîleti kalır. Bunun için Peygamber Efendimiz dîğer hadîs'inde:

« إِنَّ مِنْ أَقَلِّ مَا أُوتِيتُمُ ٱلْيَقِينَ وَعَزِيمَةَ ٱلصَّبْرِ وَمَنْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنْهُمَا لَمْ يُبَالِ مَا فَاتَهُ مِنْ قِيامِ ٱللَّيْلِ وَصِيَامِ ٱلنَّهَارِ »

«En az sâhibi bulunduğunuz yakîn, ve sabr u azîmettir. Bunlardan nasibini alan için geçmişte tutamadığı oruçlar, kalkamadığı geceler için üzüntü yoktur.»

Lokman'ın oğluna olan tavsiyesinde: «Oğlum, amel ancak yakîn ile yapılır, herkes yakîni nisbetinde amel eder. Amel noksânlığı, yakîn noksânlığından gelir.» demiştir.

Yahyâ b. Muâz er-Râzî: «Tevhîd'in nûru, müşriklerin iyiliklerini yakan şirk ateşinden kuvvetlidir.» dedi ve bu nûr ile «Yâkîn» i murâd etti. Kur'ân-ı Kerîm bir çok âyetlerde yakîn sâhiplerini zikretti ve bununla yakînin ebedî saâdetlere vâsıta olduğuna işâret etti.

YAKÎN'İN MÂNÂSI

Şâyet, anlaşılmayan ve bilinmeyen bir şeyi aramak mümkün değil, bunun için yakîn'in mânâsını, kuvvet ve za'fını evvelâ bildir, ondan sonra aramasiyle meşgûl olayım diye aklından geçirirsen deriz ki:

Bilmiş ol ki, yakîn, iki fırkanın ayrı ayrı mânâlarda kullandıkları bir kaç mânâya gelen bir lâfz'dır.

Nazariyeciler ile kelâmcılar, yakîni şüphe etmemek mânâsında kullanırlar. Zira nefsin bir şey' tasdik etmeğe temâyülünün dört makaamı vardır.

KELÂMCILAR VE NAZARİYECİLERE GÖRE YAKÎNİN TARİFİ

1 — Tasdîk ile tekzîbin denk olmasıdır. Buna «ŞEK» derler. Meselâ ahvâline vâkıf olmadığın bir adamın azâb görüp görmiyeceği senden sorulduktа, hiç bir tarafına hüküm veremiyeceğin gibi senin için azâb görmesi de görmemesi de mümkündür. Tercih sebebi olmadığı için buna «ŞEK» denir.

2 — Her ikisini de mümkün görmekle berâber, nefsinin bir tarafa meyletmesidir. Meselâ : Her hâliyle iyi tanıdığın bir insan için, bu adam bu hâliyle ölürse azâb görür mü? Diye senden sorulduk-ta - kendisinde salâh alâmetleri görüldüğü için - nefsin, daha çok o adamın mu'azzeb olmayacağına meyleder. Bununla berâber gizli bir hatâsından dolayı azâb göreceğini de düşünürsün. Senin bu düşüncen, o meyline müsâvîdir, fakat onu tercîh etmeni önlemez. Buna da «ZAN» derler.

3 — Hâtırına aksi gelmemek ve gelse de kabûl etmemek üzere, insânın bir şey'i tasdîk'a meyl etmesi ve tasdik tarafının nefse galebe çalmasıdır. Fakat bu kanâati, kat'î mâlûmâtına dayanmaz. Ancak, bu adam, (birinci ve ikinci kısım olan) şek ile cevâz cihetlerini iyice düşünürse cevâza meyleder ve onu kabûl ederdi. İşte buna da «Yakîne karîb itikat» denir. Yalnız dinlemek sûretiyle kafalarında yerleşen şer'î hükümlerdeki avâmın i'tikadı böyledir. Bu i'tikad kendilerinde o derece yerleşir ki, her mezheb mensûbları, mezheblerinin doğruluğuna ve imâmlarının hakikati bulduğuna kat'î sûrette inanırlar ve eğer bir tânesine: «İmâm'ının hatâ etmesi mümkündür.» denilse aslâ kabûl etmez.

4 — Hadd-i zâtında şüphesi olmıyan ve kendisinde şüphe edilmiyecek şekilde, sağlam delîlden hâsıl olan mârifettir. Şüphe ve şüphe imkânı karışmıyan i'tikaada kelâm âlimleri ve nazariyecilere göre «yakîn» adı verilir.

Bunun misâli : Aklı başında bir kimseye: «Bu varlıklar arasında kadîm olanı var mıdır?» dendiği zamân, der'akab bunu reddeder ve kabûl edemez. Çünkü kadîm, göz ile görülmez. Zira, varlıkları göz ile görülen güneş ve ay gibi değildir. Kadîm ve ezelî olan bir şey'in varlığını bilmek, iki sayısının bir sayısından çok olduğunu bilmek gibi zarurî, yâni hiç delil aramadan ilk nazarda bilinenler gibi değil; belki, sonradan icad edilen bir şey'in kendi başına olamıyacağını bilmek gibi de değildir. Çünkü bu da zarûrîdir. (Yâni her akıl sâhibi sonradan meydâna gelen şey'in kendi başına olamıyacağını ve bunun bir mûcidi olduğunu, delîl'e lüzûm göstermeden hemen anlar.) Birdenbire bir kadîmin varlığını kabûl etmekte, aklın tereddüdü tabiîdir. Bundan sonra, bu kadîm'in varlığını bir kısım insanlar kitâblarda okur, ağızlardan dinler, kat'î bir şekilde kabûl eder ve inancında devâm ederler. Bu inanış, avâm'ın inanışıdır. İnsânlardan bâzıları da delil ile kadîmi bulur. Şöyle ki: Eğer mevcûd bir kadîm olmasa, bütün varlıkların hâdis yâni sonradan var olması lâzım gelir. Eğer bunu böyle kabûl edersek, ya bütün mevcûdât'ın hepsi veyâ bâzısı sebebsiz hâdis olmak lâzım gelir ki, bu muhâldir. Yâni böyle şey ola-

maz. Muhâl'e giden her şey muhâldir. O hâlde aklın bir kadîmi kabûl etmesi zarûrîdir. Zîra bu mes'ele üç şıkda mütâlâa edilebilir.

1 — Mevcûdât'ın hepsi kadîm,
2 — Hepsi hâdis,
3 — Bâzısı kadîm, bâzısı hâdis.

Eğer hepsi kadîm dersen aranılan bulundu. Çünkü kadîm vardır. Fakat bâzısının hâdis olduğunu yok olmasından anlıyoruz (ki bu dâvâ çürüktür). Eğer hepsi hâdis dersen yukardaki muhâliyet lâzımdır. O hâlde ya üçüncü şık, veya birinci şık tezâhür etmiş oldu. Bu şekilde elde edilen mâlûmata «Yakîn» derler. İsterse delîl ile elde edilsin, yukarıda verdiğimiz misâl gibi, isterse havas-sı hamse [beş duygumuz] ile bilinsin. Güneşi, ayı görmemiz gibi. İsterse akıl ile idrâk edilsin [anlaşılsın], sebebsiz bir şeyin var olamıyacağı gibi. İsterse tevâtür eden haber ile bilinsin «Mekke»nin varlığını bilmek gibi. İsterse tecrübe ile bilinsin SEKOMONYA'nın müshil olduğunu bilmek gibi. İsterse delîl ile olsun, yukarda anlattığımız gibi. Bunlar'a göre bir şey'e «Yakîn» adını vermenin şartı, ona şüphenin karışmamasıdır. Bunlara göre şüphe karışmayan her ilm'e, «Yakîn» adı verilir. Bu târife göre «Yakîn» za'iflikle vasıflanmaz. Çünkü şüphe ile zayıflığın farkı yoktur.

FAKÎH VE SÛFÎLERE GÖRE, YAKÎN

İkinci târif, fakîhlerin, mutasavvıfenin bâzı âlimlerin târifidir. Bunlara göre yakîn'de, yukarıda anlatılan, cevâz ve şüpheye aslâ iltifât edilemez. Belki aklında ancak o cihet bulunacak, diğerleri aslâ hâtırına gelmiyecektir. Hattâ bunlara göre, vukû'u muhakkak olan ölümde bile: «Falanca'nın ölüme yakîni zayıftır, hadd-i zâtinde verilmemesi de mümkün görülen rızkın verileceğine, falanca'nın yakîni kuvvetlidir.» denebilir. (Yâni «Yakîn», kuvvet ve za'f ile vasıflanır.) Ne zaman ki, gönlü bir şey'i tasdîk'e meyleder ve bu meyi, diğer cepheleri atarak kalbinde kuvvetlenir ve kalbi tamâmen kuşatırsa, işte o zamân «Yakîn» adını alır. Şüphe yok ki, ölüm'ün mutlaka geleceğine, ve bunda aslâ şek olmadığına insânlar hemfikirdir. Fakat kimi ona iltifât etmez, onun için hazırlanmaz, sanki buna inanmamış gibi olur. Kiminin de bu inancı kalbini sarar, bütün gayretini ölüm için hazırlanmağa bağlar ve başka işlere zamân ayırmaz. İşte buna da «Kuvvetli Yakîn» adı verilir. Bu sebebten bâzı ârifler: «Kendisinde yakîn bulunmıyan şüpheye, kendisinde şüphe olmayan yakînlerden en çok benzeyen ölümdür.» dediler. (Yâni vukû'u muhakkak ve mutlak olan ölüm için insânların hazırlanmaması, onu şüpheli gibi gösteriyor. Ve şüpheli olan şeylere benzetiyor.)

İşte bu târife göre «Yakîn», za'f ve kuvvet ile vasıflanabiliyor.

Biz: «Âhiret âlimlerinin nişânı, yakînlerini kuvvetlendirmeğe gayret etmeleridir.» dediğimizde, evvelâ şekki atıp sonra kalbi kaplayıp kalbi iyice hâkimiyyetine alan bir yakîn elde etmek mânâsını kasd ediyoruz.

Bu izâhı anladıkdan sonra, bizim «Yakîn»; kuvveti, za'fı, çokluğu - azlığı, gizliliği - âşikârlığı bakımından üç'e ayrılır, dediğimiz zamân kuvvet ve za'f'ın ayrılması ikinci (Mutasavvıfe'nin) târifine göre olduğunu bilirsin. Bu da, cevâz şekk'e i'tibâr etmeden yalnız o cebhe'nin, kalbi, tamâmen kaplaması bakımındandır. Bu mânâda yakîn'in kuvvet ve za'fı sonsuzdur. Ve insânların ölüm için hazırlanmaktaki ayrılıkları, yakîn'in bu mânâdaki farklı oluşundan meydâna gelir. Ama birinci târife göre, yakîn'in, gizlilik ve aşikârelik bakımından farkı inkâr edilemez. İmdi (birinci târif'in ikinci makaamı olan) cevâz'ın kendisine ârız olması bakımından ortaya çıkan gizlilik ve aşikâreliği, yine tasavvuf târifine göre inkâr edilemez. (Birinci târif'in üçüncü makamına göre) şekk'in (şübhe) izâlesi bakımından da gizlilik ve açıklığın inkârına yol yoktur. Çünkü iki tarafı da tevâtür'e dayandığı ve hiç birinde şüphe etmediğin hâlde «Mekke» ile «Fedik» in, «M û s a» aleyhi's-selâm ile «Y û ş a'» nın varlığı arasındaki ilminde fark bulur ve birincileri daha vâzıh bilirsin. Yine bunun gibi, delîller ile uğraşan nazariyecilerde de bu fark vardır. Şüpheyi kaldırmakta ikisi de bir olmakla berâber bir delîl ile isbât ettiği, bir kaç delîl ile isbât ettiği kadar aşikâre değildir. Bu böyle olmakla berâber, ilmi, kitâb ve işitmekle elde eden bâzı kelâmcılar, aradaki farkı düşünmek için nefsine baş vurmadan bunu inkâra kalkışırlar.

Azlık ve çoklukla ayrılığa gelince: Bu da yakîn ile alâkalı şeylerin çokluğu ve azlığı iledir. Meselâ: Falan adam, falancadan daha âlimdir, yâni ilmi daha çoktur, denildiği gibi, bunun için yâni ilmi çok olduğu için bâzı âlimlerin şer'î hükümlerin hepsinde yakîni daha kuvvetli, bir kısmının da bâzı hükümlerde yakîni daha kuvvetli olur.

YAKÎN'İN ARANACAĞI YERLER

Eğer, evet, şüpheyi atmak ve kalbi kaplaması bakımından yakîn'in kuvvet, za'f, azlık - çokluk, gizlilik ve açıklığını anladın. Fakat yakîn'in taallûkunu, yolları ve aranacağı yerleri bilmiyoruz. Bunları bilmeden yakîn'i arayamayız dersen:

Bilmiş ol ki, Peygamberlerin getirdikleri her şey, yakîn'in mecrâlarıdır. Zira yakîn, (sâhibinden şek ve şüpheyi kaldıran) husûsi bir ilimdir. Taallûk ettikleri de şerî'at'ın getirdiği ilimlerdir ki, bunları

saymak mümkün değil, ancak asılları sayılan, bâzı mühimlerine işâret edeyim:

1 — **Tevhîd :** Yâni her şey'i, Allah'dan bilmek. Diğer vâsıtalara değer vermeyip bütün bunları Allahu Teâlâ'nın emrinde musahhar ve hükümsüz tanımaktır. İşte böyle bir inancı olan «yakîn» sâhibidir. Eğer imân ile berâber kalbinden şüphe imkânı kaybolursa iki mânânın biriyle yakîn sâhibi olur. Eğer imân ile berâber, vâsıtalara kızmak, teşekkür etmek gibi hâlleri kaldıracak ve vâsıtaları teşekkür ve gazabda, hiç bir dahli olmadan, kalem ve el seviyesine indirecek şekilde kalbin de kuvvetlenirse, ikinci mânâda «Yakîn» sâhibi olur. Bu makaam: Yakîn'in en şerefli makaamı, birinci yakîn'ın semeresi, rûhu ve faydasıdır.

Kalemi kâtibin emrinde bildiği gibi; Güneş, Ay, yıldız, ot, canlı-cansız herşey, Allahu Teâlâ'nın emrinde olup, hepsinin kaynağı kudret-i ezeliyye olduğunu hakkıyle bildiği zamân (Yakîn'in dokuz makaamından üç'ü olan) **Tevekkül, Rızâ, Teslîm** kendisini kaplar, **Gazab, Hıkd, Hased** ve kötü hûylardan emîn olur. İşte yakîn yollarının biri budur.

Yakîn'in faydalarından biri: Allahu Teâlâ'nın:

« وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا »

«Yer yüzündeki bütün yürüyen canlı varlıkların rızkı, Allah üzerinedir.» (11 - Hûd : 6) Buyurduğu, rızka kefil olduğuna tevekkül [güven] ve kendisi için takdîr edilenin kendisine geleceğine yakîn, bunlardan doğar. Bunlar, kalbinde ne kadar kuvvetlenirse, rızk'ını o nisbette güzel yollardan arar, hırsı, tama'ı azalır ve kaybettiğine üzülmez. Bu yakîn'in sağladığı iyi neticelerden biri de tâ'at ve 'ibâdet ile güzel ahlâkdır.

«Zerre kadar iyilik eden mükâfatını, zerre kadar fenâlık edenler cezâsını göreceğini.» kalbine yerleştirmek de bu yakîn'in alâmetlerindendir. Bu da sevâb ve azâb'a yakîn'i ifâde eder. Tokluğu ekmekde bildiği gibi; sevâbı tâ'atte, helâki zehirde, zehirli yılanlarda bildiği gibi; azâbı günâhda bilir de, açlığını gidermek için ekmeğini elde etmeğe ve onu korumağa çalışdığı gibi, tâ'at ve ibâdet'in de azını çoğunu korur ve onu elde etmeğe gayret eder. Zehir'in azından çoğundan kaçındığı gibi, günâhın da küçüğünden büyüğünden, azından ve çoğundan kaçınır.

Birinci mânâda yakîn, bütün mü'minlerde bulunur. Fakat ikinci mânâdaki yakîn, ancak **mukarreblerde** [Allah'a yakın olanlarda]

bulunur. Bu yakîn'in faydası: Harekât, sekenât ve hâtıralarında kendisini doğru murâkabe etmek, tekvâda ileri gitmek ve her türlü fenâlıktan sakınmaktır. Yakîn, ne kadar kuvvetli olursa, fenâlıktan kaçınmak iyiliğe baş vurmak o nisbette çok olur. Her hâlini Allahu Teâlânın bildiğini, gönlünden geçenleri, gizli hâtıra ve düşüncelerini müşâhede ettiğini bilmek de bu yakîndendir. Birinci mânâsiyle, yâni şüphe etmemek bakımından, her mü'minde bu yakîn vardır. Ama ikinci mânâsiyle, ki asıl aranan da budur. Bu mânâda yakîn sâhibi pek azdır; ancak sıddîklarda bulunur. Bunun da netîcesi: Kendısinin Pâdişah hûzurunda takındığı tavır gibi, tenhâ yerlerde de (Allah huzûrunda olduğunu düşünerek ona göre) terbiyesini takınmasıdır. Hakîkaten, bu gibi yakîn sâhipleri tenhâlarda da edeb'e riâyet eder ve her nevi kötü hareketlerden çekinir. Bâtınî düşünceleri, zâhirî hareketlerine uyar; içi - dışı bir olur. Zâhirini insânlar gördüğü gibi, kalbini de Allahu Teâlâ'nın gördüğünü bildiği zamân, Allahu Teâlâ'nın bakdığı kalbini, insânların gördüğü dış görünüşünden daha iyi temizler ve süsler. Yakîn'in bu makaamı, **Hayâ** [utanma], **Havf** [korku], **İnkisar** [kırıklık], **Zillet** [kendini küçük görme], **İstikâne** [alçak gönüllülük], **Huzu'**, **Tevazu'** ve benzerî iyi hûyları doğurur. Bu iyi hûylar da, üstün tâ'atler yapmağı te'mîn ederler.

Hülâsa: Bütün bu mânâlarıyle yakîn, büyük bir ağaç gibidir. Kalbdeki bu ahlâklar da, o ağacın dalları, bu ahlâklardan meydâna gelen tâat ve ibâdet de, o dalların meyveleri gibidir. Yakîn, bunların aslı ve esâsıdır. Onun burada saydığımızdan çok fazla kapuları ve yolları vardır. İnşallah, **«Rub'-ı Münciyât»** yâni 4 üncü ciltte tafsilâtıyla anlatılacaktır. Yakîn'in mânâsından şimdilik bu kadarı kâfidir.

Âhiret âlimlerinde aranan alâmetlerden biri de: Dâima mahzûn, münkesir, baş öne eğik olmak ve sükût etmektir. Allahu Teâlâ'dan korktuğunu kıyâfetinde, elbisesinde, ahlâkında, işinde, duruşunda, konuşmasında, ve sükûtünde belli etmelidir. Ona her bakan Allahu Teâlâ'yı hatırlamalı, görünüşü, ilmine şehâdet etmeli. Merd insanın yüz'ü, âyinesidir. Âhiret âlimleri vakar, zillet ve alçak gönüllülükleriyle sîmâlarından bilinirler. Denildi ki: Allahu Teâlâ'nın kullarına giydirdiği elbisenin en güzeli, ağır başlılık içinde tevâzu' elbisesidir. Bu, Enbiyâ kisvesi, sâlihler, sıddîklar ve âlimler sîmâsıdır.

Ama yığın yığın sözler, ağızı yayarak konuşmalar, bol bol gülüşmeler, konuşma ve harekette aceleler, hepsi küfran-i nî'met, ve Allah'ın azâbından emîn olmaktan ileri gelir. Bu gibi hareketler, Allah'ı bilen âlimlerin değil, dünyâ'ya bağlanan gâfillerin âdetidir Çünkü Abdullah Tüsterî'nin (R.A.) dediği gibi âlimler üç kısımdır.

1 — Allahu Teâlâ'nın emirlerine âlim, eyyâmına âlim değil; bunlar, helâl-harâm müftüleridir, ki bu ilim, haşyet denen iç korkusunu sağlamaz.

2 — Emrini, eyyâmını bilmez, yalnız Allah'ı bilir. Bunlar da umûm müslümânlardır.

3 — Allahu Teâlâ'yı da, emrini de, eyyâmını da bilir ki, sıddîklardır. Haşyet ve huşu' ancak onlarda tecelli eder. Tüsterî: «Eyyâm» demekle, geçmiş ve gelecek insânlara Allahu Teâlâ'nın verdiği gizli ni'metlerini ve 'ukûbetlerini kasdetmiştir. Kim bunları anlarsa, korkusu çoğalır, huşû'u belli eder.

Hazret-i Ömer (R.A.) : «İlim öğrenin, ilimle berâber ağır başlılığı, yumuşaklığı da öğrenin, hocalarınıza karşı alçak gönüllü olun, sizden öğrenenler de size böyle olsun. Sakın, âlimlerin kibirlilerinden olmayın, çünkü böyle olursanız, ilminiz, cehlinize üstün gelemez.» Denildi ki; Allahu Teâlâ kime ilim verirse ilmin yanında hilm'i tevâzu'u, ve güzel huyu da ona verir. İşte faydalı ilim de böyle olanıdır. Eserde: Vârid oldu ki, «Kime, ilim, zühd, tevâzu' ve güzel ahlâk verildi ise o kimse müttekîler'in imâmıdır.» Hadîs'de şöyle buyuruluyor:

« إِنَّ مِنْ خِيَارِ أُمَّتِي قَوْمًا يَضْحَكُونَ جَهْرًا مِنْ سَعَةِ رَحْمَةِ ٱللّٰهِ ، وَيَبْكُونَ سِرًّا مِنْ خَوْفِ عَذَابِهِ . أَبْدَانُهُمْ فِي ٱلْأَرْضِ وَقُلُوبُهُمْ فِي ٱلسَّمَاءِ ، أَرْوَاحُهُمْ فِي ٱلدُّنْيَا وَعُقُولُهُمْ فِي ٱلآخِرَةِ . يَتَمَشَّوْنَ بِٱلسَّكِينَةِ . وَيَتَقَرَّبُونَ بِٱلْوَسِيلَةِ »

«Ümmet'imin iyilerinden bir cemâ'at var ki, ilâhî rahmet'in genişliğinden açıkda gülerler, azâbının korkusundan da gizli yerlerde ağlarlar, bedenleri yerde, gönülleri göklerdedir, rûhları dünyâ'da akılları ise âhirettedir, yürümeleri vakar ile buluşmaları ise sebebledir.» (158)

Hasan: «Hilm ilm'in vezîri, rıfk babası, tevazu' ise gömleğidir.» demiştir.

(158) Hakim ve Beyhakî. 'Iyad b. Süleyman'dan.

Bişr b. Hâris: «İlmiyle riyâset isteyen, Allahu Teâlâ'ya düşmânlıkla yaklaşır. Yerde ve gökde sevilmez.» demiştir. İsrâiliyyâtta denilmiştir ki: «Bir hakîm [Feylesof] hikmet'e dâir üçyüz altmış eser yazdı da ancak hakîm unvânını aldı. Allahu Teâlâ o zamânın Peygamberine vahy etti: «O adam'a söyle, yer yüzünü, boş sözlerle doldurdu. Bunlardan hiç biriyle benim rızâmı düşünmedi. Ben onun bu hezeyânlarının hiç birini kabûl etmem.» Bu haberi alan hakim yaptığına pişmân oldu ve bu işi terk etti. İnsânlar arasına girdi, sokaklarda yürüdü ve tevâzu' göstermeğe başladı. Bunun üzerine Allahu Teâlâ Peygamberine, «Şimdi rızâmı kazanmıştır.» diye, haber verdi.»

Evza'î (R.A.), **Bilâl b. Sa'd**'den rivâyet ederek Bilâl'in şöyle dediğini bildiriyor:

«Sizden biriniz Şartî'lere bakar ve Allahu Teâlâ'ya sığınır, buna karşılık riyâseti seven, bunun için elden gelen gayreti sarfeden dünyâ âlimlerine bakar, ona hiç kızmaz. Halbuki o, şartiden de daha çok ve asıl kızılacak olan bu gibi âlimlerdir. Rivâyet olundu ki:

«Peygamber Efendimize :

— Hangi amel daha efdâldir? Diye soruldu. Peygamber Efendimiz :

— Harâmdan kaçınmak. Harâmdan uzaklaşdıkça, zikru'llah'ın tadını ağzında bulur. Allahı çok anarsın.

— Hangi arkadaş daha hayırlıdır? Peygamber Efendimiz :

— Unuttuğunda Allah'ı hâtırlatan, Allah'ı andığında sana yardımcı olandır.

— Fenâ arkadaş hangisidir? Peygamberimiz :

— Unuttuğun zamân Allah'ı hatırlatmayıp, hatırladığında da sana yardımcı olmayanlardır.

— İnsanların en âlimi kimdir? Peygamber Efendimiz :

— Allahu Teâlâ'dan en çok korkanıdır.

— En hayırlımızın kim olduğunu bize bildir ki onunla düşüp kalkalım. Peygamber Efendimiz :

— Görüldüğünde Allah'ı hatırlatan kimsedir.

— İnsânların en fenâsı kimdir? Peygamber Efendimiz :

— Allah'ım, sen mağfiret eyle. Onlar ısrârla:

— Kimdir? Diye sorunca, Peygamber Efendimiz :

— Hâli bozulan âlimlerdir, buyurmuştur.» (159)

Yine Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur:

---

(159) Bu uzunlukta kaynağı bulunamamıştır.

« إِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ أَمَانًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَكْثَرُهُمْ فِكْرًا فِي الدُّنْيَا ، وَأَكْثَرَ النَّاسِ ضِحْكًا فِي الآخِرَةِ أَكْثَرُهُمْ بُكَاءً فِي الدُّنْيَا ، وَأَشَدَّ النَّاسِ فَرَحًا فِي الآخِرَةِ أَطْوَلُهُمْ حُزْنًا فِي الدُّنْيَا »

«Şüphesiz, âhirette en çok huzûr içinde olan, dünyâ'da en çok düşünendir; âhirette en çok gülen, dünyâ'da en çok ağlayandır. Âhirette en çok sevinçli olan, dünyâ'da en çok mahzûn olandır.» (160)

Hazret-i Ali (R.A.) hutbesinde: «Nefsim rehîn, ben de kefiliyim. Kavm'ın zirâati takvâya zarar vermez. Aslı bozuk olan, hidâyete susamaz. İnsânların en câhili, kendini bilmeyendir. Şüphesiz Allahu Teâlâ'nın en çok buğz ettiği, şuradan buradan mâlûmât edinip, onunla fitne karanlıklarına dalan kimsedir. Ancak, insânlardan kendisine benzeyen ayak takımları ona âlim der. Halbuki bir gün bile sâlim olarak ilimle yaşamamıştır. İlmin kifâyet eden azı, azdıran çoğundan hayırlıdır. Tâ ki böyle lüzûmsuz fazla ilim edindiği zamân, başkalarının tereddüt ettikleri mes'eleleri çözmek için ilim kürsüsüne otururlar. İhtilâflı mes'elelerde, doğru mu, yanlış mı anlamadan kendi çürük fikirlerini öne sürerler ki, bu fikirlerin sağlamlığı örümcek yuvasını ileri geçmez. Binmesi câhilâne, düşmesi ise âmiyânedir. Kibrinden bilmediği mes'elelerde: «Allah bilir.» demez ki selâmete ersin. İlme, ciddî şekilde sarılıp ondan faydalanmak istemez. Yanlış hükümleriyle, dâvâları da kendisinden şikâyetçidir. Hükümlerinde, hârâmı helâl yapar. Vallahi suya varmadan geri döner. Kendisine verilen işlerin ehli değil. İşte bu gibiler ikabı ve ömür boyunca feryad ü figân ile ağlamağı hak eden kimselerdir.»

Hazret-i Ali: İlim meclisinde ciddî davranın, ilmi şakaya almayın, çünkü ilim değerini kaybeder.

Bâzı selef diyorlar ki: «Âlim, her gülmesinde ilim'den bir parçasını atmış olur.» Denildi ki: Muallimde üç haslet toplanırsa, öğrenciye âit bütün ni'metleri tamâmlamış olur. Bunlar da: Öğretmede sabır, öğrenciye karşı tevâzu', bir de güzel ahlâktır. Öğrencide de üç haslet bulundu mu, muallim'in aradığı bütün ni'metleri tamâmlamış olur. Akıl, terbiye ve iyi anlayıştır.

Hülâsa : Âhiret âlimleri, Kur'ân'ın gösterdiği ahlâktan ayrıl-

(160) Kaynağı bulunamamıştır.

mazlar. Çünkü onlar Kur'ânı, riyâset için değil, hükmü ile amel etmek için okurlar.

İbn Ömer (R.A.) : «Bir zamânda yaşadık ki, kimimiz Kur'ân inmeden îman etti. Sonra sûreler indi, helâl - harâm, emr ve nehyini öğrendiler. Bunlar'ın anlayamadığı hiç bir şey olmazdı. Halbuki bir takım kimseler gördüm ki, îman etmeden evvel kendisine Kur'ân geldiği hâlde Fâtiha'dan sonuna kadar okur da emr'inden nehy'inden bir şey anlamadığı gibi, üzerinde de durmaz, hurmanın yaramayanı gibi onu karıştırır durur.» Demiştir. (Bunu Hâkim rivâyet etti ve Buhârî ile Müslim'in şartı üzerine sahîhtir dedi.) Diğer bir haberde aynı meâlde şöyle buyuruyor:

«Biz Peygamber'e Kur'ân gelmeden îmân ettik. Bir takım kimseler gelecek ki îmân etmeden Kur'ân kendilerine verilecektir. Onlar, harflerine riâyet edecek fakat çerçevesini aşacak, hükmünü çiğneyeceklerdir. "Biz okuyucuyuz, bizden daha iyi okuyan kimdir? Biz âlimiz bizden âlimi kimdir?" derler. İşte Kur'ândan hisseleri ancak budur.» Diğer bir ifâdede ise: «İşte bunlar, bu ümmetin fenâlarıdır.»

Denildi ki : «Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden olan beş Ahlâk Kur'ân-ı Kerim'in beş âyetinden alınmıştır. Onlar da: **Haşyet** [Korku], **Huşû'** [Kalbî ve bedenî tevâzu], **Tevâzu'** [alçak gönüllülük], **güzel ahlâk** ve âhireti dünyâ'ya tercih ki, buna **Zühd** denir.

Haşyet'in alındığı âyet :

« إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ »

«Allah'tan korkan, ancak âlimlerdir.» (35 - Fâtır : 28)

Huşû'un alındığı âyet :

« خَاشِعِينَ لِلّٰهِ لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًا »

«Allah için korkarlar da, Allah âyetlerinden az olsun para almazlar.» (3 - Âl-i İmrân : 199)

Tevâzû'un alındığı âyet :

« وَٱخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ »

«Mü'minler için kanadlarını alçalt.» (15 - Hicr : 88)

Güzel Ahlâk :

« فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ ٱللهِ لِنْتَ لَهُمْ »

«Allah'ın rahmeti ile onlar için mülâyim davran.» (3 - Âl-i İmrân: 159)

Zühd'ün alındığı âyet :

« وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا ٱلْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ ٱللهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا »

«İlim kendilerine verilenler dediler ki, veyl size, îmân edip sâlih ameller işleyenlere Allah'ın vereceği sevâp daha hayırlıdır.» (28 - Kasas: 80)

Vaktâ ki Peygamber Efendimiz :

« فَمَنْ يُرِدِ ٱللهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلإِسْلَامِ »

«Allah, hidâyetini dilediği kimsenin göğsünü İslâm için genişlendirir.»

Âyet-i celîlesini okudu, kendilerine :

— Bu şerh-i sadr [göğüs genişliği] nedir? Diye sordular. Peygamber Efendimiz :

«Nûr, kalbe akıtıldığı zamân göğüs açılır ve genişler.» buyurdu.

— Bunun bir alâmeti var mıdır? Diye sormaları üzerine, Peygamber Efendimiz:

«Evet vardır. O da aldatıcı olan dünyâdan uzaklaşıp, ebedî olan âhiret'e teveccüh ve gelmeden önce ölüm'e hazırlanmaktır.» buyurdu.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, ameli bozan, kalb'in huzûrunu kaçıran, vesveseyi hazırlayan ve fenâlığı harekete getiren şeyler üzerinde durmaları ve bunları dikkatle araştırmalarıdır. Çünkü Din'in aslı, fenâlıktan korunmaktır. Bu sebebden denildi ki:

«Fenâlığı, fenâlık yapmak için değil, fenâlıkdan korunmak için öğrendim. Fenâlığı bilmeyenlerin çoğu, bilmeyerek kendisini fenâlığâ kaptırır.»

Aynı zamânda işlediğimiz ameller yakîndir [yâni kolay elde edilirler.] Bunların en üstünü Kalb ve dil ile Allahu Teâlâ'yı anmaktır. İşte asıl hüner bunları bozan ve karıştıran şeyleri bilmek (ve onlardan sakınmak) tır. Bu işâret ettiklerimizin dalları çok, yolları ise uzun olmakla hepsine de ehemmiyetle ihtiyâç vardır. Çünkü âhiret yolculuğunda umûmun karşılaştığı şeylerdir.

Dünyâ âlimleri ise: Hüküm ve fetvâlarında garib ve lüzûmsuz şeyleri ararlar da kendilerine ömürlerinde bir def'a bile lâzım olmayacak - olsa da onlar için değil, belki gelecek nesiller için olacak - lüzûmsuz şeylerle yorulur dururlar. Halbûki böyle bir şey olsa da onu çözecek nice kimseler vardır. Şâyân-ı hayrettir ki, gece gündüz tekerrür edip duran hâtıralarında, vesvese ve amellerinde kendilerine lâzım olan mühim tarafı ihmâl ederler. Allahu Teâlâ'nın rızâsına, halkın teveccühünü ve dünyâ kodamanlarının kendisine muhakkik ve müdekkik demelerini tercih ederek, kendisine ehemmiyetle lâzım olan şey'i başkasına pek ender lâzım olacak şey ile değiştirmek kadar, saâdetten uzak ne olabilir?.. Bu gibi âlimlerin cezâsı, Dünyâ'da halk tarafından hüsn-ü kabûl görmemek, zamânın nöbet nöbet gelen musîbetleri ile kederlenmektir. Âhirette ise, hakîkî âlimlerin alacakları büyük mükâfatları ve kendilerinin müflis olduğunu görmekle hasret çekmektir ki, bundan büyük hüsrân olmaz.

Sözü, en çok Peygamberler sözüne, hidâyeti, en çok Sahâbe hidâyetine benzeyen ve bunda herkesin ittifak ettiği, Hasan-ı Basrî'nin (Allah rahmet etsin) en çok anlattığı ve üzerinde durduğu kalbe gelen hâtıralar, amellerin fesâdı, nefsin vesvesesi ve nefsânî şehvetlerin gizli ve kapalı tarafları idi.

Hasan-ı Basrî'ye, «Ya Ebâ Sa'îd, bu senin dediklerini kimseden duymuyoruz, bunları nereden öğrendin?» diye sorduklarında: «Huzeyfetü'l - Yemânî'den» derdi. Huzeyfe'ye de aynı şekilde, «Sahâbenin hiç birinden duymadıklarımızı senden dinliyoruz, bunları nereden öğrendin?» diye sorduklarında Huzeyfe: «Resûlu'llah'tan öğrendim, Resûlu'llah bunları yalnız bana öğretti.» diyerek şöyle devâm etti:

«İnsânlar, şöyle böyle amel edenlere ne gibi mükâfatlar var diye dâima hayırdan ve amellerin faziletlerinden sorarlar, hayrı ilk öğrenen ben olmadığımı bildiğim için, ben de "falan falan şey'i ifsâd eden nedir?" diye amellerin âfetlerinden ve fenâlığa düşmemek için fenâlıktan sorardım. Çünkü bilirim ki, fenâlığı bilmeyen iyiliği de bilemez. Bunun için Peygamber Efendimiz de bunları bana öğretti.»

Nifâk'ın sebebini ve nifâk ilmini, fitnelerin inceliklerini en iyi şekilde bilen yine Huzeyfe idi. Hattâ Ömer, Osmân ve diğer büyük Sahâbe (R.A.) fitnelerden kendisine sorarlardı. Münâfıkları öğrenmek isterlerdi. O da: «Şu kadarı kaldı.» der, fakat isimlerini söylemezdi. Hazret-i Ömer, kendisi için Huzeyfe'ye: «Bende nifâk alâmeti var mı?» diye sordu; Huzeyfe : «Sende nifâkdan eser yok.» dedi. Hattâ Hazret-i Ömer cenâzelerde bakardı, Huzeyfe'yi görmeyince, namâzı kılmazdı. Huzeyfe' ye «Sır sâhibi» derlerdi.

Hülâsa: Kalbin makaam ve hâllerine dikkat etmek, onları ıslah etmek, âhiret âlimlerinin âdetleridir. Çünkü Civâr-ı ilâhiye yükselecek olan kalbdir. Bu kalb ilmi, garib kaldı ve hattâ kayboldu. Bir âlim, kalb ilminden bahsetse, dinleyiciler: «Bu ne anlaşılmaz ve garib şeyler diyor.» diye şaşarlar ve kendisi için: «İşte bu yaldızlı va'z ediyor ve lâf satıyor, nerde o mücâdele inceliklerini ortaya koyan vâizler.» derler. Abdü'l-vâhid b. Zeyd şu şiirini ne güzel söyledi:

«Yollar çok fakat hak yolları birdir. Hakikî yol'a girenler ise az kimselerdir. Onlar da bilinmez ve maksadları anlaşılmaz; ağır ağır gâyelerine doğru ilerlemektedirler. İnsânlar kendilerinden istenilen şeyde gâfiller, hak yolunda ise çokları uykudadırlar.»

Hülâsa, insanların çoğu tabi'atlerine muvâfık ve kolay tarafa meyl ederler. Hak, acı, ona vâkıf olmak zor. Onu anlamak çetin, yolu ise sarptır. Bilhassa kalbin vasıflarını bilmek ve kötü hûylardan kalbi temizlemek zordur. Çünkü bu dâima rûhu çekmekle kaabildir. Sâhibi ise, şifâ ümidiyle acılığına dayanarak ilâcı içen kimseye, ölümünde melek'in müjdesi ile iftâr etmek için ömrünü oruc ile geçiren kimseye benzer. Bunun için denildi ki: Basra'da yüz yirmi vâiz varken bunlardan yalnız üç tanesi yakîn ilminden, kalbin hâllerinden ve iç sıfatlardan bahsederdi. Bunlar da : Abdullah Tüsterî, Subayhî ve Abdurrahîm idi. Ötekilerin dersine kalabalık cemâ'at devâm ettiği hâlde bunların dersine pek az kimseler gelirdi; on kişiyi geçmezdi. Çünkü kıymetli şey'in kadrini muâyyen kimseler bilir. Zira kıymetli şeyler, ancak muâyyen kimselere yaraşır. Herkese verilen şey'in kıymeti de azdır.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, ilim öğrenirken tevekkül [güven] ve kalbinin açıklığı ile, herşeye basîretle müdrik olması, körükörüne başkalarını taklîd etmemesidir. Emrinde, nehyinde taklîd edilecek olan ancak Sâhib-i Şerî'at Peygamber Efendimizdir. Sahâbe'yi taklîd ise, onların işleri Peygamberlerden duyduklarına delâlet etmesi bakımındandır. Peygamberimizin söz ve işini kabûl ederek taklîd ettiğimiz zamân, lâyık olan söz ve işlerindeki incelikleri de öğrenmeğe heves etmektir. Mukallid, Peygamberimiz yapdı diye bu işi yapıyor. Şüphesiz Peygamberin her yaptığında bir hikmet var. O hâlde işinde ve sözündeki sırrı ve hikmeti de araştırmak lâzımdır. Yalnız söylenen ve yapılanı öğrenmekle iktifâ eden kimse, âlim değil, ilmin kabıdır. Bu sebebten hikmet ve sırları idrâk etmeden ezberleyen kimseye âlim değil: «İlmin kabıdır.» denir. Kimin kalb gözünden perde kalkar ve ilâhî nûr ile aydınlanırsa, diğer ferdleri taklîd etmez, kendisi taklîd edilir ve kendisi metbû' olur. Bu sebebten İbn Abbâs (R.A.):

«Resûlul'llah'tan başka herkesin ilminden alınanı da olur, atılanı da olur.» buyurmuştur.

İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit'den fıkıh, Übey b. Kâ'b'dan da kırâat ilmi öğrendi. Sonra her ikisine bâzı husûslarda muhâlefet etti. Nitekim bâzı geçmiş âlimler: «Resûlu'llah (S.A.V.) den bize geleni göz ve baş üstüne kabûl ederiz. Sahâbe'den gelenden aldığımız da olur, attığımız da olur. Tâbi'îne gelince: Onlar da insân, biz de insânız.» derlerdi.

Sahâbe'nin fazîleti, Peygamber Efendimizin ef'âl ve ahvâlini gördüklerinden ve karînelerle anlaşılacak şeylere gönül verdiklerindendir. Bunların bu hâli, ibâre ve rivâyete girmeyecek şekilde kendilerini doğruya ulaştırdı. Çünkü kendilerini bir çok hatâlardan koruyacak nûr-ı nübüvvet onlara ifâze edilmiştir.

Başkalarından duyulan şeylere istinâd, makbûl olmayan bir taklîd sayıldığına göre, kitâblara ve eserlere istinâd da makbûl olmaktan çok uzaktır. Çünkü Sahâbe ve ilk Tâbi'în devirlerinde kitâb denen bir şey yoktu. Bunlar ancak Hicrî 120 yılından, Sahâbe'nin, hepsi Tâbi'în'in büyüklerinden olan Sa'îd b. Müseyyeb, Hasan-ı Basrî ve diğerlerinin ölümünden sonradır. Evvelkiler, Kur'ân-ı Kerîm'i okutmağa, mânâsını düşünmeğe, tefekkür ve tezekküre mâni' olur korkusu ile, kitâbların ve hattâ Hadîs'lerin yazılmasını hoş görmezlerdi. Ve: «Bizim ezberlediğimiz gibi siz de ezberleyin.» derlerdi. Bunun için Hazret-i Ebû - Bekir ve Sahâbe'nin bir kısmı, İnsânlar Kur'ân'ı ezberlemez eldeki mushaflara bağlanır korkusu ile Kur'ân-ı Kerîm'in bir araya toplanmasını muvâfık gör-

medi ve «Peygamber'in yapmadığını biz nasıl yaparız. Kur'ân'ı olduğu gibi bırakalım, okumak ve okutmak sûretiyle ağızdan ağıza intikal etsin» dediler. Tâ ki Ömer ve diğer Sahâbîler (R.A.) İnsânların tembelleşmesinden ve Kur'ân'ın müteşâbihâtını okumakta veyâ bir kelimesinde ihtilâf vukû'unda baş vurulacak bir asıl bulunmamasından endîşe ederek Kur'ân'ın yazılmasına işâret etmeleri ile Hazret-i Ebû-Bekir'in bunu kabûl etmesi üzerine Kur'ân âyetleri bir Mushaf'da toplanmıştır. Ahmed b. Hanbel de, Mâlik'in Muvatta' kitâbını yazmasını muvâfık bulmaz ve; «Sahâbe'nin yapmadığını yaptı.» derdi.

İSLÂM'DA İLK YAZILAN KİTÂBLAR

Denildi ki: İslâm'da ilk kitâb yazan İbn Cureyh'dir; eseri Hadis [Âsâr] ile alâkalıdır. (146 Hicrî yılında vefât etmiştir). Mekke'de de Mücâhid, Atâ ve İbn Abbâs'ın ashâbından rivâyet ettiği tefsir mevzû'undaki (Hurûfu't-tefâsir) eseri yazmıştır. Ma'mer b. Râşid San'ânî ise Yemen'de Peygamberimizin sünenî hakkında kitâb vücûda getirmiştir. Daha sonra Medîne'de Mâlik b. Enes Muvatta' adlı eserini, Süfyân-ı Sevrî de Câmi' adlı eserini tasnif etmiştir.

KELÂM'A DÂİR İLK YAZILAN KİTÂBLAR

Sonra dördüncü asır'da kelâm'a dâir eserler yazılmağa başlandı. Dedi-kodular ve makaaleleri ibtâle daldılar. Daha sonra insânlar bunlara, kıssalara ve bunlardan va'z etmeğe heves etti. Bundan sonra «Yakîn» ilmi kaybolmağa başladı. Kalb ilmi, nefsin sıfatları, Şeytan'ın hile yollarını aramak ilimleri garîb kaldı. Yine az kimseler müstesnâ çokları bu ilimlerden yüz çevirdi; kelâm mücâdelelerine «İlim», kafiyeli konuşup yaldızlı cümlelerle sözlerini süsleyenlere de «Âlim» denilmeğe başlandı. Bunun başlıca sebebi, dinleyen cemâatin, hakîkati seçebilecek liyâkatta olmayıp, Sahâbe'nin ilim ve ahlâkını bilemediklerinden aralarındaki farkı anlıyamadıklarıdır. Bu sûretle bu gibilere «Âlim» dendi de, selefden halefe bu isim intikal etti. Âhiret ilmi dürüldü. İlim ile kelâm [lâfcılık] arasında fark kalmadı. Havaslardan başkası lâf satmak ile ilmi ayıramaz hâle geldi. Ancak «Havass» olanlardır ki, hangisi daha âlimdir diye kendilerine sorulduktа «Falanca âlim, falanca da lâfcı» diyebilirler ve lâfcılık ile ilmi birbirinden ayırabilirlerdi. İşte böylece geçmiş asırda dîn, zayıflamağa

başladı. «Ya bu zamân hakkındaki kanâatın nedir?» diye sorarsan derim ki, iş öyle bir raddeye geldi ki, bu gibi hatâları düzeltmek isteyenlere mecnûn diyecek kadar ileri gittiler. Bu zâmanda en doğrusu insânın sükût edip kendi nefsiyle meşgûl olmasıdır.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, halkın ittifâkı ile olsa bile ihdâs edilen şeylere kıymet vermeksizin onlardan kaçınmaktır. Sahâbe'nin hâli, ahlâk ve ilimler üzerinde olmalıdır. Onların bütün gayretleri ders okutmak, kitâb yazmak, mübâhase etmek, Kadılık, Vâlilik, vakıf mütevelliliği, vasilik, yetim malı yemek, Pâdişahlar arasına karışmak ve onlarla hüsn-ü muâşeret miydi? Yoksa: Allahu Teâlâ'dan korkup, kendilerine acımak, Allah'ın nimetlerini tefekkür, nefs ile mücâhede, iç ve dış mürâkabe, günâhların küçük ve büyüğünden kaçınmak, nefsin gizli şehvetlerini, Şeytân'ın hilelerini ve benzeri bâtın ilimlerini aramak mıydı? İşte hakîkî müslümânın vazifesi, Sahâbe-i kirâmın hâlleriyle hâllenmek onların yaptıklarına muttali olmaktır.

SAHİH İLM'İN ÖLÇÜSÜ

Hakîkaten bilmiş ol ki, zamânın en büyük âlimi ve en çok Allahu Teâlâ'ya yakın olanı, her hâliyle sahâbilere en çok benzeyen, selef'in yolunu en çok bilen ve dînî hükümleri onlardan alandır. Bunun için Hazret-i Ali'ye (R.A.) «Falancaya muhâlefet ettin» denildiğinde: «En hayırlımız, bu dînde bize uyandır.» demiştir. Resûlu'llah'ın asrındaki insânlara uymakta, kendi asrındakilerden çekinmek aslâ doğru olamaz. Ne yazık ki, insânların tabîatları ona meylettiği için fazileti kendi zamânlarında görürler de davranışlarının kendilerini cennetten uzaklaştırmakta olduğunu bir türlü i'tiraf edemezler. Aksine olarak: «Cennete gidecek yol budur.» derler.

Hasan-ı Basri diyor ki: «İslâm'da ihdâs yolunu tutan iki nevi kimse vardır:

1 — Fenâ düşünceli bir insân olduğu hâlde, kendisi gibi düşünenlerin Cennete gireceğini sanan kimse ile,

2 — Dünyâ'da nâm u nimete nâil olmuş iken, taptığı dünyâlık, râzı olduğu dünyâlık, aradığı yine dünyâlık olan kimsedir. İkisini de tersleyin. Çünkü varacakları yer Cehennemdir. Biri de var ki, kendini dünyâlığa dâvet eden bir zengin ile, nefsin arzûlarına dâvet eden bir şehvet esîri aralarında bulunduğu hâlde, Allahu Teâlâ kendisini her ikisinin şerrinden korur da eski iyilere meyleder, onların işlerini araştırır ve onlara uyar. İşte bu adam büyük mükâfata hazır-

lanmıştır. Binâenaleyh siz de bunun gibi olmağa çalışın.» buyurmuştur.

İbn Mes'ûd'dan mevkûf ve müsned olarak şöyle rivâyet edilmiştir. Diyor ki:

«Onlar ancak ikidir. Biri kelâm, diğeri hedy [yol]dur. En güzel söz, Allah kelâmı, en güzel yol da Peygamber yoludur. Aman, sonradan ihdâs edilen şeylere yaklaşmayın; çünkü fenâ şeyler, sonradan ihdâs edilenlerdir. Muhdes her şey bid'at, ve her bid'at de sapıklıktır. Zamân, size uzun gelmesin - Tûl-i emel beslemeyin - ki kalbiniz katılaşır. İyi biliniz ki, her gelecek yakîndir. Agâh olunuz ki, yakîn olmayan gelmeyecek olandır.»

Peygamber Efendimiz (S.A.V.) bir hutbesinde:

« طُوبَىٰ لِمَنْ شَغَلَهُ عَيْبُهُ عَنْ عُيُوبِ النَّاسِ وَأَنْفَقَ مِنْ مَالٍ اِكْتَسَبَهُ مِنْ غَيْرِ مَعْصِيَةٍ ، وَخَالَطَ أَهْلَ الْفِقْهِ وَالْحِكَمِ ، وَجَانَبَ أَهْلَ الزَّلَلِ وَالْمَعْصِيَةِ ، طُوبَىٰ لِمَنْ ذَلَّ فِي نَفْسِهِ وَحَسُنَتْ خَلِيقَتُهُ ، وَصَلَحَتْ سَرِيرَتُهُ ، وَعَزَلَ عَنِ النَّاسِ شَرَّهُ ، طُوبَىٰ لِمَنْ عَمِلَ بِعِلْمِهِ وَأَنْفَقَ الْفَضْلَ مِنْ مَالِهِ وَأَمْسَكَ الْفَضْلَ مِنْ قَوْلِهِ ، وَوَسِعَتْهُ السُّنَّةُ وَلَمْ يَعْدُهَا إِلَى بِدْعَةٍ »

«Kendi kusûrları ile meşgûl olup başkasının kusûrlarını araştırmayana, helâl kazancından infâk edene, hikmet ve fıkıh adamları ile buluşup isyân ve zelle edenlerden uzaklaşana müjde olsun. Kendini zelîl görüp ahlâkı güzel olana, içi güzel olup insânlara fenâlığı dokunmayana müjde olsun. İlmiyle amel edene, mâlının fazlasını verip sözünün fazlasını saklayana, sünnete sarılıp bid'ate sapmayana müjde olsun.» (161) buyurmuştur. İbn Mes'ûd (R.A.):

«Âhır zamânda iyi hâl ve güzel hûy çok amelden daha hayırlıdır» derdi. Yine İbn Mes'ûd: **«Sizin zamânınızda hayırlınız yakîn ile işe sarılanınızdır. Bir zamân gelecek onların hayırlıları, şüphelerin çoğal-**

(161) Ebû Nuaym, Hüseyin b. Ali'den.

masından, hiç bir tarafı tercih edemeyip duraklayan kimselerdir.» Buyurmuştur. İbn Mes'ûd çok doğru söyledi. Zira bu zamânda duraklamadan ekseriyete tâbi olan ve onların daldığı batakliğa dalan onlar gibi helâke gider.

Huzeyfe (R.A.) : «Bundan daha garîbi, şimdi kabûl ettiğiniz selefin inkâr ettikleri, sizin de fenâ görüp reddettiklerinizi gelecek nesillerin hoş görüp kabûl etmesidir. Hakkı bildiğiniz müddetçe hayır üzerindesiniz. Aranızda âlimlerle istihzâ edilmemektedir.» buyuruyor. Huzeyfe hakikaten doğru söylemiştir. Bu zamânların bir çok iyi görülen ma'rûfları, Sahâbe devrinin münkerâtındandır. Meselâ: Zamânımızda açık ma'rûflardan biri, câmi'leri süslemek, nakışlamak ve inşâsında, döşemesinde, kubbesinde külliyetli miktarda para sarf etmektir. Halbuki Sâhabe devrinde câmi'leri tefrîş ve tezyîn bid'at sayılırdı. Bu, Haccâc-ı Zâlim'in icâdlarındandır. İlk müslümânlar kendileri ile toprak arasında pek az perde bulundururlardı.

Yine bunun gibi mücâdele ve münâzara ilimlerinin incelikleriyle uğraşmak bu zamânın en büyük ilimlerinden ve Allah'a en çok yakınlık sağlayan vâsıtalarından olduğu zannedilirken onların zamânında yasak olan ilimlerdendir. Bunlardan biri de, Ezân ve Kur'ân'da **telhîn** [Sesi alçaltıp yükseltmeler]'dir.

Diğer biri de temizlikte ifrât, tahârette vesvesedir. Yediği lokmanın helâl veya harâm olmasına bakmadığı hâlde, giydiği elbisenin temiz olup olmadığı hakkında binbir dereden su getirmeğe çalışmaktır.

İbn Mes'ûd (R.A.) çok doğru söyledi: «Siz arzûlarınızın ilme tâbi olduğu bir zamânda bulunuyorsunuz. Bir zamân gelecek ilim, arzûya uyacaktır.» Ahmed b. Hanbel: «İlmi bıraktılar da garîb şeylere baş vurdular. Bu gibilerde ilim pek çok azalmıştır. Allah yardımcımız olsun.» demiştir. Mâlik b. Enes: «Geçmiş zamânda insânlar bugünkülerin sorduğu şeyleri sormağa ihtiyâç duymazlardı. Âlimler de: "Bu helâl, şu harâm." demezlerdi. Belki bu, müstehâb, bu mekrûh derlerdi. Yâni helâl ile harâmı herkes bilir ve mûcibini yapardı, aranan müstehâb ve kerâhat idi. Hocalar onlardan bahsederlerdi.» buyurmuştur. Hişâm b. Urve : «Bunlara kendi icâdlarından sormayın. Çünkü onlara cevâblar da hazırlamışlardır. Onlara sünnetten sorun, ne yazık ki ondan bir şey bilmezler.» demiştir. Ebû Süleymân Dârânî (R.A.) : «Bir kimsenin içine bir iyilik doğduğu zamân onu hemen yapmasın. Şerî'ate muvâfık olup olmadığını arasın, muvâfık ise Allahu Teâlâ'ya hamd ederek yapsın.» buyurmuştur. Böyle söylemesindeki hikmet, muhtelif bid'atlerin ortalığı kaplamış olmasıdır. Allahu Teâlâ'nın koruduklarından başka bütün gönülle-

ri kapladı. Böyle her hatıra geleni yapmak, kalblerin berraklığını bulandırır ve bu karışıklık sebebiyle bâtıl, hak gibi görünebilir. Bunun için haberlerin şehâdetini aramakla ihtiyâtlı davranmalıdır. Bu sebebten bayram namâzı kılınan musalla'da M e r v â n minber ihdâs ettiğinde E b û S â i d - i H u d r î, M e r v â n'a:

— Bu bid'at nedir? Diye sordu. M e r v â n :

— O, bid'at değildir. Bu, senin bildiklerinden çok hayırlıdır. İnsanlar çoğaldı, onlara sesimi duyurmak için bunu yaptırdım, dedi. E b û S a i d - i H u d r î :

— Allah'a yemîn ederim ki, senin yaptığın benim bildiğimden daha hayırlı değildir. Vallahi senin ardında bir daha namâz kılmam, dedi.

Bunu kabûl etmemesinin sebebi şudur: Peygamber Efendimiz bayram namâzı, yağmur duâsı ve İstiska hutbelerinde bir yay veyâ bir değneğe dayanırdı. Minber'e çıkmazdı.

Meşhûr hadisde de:

«مَنْ أَحْدَثَ فِي دِينِنَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ»

«Dinimizde olmayan bir şey'i icâd eden merdûddur.» (162)

buyurulmuştur. Yâni aslında dînden olmayıp sonradan dîn nâmına icâd edilen her şey merdûddur.

Diğer bir hadisde de Peygamber Efendimiz :

«مَنْ غَشَّ أُمَّتِي فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ ٱللهِ وَٱلْمَلَائِكَةِ وَٱلنَّاسِ أَجْمَعِينَ قيل يارسول الله : وما غش أمتك ؟ قَالَ أَنْ يَبْتَدِعَ بِدْعَةً يَحْمِلُ ٱلنَّاسَ عَلَيْهَا»

«Allah'ın, Meleklerin ve bütün insânların lâ'neti, ümmetimi gaşyeden [gölgeleyen] kimsenin üzerine olsun. «Ümmeti'nin gaşyi nedir?.» diye soranlara cevâben: «Dînde olmayan bir şey'i icâd edip insânları oraya sürüklemektir.» buyurdu.» (163)

Başka bir hadisde ise:

(162) Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe'den.

(163) Dârekutnî, Enes'den.

« إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَلَكًا يُنَادِي كُلَّ يَوْمٍ : مَنْ خَالَفَ سُنَّةَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم لَمْ تَنَلْهُ شَفَاعَتُهُ »

«Allahu Teâlâ'nın yarattığı bir melek her gün şöyle nidâ eder: «Sünnetinden ayrılan kimseye Resûlu'llah'ın şefâati ulaşmaz.» (164) buyurmuştur.

Herhangi bir günâhı işleyene nisbetle sünnete uymayan bir şey icâd etmekle dîne saldıran kimse, Pâdişah'ın bâzı emirlerine itâat etmeyene nisbetle, hükümet'e karşı inkılâp yapmak isteyen gibidir. Şüphesiz hatâ afv edilir, fakat inkılâb yapmak isteyen afv edilmez. (Bunun gibi Allahu Teâlâ'nın emirlerinin bâzılarına isyân eden afv edilir, fakat bid'at çıkarıp dîn'in safvetini karıştırmak isteyen afv edilmez.)

Bâzı âlimler: «Selefin anlattıklarına susmak cefâdır, onların sükût ettikleri yerde konuşmak ise boşuna yorgunluktur.» derler. Başka biri: «Hak, ağırdır. Onu geçen zâlim; ona ulaşmayan âcizdir; ona râzı olana yeter.» demiştir.

Peygamber Efendimiz:

« عَلَيْكُمْ بِالنَّمَطِ الْأَوْسَطِ الَّذِي يَرْجِعُ إِلَيْهِ الْعَالِي وَيَرْتَفِعُ إِلَيْهِ التَّالِي »

«Dâima orta derecede bulunmağa gayret edin, ki ilerleyenler de oraya dönecek, geri kalanlar da oraya yükselecektir.» (165) buyurmuştur.

İbn Abbâs: «Ehlinin gönlünde sapıklığın da kendine göre bir tadı vardır.» diyor. Nitekim Hak Teâlâ:

« وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا »

«Dinlerini oyuncak ve eğlence tanıyanları bırak.» buyurmuştur. Diğer bir âyet-i celîlede buyuruluyor ki:

---

(164) Kaynağı bulunamamıştır.

(165) Ebû Ubeyd, Ali b. Ebî Tâlib'den.

« أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا »

«Kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse kötülüğü hiç işlemeyene benzer mi?» (35 - Fâtır : 8)

Sahâbe devrinden sonra ihdâs edilip zarûret ve ihtiyâcı aşan her şey oyun ve eğlencedir.

Hikâye olundu ki, mel'ûn İblîs, Sahâbe devrindeki insânları aldatmak için ordusunu dağıttı. Bir şey yapamadan geri döndüler.

— Ne oldunuz? Diye sorunca :

— Böyle acâib insânlar görmedik, ne kadar uğraştıksa da bunları aldatamadık, ancak yorulduğumuzla kaldık, dediler. Şeytân :

— Siz onları aslâ aldatamazsınız. Çünkü onlar, Peygamberleri ile buluştu ve Kur'ân'ın inmesine şâhid oldular. Fakat onlardan sonra geleceklere te'sir edebilirsiniz, dedi.

Tâbi'în devrinde yine aynı maksatla maiyyetini dağıttı; onlar da başları eğik olarak geri döndüler de :

— Böyle acâib insânlar görmedik. Arasıra aldatabildiğimiz oldu ise de akşâmleyin bir tevbe etmekle bütün hatâlarını Allah iyiliğe kalbetti [çevirdi], dediler. İ b l î s :

— Size, bunlardan da kâr yok. Çünkü bunlar, Peygamberlerinin sünnetine tâbi olan [uyan] hakîkî tevhîd sâhibi insânlardır. Fakat sizi memnûn edecek nesil bunlardan sonra gelecek olanlardır. Onlar sizin elinizde oyuncak olurlar. Şehvetlerinin azgınlığı ile onları dilediğiniz yöne çekersiniz. Tevbe etmezler, etseler de (Şart'a riâyet etmedikleri ve samimî tevbe yapmadıkları için) tevbeleri kabûl olmaz ki, günâhları sevâba dönsün.

Hakîkaten Tâbi'în devrinden sonra, birtakım insânlar geldi ki şehvetleri kendilerini kapladı da, bid'atlerini kendilerine güzel gösterdi; onları helâl tanıttı ve onları dîn olarak kabûllendiler. Allahdan mağfiret dilemeyip Allah'a tevbe etmediler. Allahu Teâlâ da onlara düşmânları musallat etti. Düşmânları onları diledikleri tarafa çevirdi.

Eğer : «Bu hikâyeyi anlatan Şeytanı ne gördü, ne de Şeytan ile konuştu. O hâlde bu hikâyeyi nereden bildi?» dersen :

Bilmiş ol ki, ma'neviyât sâhipleri görülmeyen gizlilikleri keşf edebilirler. Bu keşf, bâzan vahy'in bir kolu olan ilhâm, bâzan da menam [Sadık bir rüyâ ile], bâzan da ayân, yâni rüyâ ile olduğu gibi açık göz ile keşf tarîkiyle olur. İnsân ma'nen bir âlem'e yükselir, orada eşyânın hakîkatini görür ve mânâlarını anlar. Doğru rüyâ, nübüvvet'in

kırk altı cüz'ünden bir cüz'ü olduğu gibi, bu da en yüksek olan nübüvvetin derecelerindendir.

Sakın, anlıyamıyorum diye bu ilmi inkâra kalkışma. Aklî ilimleri kavradığını zannederek çizmeden yukarı çıkan âlimlerin helâk noktası burasıdır. Allahu Teâlâ'nın dostları'nın bu hâllerini inkâr eden ilim'den, cehâlet çok daha iyidir. (Çünkü câhiller, anlamadıklarını bildikleri için, işi Allah'a havâle ederler.) Kaynak bir olduğu için, velîleri ve kerâmetlerini inkâr, peygamberleri ve mu'cizeleri inkâr demektir. Peygamberleri inkâr ise tamâmen dîn'den çıkmaktır. Bâzı ârifler :

«Son zamânda iyi insânların gözden saklanmaları, zamânın âlimlerini görmeğe dayanamadıklarındandır. Çünkü câhiller nazarında âlim bilinen ve kendilerini de âlim tanıyan bu zümre, onların nazarında câhildirler. En büyük günâh, cehâletini bilmemek, şunun bunun kusûrlarına bakmak, gâfillerin sözünü ve Dünyâ'ya dalan âlimi dinlemektir. Dünyâya dalan âlimleri dinlemek doğru değildir. Belki her söylediği reddedilmelidir. Çünkü herkes sevdiği şeye dalar ve sevmediğini reddeder. (Bu âlimin de anlatacağı sevdiği şeylerdir.)» diyorlar. Nitekim Hak Teâlâ:

«وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا»

«Kalbini zikrimizde gâfil bırakdığımız, keyfinin ardına düşen ve işi haddini aşmak olan kimseye itâat etme.» (18 - Kehf : 28) buyurmuştur.

Kusurlu olan câhiller, kendilerini bilir zanneden bu gibi âlimlerden çok iyidirler. Çünkü avâm tabakası kusûrlu olduğunu kabûl ederek tevbe eder ve Allahu Teâlâ'dan mağfiret diler. Fakat bu gibi kendisini âlim sanan ve dîn yolundan ayrılıp dünyâlık elde edecek ilimlerle uğraşan câhil (bunu bir şey zanneder de) ölünceye kadar dâvâsında ısrâr eder; tevbe etmez ve bu hâliyle gider.

Bu hâl, Allahu Teâlâ'nın korudukları müstesnâ, umûmu kapladığı ve düzelmelerinden ümît kesildiği zamân, dindârlar için selâmet ve ihtiyât, bunlardan ayrılıp tenhâya çekilmektir. İnşallah, Uzlet bâbında bunu açıklayacağız. Bu sebebten Y û s u f b. E s b â t , H u z e y f e t u ' l - M e r ' â ş î 'ye yazdığı bir mektûbta:

«Günâha girmeden Allah'ı anacak veyâ isyân etmeden ilim müzâkere edecek kimseyi bulamıyan adam'a ne dersin? Zîra ehlini bulamıyor.» dedi. Çok doğru söylemiştir. Çünkü insânlar arasına karış-

makla ya gıybet edeceksin, ya dinleyeceksin, yâhut göreceğin bir fenâlığa sükût edeceksin. Bütün bunlar dînî bakımdan fenâ şeylerdir. Evet insânın en güzel hâli ilim öğrenmek veyâ öğretmektir. Fakat eğer okutan kimse, okutmasında gösterişten, riyâset istemek ve maddî varlık sağlamak hevesinden kendini kurtaramadığını anlarsa, okuyan talebenin de ilmini dünyâlıkta ve şer'de kullanacağını, kendisinin de yol kesene silâh satan gibi fenâlığın sebeblerini hazırlamak sûretiyle yardımcısı olacağını da bilmiş olur. İlim, kılıç gibidir. (Kılıç, dış düşmânlarla muhârebe âleti, ilim ise iç düşmânlarla muhârebe âletidir.) İyiliğe hizmeti, silâh'ın muhârebedeki hizmeti gibidir. Silâh'ın fenâlık yapacaklara satılması câiz olmadığı gibi, ilmin de fenâ niyetli kimselere verilmesi muvâfık değildir.

İşte buraya kadar saydıklarımız, her biri geçmiş âlimlerin ef'âl ve ahvâlini içine alan âhiret âlimlerinin on iki alâmetidir. Sen şu iki yoldan birini seç:

1 — Bütün bu hasletleri bir araya toplamak,

2 — Veyâ bunları kabûl etmekle kusûrlu olduğunu i'tiraf etmek.

Sakın, dünyâ âletini dîn ile değiştiren ve iyi amellerde tembel davrananları gerçek âlimlerden sayan üçüncülerden olma ki, cehâlet ve inkârınla Allah'ın rahmetinden mahrûmiyet ile helâke düşenlerden olmayasın.

Şeytânın kendilerini aldatamayıp, dünyâ ziynetleri kendilerine zarar vermeyen kullardan olmamızı Allah'dan dileriz.

YEDİNCİ BÂB

AKIL, AKL'IN ŞEREFİ, TA'RÎFİ VE KISIMLARI BEYÂNINDADIR

AKLIN ŞEREFİ

Bilmiş ol ki, aklın üstünlüğü meydanda olduğu için şerefini isbât edecek delîlleri aramağa lüzûm yoktur. Bilhâssa buraya kadar şerefini anlattığımız ilmin kaynağı, doğum yeri ve kökü akıl olduğuna göre aklın şerefi de meydana çıkmıştır. Akla nisbetle ilim, ağaca nisbetle meyve, güneşe nisbetle nûr ve göze nisbetle görmek gibidir.

Dünyâ ve âhiret saâdetine vesîle olan akıl nasıl şerefli olmasın? Veyâ aklın şerefinde nasıl şübhe edilsin? İdrâkinde kusûru olan hayvân bile akla kıymet verir. Hattâ en büyük, en yırtıcı ve en korkunç hayvânlar bile, insânın akliyle düşünebileceği hîleler sebebiyle kendisine gâlib geleceğini bildiği için, insânı heybetli görür, ondan çekinir ve ona itâat eder. Bunun için Peygamber Efendimiz:

«اَلشَّيْخُ فِى قَوْمِهِ كَالنَّبِىِّ فِى أُمَّتِهِ»

«Cemâati arasında âlim, ümmeti arasında peygamber gibidir.» (166) buyurmuştur. (Yâni onun ilim ve irfânından istifâde edilir ve ona hürmet edilir.) Bu onun malının, yaşının veyâ kuvvetinin çokluğundan değil, belki aklının meyvesi olan tecrübesinin çokluğundandır. Bu sebebdendir ki, Arabın ayak takımı, ilm u irfândan mahrûm Türk, Kürd ve diğer kabîleler cehâletleri sebebiyle hayvânlara benzedikleri hâlde, fıtrî olarak büyüklerine hürmet ederler. Yine aklın üstün değerindendir ki: Peygamber Efendimize sû-i kasd için yoluna çıkan inâdcılar, onun parlak simâsına bakıp nübüvvet ve akıl nû-

(166) İbn Hibban, İbn Ömer'den.

runu gördüklerinde kendilerini korku ve heybet bürüdü de kötülükten vazgeçtiler.

Aklın şerefi açıktır. Bilinmesi için delîle ihtiyâç yok. Ancak biz, aklın şerefine dâir vârid olan âyet ve hadîsleri zikredeceğiz. Allahu Teâlâ akla, nûr adını verir.

« ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمٰوَاتِ وَٱلْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ »

«Allah, yer ile gök'ün nûrudur, nûrunun temsîli sanki bir mişkât.» (24 - Nûr : 35)

Akıldan elde edilen ilme ise, **rûh, vahy, hayât** adını vermiştir:

« وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا »

«İşte biz, sana da (Habîbim) böylece emrimizden bir rûh vahyettik.» (42 - Şûrâ : 52)

« أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي ٱلنَّاسِ »

«Hem bir adam ölü iken biz onu diriltmişiz ve kendisine bir nûr vermişiz, insânlar içinde onunla yürüyor.» (6 - En'am : 122)

Hak Teâlâ, nûr ile zulmeti, aydınlık ile karanlığı zikretti yerde aydınlıktan ilmi, karanlıktan cehâleti murâd etti. Nitekim Allahu Teâlâ buyuruyor:

« يُخْرِجُهُمْ مِنَ ٱلظُّلُمَاتِ إِلَى ٱلنُّورِ »

«Onları karanlıktan aydınlığa çıkarır.» (2 - Bakara: 257)

Peygamber Efendimiz de bir hadîs'inde :

«Ey insânlar, Rabbinizi biliniz ve anlayınız. Emir olunduğunuzu ve kendisinden nehiy olunduğunuzu anlayacak, olgun akıl tavsiye ediniz. Rabbinizin huzûrunda sizi kurtaracak olan, aklınızdır. Bilmiş olunuz ki, ne kadar çirkin suratlı, değersiz, ayak takımı pejmürde olursa olsun, akıllı kimse, Allah'a itâat edendir. Buna mukaabil câhil ve ahmak, ne kadar hüsn ve cemâl sâhibi hâtırlı yüksek mevkî' sâhibi, şık kıyâfetli, hüsn-ü beyâna sâhip olursa olsun, Allah'a, isyân edendir.

Allah katında mahmûd ve diğer vahşi hayvânlar kendisine isyân eden insânlardan daha akıllıdır. Sakın, maddecilerin size gösterecekleri saygıya kıymet vermeyin. Zîra onlar, hüsranda, zarardadırlar.» buyurmuştur.

Yine bir hadisde deniliyor ki:

« أَوَّلُ مَا خَلَقَ ٱللهُ ٱلْعَقْلَ فَقَالَ لَهُ أَقْبِلْ فَأَقْبَلَ ، ثُم قَال لَهُ أَدْبِرْ فَأَدْبَرَ ، ثُمَّ قَالَ ٱللهُ عَزَّ وَجَلَّ : وَعِزَّتِي وَجَلَالِي مَا خَلَقْتُ خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيَّ مِنْكَ ، بِكَ آخُذُ ، وَبِكَ أُعْطِي ، وَبِكَ أُثِيبُ ، وَبِكَ أُعاقِبُ »

«Allahu Teâlâ'nın ilk yarattığı akıldır. Allahu Teâlâ akla: «Dön bu yana» diye emretti, akıl döndü. «Dön o yana» diye emretti, yine döndü. - Allahu Teâlâ'nın her emrine inkıyâd etti. - Sonra Allahu Teâlâ «İzzet ve celâlim [ululuğum] hakkı için nazarımda senden kıymetli bir şey yaratmadım. Seninle alır, seninle veririm. Seninle mükâfatlandırır, seninle cezâlandırırım.» buyurmuştur.» (167)

Eğer, «Bu akıl arez ise (bizâtihi kaaim olamıyacağına göre) cisimden evvel nasıl yaratıldı, cevher ise mekânsız bizâtihi nasıl kaaim oluyor?» dersen:

Bilmiş ol ki, bu mükâşefe ilmi ile alâkalıdır. Bunu muâmele ilmi bahsinde anlatmak muvâfık düşmez. Halbuki biz burada muâmele ilmini anlatmaktayız. Hazret-i Enes'den (R.A.) rivâyet olundu ki:

Bir cemâat Peygamberimizin huzûrunda bir adamı aşırı derecede öğdüler. Peygamber Efendimiz:

— Bu adamın aklı nasıldır? Diye sorunca:

— Yâ Resûlallah, biz sana bu adamın son derece ibâdetinden ve muhtelif hayır işlerinden haber veriyoruz. Siz, hâlâ aklından mı soruyorsunuz? Dediler. Peygamber Efendimiz:

— İnsân, ahmaklığı ile berâber günâhkârlardan daha büyük hatâlara düşer. İnsânların yarın Allah katında yüksek derecelere yükselmeleri, akılları nisbetindedir, buyurdu.

Hazret-i Ömer'den (R.A.) rivâyet edildiğine göre Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyorlar:

---

(167) Taberânî, Ebû Umâme'den.

«مَا اكْتَسَبَ رَجُلٌ مِثْلَ فَضْلِ عَقْلٍ يَهْدِى صَاحِبَهُ إِلَى هُدًى وَ يَرُدُّهُ عَنْ رَدًى، وَمَا تَمَّ إِيمَانُ عَبْدٍ وَلَا اسْتَقَامَ دِينُهُ حَتَّى يَكْمُلَ عَقْلُهُ»

«İnsânın, akıl gibi yüksek iktisâbı olamaz. Akıl, sâhibini iyiliğe ulaştırır, fenâlıktan alıkor. Aklı kemâle ermedikçe insânın dîni müstakim ve îmânı tamâm olmaz.» (168)

Yine bir Hadîs-i şerifte :

«إِنَّ الرَّجُلَ لَيُدْرِكُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ، وَلَا يَتِمُّ لِرَجُلٍ حُسْنُ خُلُقِهِ حَتَّى يَتِمَّ عَقْلُهُ فَعِنْدَ ذَلِكَ تَمَّ إِيمَانُهُ و أَطَاعَ رَبَّهُ وَعَصَى عَدُوَّهُ إِبْلِيسَ»

«İnsân, güzel ahlâkiyle, gündüz oruç tutup gece ibâdet edenler seviyesine ulaşır. Fakat aklı tamâm olmadıkça ahlâkı da güzelleşmez. Aklı olgunlaşınca îmânı da kemâle erer; Rabbine itâat ve düşmanı olan Şeytan'a isyân eder.» (169) buyurmuştur.

Ebû Sa'îd-i Hudrî 'nin rivâyet ettiğine göre Peygamber Efendimiz:

«Her şeyin bir direği var, mü'minin direği efendisi aklıdır. İbâdeti de aklı nisbetindedir. Cehennemde :

وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي اَصْحَابِ السَّعِيرِ

«Eğer duyup akıl edeydik biz de cehennemlikler arasında olmazdık.» (67 - Mülk : 10) dediklerini duymadın mı?» buyurmuştur.

---

(168) İbnü'l - Muhber.
(169) İbnü'l - Muhber.

Hazret-i Ömer'e (R.A.) Temîm ed-Dârî : «Bizce efendilik, akıldır.» deyince, Ömer, kendisini tasdîk eder ve: «Ben sana sorduğum gibi Resûlullah'a da sormuştum. Resûlullah da aynı cevâbı verdi.» dedi. Sonra devâm ederek: «Peygamber Efendimiz de buyurdu ki: Ben de Cebrâil aleyhi's-selâm'a: "Efendilik nedir?" diye sorduğumda o da bana: "Akıldır." dedi.» Berâ b. Âzib diyor ki: «Bir gün Resûlullah'a çok şeylerden sordular. Peygamber Efendimiz: "Ey insânlar, her şey'in bir biniti var, kişinin biniti de akıldır. Delil ile, en güzel yol ve bilgiye ulaşanınız, en üstün akla sâhip olanınızdır." buyurdu.»

Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet edildiğine göre, Peygamber Efendimiz Uhud'dan dönüşünde bir çok kimselerin, «Falan falandan daha cesûr, falan başkalarının geçirmediği imtihânları geçirmiş (başına bir çok felâketler gelmiş)» ve bunun gibi sözler konuştuklarını duydu. Bunun üzerine :

— Siz, bunların ahvâlini bilemezsiniz, dedi. Sahâbe-i Kirâm:

— Yâ Resûlallah, niçin bilemeyiz? diye sorunca Peygamber Efendimiz :

— Onların muhârebeleri, Allahu Teâlâ'nın onlara taksim ettiği akılları nisbetindedir. Zaferleri de niyyetleri de akılları derecesindedir. Herkes bu derecelere göre mevkî kazanır ve kıyâmet gününde de niyyetleri ve akılları seviyesinde mevkî'leri ihrâz ederler, cevâbını verdi.

Berâ' b. Âzib'den rivâyet edildiğine göre Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor:

«Allahu Teâlâ'ya itâat etmekte, melekler akılları ile cehd ü gayret ettiler. Âdem oğullarından mü'min olanlar da akılları nisbetinde gayret göstermişlerdir. Aziz ve celil olan Allahu Teâlâ'ya en çok amel eden en çok aklı olandır.»

Hazret-i Âişe'den rivâyet edildiğine göre, bir gün kendisi Hazret-i Peygambere:

— Yâ Resûlallah, insânlar dünyâda ne ile üstünlük kazanırlar? Diye sordu. Peygamber Efendimiz :

— Akıl ile, deyince, Âişe :

— Herkesin kıymeti ameliyle ölçülmez mi? Dedi. Peygamber Efendimiz:

— Yâ Âişe, onlar akıllarından fazla bir şey yapabilir mi? Allahu Teâlâ'nın verdiği akıl nisbetinde amel ederler. Ondan sonra amellerine göre de mükâfatlanırlar, cevâbını verdi.

İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyete göre Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyorlar :

«Her şeyin bir âleti, bir hazırlık ve isti'dâdı var: Mü'minin âleti aklıdır. Her şeyin bir biniti var: Kişinin biniti aklıdır. Her şeyin bir direği var; Dinin direği akıldır. Her kavmin bir dayanağı var: İbâdetin dayanağı akıldır. Her kavmi bir çağıran var: Âbidleri ibâdete da'vet eden de akıldır. Her tâcirin bir sermâyesi var: Müctehidlerin sermâyesi akıldır. Her âilenin bir idârecisi var: Sıddiklar evinin bakıcısı akıldır. Her harâbenin bir tâmircisi var: Âhireti i'mâr eden akıldır. Herkesin kendisini andıracak olan ardından bir geleni var: Sıddîkleri andıracak olan akıllarıdır. Her yolcunun bir çadırı var: Müminin çadırı aklıdır.»

Yine Peygamber Efendimiz buyurmuşlardır ki:

« إِنَّ أَحَبَّ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِلَى ٱللهِ عَزَّ وَجَلَّ مَنْ نَصَبَ فِي طَاعَةِ ٱللهِ عَزَّ وَجَلَّ وَنَصَحَ لِعِبَادِهِ وَكَمَلَ عَقْلُهُ وَنَصَحَ نَفْسَهُ فَأَبْصَرَ، وَعَمِلَ بِهِ أَيَّامَ حَيَاتِهِ فَأَفْلَحَ وَأَنْجَحَ »

«Allah - Azze ve celle - katında en makbûl mü'min, Allahu Teâlâ'ya ibâdete kendisini hasreden, kullarına öğüd veren, aklı kemâle eren, ayıblarını görüp kendisine öğüt veren ve hayâtı boyunca bununla amel edendir. İşte necât bulan ve zafere ulaşan budur.» (170)

Diğer bir hadis-i şerif:

« أَتَمُّكُمْ عَقْلاً أَشَدُّكُمْ لِلهِ تَعَالَى خَوْفًا وَأَحْسَنُكُمْ فِيمَا أَمَرَكُمْ بِهِ وَنَهَى عَنْهُ نَظَرًا، وَإِنْ كَانَ أَقَلَّكُمْ تَطَوُّعًا »

«En akıllımız, Allah'dan en çok korkanımızdır. En güzeliniz, Allahu Teâlâ'nın emir ve yasaklarına riâyet edeninizdir. Her ne kadar en az nâfile ibâdet edeninizden biri olsa bile.» (171)

AKLIN HAKÎKATİ VE KISIMLARI

Bilmiş ol ki, insânlar, aklın ta'rif ve hakîkatinde ihtilâfa düştüler ve çokları akıl kelimesinin müşterek bir çok mânâlara geldiğini

(170) İbnü'l - Muhber.

(171) İbnü'l Muhber Ebû Katâde'den.

unuttular. Bu mevzûda perdeyi kaldıracak en doğru yol «Ayn» kelimesinin bir çok mânâları olduğu gibi, «Akıl»ın da dört mânâda kullanıldığını ve bu gibi müşterek mânâlarda kullanılan kelimelerin bütün mânâsını bir araya toplayan bir ta'rîf ile ta'rîf edilmesi istenmediğini, belki her mânânın ayrı ayrı ta'rîf edildiğini bilmektir. Bu mânâları îzâh edelim:

1 — İnsânların diğer cânlı hayvânlardan ayrılmasını sağlayan haslete akıl derler ki, insânlar yaratılıştaki bu akıl ile nazarî ilimler öğrenmeğe isti'dâd kazanırlar, bir çok gizli hüner ve san'atları elde ederler.

Hars b. Esed-i Muhâsibî de aklı ta'rîf ederken: «Nazarî ilimler kendisiyle anlaşılan bir garîze - tabîattır. Allahu Teâlâ'nın kalbe akıttığı bir nûrdur ki, insân onunla eşyâyı anlamağa isti'dâd kazanır.» derken bunu kasdetmiştir.

Muhâsibî'nin bu ta'rîfini inkâr edip, akıl yalnız zârûri ilimlerden ibârettir diyen insâflı davranmamıştır. Çünkü zarûrî ilimler ilimlerden gaflet eden veyâ uykuda olduğu için zârûrî ilimler kendisinde bulunmayan kimseler, bu tabîata sâhip olduklarından, yine akıllıdırlar. Cismin, kendisiyle ihtiyârî hareket edip hâsselerini [duygu organlarını] kullanabileceği hayâtı, bir garîza olduğu gibi akıl da bâzı hayvanların kendisiyle nazarî ilimler edinmeğe hazırlandığı bir garîza'dır. Eğer bu ta'rîfe bakarak, insân ile merkeb arasında fark olmaması lâzım gelir dersen bil ki: İnsân ile merkebdeki aklın farkı yoktur, denilebilir. Ancak âdet-i ilâhiyye olarak insânda akıl ile ilim halk edilir de diğer hayvanlar ve canlı varlıklarda halk edilmez. Bundan da hayvan ile nebâtların hayât bakımından eşit olması lâzım geldiği ileri sürülürse, denilir ki: Evet, aralarında fark yoktur. O kadar ki Allahu Teâlâ âdeti gereğince merkeb'de husûsî hareketler yaratır ve böylelikle onu ayırmış olur. Şöyle ki: Eğer merkeb, cansız cemad farz edilseydi ondan meydana gelen bütün hareketleri Allahu Teâlâ'nın yarattığına hükm etmek vâcib olurdu ve yine merkeb'in cemâdat'dan hareketteki farkı hayât iledir demek borç olduğu gibi, insânın da hayvândan ayrıldığı nazarî ilimleri idrâk için garîzasında olan akıl iledir denir.

Akıl, kendisine has vasıf ile şekil ve renkleri göstermekte diğer cisimlerden ayrılan ayna ile sırrı gibidir. Göz de böyledir. Görmeğe isti'dâdı olan hey'et ve sıfatları ile cephe [alın]'den ayrılır.

Akıl garîzasını ilimlere nisbet etmek, gözü görmeğe nisbet etmek gibidir. İlimlerin inkişâfını sağlamakta Kur'ân ve şerî'at'ın akla nisbeti, güneş ışığının göze nisbeti gibidir. İşte bu garîzayı böyle anlamak gerekir.

2 — Küçük bir çocuğun, câiz olan şeyleri câiz, muhâl olan şeyleri de muhâl kabûl etmesi: İkinin birden çok olduğunu, bir adam'ın bir ânda iki yerde bulunamıyacağını bilmesi gibi zarûri ilimlerdir. Bâzı kelâmcıların, aklı «Mümkün olan şeylerin var olabileceğini, mümkün olmayanların olamıyacaklarını anlamak, gibi zarûrî ilimler.» diye ta'rif etmelerindeki gâyeleri de budur. Bu târif de doğrudur. Zira bu ilimler, insânlarda mevcûttur. Bunlara akıl adı verilmesi meydândadır. Çürük olan, diğer garîzaları inkâr edip yalnız bu ilimleri kabûl etmektir.

3 — **Tecrübelerden elde edilen ilim akıldır.** Kim, tecrübelerden anlar ve tecrübeler kendini olgunlaştırırsa ona akıllı; kim, tecrübelerden bir şey anlamazsa, ona ahmak ve câhil denir. Bu da akıl adı verilen ilimlerin başka bir çeşitidir ki, buna tecrübe derler.

4 — O gariza'nın bir dereceye yükselmesidir ki, bütün bu işlerin neticesini anlar ve âkıbeti tehlikeli olan bu gibi muvakkat lezzetlere dâvet eden şehvetini yener. Bu kuvvet kimde bulunursa, peşin şehvetinin arzûsuna uymayıp âkıbeti düşünerek hareket ettiği için «Akıllı» sıfatını alır denir. Bu da insânı, hayvândan ayıran bir husûsiyettir. (Buna da akl-ı müstefâd denir.)

Aklın şu dört mânâsından birincisi asıl ve kökdür. İkincisi, onun en yakın bir dalıdır. Üçüncü mânâ, birinci ve ikinci mânâların dallarıdır. Çünkü tecrübe ilimleri tabiî ve garîzî kuvvetle elde edilir. Aklın son meyvesi demek olan dördüncüsü akıldan beklenen neticedir. Birinci ve ikinciler tabiî, üçüncü ve dördüncüler ise kisbîdir. Bunun için Hazret-i Ali diyor ki :

**«Biri tabiî diğeri kisbî olarak iki akıl buldum.
Görmeyen göze güneş ışığının kârı olmadığı gibi,
Fıtrî akıl olmadan, kisbî'nin kârı olmadığını bildim.»**

Peygamber Efendimiz, aşağıdaki hadisi ile birinciyi, yâni gârizî aklı murâd etmiştir:

« مَا خَلَقَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنَ الْعَقْلِ »

«Allahu Teâlâ akıldan daha kıymetli bir şey yaratmamıştır.» (172)

Yine Peygamber Efendimizin Hazret-i Ali'ye hitâben söylediği şu hadis-i şerifden murâdı da, dördüncü, yâni akl-ı müstefâddır :

---

(172) Tirmizî.

« إِذَا تَقَرَّبَ النَّاسُ بِأَبْوابِ الْبِرِّ وَالْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ فَتَقَرَّبْ أَنْتَ بِعَقْلِكَ »

«İnsânlar, güzel ameller ve iyilikleriyle Allahu Teâlâ'ya yaklaşıyorsa, sen de aklın ile yaklaş.» (173)

Hazret-i Peygamber'in şu hitâbından da murâdı aynıdır:

Rivâyet edildiğine göre Hazret-i Peygamber, Ebû'd-Derdâ'ya hitâben :

— Aklını arttır ki, Allah'a yaklaşasın, buyurdu. Ebû'd-Derdâ:

— Anam babam sana fedâ olsun, aklımı nasıl arttırabilirim yâ Resulallah, diye sorunca Peygamber Efendimiz :

— Allahu Teâlâ'nın yasak ettiği harâmlardan kaçın, farzları yerine getir ki, akıllı olasın. İyi ameller işle ki, Dünyâ'da yüksek mertebeye erip âhirette, azîz ve celil olan Allahu Teâlâ'ya yaklaşmakla izzet bulasın, cevâbını verdi.

Sa'îd b. Müseyyeb'den rivâyet edildiğine göre:

Hazret-i Ömer, Ubeyy b. Kâ'b ve Ebû Hüreyre Peygamber Efendimizin huzûruna girerek şöyle sordular:

— Yâ Resûlallah, insânların en âlimi kimdir? Peygamber Efendimiz:

— Akıllı olandır cevâbını verdi. Onlar :

— En çok ibâdet eden kimdir? Peygamber Efendimiz:

— En çok akıllı olan. Onlar:

— İnsânların en fazîletlisi kimdir? Peygamber Efendimiz :

— En akıllı olan. Onlar:

— Yâ Resûlallah, akıllı kimse, mürüvvet sâhibi, cömerd, konuştuğunu bilen ve hatırı sayılan kimse değil midir? Diye sordular. Peygamber Efendimiz :

— Bütün bu saydıklarınız dünyâlık ve Dünyâ'ya âit şeylerdir. Âhiret ise muttakîlerindir, buyurdu.

Bir hadîs-i şerîfde Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyorlar:

« إِنَّمَا ٱلْعَاقِلُ مَنْ آمَنَ بِٱللهِ وَصَدَّقَ رُسُلَهُ وعَمِلَ بِطَاعَتِهِ »

(173) Ebû Nuaym «Hilye»de.

«Akıllı, Allahu Teâlâ'ya imân edip Peygamberine inanan ve emir lerini yerine getiren kimsedir.» (174)

«Akıl» kelimesi lûgat ve kullanılış bakımından o garizanın adı dır. Zarûrî ilimlere akıl ıtlakı, netîcesi itibâriyledir. Çünkü şey, netî cesiyle bilinir. İlme, haşyet; âlime de «Allah'dan haşyet duyan kimse» dendiği gibi. Halbuki haşyet ilmin ta'rîfi değil, belki ilmin meyvesi ve netîcesidir. Bu bakımdan mecâz li-gayrihi gibi olmuş olur. Fakat gâye, lûgat mânâsında değil, maksad bu dört kısmın mevcudiyeti ve yalnız birinci kısmı alan garîza müstesnâ «akıl» kelimesinin hepsine birden şâmil olmasındandır. Sahîh olan, mevcûd olmasıdır. Hattâ diğer üç kısım da aslîdir ve birinci kısım olan garîza'nın içindedir. Şu kadar ki hârice çıkmasını iktizâ eder sebeb bulunduğu zamân bu ilimlere dışarıdan bir şey katılmamış ve kendi içerisinde saklı imiş gibi onları vücûd çıkarır. Bunun benzeri, yer altındaki su'dur. Küçük bir kazı ile meydana çıkıp hâricden kendisine bir şey katılmadan bir araya toplanıp görüldüğü gibidir. Yine, bademde olan yağ, gül çiçeğinde olan gül suyu gibidir. Bu sebebden Hak Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِى آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ
عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى»

«Hem Rabbin : Benî Âdemden, bellerinden zürriyetlerini alıp da onları nefislerine karşı şâhid tutarak: «Rabbiniz değil miyim?» Diye işhâd ettiği zamân «Belâ» dediler.» (7 - A'raf : 172)

Bu ikrârdan gâye, dillerinin ikrârı değil, heykellerden soyulmuş nefislerinin, zâtlarının ikrârıdır. Çünkü şahısları ve dilleri bulunduğu zamân, dilleriyle ikrârlarında ikiye ayrıldılar. Bir kısmı diliyle de ikrâr etti, diğeri ise inkâr etti. Bunun için Allahu Teâlâ buyuruyor:

« وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ »

«Onlara, sizi kim yarattı diye sorarsanız, Allah yarattı derler.»

Yâni onların hâlleri düşünülürse bâtınları ve akılları buna şehâdet eder. Buna işâret etmek üzere Allahu Teâlâ buyuruyor ki:

---

(174) İbnü'l - Muhber.

« فِطْرَةَ اللّٰهِ الَّتِى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا »

«Allahu Teâlâ'nın insânları yarattığı fıtrattır.» (30 - Rûm: 30)

Yâni her insân Allahu Teâlâ'ya îmân fıtratı ve belki her eşyâyı olduğu gibi anlamak isti'dâdı üzerine yaratıldı. Anlayış isti'dâdına yakın olduğu için bu hâl kendi içinde imiş gibidir.

Îmânın yaradılışta insânlarda yerleşmiş bir tabîat olduğunu bildikten sonra, insânların bir kısmı bundan yüz çevirdi ve bu fıtratını unuttu. Diğer kısmı bir hâdiseye şâhid olup unuttuktan sonra yeniden hâtırlayan gibi aklını başına aldı, istikaametini o tarafa çevirdi ve fıtratını hâtırladı. Bunun için Allahu Teâlâ:

« لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ »

«Umulur ki hâtırlarlar.» (2 - Bakara: 221) buyurmuştur. Diğer bir âyet-i celîlede de buyuruluyor ki:

« وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ »

«Akıl sâhipleri hatırlasınlar diye.»

« وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِى وَاثَقَكُمْ بِهِ »

«Allahu Teâlâ'nın size olan ni'metlerini ve sizden aldığı sözü hâtırlayın.» (5 - Mâide: 7)

« وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ »

«Kur'ân'ı da müyesser kıldık düşünmek için. Fakat hani düşünen?» (54 - Kamer: 17)

Bu nev'e **«TEZEKKÜR»** [hâtırlama] adı verilmesi uzak bir mânâ değildir. Tezekkür iki çeşittir. Biri: Önceden hâtırında olan şeyi unuttuktan sonra hâtırlamak. Diğeri de, yaradılışta kendisinde mevcûd olan bir şeyi hâtırlamaktır. Bunlar basîret nûru [Kalb gözü] ile

görenler için açık gerçekler olmakla, keşf ve müşâhededen mahrûm, işitmek sûretiyle taklîdcilik kendilerinde revâç bulan kimseler için ağırdır. Bunun için onların bu gibi âyetlerde sürçtükleri, (ahd ü mîsak'da) nefsin ikrârı ve tezekkür'ün te'villerinde çeşitli yollara saptıkları, tenâkuz fikrine kapıldıkları, hadîs ve âyetlerde tenâkuzlar tahayyül ettikleri görülür. Çok kerre bu hâl kendilerinde tabîatleşir, âyet ve hadîslere hakaaret gözü ile bakar ve gerçekten bunlarda tenâkuz olduğu kanâatine varırlar. Bu hâl, eve giren kör bir adamın, tâm yerine konmuş olan çanak ve çömleğe çarparak: «Bu kaplar niçin yerine konmamış?» dediğine benzer. Şüphesiz ona verilecek cevâp: «Kaplar yerindedir, fakat sen görmediğin için onlara çarptın.» sözüdür. Basîret gözü kapalı olanlar da aynı körler gibi belki de daha fenâdır. Çünkü beden binit, insânın rûhu ise, binicisidir. Elbetteki binicinin körlüğü binitin körlüğünden fenâdır.

Kalb gözü başdaki göze benzediği için Allahu Teâlâ:

« مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى »

«Gözünün gördüğünü gönlü yalanlamadı.» (53 - Necm : 11) buyuruyor. Yâni: Umûr-i kudsiyye evvelâ kalb, sonra göz ile görülür. Yine Allahu Teâlâ:

« وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ »

«Bunun gibi İbrâhîm'e yer ve göklerin melekût - gizliliklerini gösteririz.» (6 - En'am : 75) buyurmuştur.

Şüphesiz bunlar, kalb gözü ile görülür ki, bu da görmek bakımından baştaki göze benzemektedir.

Körlük bakımından da, kalbin aynı göze benzediğini ve kapalı olan basîrete kör dendiğini beyân etmek üzere Allahu Teâlâ:

« فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ »

«Gözler kör olmaz. Göğüslerde olan kalbler kör olur.» (22 - Hacc :

46) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ diğer Âyet-i celîlede:

«وَمَنْ كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا»

«Bu dünyâda kendi arzûlariyle hakîkati görmekten çekinen ma'nevî körler, âhirette de kör ve belki daha sapık yoldadırlar.» (17 - İsrâ : 72) buyurmuştur.

Peygamberlere gösterilen bu şeylerin bâzısı baş ve bâzısı da kalb gözü ile gösterilmiş ve hepsine birden görmek adı verilmiştir.

Hülâsa : Kimin basîret gözü açık değilse, dînin özüne eremez. Ancak kabuğu ile uğraşır.

İşte bu saydıklarımız aklın kısımlarıdır.

İNSÂNLARIN AKILCA FARKLARI

Akılların faklı olup olmadığına dâir insânlar ihtilâf etmiştir. Ma'nevî ilimden mahrûm olan bu gibilerin sözlerini buraya aktarmakla meşgûl olmakta bir mânâ yok. En doğrusu hemen hakîkî yolu açıklamağa çalışmaktır.

Bu husûsta açık gerçek şudur ki :

Yukarıda anlattığımız aklın, dört aksâmından yalnız ikincisi olan zarûrî ilimlerden başka diğer üç kısmında insânlar arasında ayrılık vardır. İkinci mânâdaki, mümkün olan şeylerin olabileceğine, mümtenî olanların da olamıyacağına dâir olan ilm-i zarûriye delâlet eder. İki adedinin birden çok olduğunu bilen, bir cismin bir ânda iki yerde bulunamıyacağını bir şey'in hem hâdis, hem de kadim olamıyacağını bilen akıl sâhibi kat'î olarak aklın anlayacağı buna mümâsil diğer şeyleri de bilir. Bunda ayrılık yok. Fakat diğer üç kısımda ayrılık vardır.

Dördüncü kısım olan, şehvetlere galebe çalmaktaki akl-i müstefâdda insânların bir olmadığı, hattâ bir insânın bile her hâlinde aynı derecede olmadığı meydândadır. Bu fark bâzan şehvetlerin muhtelif olmasından ileri gelir. Meselâ insân, aklıyle bâzı şehvetlerini terke muktedir olduğu hâlde, bâzılarını yenemez. Bu da dâimâ bir şekilde olmaz. Şöyle ki: Gençlik zamânında şehvetine hüküm edemez. Fakat yaşlanıp aklı başına gelince bu cepheden kendisine mâlik olur. Buna karşılık yaşlandıkça kendisinde gösteriş, mâkam sevgisi kuvvetlenir. Bu sefer de bunların önüne geçemez. Bu ayrılık, bâzan şehvetin fenâlığını anlatan bilgilerdeki ayrılıktan olur. Bunun için, tabîb bir çok zararlı maddelerden kendini korur, fakat aynı akılda olup bu gibi şey-

lerin zararını kabûl ettiği hâlde tabîb olmayan bir diğeri bu zararlı şeylerden kendini çekemez. Bilgi çoğaldıkça korku artar, böylelikle arzûları yenmekte korku, aklın yardımcısı olur. Maddî hayâtta böyle olduğu gibi ma'nevî cephede de böyledir. Hatâların zararlarını daha kuvvetli bilen bir âlim, kendini bir câhilden daha iyi korur. Fakat biz, âlim derken maddiyât için okumuş, cübbeler giymiş, makâm işgâl etmiş cedel ehlini değil, Allah için okuyan hakîkî âlimi kasdediyoruz.

Eğer, ayrılığın sebebi şehvet ise, aklın ayrılığına gitmez. Yâni akılların tefâvütünden değildir. Eğer ayrılığın sebebi ilim cihetinden ise, biz ilmin bu kısmına akıl ismi verdik. Çünkü burada ilim, akıl garizasını kuvvetlendirir. Buradaki ayrılık ismin mânâsında olur. Bu ayrılık bâzan yaradılışta olur. Yaradılışta aklı kuvvetli olan, nefsin arzûlarından kendini daha iyi korur.

Üçüncü kısım olan tecrübe ilmine gelince: Buradaki ayrılığı kimse inkâr edemez. Bunlar, bâzan tesâdüf, bâzan da sür'at-i intikal ile ayrılırlar. Bunun da sebebi, yaradılıştaki ayrılık, veyâ tecrübe azlığıdır.

Asıl olan birinci kısım, yâni yaradılıştaki akla gelince: Buradaki ayrılığı inkâra yol yoktur. Çünkü o, rûh üzerinde parlayan bir nûr ve sabâhında doğan bir güneştir. Parlama zamânı erginlik çağıdır. Bu akıl, kırkına varıncaya kadar durmadan artar ve olgunlaşır. Bu, sabâh güneşine benzer. İlk önce gâyet hafiftir, sonra güneşin gözü görülünce olgunlaşır ve çoğalır. Basîret nûrunun azlığı ve çokluğu baş gözündeki ziyânın azlığı ve çokluğu gibidir. Farklılık, gözü bozuk olup dâimâ göz yaşı akan ile gözü sağlam olan arasında açıkça görülmektedir. Belki Allahu Teâlâ'nın sünneti, her şeyi tedricen kemâle erdirmekle câridir. Hattâ şehvet bile erginliğe erer ermez bütün ağırlığı ile gencin sırtına yüklenmez; âhestelikle olgunlaşır. Diğer yemek, his, hayâl ve düşünce kuvvetleri de böyledir. Yaradılışta ayrılık olmadığını iddiâ edenlerin akıllarından şüphe edilir. Kim, Peygamber'in aklı ile, çöl bedevîsinin aklını bir tutarsa o, bedevîden de düşüktür.

Yaradılıştaki aklın birbirinden farklı olduğu nasıl inkâr edilir? Halbuki öyle olmasa insânlar ilimleri idrâkte ayrılmaz, bir kısmı uzun emekten sonra bir şey öğrenebilen «AHMAK», bir kısmı «ZEKİ», bir kısmı da bütün işlerin hakîkat ve gizliliklerine ta'limsiz, terbiyesiz ve duygusuz vâkıf olan «KÂMİL» insân olmak üzere üçe ayrılmazlardı. Nitekim Allahu Teâlâ buyuruyor ki :

« يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ، نُورٌ عَلَى نُورٍ »

«Yağı, hemen hemen ateş dokunmasa bile ziyâ verir, nûr üzerine nûr.» (24 - Nûr : 35)

Bunlar Peygamberlerdir. Vahy ve meleksiz dahî, kapalı ve bilinmeyen işler gönüllerinde açılır ki, buna ilhâm derler. Bunun bir benzeri olarak Peygamber Efendimiz bir Hadîs-i şerîfte şöyle buyuruyor:

« إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِي رُوْعِي: أَحْبِبْ مَنْ أَحْبَبْتَ فَإِنَّكَ مُفَارِقُهُ ، وَعِشْ مَاشِئْتَ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ ، وَاعْمَلْ مَاشِئْتَ فَإِنَّكَ مَجْزِيٌّ بِهِ »

«Cebrâil veyâ doğrudan Hazret-i Allah kalbime şöyle ilka etti : Dilediğini sev, neticede ayrılacaksın. İstediğin kadar yaşa, sonunda öleceksin. Dilediğin şekilde amel et, karşılığını bulacaksın.» (175)

Meleklerin Peygamberlere bildirdiği bu yol, kulak ile işitilen Vahy-i sarîh'den ayrı bir yoldur. Bunun için Peygamber Efendimiz bunu üflemek ve nefes mânâsında olan «NEFES» ve «RÛ'» kelimeleriyle tâbir etmiştir.

Vahyin yolları çoktur. Bu kısım mükâşefe ilmine âit olduğu için Muâmele ilminde bunun üzerinde çok durmağa gelmez.

Vahyin derecelerini bilmek için vahye mahzar olmak gerektiğini sanma. Zira sıhhatli olmayan bir tabîb de hasta adama hastalığını, derecelerini, söylediğini yapmayan bir âlim de fenâ bir insâna adâlet ve iyiliklerin derecelerini anlatabilir. Bunun gibi vahyin derecelerini anlatabilmek için vahye mazhar olmak şart değildir. İlim başka, bilinen şeylerin varlığı da başka bir şeydir. Peygamberlik ve velîliği bilen kimsenin Peygamber veyâ velî olması, takvâ ve zühdü bilen herkesin de muttakî olması lâzım gelmez.

İnsânlar, kendi kendine anlayabilmek, ta'lîm ve terbiye ile öğrenmek, ta'lîm ve terbiye dahî kendisine fayda vermemek bakımından yeryüzü gibidir. Bir kısım toprak kendiliğinden suyu çıkarır ve akıtır, bir kısım toprak kuyu kazmakla suyu çıkarır, diğer bir kısmı da ne kadar kazarsan kaz su çıkarmaz kuru topraktır. Bu, toprağın cevherindeki farklılıktandır. İnsânlardaki farklılık ise, akıllarındaki farktandır.

---

(175) Şirâzî Sehl b. Sa'd'dan.

Akılların bir olmadığını ifâde eden naklî delîllerden bir tânesi **Abdullah b. Selâm**'ın rivâyet ettiği, Arş'ın büyüklüğünü anlatan uzun hadîs'in son kısmıdır. Burada Peygamber Efendimiz nakl buyuruyorlar ki :

« يَا رَبَّنَا هَلْ خَلَقْتَ شَيْئًا أَعْظَمَ مِنَ الْعَرْشِ؟ قَالَ نَعَمْ : الْعَقْلُ، قَالُوا وَمَا بَلَغَ مِنْ قَدْرِهِ ؟ قَال هَيْهَاتَ لَايُحَاطُ بِعِلْمِهِ ، هَلْ لَكُمْ عِلْمٌ بِعَدَدِ الرَّمْلِ؟ قَالُوا : لَا ، قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فَإِنِّى خَلَقْتُ الْعَقْلَ أَصْنَافًا شَتَّى كَعَدَدِ الرَّمْلِ ، فَمِنَ النَّاسِ مَنْ أُعْطِيَ حَبَّةً ، وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ حَبَّتَيْنِ ، وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ الثَّلَاثَ وَالْأَرْبَعَ ، وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ فَرَقًا ، وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ وَسْقًا ، وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ أَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ »

«Melekler dediler :

— Yâ Rab, Arş'dan büyük bir şey yarattın mı? Allahu Teâlâ :
— Evet, aklı yarattım, buyurdu. Melekler :
— Yâ Rab, ne kadar büyüktür? Allahu Teâlâ :
— Kumların sayısını bilir misiniz? Melekler :
— Hayır, yâ Rab, Allahu Teâlâ :
— İşte aklın da büyüklüğünü bilemezsiniz. Ben, aklı kum sayıları gibi sınıflara ayırdım. Kimisine bir tâne, kimisine iki tâne, kimisine üç tâne, dört tâne, bâzısına bir farak, bâzısına vesk (176) diğer bâzılarına da daha çok verilmiştir, buyurdu.» (177)

Eğer, bâzı mutasavvıfenin aklı ve aklî ilimleri kötülemelerinin sebebi nedir diye sorarsan :

Bilmiş ol ki, bunun sebebi, insânların aklı ve aklî ilimleri birbirlerini ilzâm için mücâdelelerde kullanmaları ve akıl ve ma'kûl isimlerini, mücâdele ve münâzaraya nakletmeleridir. Halbuki münâzara, söz san'atıdır. Sûfîlerin onlara: «Siz bu lâfızda yanıldınız, kelâm san'atı başka, aklî ilimler başkadır.» deyip mes'eleyi anlatmağa gücleri

---

(176) Bunlar eski ölçeklerdendir.
(177) İbnü'l - Muhber, Enes'den.

yetmedi. Çünkü eskiden yeniye, onlara böyle intikal ettiği için, onların kalbinden bunu çıkarmak imkânı yoktu. Bu sebebten sûfîler, akıl ve ma'kûlü kötülemek zorunda kaldılar. Amma zemm ettikleri, o mânâlardaki akıl ve ma'kûldür.

Kalbe konan ve Allahu Teâlâ ile Resûlü bilmeğe yarayan akıl nûrunu yenmek asla düşünülemez. Bizzat Allahu Teâlâ'nın medhettiği bu akıl yerilirse öğülecek başka ne kalır?

Eğer öğülen Peygamber'in getirdiği şeri'at ise, bunun doğruluğu ne ile bilinmiştir? Eğer yerilen, kötülenen akıl ile bilindi ise böyle akıl ile bilinen de mezmûmdur.

Şeri'at'ın doğruluğu akıl ile değil, îmân nûru ve yakîn gözü ile bilindi diyenin sözünde kıymet yoktur. Zira biz, akıl demekle onların, yakîn gözü ve îmân nûru dedikleri şeyi kasd ediyoruz. Bu, eşyanın hakikatini idrâk için insânı, diğer canlılardan ayıran bir iç duygu hasletidir.

Bu sürçmelerin çoğu, hakîkati sözlerde arayan halkın cehâletindendir. Lâfzların delâlet ettiği şeylerde insânlar hatâya düştükleri için onlar da hatâya düştüler.

Aklın şerefini îzâh etmek husûsunda, bu kadarı kâfidir. Her şeyi olduğu gibi bilen, ancak Allahu Teâlâ'dır.

(İhyâ - Cilt : 1 - Kitâb : 1'in sonu)